

שליטה, כיבוש, מנע

פרקים באסטרטגיה רומית

ינר שוחט

סם ש. רקובר

ידידי הטוב ינר כפי שהכרתי אותו: לרגל פרסום ספרו של ינר שוחט ז"ל האסטרטגיה של רומא

את ינר הכרתי בשלב האחרון של כתיבת הדוקטורט שלי בירושלים. כל יום הייתי נכנס לספריה הלאומית לאגף המוזיקה, משאיל את הרקוויאם של מוצרט, של ברליוז או של וורדי, מרכיב אוזניות, שומע ומתחיל לכתוב: חולדה ימינה, חולדה שמאלה (הדוקטורט היה בנושא של למידת פחד והימנעות בחולדות לבנות). הרקוויאם נראה לי כצליל המתאים ביותר לסיום שנות לימודי באוניברסיטה בירושלים. שם פגשתי את ינר שיום אחד שאל אותי, "תגיד, מה אתה עושה כל יום בחדר המוזיקה?" עניתי שאני בשלב הסופי של כתיבת הדוקטורט תוך כדי שמיעת מוסיקה קלאסית והוספתי את ההתחכמות על הרקוויאם. ינר צחק ואנחנו ירדנו לאכול בקפיטריה של הספרייה. מאז הפכנו לידידים טובים, ידידות שנמשכה והתחזקה כשעברנו ללמד באוניברסיטת חיפה: הוא היסטוריה של רומא ואני פסיכולוגיה ניסויית. עברנו ביחד את ייסורי קבלת המרצה בכיר עם קביעות, כשהוא מעודד אותי ואני אותו. ינר נתן לי את העצה הכי טובה שהשפיעה עלי עד היום. כשסיימתי לכתוב את הספר הראשון שלי בפילוסופיה של הפסיכולוגיה ושוחחתי על כך עם ינר, הוא אמר, "סם, האיש הכי מתאים לקרוא את הספר ושיגיד לך בלי כחל וסרק מהו חושב עליו, זהו פרופסור ישעיהו ליבוביץ'." חששתי מאוד להתקשר אל פרופ' ליבוביץ' וינר עמד על כך שאתקשר אליו וטוב שכך עשה. בינתיים למדתי להכיר לעומק את ינר. ראשית, התפעלתי מהתפיסה ההיסטורית הרחבה שלו את מדיניותה של רומא (ועל זה הוא מדבר בין היתר בספר הנוכחי); שנית, למדתי שינר כותב מחזות והוא הקריא לי חלקים מהם. הייתה לו עברית גבוהה ויפה ורעיונות משובבי דמיון. שלישית, התברר לי שהוא גם כותב שירה. הוא הקריא בפני מספר שירים שעשו עלי רושם גדול הן ברגישות העצומה שלו והן ביכולת הביטוי המדויקת שלו. הייתה לו תחושה גדולה לשפה העברית. לצערי הרב, ינר היה רגיש עד עמקי נשמתו. לאחר שאזר אומץ לשלוח את פרי יצירתו, נפגע קשות כאשר דחו את הצגת אחד המחזות שלו וסרבו לפרסם בעיתון את אחד משיריו (ולא אומר את שם התיאטרון ולא את שם העיתון). הסיבות לדחיות היו בעיני טיפשיות לגמרי וכל כמה שניסיתי לעודד אותו להמשיך ולנסות לפרסם, זה לא עזר. הוא כתב מדם ליבו והדחיה (בפעם הראשונה והאחרונה) על כן הייתה קטלנית. ינר המשיך לכתוב למגרה. חבל, חבל מאוד, כי הוא כתב יפה, יפה מאוד. ינר ואני נהגנו להיפגש פעמיים בשבוע בחדר המורים ששכן בבניין הראשי (היום חדר מורים זה חוסל והפך לחלק

מהספרייה – אם איני טועה). שם היינו שותים קפה, אוכלים עוגות גבינה,
מתקשקשים, מרכלים, מתבדחים וצוחקים.
בחודש השביעי בשנת 2002, נכנסתי לחדר המורים כדי לפגוש את יניר
ומצאתי אותו חיוור מאוד. הוא אמר לי שהוא מרגיש רע מאוד וחיכה רק כדי
למסור לי פואמה חדשה שהוא כתב בימים האחרונים. כעבור הזמן התגלה
שיניר חולה בסרטן. האם ניתן לקרוא בשורות האחרונות של פואמה זו, מעין
נבואה שחורה לאשר עתיד לבוא?
"אך האם הנקודה שלי,
הנקודה הפרטית, הקטנה החשאית,
האם גם היא תעלה מעלה מעלה מהמצולה,
לחיות חיים של מוות נצחי,
של הזדווגות שאינה יודעת פשרות,
כי היא הזדווגותו של המבט האחד
עם בת-זוגו הנקודה השחורה
עד לשחיקה, עד להתפוררות,
עד לאובדן שלאחריו אין בלתי אם שקט
ארוך חודר כקו שמבליט אך אנחת גסיסה."

Acknowledgements

Yannir Schochet began teaching in the Department of General History of the University of Haifa in 1970, and spent his entire academic career here. His field of specialization was Roman history. Yannir died in the summer of 2008, after a struggle with cancer. At the time of his death he left behind a book-length manuscript entitled 'Control, Conquest and Prevention: Some Aspects of Roman Strategic History,' which was complete, but for the final editing.

I met Yannir in 1980 when I came to teach in his department at University of Haifa, and as was the case with lower-level staff at the time, shared his office with him. Yannir was kind and gracious to the newcomer, and offered some sound advice about what a junior faculty member might expect in an institution such as this. He had a good sense of humor, and something I admired, interests and a life outside of Rome, and of the University. Once we had our own offices, we met from time to time for coffee, usually off-campus. Yannir read some of my research and told me that it was alright as far as it went, but that it was too narrow, and encouraged me to broaden my vision. In later years he told me about his research, and about Caesar's campaign in Gaul, which he said involved the greatest military trap in history.

In my earlier years at the University I was asked by our department to do an evaluation of one of Yannir's classes. The class I attended, which was of medium size, was one of the best, if not the best, that I had ever heard at any university. Yannir's mastery of his subject was complete, his presentation elegant. He lectured from memory, read from primary sources to make specific points, and engaged the students in discussion to involve them more directly in the class. His teaching was beautifully balanced and masterful, while at the same time seeming perfectly natural.

When Yannir died, the manuscript of his book was with Professor Shatzman, a friend and colleague, who taught classics at the Hebrew University of Jerusalem. Professor Shatzman thought Yannir's manuscript worthy of publication, but said that it required a thorough editing, which of course it did, and which would cost a substantial sum. Despite the willingness of the Dean of Humanities and the Chair of the Department of General History at the time to contribute to the cost of editing, we did

not have enough for the work projected. This proved the beginning of something of an odyssey.

The people most concerned to see that Yannir's book was edited and published were Sam Rakover, a friend of long standing of Yannir's who taught in the psychology department of the University, Menahem Luz, a classicist and philosopher who taught in both the Department of General History and the Department of Philosophy here, and myself. Since a paper edition of Yannir's book was no longer feasible, we decided to put it on-line. At the time we did not have the computer files for the print out we had. Fortunately, Sam Rakover did the detective work to find the person who had done the word processing for the book and who still had the files. A former student of Yannir, Mr. Schai Friedman, agreed to do the basic editing, and Menahem Luz generously agreed to oversee Mr. Friedman's work, and to help where necessary. Ms. Ariane Cukierk, a librarian and information specialist at the university library, also willingly helped Mr. Friedman with a number of bibliographical points. For the funding of Mr. Friedman's work we are indebted to the good will and generosity of Gur Alroey, Dean of the Faculty of Humanities, of Ido Izhaki, Dean of Research, and of Yossi Ziegler, Head of the School of History, all of the University of Haifa. Ms. Adi Taft of the office of the Dean of Humanities has been extremely helpful in providing missing information about Yannir. To all of them, our sincere thanks. Without the concern and efforts of Mr. Friedman, Menahem Luz and Sam Rakover, this project could not have been completed.

May Yannir's memory be a blessing, and his book prove to be of interest and value to scholars of this and future generations.

Harvey Chisick

September 2020

לזכר פנחס יניר שוחט ז"ל (1940-2008).

הכרתי את יניר לראשונה כאשר הייתי עולה חדש בשנת 1970. באותה עת עבדתי כחוקר ועורך באנציקלופדיה יודאיקה ולעתים ירדתי לספריה הלאומית הסמוכה כדי לחשוף פריטים ביבליוגרפיים. שם פגשתי את יניר לשיחות מקצועיות ולהרצאות סמינר על אודות עולם התרבות הקלאסי של יוון ורומא. הקמפוס של האוניברסיטה העברית שבגבעת רם היה באותם ימים מרכז מחקרי ראשי למדעי הרוח. שם נפגשו היסטוריונים וקלאסיקאים המעוניינים בכל התקופות לעתים לשם שיחות קלות על קפה ולעתים לשם החלפת דעות מקצועיות על היבטים שונים של ההיסטוריה. חרותים בזיכרונותי מאותם ימים פגישות עם יניר יחד עם עוד חוקרים צעירים שהתחילו את דרכם באותם ימים. יניר נראה בעינינו חוקר מתקדם, הואיל וכבר סיים את התואר הראשון בשנת 1964 וגם את התואר השני בשנת 1967, בשנת 1970 כבר התחיל לבדוק נושא לכתיבת הדוקטורט שלו. אהבת ההיסטוריה הושרתה בליבו כבר בבית אביו, פרופ' עזריאל שוחט, שהיה ידוע כהיסטוריון דגול. יניר התעניין בהיבטים אחרים של תולדות האנושות מאלה שבהם עסק אביו. הוא התרכז בנושא החשוב של הרפובליקה של רומא וכיצד זאת השפיעה על האנושות עד היום. ביון מאמריו שיצאו לאור נזכרים מאותה תקופה יש להזכיר:

The Significance of the Battle between Constantine and Licinus in Constantine Conversion to Christianity

<https://www.jstor.org/stable/23436666>

RECRUITMENT AND THE PROGRAMME OF TIBERIUS GRACCHUS by Yanir Shochat

Paperback; Brussels: Latomus, 1980

"Tacitus' Attitude to Otho" in *Latomus* XL.2 1981 365-377

את גישתו הייחודית להיסטוריה לימד בחוג להיסטוריה כללית שם גם הנחה את תיזת מ.א. של ד"ר איריס סולימני (1999) שהיא אחת מתלמידיו שפיתחה קרירה אקדמית בעצמה.

כאשר התחלתי ללמד בחוג לפילוסופיה באוניברסיטת חיפה בשנת 1972, שמחתי לפגשו בקמפוס ובחדר המורים של סגל האוניברסיטה. כשלוש שנים לאחר מכן הפכנו לקוגלים באותו החוג כאשר הוקמה החטיבה למורשה הקלאסית כנספח לחוג להיסטוריה כללית. כך אני ויניר ישבנו פעמים רבות לתכנת קורסים משותפים על אודות התרבות וההיסטוריה של יוון ורומא. גם במפגשים חברתיים של החוג להיסטוריה כללית יניר היה פעיל וקרא לאוזנינו מחזה סטירי שחיבר על אודות החיים הישראליים באותם ימים. נזכור אני ורבים מחברי האוניברסיטה שהוזמנו לביתו של יניר בקיסריה על מנת לחגוג עימו את כניסתו לביתו החדש.

המחקר הנוכחי שהעלינו באתר זה הינו חלק מעבודתו על הצבא הרומי אותו ינר חקר שנים רבות. בהקשר זה, חרות בזיכרוני מספר פגישות מזדמנות אתו בספריית אוניברסיטת לונדון שם ינר עבד על הטיוטות ראשונות של המחקר, ולדאבוננו לא הספיק לעורכו בשלמותו. אזכור אותו תמיד יושב לפני השולחן האהוב עליו בספריה של המוסד ללמודים קלאסיים באוניברסיטת לונדון, שם העדיף לקרוא ולכתוב רחוק מעיני החוקרים האחרים. ולעתים גם יצאנו מהספריה לשוחח בארוחות צהריים וערב.

את מחקריו ההיסטוריים לא הספיק לערוך ולדאבוננו הלך לעולמו בטרם עת.

יהיה זכרו ברוך.

מנחם לוז (אמריטוס)

החוג לפילוסופיה והיסטוריה כללית

הקדמה

אחת השאלות החשובות ביותר בהיסטוריה הרומית בכללותה, אם לא החשובה שבהן היא, מהו מכלול הגורמים והסיבות שהפך את רומא מעיר מדינה לאימפריה שחבקה את המרחבים שמסביב לכל הים-התיכון. התשובה מורכבת מאד ומכילה אספקטים שונים, החל בדייקנות, משמעת, מקצועיות, היכולת ללמוד, היכולת לשאת בנטל, עקשנות, אומץ, בקיצור מנטליות, ועבור לכח-פיזי של הפרט, דמוגראפיה, אופי המשטר, מבנה החברה, מבנה הצבא ותיפקודו מבחינה טקטית, ניהול מערכות צבאיות ומדיניות ברמה האסטרטגית, תוך יכולת התאמה למצבים משתנים וראיה למרחוק. ולהשלמת התמונה יש צורך בבדיקה השוואתית בין רומא לבין הגורמים המדיניים שעליהם התגברה רומא במסע הפיכתה לאימפריה. המקורות שנותרו מאפשרים תשובה חלקית בלבד, לעיתים שטחית, לפרקים אף בלתי מספקת לאספקטים אילו, אולם אף על פי כן, ניתן לקבל מושג ברמת סבירות מתקבלת על הדעת לשאלה מדוע דווקא רומא.

בעבודתי זאת, אעסוק בפלח דק מאד של המכלול הזה, בנושאים הנוגעים לאסטרטגיה מדינית, עם נגיעה נקודתית לאסטרטגיה צבאית באירוע שהוא מאד יוצא דופן בהיסטוריה הרומית כולה, מראשיתה ועד להתפוררות של האימפריה הרומית ומחיקתה במערב.

ביחס לנושא האסטרטגיה, קיימת שאלה בסיסית, האם הסנאט, הגוף שקבע את המדיניות הרומית, פעל מתוך ראייה אסטרטגית כוללת, או שמא ההיסטוריה הרומית התגלגלה תוך מקריות, והחלטות הסנאט היו מעין תגובה לאירועים. תשובתי החד-משמעית לשאלה זו היא, שלא זו בלבד שהסנאט פעל מתוך ראייה כוללת, אלא לפרקים בחכמה ובתחכום תוך יצירת מבנים אסטרטגיים הגורמים להשתאות והיכולים להוות בית-ספר למדינאות. בייחוד המדובר באסטרטגית השליטה של רומא שבו עוסק החלק הראשון של עבודה זו.

במחקר המודרני ישנה מחלוקת ומועלות אפשרויות שונות ביחס למהותה של מדיניות החוץ הרומית בשליש הראשון של המאה השנייה לפנה"ס. ברצוני להראות בחלק השלישי של עבודה זו, על סמך האינפורמציה שנותרה בידינו במקורות העתיקים, שמדיניות זו היתה תוצאה הגיונית של המכות שספגה רומא במהלך המלחמה הפונית השנייה (218-202), כשהסנאט מגלה קו מדיני עקבי של מניעת סכנות לאיטליה והישנותה של פלישה אליה. גם במאבקה עם הגאלים

בתקופה שבין שתי המלחמות הפוניות הראשונה והשנייה, גילתה רומא רמה גבוהה של תחכום מדיני. באופן מחושב, יצרה שורה של התגרונות, וכשהגאים פלשו לאיטליה כתוצאה מהן, הכינה לפולשים מלכודת צבאית-הגדולה ביותר בתולדותיה. כל אחד משלושת חלקי הספר מצביע על צד מסוים באסטרטגיה המדינית של רומא, ובוודאי, שלמרות חלקיות הדיון בנושא הרחב של האסטרטגיה המדינית של רומא על צדדיה השונים בתקופות שונות, ניתן לקבוע בוודאות, לרומא היתה אסטרטגיה מדינית גלובלית, ובוודאי שיש צורך בעבודות נוספות כדי להשלים את התמונה של נושא זה.

חלק ראשון – אסטרטגיה של שליטה

אסטרטגית שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון

מאז כיבוש לאטיום וצפון קמפאניה בשנת 338 לפנה"ס ועד לאמצע המאה השנייה לפנה"ס, המאפיין של מדיניות השליטה הרומית על פני מרחבים גדולים, שכוללים את איטליה, קרתגו והאגן המזרחי של הים-התיכון, היה חסכון בהשקעת כח ומאמץ לצרכי שליטה שוטפת. להוציא חריגים, רומא השכילה לשלוט או לשמש כהגמון בלא שהציבה חילות מצב במקומות שונים באיזורים אלו, ובלא שניהלה אותם באמצעות נציבים מטעמה או באמצעות מנגנון בירוקרטי אחר. אני מכנה שיטה זו אסטרטגית שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון. בפרספקטיבה היסטורית, מדיניות זו נחלה הצלחה ללא כל השוואה בעולם העתיק ואולי גם בהיסטוריה האנושית כולה שהרי המדובר בעיר בלבד שהלכה והתפשטה, הלכה והתפשטה, (בשום פנים איני בא לקבוע כי התפשטות זו נעשתה מתוך תכנית אב קבועה מראש). עד כדי כך השכילה לבסס את שליטתה בכל שלב ושלב של התפשטותה, עד שהשלב המוקדם הפך בסיס להתפשטותה בשלב הבא. ידועה הקביעה שלאטיום היוותה בסיס להשתלטותה של רומא על פני איטליה כולה, ואילו איטליה היתה הבסיס להשתלטותה על פני מרחבי הים-התיכון. כיצד ובכך השכילה להטביע את חותם שליטתה? מה החכמה שעמדה מאחורי מהלכיה? המחקר המודרני ירד רק באופן חלקי לחקר הבנת תחכומה המדיני שהיה טבוע במדיניות שליטתה שלא רק שלא קרסה, אלא אף הפכה מרכיב בשליטה אימפריאלית שנמשכה מאות שנים. כבר קיקרו קבע כי קשה יותר לשמור על פירות הניצחון מאשר לנצח בשדה הקרב. ובכך מנקודת ראות זאת, מהו סודה של רומא? בבסיס התשובה נמצאות המילים: שכל ישר, חכמה ותחכום, ובבסיס מדיניות ההסדרים כלפי יריבותיה העיקריות והקשות

היו שלושה מרכיבים: נדיבות, החלשה ופיקוח. במחקר המודרני עמדו על קיומם של מרכיבים אילו באופן ספורדי, ואף על קומבינציה בין חלק ממרכיבים אילו, אבל לא עמדו על קיומה של קומבינציה משולשת זו, כדוקטרינה יישומית קוהרנטית של אסטרטגית השליטה שלה החזרת על עצמה בכל הסדר, החל מלאטיום וכלה בקרתגו ובמוקדון, אם גם בהדגשים שונים של מרכיביה, וכי היא המפתח להבנת תחכומה המדיני ומרכיב חשוב של סוד הצלחתה של רומא. השילוב של החלשה מצד אחד ונדיבות מצד שני כשלעצמו, הפחית בקרב היריב המובס את הרצון למרוד. באופן טבעי, כל עם שואף לעצמאות מוחלטת. אך היריב משהוכרע, הובס בשדה הקרב, ועמד על עליונותה הצבאית הברורה, איבד במידה זו או אחרת את הדחף למרוד לא רק משום שהוחלש עוד יותר על ידי הסדרי השליטה הרומית, אלא גם משום הנדיבות הרומית. הסיכון במרידה טמן בתוכו לא רק הרס וחורבן במהלך מלחמה אלא אף אבדן בנדיבות. הנדיבות הרומית יצרה מצב של נוחיות בבחינת מוטב בשלוות השליטה הרומית, הבטחון שבה, ואף במנעמיה מאשר בתהפוכות של מרידה וסכנותיה. ואכן ישנה מידה של קורלציה בין מידת הנדיבות הרומית לבין עוצמת התסיסה הפנימית והרצון לעצמאות מוחלטת בקרב יריבותיה המובסות. המרכיב השלישי, הפיקוח, שמשלים את שני המרכיבים שהוזכרו, נעשה אם באמצעות נקודות ישוב-קולוניות, אם באמצעות ישובם של אזרחים רומיים על פני אדמה שרומא הפקיעה ואם באמצעות שימוש בישויות מדיניות שכנות ליריב שהובס. אמצעי זה היה התחליף המנגנוני העיקרי לשליטה רומית ישירה. בדרך כלל מוקמו או נמצאו אמצעי הפיקוח לא בתוך הטריטוריה של היריב המובס, אלא לא הרחק מגבולותיו. לפיקוח, שיכול היה להתפתח גם לאמצעי בלימה, נועדו מספר יעדים. להרתיע, לאמר עינה של רומא פקוחה, להעביר אינפורמציה לרומא על הנעשה בקרב המובס, להבטיח שהיריב לא יחרוג מהטריטוריה שקבעה לו רומא, ואף ישנם מקרים שהפיקוח שימש כבלם מפני פשיטה או פלישה. הפיקוח טומן בתוכו ובכך ריסון של יסודות מתסיסים מחד ואף יכול במקרים מסוימים להוות בלם לפעילות צבאית אם הריסון התפוגג מאידך. ברור איפוא כיצד אלמנט זה משלים את שני האלמנטים האחרים לחיזוקה של השליטה הרומית. לא מקרה הוא ששלושת היסודות הללו נמצאים במידה זו או אחרת של הדגשה בהסדרי השלום של רומא בשנת 338 שעשתה עם הלאטינים ובעלי בריתם, עם הסמניטים, עם עממי איטליה השונים, עם קרתגו לאחר קרב זמה ועם מוקדון לאחר קרב קינוסקפאלאי. נעמוד איפוא על אופי הסדרה של רומא בכל מקרה ומקרה.

הסדרים כלפי לאטיום וצפון-קמפאניה
שנת 338 לפנה"ס

מערכת היחסים בין רומא לבין הלאטינים – רקע כללי

בשנת 340 פרצה מלחמה בין רומא לבין קואליציה שבראשה עמדו הלאטינים. המלחמה הסתיימה בשנת 338 בניצחונה המוחלט של רומא. כתוצאה מניצחונה היא השתלטה על כל לאטיום ועל צפון קמפאניה כולל העיר המעטירה קפואה. נסקור באופן כללי את התפתחות מערכת היחסים בין רומא לבין הלאטינים שהובילה בסופו של דבר לפרוץ המלחמה האמורה.

כבר בתקופת המלכים האטרסקים היתה רומא עיר מרכזית בלאטיום ולקראת סופה הדומיננטית באזור. חוזה שנחתם בין רומא לבין קרתגו בשנה הראשונה להקמת הרפובליקה, דהיינו שנת 509, מראה כי יש בסיס במסופר במקורות העתיקים בדבר התפשטותה של רומא בלאטיום. החוזה מוכיח כי רומא שלטה בחמש ערים לאטיניות לפחות (ארדיאה, אנטיום, לאוניום, קירקי וטראקינה) ושימשה אפטרופסית לאזור כולו.¹

הלאטינים ידעו לנצל את הזעזוע שעבר על רומא עם סילוק השלטון האטרסקי ממנה, כדי להשתחרר משליטתה ומאחיזתה. בכך נוצר רקע לקונפליקט שהתגלע בין שני הצדדים שהתחדד לכדי קרב שנערך ליד אגם רגילוס בשנת 499 או 496. למרות שרומא נצחה את הליגה הלאטינית שמנתה שמונה ערים לאטיניות לפחות, שהתגבשה בראשותה של העיר טוסקולום, נחתם בשנת 493 הסכם-ברית בין שני הצדדים שמוגדר כברית בין שווים. ההסכם מוגדר כך, כיוון ששני הצדדים, רומא מצד אחד והליגה הלאטינית מצד שני מופיעים בו כצדדים שווים ולא כצד מנצח וצד מנוצח. יוזם הברית היה קונסול הרומי של אותה שנה ספוריוס קסיוס, ולכן הברית מכונה על שמו – הברית של קסיוס (Foedus Cassianum). הברית, שסכום ממנה הגיע לידינו מדיוניסיוס מהאליקרנסוס² קבעה שיכון שלום לעד בין שני הצדדים. כל צד יבוא לעזרת רעהו אם יותקף על ידי צד שלישי. כל צד התחייב לא לתת עזרה או מעבר חופשי לאויב הצד השני. השלל יחולק שווה בשווה בין שני

¹ פוליביוס III, 22. הוא מוסר כי ראה במו עיניו את החוזה, וכי הלאטינית שבה נכתב היתה עתיקה ביותר. לפיכך אין לפקפק כי אכן החוזה נחתם בשנת 509. VI², 95.

הצדדים, סביר להניח כולל האדמות שיכבשו. ולבסוף נקבע הסדר למקרה שתיפול מחלוקת כלכלית בין אזרחי שני הצדדים. במקום אחר קובע דיוניסיוס שהברית יצרה יחסי איזופוליטיאה בין רומא לבין הלאטינים³. משמעותה של אותה איזופוליטיאה היתה שאזרחי רומא ואזרחי הליגה הלאטינית יהנו מזכויות הדדיות. המדובר בזכות להתחתן ביניהם (*Ius Connubii*), הזכות לבצע עסקות כלכליות חוזיות ביניהם (*Ius Commercii*) והזכות לקבל את האזרחות של הצד השני אם אזרח אחד הצדדים יעקור מגוריו ויעבור לגור בטריטוריה של הצד השני (*Ius Migrandi*). העובדות מלמדות כי במלחמה נגד צד שלישי הפיקוד העליון על הצבא המשותף לשני הצדדים היה ככל הנראה בידי רומא.⁴

נשאלת השאלה, מדוע ראתה רומא צורך ליזום הסכם בין שווים למרות שניצחה בשדה הקרב את הלאטינים שהיו כפופים לה בתקופת המלוכה, ושניצלו את חולשתה בזמן סילוק השלטון האטרוסקי והשתחררו אם משליטתה ואם מאחיזתה ההגמוניאלית? בהסכם זה מתגלית חכמתה המדינית של רומא וקור רוחה בשלב כה מוקדם בהיסטוריה שלה. מדיניות ההבלגה כלפי הלאטינים שמרדו בה ונוצחו, נבעה מההכרה שבשעת חולשה שנבעה ממתחים מעמדיים מבית ולחצים מכל עבר מבחוץ, מוטב לותר ולהסתייע בהם, מאשר להיות ביחסים מתוחים עמם. בשעה שהאטרוסקים לחצו מצפון, הסאבינים מצפון-מזרח, האקוויים ממזרח והוולסקים מדרום, רומא נזקקה לעזרתם הצבאית של הלאטינים ובוודאי שלא יכלה היתה להרשות לעצמה להוסיפם אל אויביה, מה עוד שכשנה לפני עריכת ההסכם, דהיינו שנת 494 עמדה בפני קרע פנימי חמור, כשמרבית אזרחיה שנימנו על המעמד הנמוך-הפלכאי, שהרכיבו את רב מנינו של הצבא, פרשו מן העיר, יצרו מעין שביתה צבאית, וחשפו אותה ללא הגנה ממשית בפני אויבה. הפלישות של הסאבינים, האקוויים, והוולסקים לתוך לאטיום במאה החמישית, היו ביטוי מקומי לגל גדול של פלישות ונדודים אתניים ששטף את איטליה לכל אורכה מצפונה ועד לדרומה. האקוויים והוולסקים תקפו בעיקר ערים לאטיניות אך גם אל פאתי רומא הגיעו, ואילו הלחץ הסאביני התמקד ברומא עצמה. שיתוף הפעולה בין רומא לבין הלאטינים הוא שהציל את שני הצדדים מפני תוקפיהם. שיתוף פעולה זה בא לידי

, 53, VII.5, 63; 4, VI³,

⁴ פסטוס (פרטור 276 L) אינו מוכיח כי הפיקוד העליון היה ברוטציה בין שני הצדדים.

ביטוי לא רק בלחימה משותפת זה לצד זה של כוחות רומיים, לאטיניים וגם הרניקים (הליגה ההרניקית חתמה עם רומא על ברית בשנת 486), אלא גם בהקמת נקודות ישוב-קולוניות שהוקמו במשותף על ידי רומא והלאטינים, בראש וראשונה מטעמים אסטרטגיים. מרביתן, לא כלן, הוקמו על אדמות בלאטיום שנכבשו מהאקוויים והוולסקים, ונעשו משום מקומן הגיאוגרפי חברות בליגה הלאטינית. הן הוקמו כדי לבלום התקפות נגד על אזורים שנכבשו מהאוייב, וכדי להוות ראשי גשר ליציאה להתקפה עליו.

הלחץ הסאביני התפוגג באמצע המאה החמישית, ואילו זה של האקוויים והוולסקים בשנת 431 עקב מפלה שנחל צבאם המשותף מידי צבא רומי-לאטיני ליד הר אלגידוס. משרווח לה החלה רומא להתפשט. בשנת 396 כבשה את העיר האטרוסקית וואי, ששכנה צפונה לה, וסיפחה לאדמתה רצועת אדמה לכל רוחב דרום-אטרוריה. אך לשעה, בשנת 390, נבלמה התפשטותה. הגאלים כבשוה ונסוגו ממנה לאחר שקיבלו כופר בזהב. רומא אמנם התאוששה במהירות ממכתם של הגאלים, אך חל מפנה חמור ביחסיה עם הלאטינים. הלאטינים הסתלקו מבריתם עם רומא⁵, ועוינותם כלפיה הלכה וגברה עד שהתפוצצה למלחמה גדולה בשנים 338-340. הסיבה הבסיסית לשינוי היתה מעברה של רומא ממערכת יחסים של שוויון למעמד של דומיננטיות. משנתרופפו הלחצים החיצוניים ורומא לא נזקקה לעזרתם כבעבר, היא החלה לנהוג בתוקפנות ואף בשתלטנות כלפיהם. ליווס קובע כי הסיבה לפרוץ המלחמה הלאטינית הגדולה בשנת 340, היתה כעסם של הלאטינים על רומא שנהגה בהם מנהג נתינים ולא מנהג בעלות-ברית. סביר שזו היתה הסיבה להתרחקותם ממנה כבר מיד לאחר שנת 390. אמנם לאחר שנה זו היו ערים לאטיניות שנתרו ידידותיות לה, אך אחרות הפכו עוינות ואף היו שהתאחדו עם הוולסקים נגדה. המדובר בקירקאי ולנוביום. התוקפנות הרומית באה לידי ביטוי חד בשנת 381, בהשתלטות על טוסקולום מנהיגת הלאטינים וסיפוחה. בכך פגעה פגיעה קשה בליגה הלאטינית. היא אמנם העניקה לעיר אזרחות רומית, וקשה לדעת אם המדובר באזרחות מליאה או חלקית, כזו שאינה כוללת זכויות פוליטיות. אך יחס זה לא מנע מהלאטינים לנסות ולהוציאה מידי רומא, נסיונות שכשלו, ומטוסקולום עצמה לקחת חלק פעיל במלחמה הלאטינית הגדולה נגד רומא. התוקפנות הרומית גררה מאבקים עם מספר ערים לאטיניות. בשנת 380 נכנעה פרינסטה ווליטראי נכבשה. היא נכבשה שנית בשנת 367. סטריקום נכבשה משנת

⁵ ליווס VI, 2; פוליביוס II, 18.

386 ועד לשנת 346 מספר פעמים. לאחר תקופה זו של מתיחות, חודשה בשנת 358 הברית של קסיוס, כנראה על רקע של התקפה גאלית. אך רוח ההסכם ככל הנראה שונתה. רומא היתה צד דומיננטי ולא עוד צד שווה ללאטינים. באותה עת לערך, שתי הערים הלאטיניות הגדולות ביותר טיבור ופרינסטה שלא היו חברות בליגה הלאטינית, נלחמו ברומא. המלחמה עם טיבור פרצה בשנת 361 וזו עם פרינסטה כנראה מאוחר יותר. שתי הערים נכנעו בשנת 354. בשנים 49-350 תקפו הגאלים את לאטיום, אך למרות הסכם קסיוס המחודש, סרבה הליגה הלאטינית להושיט עזרה לרומא שהכתה את הגאלים גם ללא עזרתם. הסכם שני שחתמה רומא עם קרתגו בשנת 348 (הראשון כאמור בשנת 509) מצביע על אדונותה של רומא על לאטיום, אם גם למדים ממנו שלא כולה היתה בשליטתה. בשנת 343 כשרומא היתה מסובכת במלחמה נגד הסמניטים, תושבי הרמה האפנינית בדרום איטליה, תכננו הלאטינים לפתוח במלחמה נגדה. אך שמועות אודות הצלחת הצבא הרומי שינו את דעתם. המלחמה נדחתה אך לא נמנעה. העוינות הלאטינית כלפי רומא התפוצצה לכלל מלחמה בשנת 340, כשמול רומא התייצבה קואליציה שנוצרה ביוזמת הלאטינים, ושכללה מלבדם את הקמפאנים, הוולסקים והארונקי עם ששכן בדרום לאטיום, וכמו כן את העם הקטן של הסידיקיני.

מהלך המלחמה

המלחמה פרצה עקב דחייתה של רומא את דרישת הלאטינים לעצמאות, או לשוויון עמה. בשנת 340, שנת פרוץ המלחמה, הצעיד הקונסול מאנליוס את צבאו מזרחה וצרף אל כוחו צבא סמניטי. הצבא המאוחד צעד מערבה. ליד טריפאנום הוא ניצח בקרב גדול את צבא הקואליציה בראשות הלאטינים. הקואליציה התפוררה. הקמפאנים עשו שלום עם רומא. הלאטינים המשיכו להלחם בסיוע וולסקי בלבד. באותה שנה הוכו הלאטינים בקרב נוסף הוא הקרב המפורסם קרב וזריס (Veseris) שהתנהל לא הרחק מהר הוויוב. לאחר הפסקת מה, המלחמה חודשה בשנת 339. הרומים נחלו ניצחון על הלאטינים וקוינטוס פובליליוס פילו זכה בתהלוכת ניצחון. בשנת 338 פעלו שני צבאות רומיים, האחד בצפון לאטיום והשני בדרומה. הצבא הצפוני כבש את פדום ואת טיבור והדרומי היכה את הלאטינים הדרומיים ואת הוולסקים בקרב ליד אנטיום שנכבשה. לאחר מכן נכנעו כל הערים הלאטיניות אחת אחרי השניה.

לידתה של שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון לאחר ניצחונה במלחמה הלאטינית, עשתה עצמה רומא ריבון למנוצחים. ריבונות זו באה לידי ביטוי בעיקר בענייני חוץ ובטחון. רומא הפקיעה תחומים אילו מידיהם ושלטה בהם לחלוטין. לעומת זאת, היא הסכינה עם הקיום המוניציפאלי כפי שהיה לפני המלחמה בכל עיר ועיר בנפרד, והן המשיכו להתנהל על פי מוסדותיהם, חוקיהם, מנהגיהם ופקידיהם. המנוצחים נהנו מאוטונומיה פנימית. במקורות העתיקים לא קיים הסבר למדיניות זאת. האם היא נקבעה מתוך ראייה מרחיקת ראות או מתוך אילוצים או מתוך שניהם גם יחד? ברי שבהשאירה על כנו את המבנה המוניציפאלי בשטחי לאטיום וצפון קמפאניה שכבשה, מבלי שהיא שולחת פקידים רומיים שינהלו את הערים או יפקחו עליהן, תושביהן חיו את חיי השיגרה היומיומיים בתחושה מסוימת, מדומה לפחות, של עצמאות. מכל מקום, הם לא הרגישו בנוכחות מכבידה של המנצח. שיטת שליטה כזאת בוודאי מקטינה רגשות מרירות בקרב המנוצחים ומחלישה בתוכם תסיסות מרידה אפשריות.⁶ אפשר לפיכך, שההנהגה הרומית החליטה מתוך ניתוח מרחיק ראות שתצא נשכרת, והשליטה הרומית בלאטיום וצפון קמפאניה תהיה איתנה יותר, אם בהסדרה תתחשב ברגשות המנוצחים ולא תתערב בחיי היומיום שלהם. מאידך, אי-אפשר להתעלם מהאפשרות, שמאחר ומנהיגיה היו חסרים מנטליות וניסיון של מארגנים בקנה-מידה נרחב, התקשתה ההנהגה הרומית להשתנות במהירות בשינוי המנטאלי הדרוש, לצורך יצירת מנגנון גדול של פקידים ומפקחים שתפקידם לשלוט ולפקח על ערים. לפיכך פטרה עצמה מענין זה.⁷ אפשר שהיו גם שיקולים המתאימים למנטליות הרומית כמו חסכון ורתיעה מסרבול.

⁶ מקטינה אמנם אך לא מבטלת. בשנת 330 מרדו ברומא פונדי ופריורנום (ליוויס VIII, 19, 14). הסיבה למרידה היתה רצון לעצמאות. כשנשאל בסנאט, לאיזה עונש ראויים אנשי פריורנום, ענה האיש הנשאל שהיה מפריורנום: לאותו עונש שלו ראויים אנשים הסבורים שהם ראויים לעצמאות. בהקשר לפונדי, קיימת עדות לרצונה של רומא לקרב אליה את האריסטוקרטיה המקומית. למנהיג המורדים ויטרוביוס, שהיה מפונדי, היה בית ברומא. ברור שההנהגה הרומית חפשה את ידידותו וקרבתו ופתחה את רומא בפניו לקנות לו מעמד בה, אך לא הצליחה לזכות בהן.

⁷ E.T. Salmon, *The Making of Roman Italy, Thames and Hudson*, 1981, p. 41; לא מדייק כשהוא קובע: The total lack of a

מכל מקום, יהיו אשר יהיו הסיבות, ברי כי מעצם העובדה שההגמוניה הרומית לא היתה טוטאלית, ואובדן העצמאות של הערים לא היתה מוחלטת, נחלש הניגוד בין המאויים שלה לשלוט לבין אילו של מנוצחיה להשתחרר. ואף אם ההנהגה הרומית עמדה על כך בבחינת חכמה לאחר מעשה, בעתיד היא בוודאי למדה שניתן, ואף כדאי, להטיל את המרות הרומית על שטחים נרחבים הרבה יותר מבלי להשתמש במנגנוני שלטון ביורוקרטיים.

הסדרים בלאטיום – קווים כלליים

המשמעות העמוקה של הסדרים בלאטיום לאחר הניצחון הסופי בשנת 338 היתה, שהקנו בסיס להפיכת האזור שעליו שלטה רומא, שהשתרע מדרום אטרוריה ועד לצפון קמפאניה, לישות מדינית אחת, קומונוולט כלשונו של טוינבי. במרכזה של ישות זו ניצבה רומא כשליטה, ולכל אורכה של הטריטוריה היו קיימות ישויות מוניציפליות אוטונומיות שהיו כפופות לה. אך עצם המשך קיומן של הרשויות המוניציפליות הללו, שמצד אחד היו קשורות ברומא בצורה זו או אחרת, ומצד שני היו עצמאיות במובן מסויים, לכשעצמו לא מקנה את ההסבר המלא ללכידות המדינית שנוצרה. אמנם לאוטונומיה שהוענקה להן היתה חשיבות בהורדת מפלס המרירות, אך טיבם של הקשרים בינם לבין רומא הם שיצרו את הארג המקרב. רומא ידעה לטוות רשת של חוטים בהם משכה את הישויות המוניציפליות מחד, אך גם קשרה אותן מאידך אליה.

היא משכה אותן אליה באמצעי נדיבות שונים, וקשרה אותן בעיקר על ידי החלשתן ואף באמצעי פיקוח. משום שטחה הקטן של הקהילה החדשה אמצעי הפיקוח אמנם לא היו מודגשים ובולטים, אך בכל זאת היו קיימים במידה לא מבוטלת. יתירה מזאת, במישור הסוציו-אקונומי, היא השכילה ליצור רמה מסוימת של אחדות כמעט בכל רחבי הטריטוריה של הקהילה החדשה, ובכך לטעת מידה מסוימת של תחושת שייכות לא רק לרומא עצמה אלא לקהילה כולה.

bureaucracy of Rome, prevented her from annexing all of the subjugated region. She would have had no way of administering it. ברומא היתה ביורוקרטיה אם גם מצומצמת. ודומה שמוגזם לקבוע שרומא בשום אופן לא יכלה לשלוח פקידים לערים המנוצחות.

כל תושבי הקהילה יכלו להתחתן זה בזה למעט מספר ערים לאטיניות שבאופן זמני אזרחיהן לא יכלו להתחתן ביניהן.⁸ כמו כן, כל תושבי הקהילה יכלו לבצע עסקות כלכליות חוזיות זה עם זה, להוציא מספר ערים לאטיניות שבאופן זמני אזרחיהן לא יכלו לבצע עסקות ביניהן. אמנם, לא צריך להגזים בתרומתו במוכן זה של המישור הסוציו-אקונומי על מהות הקשר בין רומא לבין מנוצחיה, ועל מידת תחושת שייכותם לקהילה כולה, שהרי מרביתה של האוכלוסיה היתה מורכבת מאיכרים זעירים שפרנסו את עצמם או סחרו עם שכניהם. לפיכך הקשרים הכלכליים בין רומא לבין שכנותיה, ובין הערים השונות היו מוגבלים. כמו כן, אין לדעת מה היה מספר הנישואין שנערכו בין תושבי הערים השונות. אבל אי-אפשר להתעלם מהעובדה הבסיסית שנוצרה מערכת כלכלית משותפת בעלת שני קדקדים, רומא בצפון וקפואה בדרום, ונוצר מאגר אנושי גדול לצורך הקמת משפחה. ולכן סביר איפוא שלנושאים אילו היתה השפעה מסוימת על האוירה הכללית ברחבי הקהילה. המחקר המודרני ידע לעמוד על חלק גדול מאמצעי ההחלשה בהם נקטה רומא. אך לא ירד לעומק המשמעות של צעדים מסוימים שאפשר להגדירם כאמצעים של נדיבות, ועל מידת תרומתם להצלחת מדיניות השליטה של רומא על לאטיום וצפון-קמפאניה. נתרכז באותם אספקטים שבהסדר שהמחקר המודרני לא התמקד בהם או לא הבינם כהלכה.⁹

⁸ על זמניות זאת ניתן ללמוד מליווס IX, 43, 23. הוא קובע כי לשלוש הערים ההרניקיות הוענקה בשנת 306 הזכות להתחתן בינן לבין עצמן, זכות שבעבר, במשך תקופה מסוימת, רק הן נהנו ממנה. ברי איפוא, כי הזכות הזאת הוחזרה לערים הלאטיניות לפני שנת 306. שמגבלת החיתון והסחר בין הערים הלאטיניות היתה זמנית בלבד. מקבלים היסטוריונים לא מעטים ראה: A.N. Sherwin – White, *The Roman citizenship*, Oxford, 1939, p. 107 + n. 4. S.P. Oakley, *A Commentary on Livy*, Oxford, 1988, II, p. 542 סבור שהאסור בוטל לפני המלחמה הסמיניטית השניה.

⁹ שרוין-וייט, שם, תורם תרומה בסיסית חשובה להבנת הסטטוס השונים שהעניקה רומא למנוצחים, אך לנושא דיוננו לא הרבה מעבר לכך. A.J. Toynbee, *Hanibal's Legacy*, Vol. I, Oxford 1965, pp. 130-9; עומד על החלשת המנוצחים ותלותם הבטחונית ברומא, על החרמת אדמות וישוב אזרחים רומים עליהן גם כאמצעי פיקוח. תרומתו העיקרית היא, הצגת החידושים הקונסטיטוציוניים – סיפוח מלא וחלקי, קולוניות לאטיניות ושל אזרחים רומים

כמכשירים שהקנו יכולת התפשטות על פני איטליה, תוך שמירה על מוצקות סטרוקטוראלית של רומא כעיר מדינה. הוא מדגיש שההצלחה הזאת נבעה מהשארית ערי-מדינה על מכוון כישויות אוטונומיות. M. Humbert, *Municipium et civitas sine suffragio*, Rome, 1978, pp. 172-200. את ההסדר כלפי הלאטינים כענישה – עמ' 192, וכלפי הבלתי לאטינים שקיבלו אזרחות רומית חלקית כהסדר לא נדיב, עמ' 9-197. סלמון, שם, עמודים 41-56 מדגיש את החלשת המנוצחים והפלייתם לרעה. T.J. Cornell, C.A.H., vol. VII, part 2, second edition, 1989, p. 364-8. עומד על החלשת המנוצחים, וקובע שנוצרה היררכיה של הסטטוס שהוענקו למנוצחים. בעמוד 385 הוא קובע קביעה חסרת בסיס, שהיסוד לכח הצבאי הרומי הונח בהסדר שבא בעקבות המלחמה הלאטינית הגדולה. הוא טוען כי לשלושת קבוצות המנוצחים: לאזרחים, לאזרחים בעלי אזרחות חלקית, וללאטינים, היה רק ענין משותף אחד – לספק גייסות לצבא הרומי. כתוצאה מכך, הקהילה הרומית היתה מסוגלת בשנת 338 לספק כח אדם לצבא הרומי בהיקף ללא מתחרה. מבחינה זאת הפכה רומא למדינת הצבא החזקה ביותר באיטליה. אולם בסעיף העול הצבאי בעבודה זאת, אראה שלראשונה גוייסו בעלי אזרחות חלקית ולאטינים רק בראשית המאה השלישית. אף שחוקרים אילו עמדו בקפדנות על פרטי ההסדר, לא נעשה בסקירותיהם נסיון רציני לעמוד על שורש הצלחתה מרחיקת הלכת של רומא להבטיח את שליטתה על לאטיום וצפון-קמפאניה לאורך זמן. ויתרה מזאת, להפוך את האזור ברבות הזמן לבסיס כוחה בתהליך השתלטותה על איטליה. לא הובן באופן יסודי היקף הנדיבות הרומית כלפי המנוצחים, משמעותה והשלכותיה. אמנם H.H. Scullard, *The History of the Roman World, from 753 to 146 B.C.*, London, Methuen, 1970, pp. 88-9. מעיר הערה חשובה, שהרומים קשרו את המנוצחים באינטרסים משותפים, אך הערה כללית וחשובה זאת לא זכתה לפיתוח והרחבה. יתירה מזאת, בפרשנותו ללייוס טוען Oakley באופן פשטני, שאין להגזים בנדיבותה של רומא, שכן ערים לא מעטות איבדו את הסוברניות שלהן וכי ההסדר היה מושגת באופן אכזרי על הפקעת אדמות, קביעה, כפי שאראה, איננה נכונה ביסודה. בענין זה הוא מתבסס על 193, W. V. Harris, J.R.S., 1980, p. 540. עמ' 540.

מרכיב הנדיבות

במרכיב הנדיבות אפשר לאבחן מספר רובדים שכולם יחד סביר שנטעו לפחות בחלק מהמובסים תחושה של שייכות מתוך כפיפות לרומא, משום כדאיות ואף מתוך רצון, ולא רק משום התבוסה במלחמה והחלשתם לאחריה. הרובד הבסיסי ביותר היא האוטונומיה המוניציפאלית של הקהילות השונות. מעליו מסגרת מדינית, שבחלקה משמעותה איחוד פורמאלי עם רומא של חלק מהקהילות המובסות, ובחלקה יצירת קשר פורמאלי שמשמעותו יצירת שותפות אם גם לא על בסיס של שיויון בין רומא לבין הקהילות האחרות. מעל לרובד זה היתה קיימת מערכת של חוטי קשר שרומא טוותה עם המובסים, שבאמצעותם ניתן היה לעשות שימוש פרקטי לאו דווקא על ידי הקהילות כקהילות, אלא על ידי תושבי אותן הקהילות כבודדים. ולבסוף, כרובד עילי, ניתן לאבחן צעדים מדיניים וצבאיים שרומא נקטה כדי להמחיש לכל הערים והעממים שהובסו, שהשלטון הרומי לא רק מהווה מטריה המגינה עליהם באופן פסיבי, אלא משמש מכשיר אקטיבי הפועל למען האינטרסים של כולם.

מכלול הרובדים הזה מלמד, שאף שרומא הבינה היטב את משמעותו של שימוש בכח, היא הבינה לא פחות את חשיבותם של האמצעים המדיניים כמכשיר של שליטה. הפגנת רצון טוב ולא פחות מכן פעילות למען האינטרסים של הנכבשים, היו בבסיס הקונצפציה של הסדרי רומא ופעילותה.

האוטונומיה

כאמור הערים הנכבשות זכו באוטונומיה. דהיינו, נוהלו מוניציפאלית על ידי חוקיהם, מוסדותיהם ופקידיהם. ולפי שהנושא מוצה במחקר, לא ארחיב עליו את הדיבור.¹⁰

קונצפציה של איחוד ושל שיתוף

שמות הסטטוס השונים שרומא העניק למובסיה היו בבחינת הצהרה פורמלית לכוונתה ליצור מערכת יחסים שתהיה מושתתת על איחוד ועל שיתוף ולא רק על תכתיבים של מנצח. שהרי מספר ערים לאטיניות קיבלו אזרחות רומית מלאה,

¹⁰ ראה: שרוין-וייט, שם, עמ' 36-90, לפרקים. סלמון, שם, עמ' 40-51, לפרקים. E. Badian, *Foreign Clientelaes*, Oxford 1958, p. 19. אוקלי, שם II, עמ' 54-552.

דהיינו הפכו בשר מבשרה של רומא לכל דבר. ואילו כל הקהילות שלא היו לאטיניות, והמדובר בקהילות וולסקיות ארונקיות וקמפאניות, קיבלו אזרחות רומית חלקית – *civitas sine suffragio*, שמשמעותה אזרחות רומית אך ללא זכויות פוליטיות. כלומר המחזיקים באזרחות זו לא יכלו לקחת חלק בפעילות הפוליטית באסיפות העם ברומא ולא להבחר לסנאט ולפקידות הרומית. ברי כי הטבעת המונח *civitas* – אזרחות, בסטטוס זה באה כדי להקנות למחזיקיו תחושה של קשר אמיץ, של שייכות לעם הרומי.¹¹ לחפש טעם הפוך של ניצול, דהיינו שהכוונה היתה להקנות רק חלק מהזכויות כדי להטיל את מלוא החובות במיוחד את השרות הצבאי, ובכך, (כפי שאראה בהמשך, בסעיף העול הצבאי), אין שום הוכחה כי המחזיקים בסוג זה של אזרחות שרתו במרוצת המאה הרביעית בצבא הרומי. אשר לאותן קהילות לאטיניות שלא סופחו לרומא סיפוח מלא, ברובן נעשו בעלות ברית לאטיניות.¹²

ברית בדרך כלל אינה מוכתבת, היא נכרתת בין שני צדדים עצמאיים על יסוד אינטרס משותף ולמען מטרה משותפת. אולם לפי שבריתות אילו נכפו, ותהליך יצירת הסטטוס היה שהקהילות הלאטיניות ביצעו תחילה אקט של כניעה לרומא – *deditio*, וכתגובה היא הכריזה שהן חופשיות כשהיא מטילה עליהן חובות

¹¹ מליוויס VIII, 10, 14 ברור שהענקת האזרחות החלקית לפורמיאי, פונדי והקמפאנים היתה גמול, כלומר צעד של נדיבות.

¹² בדיאן, שם, עמ' 23, מגזים כשקובע, שכל לאטיום סופחה להוציא את טיבור, פרינסטה ואולי גם לאויניום. לענין הסטטוס של טיבור פרינסטה וקורה ישנה אי-הסכמה במחקר המודרני. ישנם הסבורים כי היו בעלות ברית בסטטוס לאטיני. כך טוינבי, שם, I, עמ' 249-50, שרוין-וייט, שם, עמ' 96, 104, הומברט, שם, עמ' 6-105, אוקלי, שם, II, עמ' 568. אולם סלמון, שם, עמ' 54 + הערה 252, ובמקום אחר: *Roman Colonization under the Republic, Thames*, and Hudson, 1969, p. 173, n. 62. קובע כי לא היו בסטטוס לאטיני. הראיות שהוא מביא בהערה 62, הן חזקות ודומה שמטות את הכף לדעתו. לגבי לאויניום, אין ספק לדעתי שהיתה בסטטוס מיוחד. היא היתה בעלת ברית, אולי לא בסטטוס לאטיני, אך בוודאי שזכתה ליחס מועדף.

וזכויות,¹³ ברי שרומא הפגינה שהיא שואפת לראות בהן שותף, וכי בעתיד דרכם תהיה משותפת.

דומה שבבסיס החשיבה להענקת הסטטוס הללו עמדה ההכרה, שיש לשאוף לממש את השליטה הרומית על שיתוף פעולה וזיקה הדדית, ובכך להחליש כוחות שהיו יכולים לפעול כדי לפרק את הארגון המדיני שרומא החלה להקים.

¹³ ראה: שרוין-וייט, שם, עמ' 2-91. ליוויס מכנה אותם לעיתים קרובות: *socii nominis Latini*. מאידך דומה שגגה שרוין-וייט כשקבע בעמ' 91 שפרוצדורת הענקת הזכויות ללאטינים בשנת 338 בישרה את התנהגותה כלפי הקמפאנים בשנת 210. שכן, כפי הנראה, פרט להחלשת הלאטינים, רומא העניקה להם זכויות שנועדו לקרב אותם אליה. בעוד שבשנת 210 מדובר ביסודו של דבר בענישה קשה. מאידך קביעתו של באדיאן, שם, עמ' 24 שהסדר של שנת 338 דומה לענישת הקמפאנים בשנת 210 מלמדת על חוסר הבנה מוחלט.

מערכת חוטי הקשר עם רומא

הענקת האזרחות המליאה

לחמש קולוניות לאטיניות: אריקיה, לאנוביום, נומנטום, פדום וטוסקולום העניקה רומא אזרחות רומית מליאה.¹⁴ אין להוציא מכלל אפשרות כי אזרחות מלאה הוענקה גם לשתי הערים אנטיום ווליטראי שהיו זמן רב תחת שליטה וולסקית.¹⁵ הענקה זאת נעשתה כנראה מתוך הערכה, שמקבליה יחוו עוצמת חלק מהמדינה הרומית, לאו דווקא מהכרת תודה של מנוצח על שום הפיכתו לחלק בלתי נפרד מהמנוצח, כמו מהטעם שהמנוצחים והמנוצחים היו בני אותו הגזע, והמשותף ביניהם גדול. הם היו בעלי שפה משותפת, מנהגים משותפים, דת משותפת ולפיכך אפשרות הטמעתם בגוף האזרחים הרומי והזהותם עם המדינה הרומית היתה ריאלית. נוסף על כך, חמש קולוניות אילו היו שכנותיה של רומא. תושביהן יכלו איפוא להגיע אל העיר לעיתים, לקחת חלק בפעילות הפוליטית באסיפות העם ולהשפיע על קבלת ההחלטות. בפועל קרה, שהם אף הצליחו לחדור לתוך הרובד השליטי. בשנת 322

¹⁴ ליוויס VIII, 14 קובע: *civitas data*. מוסכם בדרך כלל שהמדובר באזרחות מלאה – *civitas optimo iure*. ראה: שריון-וייט, שם, עמ' 56. K.J. Beloch, *Römische Geschichte*, Leipzig + Berlin, 1926, p. 377. sq. הומברט, שם, עמ' 177 ואילך. אפשר שטוסקולום קיבלה אזרחות מליאה כבר בשנת 381, אך אין בטחון לכך.

¹⁵ לגבי אנטיום קובע ליוויס (VIII, 14) *civita data*, ולא *civitas sine suffragio* כפי שהוא קובע בשני משפטים מאוחר יותר, לגבי פונדי ופורמיאי. ההנחה שקיבלה אזרחות חלקית מושתתת על כך שהיתה תחת שליטה וולסקית. ראה: הומברט, שם, עמ' 187. אמנם מוסדותיה חוסלו והוחזרו לפעילות רק בשנת 317, אך המדיניות הרומית היתה מתוחכמת דיה כדי לספח ספוח מלא מצד אחד ולהעניש מצד שני. אשר לוליטראי אליה נשלחו אזרחים רומים כקולוניסטים, לדעת L.R. Taylor, *Voting Districts of the Roman Republic*, American Academy in Rome, 1960, p. 55. אפשר שהם ומקומיים היוו את השבט *Scaptia*. אם כך הרי שהעיר קבלה אזרחות מלאה. הומברט, שם, עמ' 185, סבור בעקבות טילור, שהמתישבים היוו את השבט *scaptia* שהוקם בשנת 332. אולם אינו סבור שוליטראי היתה בעלת אזרחות מליאה אלא חלקית. אוקלי, שם II, עמודים 543, 563 סבור ששתי הערים אנטיום ווליטראי קיבלו אזרחות מליאה.

לפנה"ס נבחר בן טוסקולום למשרת הקונסול. אפשרות של אינטגרציה באמצעות הפעילות הפוליטית, גם היא כנראה לא נעלמה מעיני מקבלי ההחלטות ברומא. והיה כנראה גם שיקול נוסף להענקת האזרחות המלאה לחמש קולוניות אילו. טרם סיפוחן הן יצרו טריז בתוך אדמת העם הרומי.¹⁶ הטריז חוסל.

כבר העריכו, כי הענקת האזרחות הרומית המלאה רק למספר קטן של קולוניות לאטיניות, שהאוכלוסיה שלהן לא היתה גדולה, נבעה מהחשש שהענקת נרחבת יותר, תקשה על הטמעתם של האזרחים החדשים בגוף האזרחים הישן. היא עלולה לגרום שיבושים בחיים הפוליטיים ברומא משום ניגודי אינטרסים אפשריים בין האזרחים החדשים והישנים, ולערער את מעמדה של האריסטוקרטיה הרומית השלטת במקרה שלאזרחים החדשים יהיה משקל רב באסיפות העם והם יבחרו פקידים רבים מביניהם.

אף שתושבי הקולוניות הללו נעשו אזרחים רומים לכל דבר, הם המשיכו לנהל את עריהם בדרך כלל מתוך אוטונומיה פנימית מליאה.¹⁷ לכל עיר היה סנאט משלה ופקידים משלה. רומא אפשרה איפוא לתושביהן להנות משני עולמות, מעולם עירם (מוניקיפיה) כשהם חיים בה על פי מנהגיהם ואורח חייהם מימים ימימה, ומעולמה של רומא בה יכלו לפעול ולתפקד כמו כל אזרח רומי. הם היו אזרחים רומים שהמשיכו לחיות את חייהם כאילו היו אזרחי עירם. כאזרחים חדשים רומא פתחה בפניהם אפשרויות חדשות בתחום האישי-נישואין, בתחום הכלכלי-עסקי ובתחום הפוליטי. מאידך דרשה מהם לשרת בצבאה כמו כל אזרחי רומי.

הטמעתן של קולוניות לאטיניות אילו בגוף האזרחים הרומי היתה כנראה מוצלחת. מכל מקום, לעולם לא יצאו למלחמה נגד רומא. האיחוד עם רומא היה הלכה למעשה.

¹⁶ הערים הללו סופחו לאחר המלחמה לשבטים רומיים. תושבי אריקיה סופחו לשבט הורציה. תושבי פדום לשבט מנניה, אנשי נומנטום לשבט קורלניה, ואנשי לאנוביום לשבט מאיקיה שהוקם בשנת 332. אנשי טוסקולום אפשר שסופחו עוד לפני המלחמה לשבט פאפיריה. ראה: טילור, שם, עמודים 79-80. הומברט, שם, עמ' 178.

¹⁷ אף שסופחו לשבטים רומים הם לא הוטמעו משפטית בהם. הטמעה כזאת היתה בניגוד לאוטונומיה שממנה נהנו. ראה: הומברט, שם, עמ' 179. סלמון, שם, עמ' 47.

הענקת אזרחות רומית חלקית

רומא העניקה אזרחות רומית חלקית – *civitas sine suffragio* – לכל מנוצחיה הלא לאטינים, דהיינו לקמפאנים תושבי צפון קמפאניה, לארונקי ולוולסקים תושבי לאטיום. הם כאמור, לא יכלו ליטול חלק בחיים הפוליטיים ברומא. מרכיבי הקשר שבו קשרה רומא סוג זה של אזרחים כללו אוטונומיה פנימית ומרכיבי איחוד ממשיים.

על ממדי האוטונומיה למדים בעיקר מסדרי הממשל בקפואה בזמן המלחמה הפונית השנייה. מליווס¹⁸ למדים כי השפה הרשמית בעיר היתה אוסקית וכי פעלו בה מוסדותיה הפוליטיים המסורתיים – אסיפת עם, סנאט ופקיד ראשי – *medix tuticus*.

מרכיבי האיחוד היו במישור הסוציו-אקונומי. מחזיקי הסטטוס הזה יכלו להתקשר בקשרי נישואין עם אזרחים רומים בעלי אזרחות מליאה, וגם עם אזרחי הקולוניות הלאטיניות השונות (*ius conubii*), ולקשור קשרי מסחר חוזיים עמם, וגם עם אזרחי הקולוניות הלאטיניות השונות¹⁹ (*ius commercii*). ככל הנראה, היתה זכות הדדית בין רומא לבין אזרחי הקהילות בעלות אזרחות חלקית, לקבל את האזרחות המליאה של צד השני על ידי עקירה אליו.²⁰ אין כל ראייה כי רומא גייסה אזרחים אילו לצבאה במאה הרביעית לפנה"ס.²¹ יתירה מזאת, בפעולה ייחודית לגבי קפואה, שהיתה העיר המרכזית לא רק בצפון-קמפאניה, אלא שניה בגודלה לרומא, רומא ניסתה לקשור את האריסטוקרטיה שלה אליה באמצעות תגמולים. ליווס²² מוסר שרומא תגמלה אלף שש מאות פרשים קמפאנים משום שלא לקחו

¹⁸ ליווס XXIII 4-2; 7, 8. XXIV 19, 2; XXVI 16, 6. לגבי וליטראי יודעים על קיומם של *meddices* במאה השלישית לפנה"ס. ראה: הומברט, שם, עמ' 185, הערה 114. פרטים נוספים ראה שרוין-וייט, שם, עמודים 40-1. גם מפסטוס 126 ברי שערים בעלות אזרחות חלקית נהנו מאוטונומיה.

¹⁹ סטאוולי, קמברג', היסטוריה עתיקה, 2, VII עמודים 8-427 נקבע, שהקשר החדש אפשר פתוח יחסי מסחר רווחיים לשני הצדדים, קשרי מסחר אילו באו לידי ביטוי ביצירת מטבע רומית קמפאנית משותפת.

²⁰ פאולוס 155. שרוין-וייט, שם, עמ' 40.

²¹ ראה סעיף העול הצבאי.

²² VIII, 11, 15-16.

חלק במלחמה. הוענקה להם אזרחות רומית – *civitas romana data*, ותושבי קמפאניה חויבו לשלם לכל פרש קמפאני מס שנתי בסך 450 דינרים.²³ ענין הענקת האזרחות הרומית לפרשים הקמפאנים אינו ברור די הצורך, ודומני שאין תשובה הולמת לשאלה האם קיבלו אזרחות רומית מליאה או חלקית.²⁴ אך ברור שבאמצעות הטלת המס על אנשי קפואה לטובת הפרשים, רומא ניסתה לחזק את אחיזתה בעיר עצמה. שהרי סביר שלפרשים היה חלק בניהולה. ליוויס אף מוסר באותו מקום, כי כהוקרה להם, רומא העניקה אזרחות רומית חלקית לכל הקמפאנים. בכך הדגישה את חשיבותם של הפרשים לעיר, וחזקה את מעמדם. יתירה מזאת, דומה שלעניין התגמולים לפרשים הקמפאנים היתה משמעות החורגת מגבולותיה של קפואה. בהפגנת תמיכה זו, כמו רצתה רומא להראות קבל עם בכל רחבי השטח שכבשה, כי היא תומכת באמגניה ומי שנאמן לה יוצא נשכר.

M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage II*,²³ Cambridge, 1974, p. 630. דוחה את סיפור המענק משום שדינרים לא היו קיימים בשנת 340. על כך משיב אוקלי, שם, עמ' 16, שקרופורד עצמו מראה שליוויס יכול היה להשתמש ברשלנות במונחים טכניים כמו *denarius*. לכן לדעתו אם גם המספר שנקב בו ליוויס ושם המטבע הם בלתי מדויקים אין לדחות את עיקרה של האינפורמציה. לדעתי אין לדחות את הסיפור מעיקרו משום שיש בו הגיון, ומדוע ימצא ספור מעין זה?

²⁴ Bernardi, *Athenaeum*, 21 (1943), p. 27 sp. סבור שהוענקה לפרשים הקמפאנים אזרחות חלקית, שכן ברי שלתושבים הקמפאנים הוענקה אזרחות זאת בגינם של הפרשים (ליוויס, VIII, 14, 10), ולאחר שנת 338 אין בשום מקום התיחסות שונה לפרשים מלשאר התושבים הקמפאנים באשר לסטטוס האזרחי שלהם. Th. Mommsen *StR.* III, p. 574, n. 3. סבור שהוענקה להם אזרחות בלי להיות חברים בשבט. הומברט, שם, עמ' 174. סבור שהוענקה להם אזרחות רומית מליאה רק באופן פוטנציאלי שתמומש עם עקירה לרומא. באופן מידי קבלו *ius connubii* ו-*ius commercii*, כלומר אזרחות חלקית – ראה גם עמ' 198. אוקלי, שם, עמ' 16. סבור שהוענקה להם אזרחות רומית מליאה, וזה היה מעמדם לאחר שנת 338. שאין זכר לכך לאחר שנת 338 ובמיוחד בתאור פרשת מרידת קפואה בשנת 216, ובכן אוקלי טוען שליוויס לא קבע שכל המעמד העליון קיבל את האזרחות המליאה אלא רק 1600 פרשים שהיו חלק ממנו (עמ' 15).

אולם סטטוס זה של אזרחות רומית חלקית היה במידת מה חוליה חלשה במבנה המדיני החדש שהקימה רומא. כבר במאה הרביעית פקפקה רומא לא פעם בנאמנותם של הקמפאנים,²⁵ ואף עמדה בפני מרידות. פעם של פריורנום²⁶ שהתחברה עם פונדי בשנת 330, ופעם בכל רחבי קמפאניה אך כנראה לא בקפואה עצמה, זאת לאחר המפלה בלאוטולאי מידי הסמניטים בשנת 314.²⁷ מערכת היחסים בין רומא לבין חלק ממקבלי האזרחות החלקית לא התנהלה איפוא תמיד על מי מנוחות. היו בה מורדות. אולם עד למלחמה הפונית השנייה הזעזועים היו שוליים, ולא מנעו מרומא לראות בסטטוס זה מכשיר קבוע במכלול האמצעים בו נקטה במצעד השתלטותה על פני איטליה, והיא העניקה אותו בקנה-מידה נרחב. נסיגה בלאטיום ובצפון-קמפאניה לימד אותה, כי סטטוס זה הוא מכשיר שליטה יעיל שכדאי להמשיך ולהשתמש בו. רומא הצליחה במשך תקופה לא קצרה לקשור אליה את מחזיקיו באמצעות איזון בין מרכיבי האיחוד והאוטונומיה שהעניקה לבין הדרישות שדרשה במשך הזמן שהעיקרית בהן גיוס לצבא הרומי, זאת מראשית המאה השלישית לפנה"ס ואילך. התהליך ההיסטורי מלמד, כי במרוצת הזמן הלכה וגברה אי-שביעות הרצון של מחזיקי סטטוס זה, ורומא בתהליך שאינו ידוע לפרטיו אפשר שהמירה אותו עוד לפני שנת 90 לפנה"ס באזרחות רומית מליאה – *civitas optimo iure*.²⁸ סביר שהמרה זאת הפכה למדיניות קבועה לאחר המלחמה הפונית

²⁵ בשנת 228 היו שמועות על מרידה ממשמשת ובאה של הקמפאנים – ליוויס VIII, 22, 10. לאחר אסון המזלגות הקאודינים בשנת 321 פקפק הצבא הרומי המושפל בנאמנות הקמפאנים – ליוויס IX, 6, 4. למעשה, אנשי קפואה נחלצו לעזרת הצבא הרומי בכל דרך אפשרית – ליוויס X, 6, 5-8. לאחר המפלה שספג הצבא הרומי מידי הסמניטים בקרב לאוטולאי בשנת 314, הועלו חשדות כבדים נגד קפואה – ליוויס IX, 25, 3. וחקירות משפטיות נוהלו נגד האריסטוקרטיה של קפואה שאחדים מאנשיה איבדו עצמם לדעת – ליוויס IX, 26, 5-8. ליוויס מדבר על קשר סודי שנרקם בקרב האריסטוקרטיה של קפואה ולא על מרידה שפרצה ממש. לעומתו, מדיודורוס XIX, 76, 4 ניתן להבין, שקפואה מרדה ממש. דומה שגירסתו של ליוויס יותר מדויקת.

²⁶ ליוויס VIII, 19, 4.

²⁷ שם, IX, 25, 2.

²⁸ ההנחה מתבססת על כך שעוד בשנת 268 קיבלו הסאבינים המערביים אזרחות מליאה – וליוס I, 14, 7. ובשנת 188 קיבלו הערים ארפינום פורמיאי

השניה, משעמדה רומא על המשמעות העמוקה על מעברה של קפואה בשנת 215 לציודו של חניבעל.

הלאטינים*

ההסדרים עם הלאטינים שלא סופחו למדינה הרומית התבססו על קשרים שהיו לרומא עם עוד מהמאה החמישית לפנה"ס ואולי, עוד קודם לכן, אך בשני הבדלים יסודיים – המסגרת הפדרלית של הערים הלאטיניות פורקה, והערים הלאטיניות איבדו את עצמאותן.

ככל הנראה, מרכיבי הקשר בין רומא לבין הלאטינים שהיו ה-*ius conubii*, ה-*ius commercii* וה-*ius suffragii* נכללו כבר בברית קסיוס – *foedus cassianum*²⁹. בהשתימה במרכיבים אילו, שנמצאו בהסכם שהיה הבסיס

ופונדי – ליוויס XXXVIII, 36, 7. ואף על זאת שהמקורות שסוקרים את מלחמת בעלי הברית שפרצה בשנת 90 לא התייחסו כלל לאזרחות רומית חלקית. ההשערה היא שמרבית העלאות לאזרחות מליאה היו במאה השניה והן קשורות עם התפשטות השפה הלאטינית. ראה אוקלי, שם, עמ' 559. אולם בה במידה אי-אפשר להתעלם מהאפשרות שהסטטוס של אזרחות חלקית נשאר קיים עד למלחמת בעלי-הברית כפי שסבור סטאוולי, קמבריג', היסטוריה עתיקה 2, VII, עמ' 430. טענתו היא שהעדויות לענין זה מועטות מדי.

* רומא אמנם יצרה שני סטטוסים עם הלאטינים שלא אוחדו אתה – בעלי-ברית לאטינים ובעלי-ברית. אולם לפי שההבדלים ביניהם לא ברורים די-הצורך, וההבדל שניתן להבחין ביניהם הוא, שבעלי-הברית היו בעלי *ius exilii* דהיינו להוות ערי-מקלט, ולהבדל זה אין משמעות מנקודת ראות של דיונו, אני מתייחס בסעיף זה אל הלאטינים כיחידה פוליטית אחת. ההנחה שבעלי הברית בלאטיום שלא בסטטוס לאטיני, לא נהנו מזכויות חיתון, מסחר, הצבעה באסיפת השבטים, וקבלת אזרחות רומית עם הגירה לרומא, היא השלכה ממעמדם של בעלי-הברית ברחבי איטליה ואין כל ראיה שכך היה לגבי בעלי-הברית בלאטיום.

²⁹ ראה: הומברט, שם, עמודים 98–102, הוא סבור שהזכויות היו מצויות כבר בברית של קסיוס משנת 493. כך גם טוינבי, שם, I, עמ' 257. קורנל, קמבריג', היסטוריה עתיקה, 2, VII, עמודים 271, 275 סבור שהזכויות היו קיימות עוד לפני הברית של קסיוס.

לשותפות בינה לבין הלאטינים, יכלה רומא להציג את מערכת היחסים החדשה כהמשכה של אותה שותפות, אם גם כזו שצד אחד – רומא, הוא הדומיננטי והלאטינים סרים למשמעתו. יתירה מזאת, במרכיבים אילו היו יסודות של איחוד במישור הסוציו-אקונומי ובמידה מסוימת גם במישור הפוליטי. ה-*ius commercii* היה בין כל עיר לאטינית בנפרד³⁰ לבין רומא וכל עיר שהיתה בעלת אזרחות רומית מליאה או חלקית. אין ספק כי זכות זאת היתה בעלת משמעות כלכלית לא מבוטלת ללאטינים, שהרי פתחה בפניהם שני מוקדים כלכליים חשובים את רומא בצפון וקפואה בדרום. ואין לזלזל באפשרויות של פעילות כלכלית גם עם ערים קטנות יותר. סביר שהשוק הזה היווה פיצוי לנתק הכלכלי הזמני שיצרה רומא בין הערים הלאטיניות בינן לבין עצמן. ומעבר להיבט הכלכלי, זכות זו יצרה אפשרות של מגע ישיר בין לאטינים לבין רומים. על ידי ה-*ius conubii* אפשרה רומא ללאטינים להתחתן עם אזרחים רומים. ברי שזכות זאת היוותה צנור של קשר והתקרבות. ה-*ius migrandi* הקנה לאזרח לאטיני העוקר לרומא את האזרחות הרומית המלאה. זכות זו, פתחה איפוא אפשרות לאיחוד עם רומא על בסיס אינדיבידואלי. בוודאי שזיקה זו יצרה אקלים של קרבה, והיוותה הצהרה רומית כלפי הלאטינים שהם בשר מבשרה. פתח זה של איחוד, שבוודאי תרם להתקרבותם של הלאטינים אל רומא, הפך לאיחוד על בסיס קולקטיבי רק כעבור זמן רב. עקב לחץ המלחמה שהופעל על רומא בפרוץ מלחמת בעלי-הברית בשנת 90 לפנה"ס, קבלו הלאטינים כמו כל תושבי איטליה את האזרחות הרומית המלאה.

זכות נוספת שהיתה קיימת ללאטינים ה-*ius suffragii* הקנתה להם זכות להצביע באסיפת השבטים אולם רק בשבט אחד. לפי שכבר בראשית המאה החמישי היתה להם זכות להצביע ברומא³¹, ברי שהזכות הוקנתה ללאטינים גם בהסדר של שנת 338. אמנם המשמעות הפוליטית הממשית שלה היתה קטנה וההשפעה של הלאטינים על ההצבעה באסיפה היתה בדרך כלל שולית, שכן היו באותה שנה – עשרים ושלושה שבטים, כשכל שבט מהווה יחידת הצבעה אחת. לפיכך, יכולת ההשפעה שלהם היתה רק במסגרת של שבט אחד בלבד, דהיינו רק על קול אחד. אולם באותם מקרים בהם ההצבעה היתה על חודו של קול, הלאטינים יכלו היו לחוש שהם בעמדת הכרעה. אולם מעבר למשמעות הפוליטית, בוודאי שהיתה

³⁰ ליוויס VIII, 14.

³¹ דיוניסיוס מהאליקרנסוס VIII, 72, 5-6.

³² הומברט, שם, עמ' 98 ואילך.

לזכות זו השפעה פסיכולוגית לא קטנה. היא הקנתה להם תחושה של שותפות בחיים הפוליטיים ברומא. כללו של דבר, באמצעות האוטונומיה, הסטטוס של בעלי-ברית לאטיניים ובעלי-ברית, והזכויות השונות שהעניקה ללאטיניים, רומא המחישה להם שהקשר ביניהם אינו נושא אופי של כובש ונכבש אלא הוא מבוסס על שותפות שמגיעה לממדים של איחוד במישור הסוציו-אקונומי ובמישור הפוליטי על בסיס אינדיבידואלי.

שרוין-וויט³³ מדגיש את הקרבה הגדולה שהיתה בין הלאטיניים לבין העם הרומי. הקשר ההדוק ביניהם כך הוא קובע, מוצג על ידי ליוויס בתאור השנים 167-218 לפנה"ס. לדבריו הם מוצגים כשני חלקים של מעמד אחד, כשחלק אחד הוא עליון – הרומים, והשני תחתון – הלאטיניים. הוא מסביר את הקרבה הגדולה בכך, שחלק ניכר מתושבי הקולוניות הלאטיניות שהוקמו על ידי רומא החל משנת 334 היו אזרחים רומים שעקרו אליהן. אין צל של ספק שהסבר זה הוא כבד משקל. אך כלום תהליך ההתקרבות בין רומא לבין הלאטיניים לא נבע מטיבו של הקשר שיצרה עמם רומא בשנת 338 לפנה"ס? ויתירה מכל זאת, מעבר למדיניותה המקרבת כלפי הלאטיניים כקולקטיב, היא בחרה בעיר אחת שלא השתתפה במלחמה, כדי להפגין קבל עם, כיצד היא מתיחסת לעיר שהיא חפצה ביקרה על שום שלא לחמה, המדובר בלאויניים. קולוניה לאטינית זאת חשבה להצטרף למלחמה נגד רומא, אך נמנעה משנודע בה על מפלתם של הלאטיניים. ליוויס מוסר³⁴ שהעיר נפטרה מעונש, כלומר, רומא העלימה עין מהנשיות שהיו בה והתייחסה להתנהגותה בפועל, ושהתקבלה החלטה לחדש את הברית עם העיר.³⁵ ברי מכל מקום שהברית חודשה מדי שנה בשנה עד לתקופת הקיסרות.³⁶ שמירת מעמדה של לאויניים כבעלת ברית, וחדוש הברית עמה מדי שנה החל משנת 340,

³³ שם, עמודים 99–100.

³⁴ VIII, 11, 15.

³⁵ *renovari foedus iussum*. לדעת שרוין-וויט, שם, עמודים 8–57, ולדעת סלמון, שם, עמ' 55 שמרה על מעמדה כבעלת-ברית. הנימוקים של בלוך, שם, עמודים 7–376, ובעקבותיו, טוינבי, שם, I, עמודים 1–130, וכמו כן, הומברט, שם, עמודים 4–181, לכך שסופחה כבר בשנת 338 אינם משכנעים. אין סיבה ממשית לא לקבל את גירסת ליוויס.

³⁶ C.I.L., X, 797. הברית קיבלה משמעות דתית ראה: הומברט, שם,

עמ' 180, הערה 93. *G. Wissowa, Hermes, 50, 1915, p. 21 sq.*

נועדו בוודאי למשוך ערים לאטיניות אחרות לפרוש מהמלחמה, ולאחר סיומה, הטכס השנתי של חידוש הברית נועד להמחיש ללאטינים ולא רק להם, שרומא לא שוכחת את עמדתה של לאויניום, ואם תתמדנה בנאמנותם תזכנה בתגמול נאות. סביר שהיחס ללאויניום תרם אף הוא במידת מה ללכידות הלאטינים סביב רומא, והוסיף מידה של נופך פולחני לאטמוספירת הנאמנות כלפיה.

הקשרים בתוך הקהילה החדשה

רומא ניתבה את קשריה עם המנוצחים באמצעות שלוש מסגרות פוליטיות שהיו שונות מהאזרחות הרומית המליאה. המדובר באזרחים בעלי-אזרחות חלקית, בבעלי-ברית לאטינים ובבעלי-ברית חסרי סטטוס לאטיני. אף שהמדובר בשלושה סטטוס שונים, ההבדלים ביניהם היו ביסודם פורמאליים. מנקודת ראות של חובות וזכויות שהיו טבועים בכל סטטוס וסטטוס כמעט ולא היו הבדלים.³⁷

רומא הפכה את כל השטח שהיה בשליטתה למערכת כלכלית אחת שבה כולם חברים שווי זכויות, להוציא מגבלה שהוטלה באופן זמני, על פיה נאסר על הקולוניות הלאטיניות ליצור קשר כלכלי בינן לבין עצמן. מפרשת הקשר נגד רומא של אצילים קמפאנים, בשנת 314, שבו היו מעורבים גם אצילים רומיים,³⁸ אף שליווים מדגיש רק את הצד הפוליטי שלו,³⁹ מסיקים שהיו אינטרסים כלכליים משותפים לאריסטוקרטיה הרומית ולזו של קפואה, וכי האופק המסחרי של

³⁷ צדק שרוין-וייט, שם, עמודים 44-5, כשקבע, כי מוניקיפיה בעלת אזרחות רומית חלקית היתה קטגוריה מקבילה למדינה הלאטינית. לדעתו, קשה לראות הבדל בין מוניקיפיה כזאת לבין הסטטוס של הלאטינים שנהנו מזכות חיתון. אזרחי המוניקיפיה אם השתקעו ברומא יכלו לקבל אזרחות רומית מליאה (כמו הלאטינים), ואם נשארו בעירם נהנו מהחיים הפוליטיים של עירם, ומעוד זכויות שבהן היו שותפים עם רומא (בדומה ללאטינים). מסקנתו – הדמיון בין הסטטוס הלאטיני לבין הסטטוס של אנשי המוניקיפיות בקמפאניה היה מובהק.

³⁸ ליוויס IX, 26, 5-26. דיודורוס XIX, 76, 3-5.

³⁹ דומה שצודק E. Stuart Staveland במאמרו: The Political Aims of Appius Claudius Caecus, *Historia* 8 (1959), p. 428, כשטען שליוויס לא הבין נכון, כשקבע שהמדובר בפרשה הכרוכה באינטרסים פוליטיים של קידום משרות ברומא.

האריסטוקרטיה הקפואנית הגיע עד לרומא.⁴⁰ רומא גם הפכה את כל השטח למאגר אנושי אחד לצרכי נישואין, להוציא מגבלה שהוטלה זמנית על הקולוניות הלאטיניות שאסרה עליהם להתחתן בינם לבין עצמם. יתירה מזאת, רומא כנראה, אפשרה לכל האנשים החיים באזור שלייתה, ללא יוצא מהכלל, לקבל את האזרחות הרומית המלאה על ידי עקירה לגור בה. אם כך היה, על ידי הענקת זכות זו לכולם, היא תרמה להורדת מחיצות, להתקרבות, לתחושת שותפות ואף יצרה אקלים פסיכולוגי של שייכות לקהילה אחת שבה יכול אדם בעל יכולת ויוזמה להתאחד איחוד מלא עם העיר השלטת. בוודאי שרומא שאפה לשאוב לתוכה אנשים מוכשרים, אך גם בוודאי שלא נעלם ממקבלי ההחלטות שבכך מתחזקת הזיקה הכללית אל העיר, ושלייתה במרחב החדש שכבשה מעמיקה.

למען האינטרס הכללי

בשנת 330 תקפה פרוורנום בעזרת פונדי שלוש קולוניות לאטיניות, את סטיה, נורבה וקורה. הצבא הרומי הציל את שלוש הקולוניות. פונדי נכנעה ללא קרב. פרוורנום הובאה במצור ונכבשה.⁴¹ בפרשה זו, רומא הפגינה כי היא המגינה של אותן קהילות שהובאו תחת חסותה כתוצאה ממלחמת 338-340. מקרה אפיוזי זה, היה בבחינת אות מבשר למדיניותה הכוללת של רומא, להמחיש כי האינטרסים של כל הנתונים לשליטתה עומדים לנגד עיניה, וגם באופן זה לחזק את שליטתה עליהן. בשנת 327/6 פרצה המלחמה הממושכת והקשה בין רומא לבין הסמניטים. השאלה היא, האם רומא רצתה בפריצתה, ואם כן, מדוע.

הפלישה הרומית בשנת 336 לפנה"ס לאדמת הסידיקיני מהווה לדעתי מפתח להבנת המדיניות הרומית כלפי הסמניטים לאחר סיום המלחמה הלאטינית בשנת 338. במחקר המודרני אין התייחסות ראויה לפרשה זו לגופה. יתירה מזאת, היא אינה מוזכרת בתאור השתלשלות האירועים שהובילו לפרוץ המלחמה הסמניטית השנייה, אף שליווים מתארה באריכות יחסית, וממנו ניתן להבין שהסמניטים היו פותחים

⁴⁰ הומברט, שם, עמ' 199. יתירה מזאת, על שיתוף הפעולה כלכלי בין רומא לבין קמפאניה אפשר ללמד מעצם העובדה שהטבעת המטבעות הרומית הראשונה בשם הרפובליקה, נעשתה במאה הרביעית בקמפאניה. פרטים: קורנל, קמברג', היסטוריה עתיקה 2, VII, עמ' 415.

⁴¹ לפרשה זו ראה: ליוויס VIII, 19-21.

במלחמה כתגובה לפלישה, אלמלא היו עסוקים במלחמה בגבולם הדרומי עם אלכסנדר מלך אפירוס.

עוד מימי המלחמה הסמניטית הראשונה, היתה טאינום סידיקינום גורם בולט במערכת היחסים שבין רומא – צפון קמפאניה וסמניום.

בהסכם השלום שנחתם בשנת 341 נתנה רומא לסמניטים יד חופשית לנהוג כרצונם בסידיקיני בענייני שלום ומלחמה⁴². כלומר רומא הכירה שהסידיקיני נמצאים בתחום ההשפעה של הסמניטים ואולי, כדעתו של סלמון,⁴³ תחת מרותם. לסעיף זה, היחיד שליוויס מזכיר מתוך הסכם השלום, ישנה משמעות מיוחדת, אם לוקחים בחשבון שההתקפות הסמניטיות על הסידיקיני הן שהולידו את שרשרת האירועים שהובילה לפרוץ המלחמה הסמניטית הראשונה. הסכם השלום של שנת 341 ובכך השאיר את הסמניטים לפחות עם חלק מתאוותם בידם. נקל לשער שהסמניטים לא היו מוכנים להשמיט בנקל את הישגם העיקרי אם לא היחיד של המלחמה הזאת.

והנה, ארבע שנים לאחר שהסמניטים כיבדו את בריתם עם רומא, לחמו לצדה בשנת 340 נגד קואליצית הכוחות שהתיצבה נגדה, תרמו לנצחונה באותה שנה, נצחון שפרק את הקואליציה, ובכך סללו את הדרך לניצחון הסופי, רומא התקיפה את הסידיקיני, פלשה לאדמתם בכח צבאי גדול שהשם אותה וחנה בה לפחות שנתיים. ברי שבפלישה זאת חדרה רומא לתוך תחום ההשפעה של הסמניטים ואולי יותר מזה לטריטוריה שהם החשיבו כשייכת להם, הפרה את הסכם השלום וגילתה כפיות טובה בוטה.

כדי לעמוד בבהירות על מטרת מדיניותה של רומא בהקשר זה, יש לסקור את השתלשלות האירועים של הפרשה לפרטיה. ליוויס מוסר⁴⁴ שבין רומא לבין אנשי קלס פרצה מלחמה. אנשי קלס איחדו את כוחם עם הסידיקיני. הצבא המאוחד שהובס בנקל בקרב חסר חשיבות, נמלט אל תוך קלס. אף על פי כן, לא פסקה דאגת הסנטורים לענייני המלחמה משום שבעבר פתחו הסידיקיני פעמים רבות במלחמה, או הושיטו עזרה לנלחמים, או גרמו למלחמה, כדברי ליוויס.

ברי שזהו תרוץ שקוף ולא משכנע כדי לתקוף את קלס ואחר כך את הסידיקיני. לו הסידיקיני היו הגורם האמיתי לפרשת המלחמה, יכלה היתה רומא לפתור בנקל את

⁴² ליוויס VIII, 2, 3.

⁴³ E.T. Salmon, Samnium and the Samnites, Cambridge

.Univ. Press, 1964, p. 210

⁴⁴ VIII, 16, 3-1.

בעיית תקפנותם וסכסכנותם על ידי משא ומתן דיפלומטי עם הסמניטים בעלי-בריתם, כדי שידאגו לרסנם בעתיד. תחת זאת, הסנאט רוצה להבטיח ניצחון מוחץ ומהיר בשדה הקרב. הוא הביא לבחירת מרקוס ואלריוס קורבוס לקונסול בפעם הרביעית, שלדעת ליוויס היה גדול מצביאייה של רומא באותה עת⁴⁵, והעניק לו את הפיקוד על הצבא שצר על קלס ללא הטלת גורל⁴⁶. קורבוס כבש את העיר בנקל וזכה בטריומף⁴⁷. ואז, בתרוץ נוסף שמוסר ליוויס – להעניק תהילה גם לקונסול השני – מרקוס אטיליוס רגולוס, הורה הסנאט לשני הקונסולים לתקוף את הסידיקיני⁴⁸. אולם סיבה זו מופרכת אף באופן עובדתי שהרי הקונסולים הללו לא הספיקו לבצע את הפלישה. היא בוצעה על ידי שני הקונסולים של השנה הבאה – טיטוס וטוריוס וספוריוס פוסטומיוס. הקונסולים הללו, טרם שביצעו את הפלישה שהוטלה עליהם, הציעו להקים קולוניה בקלס, והסנאט שאישר את ההצעה החליט לשלוח אלפיים וחמש מאות מתישבים לקולוניה החדשה. הביצוע היה מידי⁴⁹. ואז או אולי אחר כך – *deinde* כלשונו של ליוויס, פלשו הקונסולים לאדמת הסידיקיני, השמו אותה והגיעו עד לחומות טאינום סידיקיניום. ואז משום שהסידיקיני הקימו צבא עצום – *ingens*, ונראו מוכנים להלחם מלחמת חרמה, ומשום שעברה שמועה שהסמניטים מתכוננים למלחמה *conciri ad bellum*. ממנים ברומא דיקטטור⁵⁰.

אילו הן העובדות שמוסר ליוויס לגבי ההתרחשויות משנת 336 ועד לשנת 334 לפנה"ס. מה ניתן ובכן להסיק מהן.

ברי, שאף שמבחינה צבאית ההתקפה על קלס והסידיקיני היתה מבצע פשוט, הסנאט יחס לה תשומת לב מרובה. דומה שהסנאט יחס חשיבות להפגנת עוצמה צבאית סביב קלס, ועוד יותר מכן לפלישה לאדמת הסידיקיני. למדים זאת לא רק מהפקדת הצבא בידי מרקוס ואלריוס קורבוס גדול מצביאי הדור, אלא גם מהעובדה שהסנאט הטיל את הפלישה על שני הקונסולים. ופרושו של דבר, שהקצה חלק גדול מהצבא הרומי נגד הסידיקיני שהיו יריב נחות, אם לא את כלו. השאלה המתבקשת

⁴⁵ שם, 16, 4.

⁴⁶ שם, 16, 5.

⁴⁷ שם, 16, 10-11.

⁴⁸ שם, 16, 11.

⁴⁹ שם, 16, 13-14.

⁵⁰ VIII, 17, 1-3.

היא, מדוע ראה הסנאט צורך לבצע פלישה נרחבת ואולי אף ראוותנית. התשובה טמונה בהשתלשלות העניינים של אותה שנה – שנת 334. כאמור, טרם הפלישה רומא הקימה בקלס קולוניה לאטינית. לו היתה זאת פעולה בודדת ניתן היה לפרשה כצעד שנועד להגן על הדרך שיורדת מצפון דרומה מפני התקפה סמניטית – כדעתם של סלמון וטוינבי.⁵¹ אך לגישה כזאת יש הגיון רק אם רומא חזתה תוקפנות סמניטית ממשית, ולא רק כאפשרות תאורטית. שכן מדוע שתחשוש מפני התקפה כזאת ללא סיבה קונקרטיית?

הסמניטים הרי היו בעלי-ברית נאמנים שלא הפרו את בריתם מאז חתמו עליה בשנת 354. ובכן בהקשר זה, יש צורך לתת תשומת לב לעובדה שלא נתנו עליה את הדעת, שיוזמי הקמתה של קלס קולוניה לאטינית, היו אותם הקונסולים שהוטלה עליהם משימת הפלישה לתוך אדמת הסידיקיני. סביר ביותר לכן, שהיתה סמיכות פרשיות בין שתי הפעולות. כלומר, ההתבצרות הרומית בקלס נועדה לקדם התקפת נגד סמניטית שתבוא כתגובה לפלישה לתוך אדמת הסידיקיני. ונקודה מעניינת נוספת שגם עליה לא נתנו את הדעת היא, שלאחר ששני הקונסולים כבשו את אדמת הסידיקיני והגיעו עד לחומות העיר, הסנאט מינה דיקטטור, כלומר הוא נקט בצעד שנועד לקדם פני סכנה, ומעיד על כוונות גבוהה ברומא. ליוויס מוסר שתי סיבות למינוי. אנשי טאינום הנצורים הקימו צבא עצום – *ingens*, והיו מוכנים להלחם מלחמת חרמה. סיבה זאת אינה רצינית, לנוכח העובדה שעל העיר הקטנה צרו שני קונסולים שפיקדו על צבא גדול. אך הסיבה השניה, דהיינו שעברה שמועה שסמניום מתכוננת למלחמה נראית ממשית. ובכן, בשלב זה, כשמגיעות שמועות על תכונה צבאית של הסמניטים, רומא לא נקטה בשום צעד כדי להפיג את המתרחש. היא לא מסיגה את צבאה מאדמת הסידיקיני, ואף לא שולחת משלחת דיפלומטית אל הסמניטים כדי לפייסם. מכל האמור ניתן לראות בברור, כיצד רומא מחריפה את המתרחש עם הסמניטים צעד אחר צעד. תחילה היא תוקפת ללא סיבה עיר לא הרחק מהגבול הסמניטי. לאחר כיבושה היא מתבססת בה. היא שולחת אליה מתישבים והופכת אותה למעוז צבאי. לאחר מכן, פולשת בכח צבאי גדול לאזור

⁵¹ לדעת סלמון, עשית איטליה הרומית, עמ' 211, קלס הוקמה כדי לנטרל את טאינום סידיקיניום, וכדי להגן על הדרך המובילה מצפון לקפואה. במקום אחר, קולוניציצה, עמ' 55 הוא מוסיף שגם כדי לפקח על קפואה. טוינבי, שם, I, עמ' 182 סבור אף הוא שהקולוניה הוקמה כדי להגן על הדרך היורדת מצפון דרומה שחשופה להתקפת סמניטית.

שהיה בתחום ההשפעה של הסמניטים או אפילו בשליטתם, ובמקום לנסות לטהר את האוירה ולהפשיר את המתיחות יוצרת מצב חרום בתוך רומא – דיקטטור. וראוי לשים לב לעובדה נוספת, הצבא הרומי נשאר בטריטוריה הסידיקינית גם כשפרצה באותה עת מגיפה ברומא והענינים בה השתבשו, וגם כאשר הגיעו שמועות על מלחמה העומדת לפרוץ עם הגאלים שמופרכת אמנם תוך זמן מה על ידי מרגלים רומים. הסנאט הפגין איפוא נחישות ועקשנות להשאיר את הצבא על אדמת הסידיקיני גם בתקופה לא נוחה מבית ומחוץ, והשאלה המתבקשת כמובן היא מדוע? ברי, שהסידיקיני לא היוו כל סכנה. וכלום באופן זה הכרח היה לה לרומא להפגין כלפי בעלות בריתה את דאגתה להם מפני תוקפנות הסידיקיני, שתקפו עוד בשנת 337 את הארונקי? לצורך בלימת תוקפנותם די היה בהפגנת הכח-בפלישה ובהרס אדמתם. אולם שהיית הממושכת של הצבא הרומי על אדמת הסידיקיני, שנתיים לפחות, כפי שלמדים מליוויס⁵², היא מנקודת ראות זאת, הרבה מעבר להכרחי. משמעותה של השהייה הצבאית הממושכת היתה לא רק פגיעה בסידיקיני, אלא כיבוש מתמשך של טריטוריה שבתחום ההשפעה הסמניטית, או אפילו של טריטוריה שהסמניטים אפשר שראוה כשייכת להם. דומה שהכתובת האמיתית, שכלפיה הופנתה האגרסיביות הצבאית הרומית המתמשכת, היו הסמניטים. ואמנם כפי שלמדים מליוויס הם החלו להתכונן למלחמה זמן מה לאחר הפלישה הרומית. ליוויס, בתארו את שנת 332 קובע, שהסמניטים התכוננו כבר שנתיים למלחמה⁵³. דהיינו החלו בהכנותיהם בשנת 334, באותה שנה שבה בוצעה הפלישה הרומית. ועוד הוא מספר, שמשום מלחמתם באלכסנדר מלך אפירוס, פנו הסמניטים לעבר לוקניה⁵⁴. מילים אחרות, אלמלא המלחמה עם אלכסנדר היו הסמניטים פותחים במלחמה ברומא. ברור, שההשתלטות הרומית על הטריטוריה הסמניטית היתה סיבה מספקת לפריצתה של מלחמה זו. דומה, שהפרובוקציה הרומית נועדה להשיג מטרה זאת. ואמנם המשך השתלשלות האירועים מלמד על מדיניות רומית עקבית שתכליתה להביא לפרוץ מלחמה עם הסמניטים. בשנת 332 כרתה רומא ברית עם אלכסנדר מלך אפירוס⁵⁵. יש להבין את משמעותו של הסכם זה מנקודת הראות של מערכת היחסים הדו-צדדית בין רומא לבין הסמניטים. פורמלית הושתתו היחסים

⁵² VIII, 17, 8.

⁵³ VIII, 17, 8.

⁵⁴ שם, 17, 9.

⁵⁵ שם, 17, 10.

על הברית שנחתמה בין השתיים בשנת 354 ושחודשה בשנת 341. סעיפי הברית לא השתמרו. אך דיוניסיוס מהאליקרונוסוס מוסר שנקבע בה שלשני הצדדים יהיה אותו אויב ואותו ידיד⁵⁶. סלמון מעריך ולדעתי בצדק, שהמדובר בברית הגנה נגד צד שלישי. לפי שהברית היתה בתוקף, ולפי שהסמניטים היו במצב מלחמה עם אלכסנדר, בעשותה את ההסכם עם אלכסנדר, הפרה רומא את בריתה עם הסמניטים. יש לבחון את משמעות ההפרה הזאת מכמה אספקטים, מהאספקט הפורמלי, הערכי, והאטרטגי. בחינת האספקט הפורמלי מעלה, שזו לא הפעם הראשונה שרומא הפרה הסכם עם הסמניטים. ההפרה הראשונה נעשתה ערב המלחמה הסמניטית הראשונה, כשרומא נענתה לבקשתה של קפואה להגן עליה מפני הסמניטים, וגרמה בכך לפרוץ המלחמה הסמניטית הראשונה. הפלישה לאדמת הסידיקיני היתה ההפרה השנייה. הסמניטים נוכחו איפוא לדעת שהמערכת החוזית בינם לבין רומא חסרת ערך. אשר לצד הערכי, ברור שהסמניטים חשו כפיות טובה הגובלת בבוגדנות. שכן, התודה שרומא הכירה להם על שלחמו לצידה בשלב הראשון של המלחמה הלאטינית היתה כריתת ברית עם אויבם. וכשבחנו את האספקט האטרטגי יכלו לגלות שמה שרומא עשתה ללאטינים בעזרתם, היא עושה כעת להם עצמם בעזרתו של אלכסנדר. הם סייעו לרומא להכניס את הלאטינים לתוך צבת שהזרוע הצפונית שלה היתה רומא, והדרומית הם עצמם, ואילו כעת רומא הכניסה אותם לתוך צבת דומה. לאור הפרובוקציה הזאת בעלת הרובדים השונים, אך פלא הוא, שהסמניטים שמרו על קור רוחם, רסנו עצמם, ולא פתחו במלחמה בחזית שנייה, דהיינו נגד רומא.

אלכסנדר נהרג בשנת 330. האיום על הסמניטים מדרום הוסר, ורומא המשיכה במדיניות הפרובוקטיבית שלה באופן עקבי. שנתיים לאחר מכן, היא הקימה את הקולוניה הלאטינית פרגאלאי מעברו המזרחי של נהר הליריס. סלומון משכנע כשטען⁵⁷ שבברית משנת 354 נקבע נהר הליריס כגבול תחום ההשפעה של רומא ושל הסמניטים בעמק הליריס. הקמת פרגאלאי היתה ובכך פגיעה רומית נוספת בחוזה שעשתה עם הסמניטים. האקומולציה של הפגיעות החוזיות, ומשמעותן הטריטוריאלית, הערכית והאטרטגית קרבו מאד את סף המלחמה. המתח בין שני הצדדים הלך וגבר. רומא הפגינה זלזול ברור בסמניטים, וקשה שלא להגיע

⁵⁶ דיוניסיוס, XV, 7, 2.

⁵⁷ סמניום והסמניטים, עמ' 193.

למסקנה, שבפלישה לאדמת הסידיקיני, בברית שכרתה עם אלכסנדר ובהקמתה של פרגאלאי, היא חתרה לדחוף את הסמניטים למלחמה. סלמון אף שהבין שהקמתה של פרגאלאי היוותה casus belli,⁵⁸ ראה בה צעד שנועד לצרכי הגנה מפני התפשטות סמניטית.⁵⁹ אם כך, היתה זו הגנה מוזרה – פרובוקציה קשה שמזמינה התקפה. פרדריקסן מסביר את הקמתה של פרגאלאי כתגובה לתוקפנות סמניטית. אולם קביעה זאת לא עומדת במבחן העובדות שמוסר לייוס. אמנם, כפי שקובע פרדריקסן הופנו לרומא בשנת 330 בקשות עזרה מפברטיריה הוולסקית ומהלוקני⁶⁰ כדי לבלום התקפות סמניטיות. אולם התגובה הרומית לא היתה הקמתה של פרגאלאי כדברי פרדריקסן, אלא שליחת שליחים אל הסמניטים כשבפיהם אזהרה להפסיק לתקוף את הערים הללו. ולייוס מוסיף שהשליחים השיגו את מטרתם⁶¹. באורח מוזר קובע פרדריקסן שפברטיריה נהרסה על ידי הסמניטים ובתגובה הקימה רומא את פרגאלאי.⁶² אבל בקטע בלייוס שעליו מסתמך פרדריקסן נמסר, שהסמניטים הרסו את פרגאלאי, שהיתה כאמור בתחום השפעם, ולא את פברטיריה, ולאחר מכן השתלטו הרומים על המקום והקימו את הקולוניה⁶³. התגובה הסמניטית העיקרית להקמתה של פרגאלאי היתה חדירה לתוך קמפאניה, והתבססות צבאית בעיר ניאפוליס. המלחמה פרצה בגלל אירועים סביב העיר הזאת.

חוסר ההבנה הכללי במחקר המודרני, של התהליך שהוביל לפרוץ המלחמה משתקף באופן קיצוני בקביעתו של פרדריקסן, ואני מצטט:
 "In Dionysius... the Samnites surprisingly attack Roman policy as being faithless and deceitful the reference is not clear..."

⁵⁸ שם, עמ' 212.

⁵⁹ קולוניזציה, עמ' 57.

⁶⁰ M. Frederiksen, Campania, British School of Rome, 1984, p. 207.

מסתמך על לייוס VIII, 19, 1. בעמ' 217 הערה 8 הוא אינו סבור שהמדובר בלוקני מלוקניה שבדרום-איטליה, אלא בעם סבאלי שליד העיר פאלאנום בעל שם זהה. ראה כך: G. Colonna, Arch. Cl. 16, 1964, p. 1. סלמון, סמניום, עמ' 194 סבור שהמדובר בעיר אבודה בשם לוקה.

⁶¹ VIII, 19, 3.

⁶² שם, עמ' 207.

⁶³ VIII, 23, 6.

They would however suit very well the device by which the Romans broke their foedus with Samnium and embarked on the first Samnite war".⁶⁴

דיוניסיוס מהאליקרנסוס אכן מוסר שהסמניטים תקפו את הרומים באזני אנשי ניאפוליס כאנשי כזב שאין לתת בהם אמון.⁶⁵ אולם לאור האמור בסעיף זה, התקפה זו לא זו בלבד שאינה מוזרה כדעתו של פרדריקסן, אלא מובנת לחלוטין. כללו של דבר, על סמך הסקירה בכללותה ניתן לקבוע, כי החל משנת 336 רומא חתרה בעקביות לגרות את הסמניטים לפתוח במלחמה. השאלה היא מדוע? במקורות אין תשובה לשאלה זו, והמחקר המודרני לא התמודד אתה, כיוון שבו לא הגיעו למסקנה שרומא חתרה להביא לפרוץ המלחמה. אין באפשרותינו להעריך שהרומים חשבו במונחים של כיבוש סמניום או ששאפו להישגים טריטוריאליים חלקיים. דומני שטיונבי צדק כשקבע "It is perhaps more likely that they committed themselves to a struggle with Samnium without foreseeing the consequences"⁶⁶

כלומר, הרומים לא חזו את תוצאותיה, ולפי דעתי לא ביחס למערכת היחסים שבינם לבין הסמניטים, ובוודאי שלא ביחס לאיטליה כולה. אך האם לא היו לה מטרות? הניצחון על הלאטינים בוודאי שיצר דינמיקה פנימית בתוך ההנהגה הרומית של שימוש בכח. הניצחון, וההתעצמות הרומית שבאה בעקבותיו הקנו משנה בטחון להנהגה זאת תוך נכונות לקחת סיכונים. אולם אין נתונים כדי להניח, שרומא שאפה לעשות שימוש בכח אך ורק מתוך הרצון להשתמש בו.

ההשתלטות על לאטיום וצפון-קמפניה הטילה על רומא מטלה כבידה – להבטיח את שליטתה על אזורים אילו. מגוון האמצעים בהם נקטה, והאופי המיוחד של שליטתה, לא היו בהכרח ערובה מוחלטת מפני מרידה שעלולה אף להצליח. מאידך ברור, שהמלחמות הסמניטיות השניה והשלישית תרמו תרומה רבה לגיבוש שליטתה של רומא בלאטיום המורחבת.

הלחימה באויב הסמניטי רתמה בסופו של דבר את תושבי לאטיום וצפון-קמפאניה אל מרכבתה של רומא, ובמלחמה הסמניטית השלישית הם שרתו בצבאה. השאלה

64 שם, עמ' 211.

65 2, VI.

66 שם, I, עמ' 144.

היא, כלום רומא לא חזתה את התוצאה הזאת מראש. כלומר האם מנהיגיה לא ראו במלחמה אמצעי של שליטה. ההיסטוריה של מערכת היחסים בין קמפאניה לבין סמניום היתה היסטוריה של תושבי ההר שאיימו על השפילה, ואף פלשו אליה. ובאופן קונקרטי – בשנת 343 היתה קפואה אחוזת חרדה מפני הסמניטים עד שפנתה לרומא באופן נואש בבקשת עזרה. וערב המלחמה הלאטינית, הלאטינים, הקמפאנים והוולסקים תקפו את הסמניטים ופלשו לאדמתם.⁶⁷ בנוסף, סביר להניח, שכל הקואליציה האנטי-רומית במלחמה הלאטינית הפנימה את תרומת הסמניטים להכנעתה. לאור זאת, כלום יהיה זה מרחיק לכת להניח שההנהגה הרומית שידעה שהסמניטים בעלי-בריתם הם גם אויב משותף לכל מנוצחיה, ראתה אפשרות להשתמש בנתון זה?⁶⁸ סביר שההנהגה הרומית העריכה, שהמלחמה נגד הסמניטים עשויה לאחד את כל מנוצחיה מאחוריה. המדיניות המקיבליסטית הזאת, שרומא צעדה בה משנת 336 ועד לפרוץ המלחמה צעד אחר צעד ובאופן עיקבי, היתה מרכיב במגוון האמצעים בהם נקטה כדי להבטיח את שליטתה על לאטיום וצפון קמפניה.

ולפי שרומא גילתה תחכום רב בהסדרי השליטה שלה על לאטיום המורחבת, לא יפלא כי מעצבי המדיניות הרומית היו מסוגלים לתחכום הנדרש כדי לבצע גם את המהלך הזה. מדיניות החוץ של רומא השלימה איפוא את מדיניות הפנים שלה.

העול הצבאי

הנדיבות הרומית, והצגתה של רומא את עצמה כמגינה של מנוצחיה, וכמי שפועלת למען האינטרסים שלהם, מתחדדים לאור העובדה, שעם פרוץ המלחמה הסמניטית השנייה, ובמשך כל מהלכה, רומא לא גייסה לצבאה את מנוצחיה, שלא אחדו אתה איחוד מלא. כפי שאראה להלן, הם החלו לשרת בצבאה רק במלחמה הסמניטית השלישית.

⁶⁷ ליוויס VIII, 2, 6-8. דיוניסיוס מהליקרנסוס XV, 3, 7.

⁶⁸ דיוניסיוס מהליקרנסוס XV, 3, 7. דברי השקר שהשמיעו השליחים הרומים באזני הסמניטים, ערב פרוץ המלחמה הסמניטית השנייה, כי נעשו אויבי הלאטינים והוולסקים, משום שלא הצטרפו להתקפתם על הסמניטים בשנת 341, מהיום נקודת אחיזה לאפשרות, שלאחר שהדבירו את הלאטינים והוולסקים, ביקשו לפייסם בפתיחת מלחמה נגד הסמניטים.

בתקופת הרפובליקה, הצבא הרומי היה מורכב משני מרכיבי כח-אדם: מאזרחים רומים, כולל בעלי אזרחות חלקית ששרתו בלגיונות (בעלי אזרחות חלקית כנראה שרתו בלגיונים נפרדים⁶⁹), ומבעלי-ברית ששרתו בחיל-עזר שאף הוא היה כח לוחם. העול הצבאי שהוטל על בעלי-הברית היה כנראה לא קל, מכל מקום, חניבעל שהבין את העדפתם שלא להתגייס פטר אותם משרות בצבאו וכך העבירם לציודו. השאלה היא, מתי החלה רומא להטיל את מטלת השרות הצבאי על בעלי-בריתה ועל האזרחים בעלי-אזרחות חלקית. המחקר המודרני כמעט ללא יוצא מהכלל קובע, שמטלה זו הוטלה כבר עם סיום המלחמה הלאטינית הגדולה,⁷⁰ במסגרת אירגונה של המבנה המדיני החדש שיצרה. הדעת נותנת כי תושבי קולוניות לאטיניות שקיבלו את האזרחות הרומית המליאה, החלו לשרת בלגיונות כמו כל אזרח רומי סמוך לאחר קבלתם את האזרחות. אין לנו שום רמז שלא היה כך, וקשה להאמין שרומא הפלתה אותם לטובה בנידון זה.

אשר ליתר המנוצחים, אין לנו כל אינפורמציה שכבר אז רומא אירגנה את חיל-העזר במסגרת צבאה,⁷¹ או שהחלו לשרת באופן אחר במסגרת הצבא הרומי. ליוויס, בסיימו לתאר את מבנה הלגיון ברקע לתאור קרב זוריס שנערך בשנת 340, קבע, שהרומים היו מצרפים לצבאם מספר שווה של חיילים לאטינים. אולם הוא נקט בלשון עבר: *adiciabatur*. וברור שהמדובר במצב שהיה קיים לפני שנת 340. לפי שמערכת היחסים בין רומא לבין הלאטינים היתה מושחתת עד אז על ברית קסיוס, קביעתו של ליוויס מובנת. אולם לפי שהסכם זה עבר מהעולם מעצם פרוקה של הליגה הלאטינית, אף שלא בוטל רשמית, אין להסיק מקביעתו של ליוויס על מה שהיה נהוג לאחר כיבוש לאטיום. כפי שכבר ציינו, בשנת 349-350 סרבו הלאטינים להושיט עזרה צבאית לרומא נגד הגאליים. רומא ובכך היתה מודעת לאי-רצונם להתגייס. כלום לא התחשבה בכך, כלום החליטה לא להעיק על המנוצחים ולרכך את תחושת המפלה והכניעה?

⁶⁹ חיל המצב שרומא הציבה ברגיום בשנת 282, כונה על ידי ליוויס, אפיטומה XII, 15, *legio campana*.

⁷⁰ כך לדוגמא: שרוין-וייט, שם, עמ' 98, קורנל, קמברידג', היסטוריה עתיקה, VII, 2, עמ' 381, הערה 1, אוקלי, שם, עמ' 541.

⁷¹ Momigliano, *An Alien Wisdom*, Cambridge Univ. Press, p. 45. אמנם מתייחס לשרותם של בעלי-הברית במכונת המלחמה הרומית החל משנת 280 (לא קודם לכן) אך אינו נותן הסבר כלשהו לקביעתו זאת.

האינפורמציה הראשונה המציינת שרות של בעלי-ברית בצבא הרומי מתיחסת לשנת 296. ליווס מוסר⁷² שלצד הלגיונות שרתו 15,000 בעלי-ברית. הוא מפרט יותר את הרכבם בסוקרו את קרב סנטינום שנערך שנה לאחר מכן בשנת 295. הוא מוסר שלצד ארבעת הלגיונות וחייל-הפרשים הרומי ששרתו תחת פיקוד שני הקונסולים, היו אלף פרשים קמפאנים שנשלחו למלחמה זו, וצבא של בעלי-ברית ושל לאטינים⁷³. כאן בפעם הראשונה מוזכרים הלאטינים וקמפאנים כלוחמים בשורות הצבא הרומי. בסוקרו את הערכותו ערב קרב אסקולום שנערך בשנת 279 נגד פירוס, מזכיר דיוניסיוס מהאליקרנסוס את הלאטינים, הקמפאנים ואת הוולסקים בין יתר העמים שלחמו לצידה של רומא⁷⁴.

השאלה היא מדוע ליווס ודיוניסיוס לא מצאו לנכון להזכיר את הקמפאנים, הוולסקים, הלאטינים ועמים אחרים כלוחמים בשורותיה בתקופה שבין 338 לבין 296. המלחמה הסמניטית השנייה (327-304) היתה רוויה במסעות צבאיים ובקרבות, ובוודאי שסיפקה הזדמנויות להזכירם. לפיכך אם לא הוזכרו, גם לא על ידי ליווס שדאג להזכיר שהלאטינים לחמו לצד הרומים לפני קרב זוריס, ההגיון מעלה ששתיקת המקורות משקפת את המציאות דאז.⁷⁵ דהיינו, רומא לחמה במלחמה הסמניטית השנייה ללא עזרת תושבי הקלוניות הלאטיניות שלא ספחו, הוולסקים ותושבי צפון קמפאניה. זאת אולי אחת הסיבות שבשלב הראשון למלחמה (326-321) היא לא השיגה כל הישג. ובשלב השני (316-304), השיגה יתרון ברור רק בשנה האחרונה להחיתה, וגם אז הסמניטים היו רחוקים מלהיות מוכרעים. סביר, שמעצבי המדיניות ברומא, כאשר החליטו לאחר המלחמה הלאטינית הגדולה לגלות רוחב-לב ולהפגין רצון טוב כלפי המנוצחים באספקטים שונים, כפי שעל מרביתם כבר עמדתי, החליטו במסגרת מדיניות הפיוס וההתקרבות, לא להטיל על הלאטינים שלא ספחו ולא על הצפון-קמפאנים עול של גיוס לצבא. בפתחה במלחמה הסמניטית השנייה, שהיתה אינטרס של כל מנוצחיה, כשהיא מסתמכת אך ורק על צבאה, הפגינה רומא בצורה חדה, שלא זו בלבד שאין היא מנצלת את

⁷² X, 18, 3.

⁷³ ליווס X, 26, 14. ב-X, 29, 12 מוזכרים 500 פרשים קמפאנים.

⁷⁴ דיוניסיוס XX, 1.

⁷⁵ הומברט, שם, עמ' 199, הערה 160. מציין שקפואה לא שלחה עזרה צבאית לרומא בשנת 321. ברנרדי, שם, עמ' 29 משער, כי קמפאנים לא גויסו משום חוסר אמון של רומא בקפואה..

הניצחון במלחמה הלאטינית הגדולה אך ורק לטובתה, אלא היא מוכנה להקריב קרבנות ולהשקיע מאמצים לטובת הקהילה כולה. דהיינו, האינטרס של כלל מרכיבי הקהילה החדשה לא נופל מהאינטרס של רומא עצמה, וכי היא נושאת את הדגל של האינטרס הכללי. לפיכך כדאי לכולם להתאחד תחת שלטונה, מה עוד שהם אינם נדרשים להקריב קרבנות ולהשקיע מאמצים.

אולם כאשר השליטה הרומית בלאטיום וצפון-קמפאניה התבססה במהלך המלחמה הסמניטית השנייה. וכשלקראת סופה, ידה החלה להיות על העליונה, כשהיא לופתת את סמניום מכל עבר, מצפון, ממזרח וממערב. ובזמן הפסקת הלחימה שבין המלחמה הסמניטית השנייה לבין השלישית היא הרחיבה את לפיתתה גם לצד דרום. וכך, כשמצד אחד רומא חשה עצמה בטוחה בכוחה, ומנוצחיה במלחמה הלאטינית החלו אולי לנטות להרתם עקב הצלחתה אל מרכבת המנצח. ולפי שבמהלך המלחמה הסמניטית השלישית הוקמה קואליציה אדירה נגד רומא שאף עוררה חלחלה בעיר, שכללה מלבד הסמניטים את האטרוסקים, האומבריים והגאלים, ויתכן שגם את הסאבינים, מדיניות הגיוס הרומית השתנתה. וערב הקרב המכריע נגד הקואליציה, קרב סנטינום, התקבלה החלטה לגייס את הלאטינים שלא סופחו, ואת האזרחים הרומים בעלי-אזרחות חלקית. התחזקות הבטחון הרומי מצד אחד, כתוצאה מהפגנת הצלחתה בזמן המלחמה הסמניטית השנייה, והאתגר הצבאי שהוצב בפניה מצד שני, שמבחינה כמותית היה ללא תקדים, איפשר למעצבי המדיניות הרומית וגם אילץ אותם לשנות את מדיניות הגיוס של רומא. ויש לשים לב לעובדה, שמספר הלגיונות ערב קרב סנטינום לא גדל באופן קיצוני. בקרב עצמו לחמו רק ארבעה לגיונות, כמספר הלגיונות שהיו קיימים במהלך השלב השני של המלחמה הסמניטית השנייה, ושניים נוספים חנו באטרוריה. דהיינו מספר הלגיונות עלה מארבעה לששה, כלומר עליה בחמישים אחוז, אך בקרב סנטינום לבדו, מספר הרגלים מקרב הלאטינים ובעלות הברית עלה על מספר החיילים הרומים⁷⁶. דהיינו, בשלב זה של המלחמה, רומא הכבידה את עול הגיוס על הכפופים לה יותר משהגדילה את הכבדתו על האזרחים הרומים בהשוואה למלחמה הסמניטית השנייה. כללו של דבר, הטלת עול גיוס צבאי על מנוצחי המלחמה הלאטינית לא היתה חלק מהיראורגניזציה שעשתה רומא בלאטינים ובצפון-קמפאניה לאחר סיומה, זאת כחלק ממדיניות ההתפייסות וההתחשבות שהפגינה כלפיהם.

⁷⁶ ליוויס X, 26, 14.

עול נוסף שהיה קשור בצבא הוא עול המיסוי. ברור שבעלי-בריתה של רומא כולל הלאטינים לא העלו לה מס ישיר במשך כל תקופת הרפובליקה. אך השאלה היא, האם בעלי האזרחות החלקית, בהיותם אזרחים רומים, החלו להעלות לה מס כבר עם הריאורגניזציה של שנת 338. לדעת טוינבי, המס הישיר ה-tributum נגבה כדי לממן את החזקת הצבא.⁷⁷ אמנם אין לנו שום אינפורמציה לגבי שאלה זו לכאן או לכאן, אך לפי שבעלי האזרחות החלקית לא גויסו לצבא הרומי החל משנת 338 אלא למעלה מארבעים שנה מאוחר יותר, אפשר אולי להניח, שעד אז גם לא הוטל עליהם מס ישיר.

החלשה

החלשת המנוצחים נעשתה במספר מישורים: מדיניות החוץ והבטחון נשללה מהן לחלוטין. הם פורקו מצבאותיהם, הפדרציות הלאטיניות והוולסקיות פורקו, ועל הערים הלאטיניות בסטאטוס לאטיני, נאסר לקשור קשרים סוציו-אקונומיים ופוליטיים ביניהן. ברי כי רומא נקטה בצעדים אילו כדי למנוע קשרים והתארגנויות נגדה, וליצור תלות בטחונית כלפיה בערים השונות, הן משום אויבים מבחוץ והן בשעת סכסוכים ביניהם.* אמצעי החלשה נוסף היה מתן סטטוס שונים, הן בין הלאטינים בינם לבין עצמם, והן בין הלאטינים ושאר העמים שנוצחו. אמנם מנקודת ראות של זכויות וחובות, דומה שלא היו הבדלים משמעותיים בין בעלי אזרחות רומית חלקית, בעלי-ברית לאטיניים, והערים הלאטיניות ללא סטאטוס לאטיני אך כנראה שיצירת הסטאטוס השונים נועדה ליצור מצב של פרוד בתוך האחדות. רומא נקטה במדיניות דואלית של יצירת אחדות ופרוד גם יחד. מחד רומא נקטה במדיניות שנועדה ליצור אטמוספירה של אחדות סוציו-אקונומית וכך להקנות תחושה של קהילה אחת, ומאידך ליצור ריחוק או אפילו נתק פוליטי וצבאי בין קבוצות שונות ובין ערים שונות. במדיניות דואלית זאת הפגינה ההנהגה הרומית פאן אחד של כושר תחכומה הגבוה.

מדיניותה של רומא להפלות לרעה על רקע אתני, בא לידי ביטוי בהענשתן של שתי הערים וליטראי ואנטיום. חומות וליטראי נהרסו, האריסטוקרטיה שלה הוגלתה מעבר לטיבר, ואדמת האריסטוקרטיה הופקעה וחולקה לאזרחים רומים. אנטיום

⁷⁷ שם, I, עמ' 203.

* לפי שהאספקטים של ההחלשה ידועים, נסתפק בהערות אילו.

אולצה להסגיר את ציה, לאנשיה נאסרה – הגישה לים. חלק מאדמתה הופקע ועליו הוקמה קולוניה של אזרחים רומים⁷⁸.

מדוע הענישה רומא ערים אילו? נכון אמנם כי הן היו בין האחרונות להכנע.⁷⁹ יתירה מזאת, אנטיוס הטרידה באמצעות ציה את לאטיוס⁸⁰. המלחמה נגדה היתה ממושכת והיא אף עזרה לפדום. גם וליטראי עזרה לפדום⁸¹. לצד שתי ערים אילו הוזכרה ב-fasi capitolini גם לאנוביום כמי שהוכנעה רק בשנת 338. אולם עיר לאטינית זו, לא זו בלבד שלא נענשה, אלא קיבלה אזרחות רומית מליאה. גם פדום הלאטינית, שהיוותה בשנים 338-339 בעיה מרכזית לרומא, נפטרה מכל עונש וקיבלה אזרחות רומית מליאה. אנטיוס ווליטראי היו שתי הערים האחרונות שלא היו לאטיניות, ושעמדו במרין עד לשנת 338. הן היו וולסקיות. בהענשה זו הפגינה רומא כנראה, שלאטינים וולסקים אינם שווים בעיניה. את הלאטינים הפליתה לטובה כדי לקרוב אליה, ואת הערים הוולסקיות הענישה קשות כדי ליצור נתק בין הלאטינים והוולסקים מחד, וכדי להזהיר את הוולסקים מפני ידה הקשה של רומא בעתיד מאידך.

דומה שבמכלול האמצעים שרומא נקטה כלפי מנוצחי המלחמה הלאטינית הגדולה ניתן להבחין גם במדיניות של שכר ועונש. היא תגמלה כאלה שלא לחמו נגדה, כדוגמת הפרשים הקמפאנים ולאוינים, והענישה כאילו שלחמו עד לסופה של המלחמה, כאמור את וליטראי ואת אנטיוס.

החלשה ופיקוח

אמצעי החלשה נוסף שהיווה בסיס גם לפיקוח היה הפקעת אדמות. ההפקעה הנרחבת ביותר בוצעה בשנת 340 בצפון-קמפאניה. לאחר שצפון-קמפאניה פרשה מהמלחמה, רומא הפקיעה את אדמת פאלרנוס שהיתה שייכת לקפואה. שטח זה השתרע צפונית לנהר הוולטורנוס⁸² והתפשט לרוחב תחום השליטה הרומי. ליווס

⁷⁸ ליווס VIII, 14, 8-5.

⁷⁹ Fasti Capitolini, ed., Degrassi, 1947 (D7).

⁸⁰ שם, VIII, 11, 2.

⁸¹ שם, 12, 7.

⁸² ל.ר. טילור, שם, עמ' 56.

מוסר שלשטח נשלחו מתישבים⁸³. לפי שהאזור אורגן כשבט-פאלרנה, בשנת 318,⁸⁴ ברי שמספר המתישבים שנשלחו אליו לא היה קטן. השטח המופקע הוערך ב-225 קמ"ר.⁸⁵ אף שלא צוינה בספרות המודרנית, המשמעות האסטרטגית של הפקעה זו ברורה. השטח הפריד בין לאטיום לבין קמפאניה. הפקעתו, וישובם של אזרחים רומים בו בקנה-מידה לא מבוטל, נועדו ליצור חיץ בתוך איזור השליטה הרומי בין שני איזורים אילו. רומא השתמשה איפוא במרכיב טריטוריאלי, כדי למנוע בעתיד השנותה של קואליציה בין קפואה וצפון-קמפאניה לבין עממים וערים בלאטיום. על פי קונצפציה זו, ניתן להבין את העיתוי של הפיכת האזור לשבט. כאמור, ברומא הובע חוסר-אמון כלפי הקמפאנים בזמן האסון במזלגות הקאודינים בשנת 321. אף שבאותו אירוע שמרו הקמפאנים אמונים לרומא, היא מצאה לנכון להתבסס משנה התבססות באגר-פאלרנוס, במסגרת אותם צעדים שנקטה לאחור האסון, כדי להתחזק לקראת המלחמה העתידית עם הסמניטים, והפכה אותו לשבט. מהלך פוליטי זה ביטא את חששה של רומא מפני אפשרות של קואליציה נרחבת בראשות הסמניטים. ואמנם חוסר אמונה בקפואה וקמפאניה התגלה כמוצדק בשנת 314 לאחר הנצחון הסמניטי על צבא רומי בקרב לאוטולאי. כפי שכבר הוזכר, התגלה אז קשר סודי נגד רומא בקרב האריסטוקרטיה של קפואה אם לא מרידה ממש בעיר כולה, וקשרים ברחבי צפון-קמפאניה. אי-אפשר להעריך עד כמה תרמה ההפקעה וההתישבות הרומית בשטח לעובדה, שקואליציה בין צפון-קמפאניה לבין לאטיום נגד רומא לא קמה עוד. אך מכל מקום סביר, שההנהגה הרומית הפיקה לקח ממדיניות הפקעה זאת. שכן היא נעשתה נקודת מוצא למדיניות הפקעת אדמות וישובם של אזרחים רומים בקנה-מידה הרבה יותר נרחב.

עם סיום המלחמה הסמניטית השניה (304) החל תהליך של השתלטות רומית על מרכז איטליה על מנת לבתקה לשניים – לדרום איטליה ולצפונה. לפי שלא היה סיפק בידה ליצור חיץ הרמטי בין שני חלקים אלו עוד לפני המלחמה הסמניטית השלישית (298-290), התאפשרה הקמתה של קואליציה נרחבת בין הסמניטים לבין עמים בצפון-איטליה. ובקרב סנטינום (295), לחמו זה לצד זה נגד הצבא

⁸³ VIII, 11, 13-14.

⁸⁴ טוינבי, שם, I, עמ' 137.

⁸⁵ A. Afzelius, Die Römische Eroberung Italiens, 1942, p.

152. מקבל הערכה זו טוינבי, שם, I, עמ' 134, הערה 1.

הרומי סמניטים וגאלים. מלאכת ההפקעה במרכז איטליה, הסיפוח אל אדמת העם הרומי, וישובם של אזרחים רומיים בקנה-מידה נרחב בשטחים שהופקעו, הושלמה רק לאחר מלחמה זאת. ואכן קואליציה בין עמים מדרום-איטליה לבין כאילו מצפונה נגד רומא, לא קמה עוד, להוציא במידת מה את מלחמת בעלי-הברית בשנת 90 לפנה"ס שבה הצטרפו אל המורדים מדרום איטליה ומרכזה גם חלק מהפיקאנים. מכל מקום, לא השתתפו במלחמה זו נגד רומא האומבריים והאטרוסקים שלא לדבר על הגאלים, שהיו כולם חברי הקואליציה בזמן המלחמה הסמניטית השלישית. עם הפקעת אגר-פלרנוס בשנת 340, נולדה איפוא קונצפציה אסטרטגית של שימוש בהפקעה טריטוריאלית, כדי לנתק אויבים אילו מאילו, שקיבלה תנופה רבת היקף ונרחבת במרכז-איטליה, ושבודאי היתה מרכיב חשוב של אסטרטגית השליטה הרומית על איטליה כולה. ומנקודת ראות של פיקוח, ברי כי מצבור האזרחים הרומיים שיושב לא הרחק מגבולה הצפוני של קמפאניה, שימש גם אמצעי פיקוח על הנעשה בצפון-קמפאניה, לידע בעוד מועד את רומא על התרחשויות בלתי רצויות לה שמתחוללות בו.

עם סיום המלחמה הלאטינית בשנת 338 הופקעו אדמות מהערים טיבור ופרינסטה⁸⁶. שתי ערים אילו היו החזקות ביותר בקרב הערים הלאטיניות. סביר איפוא שההפקעה נועדה להחלישן. סיבה נוספת שהועלתה על ידי ל.ר. טיילור,⁸⁷ ואף היא בעלת משמעות אסטרטגית היא, שההפקעות נועדו ליצור רצף טריטוריאלי בין מרכז אדמת העם הרומי (אגר רומאנוס) לבין השבט פובליליה שהיה מנותק ממנו.

באותה שנה, שנת 338, הוחרמו אדמות שהיו שייכות לערים וליטראי ואנטיום שהיו בשליטה וולסקית.⁸⁸ האדמה שהופקעה בוליטראי חולקה לאזרחים רומיים⁸⁹. רומא יחסה חשיבות רבה למאחזו הרומי בתוך וליטראי, שכן הפכה אותו בשנת 332 לשבט חדש – סקאפטיה.⁹⁰ להתישבות זאת, היה תפקיד כפול של התקרבות אל האוכלוסיה המקומית ופיקוח עליה. מכל מקום, מכאן ואילך גרו בכפיפה

⁸⁶ ליוויס VIII, 14.

⁸⁷ שם, עמ' 55.

⁸⁸ הומברט, שם, עמ' 184 ואילך.

⁸⁹ שם, VIII, 14, 5.

⁹⁰ טיילור, שם, עמ' 55. באותה שנה, שנת 332 הוקם שבט נוסף – מאקיה.

טוינבי סבור ששטח שני השבטים עמד על 50 קמ"ר. שם, I, עמ' 134, הערה 1.

אדמיניסטרטיבית אחת מתישבים חדשים שהיו בעלי אזרחות רומית מליאה, והמתישבים הותיקים. לדעת הומברט, כעבור מאה שנים לערך, העיר קיבלה אזרחות רומית מליאה.⁹¹

על האדמה שהוחרמה מאנטיוס הוקמה קולוניה של אזרחים רומים שהיתה בבחינת מאחו צבאי. הקולוניה צורפה לשבט וטוריה. אליה יכלו להצטרף גם התושבים המקומיים.⁹² תפקידה בין היתר היה, לפקח על אנשי המקום ולהרתיעם מלפעול נגד רומא. ההתישבות הרומית באנטיוס היתה שונה בשתי בחינות מזו שבוליטראי. היא היתה ישות מוניציפאלית נפרדת מזו של אנטיוס הותיקה שהיתה מוניקיפיה בעלת אזרחות רומית חלקית, והיתה בבחינת חיל-מצב ולא התישבות אזרחית. שתי הרשויות המוניציפאליות הנפרדות, הקולוניה והמוניקיפיה חיו זו לצד זו זמן רב. מכל מקום ברור שבסוף הרפובליקה בלעה הקולוניה את המוניקיפיה.⁹³

כללו של דבר, ידועות כברור רק ארבע ערים – אנטיוס, וליטראי, טיבור ופרנסטה שמהן הופקעו אדמות.⁹⁴ בנוסף, הופקעו אדמת-פאלרנוס והאדמות שעליהן הוקם השבט מאיקה. אפשר שהופקעו אדמות במקומות נוספים, אך סביר ששטחן היה קטן. ליוויס אמנם מסר שבשנת 340 הופקעו אדמות בלאטיוס שהולקו למתישבים רומים,⁹⁵ אך לפי שבאותה עת שום עיר לאטינית עדיין לא הוכנעה, סביר ביותר שהחרמות אילו היו מצומצמות.

על יסוד כל הנתונים הללו אפשר להסיק, שרומא השתמשה בנשק החרמת האדמות במתניות.⁹⁶ ההפקעה שימשה את רומא במקרים מסוימים לצרכי ענישה והחלשה,

⁹¹ שם, עמ' 186 + הערה 115.

⁹² ליוויס VIII, 14, 8.

⁹³ הומברט, שם, עמ' 190.

⁹⁴ הפקעת האדמות מפריורנוס לא היתה חלק ממדיניות רומא כלפי לאטיוס לאחר המלחמה הלאטינית. העיר נענשה פעמיים. פעם בשנת 341, דהיינו לפני פרוץ המלחמה. ופעם בשנת 329 משום שמרדה אז ברומא. אין עדות להחרמת אדמות מלנוביוס כדעת טוינבי, שם, I, עמ' 135. היא קיבלה אזרחות רומית מליאה. לפיכך שייכותה לשבט מאיקה לא מלמד על הפקעת אדמות ממנה.

⁹⁵ VIII, 11, 13-14.

⁹⁶ השטח שהופקע לא עלה על 345 קמ"ר, ראה: טוינבי, שם, I, עמ' 134, בעוד שהשטח שנכבש עלה על 6,000 קמ"ר, כלומר ההחרמות היו 5.75% מכלל

ולשם יצירת רצף טריטוריאלי של אדמת העם הרומי, ובדרך כלל לשם פיקוח, הרתעה וניתוק. דהיינו ההפקעה נעשתה בראש ובראשונה מנקודת ראות של ביסוס השליטה הרומית בשטח שנכבש. ברור שהיו גם שיקולים נוספים של ארגון אדמת העם הרומי, ופתרון בעיות סוציאליות-כלכליות בתוך גוף האזרחים הרומי, אך דומה ששיקולים אילו לא היו השיקולים המרכזיים בקביעת היקף ההחרמות ומיקומם.

אסטרטגית השליטה הרומית בלאטיום

מדיניות השליטה הרומית כלפי לאטיום המורחבת, היתה ובכך רבת-פנים, מורכבת ומתוחכמת, הרבה יותר מאותה קביעה אסטרטגית של "הפרד ומשול", או מאותה מדיניות שכונתה עלי ידי האמריקאים במאה ה-19 "מדיניות המקל והגזר". היא כללה את האספקטים הללו גם יחד ועוד מרכיבים נוספים.

בד בבד עם החלשת עממי לאטיום וצפון-קמפאניה שנועדה למנוע מהם אפשרות מעשית של שימוש חוזר בכח צבאי, החלשה שנעשתה על ידי חיסול צבאותיהם, פרוק פדרציות שבהן אורגנו, הענקת סטטוס מדיניים שונים ללאומים שונים, הפקעת אדמות, יצירת נתק זמני בין ערים מסוימות, הקמת מאחזים צבאיים קטנים לשם שליטה ופיקוח, יצירת טריז טריטוריאלי בתוך השטח הכבוש כדי למנוע אפשרות של התהוות חוזרת של קואליציה בין עממיו, והפקעת מדיניות הבטחון והחוץ מהם כולל מגעים דיפלומטיים עם גורמים חיצוניים לקהיליה המוקמת, כדי למנוע אפשרות של התהוות קואליציה עם גורמים כאלה, רומא נקטה במדיניות שתכליתה היתה להוריד את מפלס המרירות כלפיה ולמתן את ההתנגדות לסוברניות שלה, על ידי השארת ניהול החיים היומיומיים בידי הערים השונות עצמן, ויותר מכך, ביצירת זיקת קרבה כלפיה באמצעי איחוד ושותפות עמה וצינורות קשר אליה עצמה, ויצירת תחושת שייכות אל הקהיליה החדשה שיצרה באמצעות הפיכתה לישות סוציו-אקונומית אחת (עם מגבלה מסוימת), קהיליה שרומא עמדה בראשה כהגמון סוברני, ושכללה את כל העמים המובסים שלקחו חלק במלחמה הלאטינית הגדולה.

המורכבות רבת-הפנים הזאת, שיש בה החלשה מחד והקניית בטחון מאידך, חיסול מערכות מדיניות מחד ובניה של קהיליה חדשה מאידך, של יצירת נתקים והפרדה

השטח שנכבש. לדעת בלוך, שם, עמודים 620-621 השטח שנכבש עמד על 3,400 קמ"ר, כלומר לפי חשוב זה ההפקעה היתה כ-10% מהשטח שנכבש.

מחד, ויצירת איחוד ושותפות עם רומא ושייכות לקהיליה כולה מאידך, הענשה מחד ומתן גמול מאידך, מלמדת על הגאונות המדינית הבלתי מצויה שהפגינה רומא כבר בשחרה של היסטורית ההתפשטות שלה, שמחקר אינטנסיבי בן למעלה ממאה וחמישים שנה של ההיסטוריה של רומא לא עמד על המרקם הכולל של תחכומה ומורכבותה, והדבר בא לידי ביטוי בולט לא מכבר, בסקירתו הפשטנית של קורנל את ההסדר בלאטיום, שהתפרסמה בסדרת הכרכים היוקרתית, במהדורתה החדשה קמבריג', היסטוריה עתיקה.

אבל מעבר להסדרים שעשתה רומא כלפי פנים הקהיליה החדשה שהחלה ליצור, היא רתמה כנראה גם את מדיניות החוץ שלה לצורך גיבוש ושליטה פנימיים. הדבק המאחד הסופי של הקהיליה החדשה היתה המלחמה הארוכה והממושכת נגד הסמניטים, שרומא יזמה ככל הנראה לתכלית זאת.

מדיניותה המגוונת הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, לא רק ביססה את רומא כהגמון האזור שהחלה להפכו ליחידה מדינית וכלכלית אחת, אלא הפכה את שליטתה בו במרוצת הזמן לבסיס איתן של פריצתה על פני מרחבי איטליה כולה.

המרחב של איטליה

ניצחון רומא את הסמניטים סלל את הדרך לכיבוש איטליה עד לעמק הפו. הסמניטים היו האויב החזק והעיקש ביותר של רומא בחצי האי-האפניני. עמי איטליה השונים לא היוו אתגר צבאי רציני לצבא הרומי. גם מעורבותו של גורם זר – של פירוס מלך אפירוס, ואף של הגאלים תושבי צפון-איטליה לא בלמו את השתלטותה של רומא על דרום איטליה ועל צפונה. בהשתלטותה על איטליה, ובאחדה אותה תחת מרותה, השיגה רומא הישג מדיני יוצא דופן, שהרי שליטה זו היתה על פסיפס של עמים דוברי שפות שונות, שהיו שונים בתרבותם ובמנהגייהם זה מזה ומרומא עצמה. בהפכה את איטליה ליחידה מדינית אחת, יצרה תקדים בהיסטוריה של איטליה, והצליחה לבצע מה שהיוונים נכשלו לעשות ביוון.

השאלה המרכזית היא, כיצד הצליחה רומא להבטיח את משך קיום שליטתה על איטליה. כפי שהמפתח לכיבוש איטליה עד לעמק הפו היה הכרעתם של הסמניטים, כך הבטחת השליטה הרומית על הסמניטים תרמה תרומה מרכזית ואולי אף מכרעת להבטחת שליטתה על פני איטליה שעד לעמק זה. ופה ראוי לציין שהמחקר המודרני לא הבין נקודה מרכזית זו. הוא התמקד בסקירת הסדריה של רומא כלפי איטליה כולה כיחידה אסטרטגית אחת ולא התמקד בשאלת מדיניות השליטה הכוללת של

רומא כלפי הסמניטים שהיא למעשה נקודת המוצא להבנת סוד הצלחתה של רומא, שהרי כאמור, שום עם באיטליה שעד לעמק הפו מלבד הסמניטים, אף לא צרוף של עמים, לא הציב אתגר צבאי רציני בפני הצבא הרומי. אמנם הגאלים תושבי צפון-איטליה בסיוע אחיהם שמעבר לאלפים יכלו היו להעמיד אתגר כזה, אולם שאלת השליטה עליהם כלל לא עמדה על הפרק עד המאה השנייה לפנה"ס. שהרי כיבוש עמק הפו התאחר והושלם רק בסביבות שנת 190 לפנה"ס. לפיכך שאלת השליטה בגאליה – קיסאלפינה ניצבה בפני רומא שעה שכבר התבססה היטב באיטליה, ואף עמדה במבחן השליטה הקשה שהציב בפניה חניבעל, ששם לעצמו מטרה אסטטוטגית לבטל את ההגמוניה הרומית ברחבי איטליה ונכשל. יתירה מזאת, שאלת השליטה בגאליה – קיסאלפינה היתה קיימת כאשר האופקים האסטטוטגיים של רומא התרחבו לבלי הכר בעקבות המלחמה הפונית השנייה. הם הקיפו לא עוד רק את גבולות איטליה, אלא את מרחבי הים-התיכון כולו. צפון-איטליה הפכה לנקודה קטנה ובלתי מטרידה במיוחד על פני המפה הרומית, ושאלת השליטה בה, שעה שהצבאות הרומיים נמצאו בספרד שבמערב, ביוון ואף באסיה-הקטנה במזרח, היתה שאלה שולית יחסית לגבי הכח הצבאי הכולל של רומא ויחסית למכלול הבעיות והיקפן שניצבו אז בפניה. לפיכך הבנת תהליך התעצמותה של רומא קשור בעיקרו בהבנת מרקם שליטה באיטליה שעד לעמק הפו, אותה איטליה שהיתה בסיס כוחה שעה שהחלה להתפשט על פני מרחבי הים-התיכון. וכאמור גרעין ההבנה טמון בהבנת מדיניות השליטה הרומית על הסמניטים.

מדיניות השליטה הרומית כלפי סמניטים

הסמניטים והרומים – רקע כללי

החל משנת 343 לפנה"ס לחמה רומא עם הסמניטים בחרוק-שיניים בהפסקות במשך עשרות שנים. משהוכרעו ונכנעו ללא תנאי בשנת 290 לפנה"ס נחרץ גורלה של איטליה להיות נתונה לחסדה של רומא. הסמניטים, פדרציה בת ארבעה שבטים, שכנו בדרום-מרכז האפניניים. שטחם השתרע מנהר הסאגרוס בצפון ועד לנהר האפידוס בדרום. הם היו מנותקים לחלוטין מהים. סמניטים ברובה רמה הררית שבצפון מזרחה חדרו לתוכה הנהרות סאגרוס, טריניוס ויפארנוס. האזור ההררי היה קשה לחקלאות אך בעמקי הנהרות

היו חלקים פוריים לגידולים חקלאיים. בכללותה סמניום היתה עניה ומפגרת ולא הגיעה לרמת התפתחות עירונית. בסיסה הפוליטי והחברתי היה השבת. המערכת הבסיסית בכל שבת היה הכפר. כשקבוצה של כפרים החליטה על שתוף פעולה הדוק ביניהם נוצר השבת. אין לדעת איך התפתח התהליך, כמה כפרים יצרו שבת ומה היתה מערכת היחסים וטיב הקשר בין הכפרים לבין השבת. השבטים שיצרו את הפדרציה הסמניטית היו הקריקני הקטן שבין הארבעה ששכן בצפון האזור, הפנטרי ששכן דרומה לו והיה הגדול מכולם, ההירפיני שהשתרע עוד דרומה והקאודיני ששכן במערב סמניום כשחלק גדול משטחו היה בעמק הוולטורנוס שגבל עם קמפאניה. שני השבטים הגדולים והמרכזיים בפדרציה היו הפנטרי וההירפיני, אך גם לקאודיני היתה חשיבות בשל שטחו הפורה. כל שבת היה ישות פוליטית בפני עצמו. לכל שבת היה מרכז אדמיניסטרטיבי – מעין בירה. המרכז של הפנטרי היתה בוויאנום. סביר שמלוונוס היתה הבירה של ההירפיני, קאודיו של הקאודיני ואאופידנה של הקריקני. השליטה הפוליטית בכל שבת היתה בידי מספר מצומצם של משפחות או בתי-אב. הן החזיקו במשרות הבכירות ובחשובה שבהן משרת המדיקס טוטיקוס. המחזיק בה היה בעל הסמכות הבלתי מעורערת בשבת. שאר בעלי-המשרות היו כפופים לו. סמכויותיו כללו פיקוח על הפעלת החוק וביצועו, פיקוד על הצבא השבטי, פיקוח על מצבו הפיננסי של השבת, כינוס מועצת השבת ואסיפת כל חבריו וישיבה בראש המועצה והאסיפה. המשרה היתה שנתית, אך המחזיק בה יכול היה לשוב ולהבחר. שלא כקונסולאט ברומא, המחזיק במשרה היה אדם אחד. המועצה כנראה נבחרה בהליך דמוקרטי. היא שימשה בתפקידי יעוץ למדיקס טוטיקוס ונטלה חלק בהליך החקיקה. אסיפת השבת בחרה את פקידיה וכנראה גם את המועצה. שאר סמכויותיה אינן ברורות. אפשר שהיו לה סמכויות חקיקה מסוימות וסמכויות שפוט כלשהן.

במהלך המלחמות נגד רומא הפגינה הפדרציה אחדות מוצקה. ארבעת השבטים הציגו נגד רומא חזית אחידה ובלתי מעורערת. הדבקות ביניהם היתה כה גדולה עד שהמקורות העתיקים לא הבחינו בין שבת זה או אחר, והתיחסו אל כולם כאל סמניטים. אולם אחדות זו היתה בין ארבעה מרכיבים עצמאיים, והיא באה לידי ביטוי בעיקר בעמידתם נגד האוייב המשותף. לפדרציה היתה מועצה שאליה נשלחו נציגים מכל השבטים. היא קבעה את מדיניותה של הפדרציה ואת מהלכיה הצבאיים במלחמה ומינתה את המפקד העליון של הצבא. הוא מונה למערכה אחת או אולי לשנה אחת ויכול היה לשוב ולהתמנות. ארגונם הצבאי של הסמניטים מעורפל. ליווס מתייחס אל לגיונות סמניטים. אפשר שהיו לסמניטים יחידות צבאיות שדמו

ללגיון הרומי. בצבא הסמניטי היו יחידות בנות ארבע-מאות איש – קוהורטות בלשונו של ליווס, שהיו מחולקות ליחידות קטנות יותר – מניפולות. כן היה להם חיל-פרשים שזכה לשבח. החלוקה ליחידות קטנות איפשרה להימיה גמישה ובשטח קשה, ואין פלא שהסמניטים התאימו את צבאם לתנאי השטח של ארצם.

מערכת היחסים הנפתלת בין רומא לבין הסמניטים החלה בשנת 354 שעה שנעשה ביניהם הסכם. סעיפיו אמנם לא השתמרו, אך ביסודו היה כנראה הסכם הגנה מפני אויבים משותפים, וגם ניתחם בו קרוב לוודאי תחום ההשפעה של שני הצדדים בעמק הליריס המשתרע מזרחית ללאטיום. האויבים המשותפים לשני הצדדים יכלו היו להיות בעיקר הגאליים. הם חדרו עמוק לתוך איטליה שנים ספורות לפני חתימת ההסכם, והמשיכו בחדירותיהם גם לאחר מכן. ובנוסף, לפי ששני הצדדים התקדמו לכיוון עמק הליריס שהיה מיושב בוולסקים שהלכו ונחלשו, הסמניטים מכיוון דרום-מזרח לצפון-מערב והרומים מזרחה, נוצרה סכנה מוחשית של התנגשות צבאית ביניהם בעמק זה. לפיכך היה צורך להבהיר ולתחום את גבול התפשטותם. קו התחום שנקבע היה ככל הנראה הנהר שעובר בעמק הוא נהר הליריס. לפי ששני הצדדים לא מחו אחד כלפי השני כשהתקדמו לאחר שנת 354 לתוך עמק הליריס והשתלטו על נקודות ישוב שונות בו אך לא חצו את הנהר, אולם משחצתה רומא את הנהר מזרחה, השתלטה על נקודת הישוב פרגאלאי ואף הקימה בה קולוניה לאטינית, הסמניטים דרשו בכל תוקף לפנותה וראו בהתפתחות זו פגיעה בהם, סבירה לפיכך ההנחה שאכן נהר הליריס נקבע כקו תחום ההשפעה של שני הצדדים.

אחד-עשרה שנים לאחר חתימת ההסכם (343), פרצה מלחמה בין רומא לבין הסמניטים. היא פרצה בגלל התנגשות אינטרסים ביניהם בקמפאניה, אזור שמשתרע דרומית ללאטיום. כשערכו שני הצדדים את ההסכם, האזור כנראה לא הובא בחשבון ככזה שבו יכולה להתוות התנגשות ביניהם. השתלשלות האירועים שהובילה למלחמה המכונה המלחמה הסמניטית הראשונה היתה כדלהלן. הסמניטים תקפו עיר קטנה בשם טאינום סידיקינום ששכנה בקרבת גבולם המערבי. העיר המתקפת פנתה בבקשת עזרה אל שכנתה העיר הקמפאנית הגדולה קפואה. משנענתה קפואה לבקשה, התקרבו הסמניטים אל סביבותיה ואיימו לכבושה. במצוקתה פנתה בבקשת עזרה לסנאט הרומי. הוא נענה לה ושר את ההסכם שחתמה רומא עם הסמניטים. ההסבר להמרת הברית עם הסמניטים בעזרה לקפואה הוא אסטרטגי. כיבושה של קפואה, העיר העשירה ביותר באיטליה באותה עת, על ידי הסמניטים, ובעקבותיה נפילתה של כל צפון-קמפאניה בידיהם, אזור פורה

ביותר, היתה מקנה להם תוספת ניכרת של עוצמה כלכלית ודמוגרפית, ומציבה אותם על הגבול הדרומי של לאטיום. הערכות חדשה זו על תוספת העוצמה שנלוותה אליה, היתה מזמינה התקפה סמניטית מאסיבית אל תוך ליבה של לאטיום, אפשרות בלתי נסבלת מנקודת ראותה של רומא. מאידך ברית עם קפואה, או כפי שמוסר ליויוס נכונותה להשתעבד לרומא, היתה מחזקת אותה באופן משמעותי מבחינה כלכלית ודמוגרפית. לא מאפשרת לסמניטים להתקרב אל דרום-לאטיום, ובנוסף, היתה מכניסה לתוך צבת שזורע אחת היא רומא והשניה קפואה את כל עממי לאטיום ומביאה להדברתם תחת שלטון רומא, כדברי השליחים הקפואנים בפני הסנאט הרומי. מכלול שיקולים זה שהוצג בפני הסנאט היה כבד משקל יותר מקיומו של ההסכם עם הסמניטים.

המלחמה פרצה בקיץ שנת 343. רומא שלחה צבא לקמפאניה. הוא נחל נצחון וסילק את הסמניטים מקמפאניה. בשנת 342 לא היו קרבות. בשנה זו רומא עסוקה במרידה צבאית. הצבא הרומי שהיה רחוק מביתו מרחק שלא הורגל בו מעודו, מרד. התנהלותו הנכונה של הדיקטטור ואלריוס קורבוס עם החיילים, הביאה לשכיכתו של המרד. בשנת 341 פלש הצבא הרומי לסמניום, אך הסמניטים במקום לשלוח צבא מולו, שלחו שליחים לניהול משא ומתן ונעשה שלום. הם הכירו באזור צפון-קמפאניה כשייך לתחום ההשפעה הרומי, ורומא מצידה נתנה להם יד-חפשית כלפי טאינום סידיקינום. ההסכם משנת 354 חודש. ברי שתוצאת המלחמה חיזקה את רומא כלכלית, דמוגרפית וגיאוגרפית, אך לתקופה קצרה בלבד. בשנת 340, נשמט יתרון זה מתחת ידה של רומא, כאשר הקמפאנים הצטרפו אל אויביה עם פרוץ המלחמה הלאטינית הגדולה. אולם משניצחה רומא באותה שנה את הקואליציה שקמה נגדה, בעזרת הצבא הסמניטי שפעל בהתאם להסכם משנת 354 וחודש בשנת 341, נפרדה צפון-קמפאניה מהקואליציה ונעשתה מכאן והילך כפופה לרומא.

משנת 336 החלה רומא בסדרה של פרובוקציות נגד הסמניטים מתוך כוונה לגרור אותה למלחמה (ראה עמ' 26–33). ואמנם המלחמה המכונה המלחמה הסמניטית השנייה פרצה כעבור עשר שנים לערך, בסוף שנת 327 או בראשית שנת 326. בחמש השנים הראשונות למלחמה, אף שרומא נטלה את היוזמה, תקפה וכבשה כיבושים כלשהם, היא לא השיגה הישגים בולטים. לפיכך נערך בשנת 321 נסיון הבקעה לתוך הרמה הסמניטית. הצבא הרומי צעד מקמפאניה מזרחה לאזור קאודיום, מתוך כוונה לחדור דרך אחד העמקים עמוק לפנים הארץ ולעלות על הרמה. אך באזור שלא זוהה במדויק, המכונה המזלגות הקאודינים, הוקף הצבא

הרומי מכל עבר על ידי צבא סמניטי ואוליך להכנע. הסמניטים הסכימו לשחררו תמורת הסכם שלום ותנאים נוספים, וערכו לחיילים הרומים טרם שחרורם טקס השפלה. אף שישנה מסורת חזקה בדבר חזיית הסכם השלום על ידי הסנאט הרומי, מליווס למדים שהסכם השלום נכנס לתוקפו והתקיים עד לשנת 316. דומה שיש לקבל גירסה זו, אם גם אפשר שהקרבות חודשו זמנית בשנים 318-319. רומא ניצלה את תקופת השלום להתארגנות צבאית ולמחשבה אסטרטגית חדשה. היא הכפילה את הצבא הקונסולרי מלגיון לשני לגיונות, דהיינו, כששני הקונסולים לחמו בשדה הקרב מספר הלגיונות הועמד על ארבעה. יתירה מאת, הובן שבמידת הצורך יגויסו כוחות צבא נוספים. כמו כן נלמדו לקחי המלחמה במישור הטקטי ובמישור האסטרטגי. הושם דגש על תרגול יחידות קטנות-מניפולות לצורך הגברת גמישות הלחימה ולוחמה בשטח קשה, ונלמד הלקח של אסון המזלגות הקאודינים. מכאן והילך פנתה רומא לאסטרטגיה של גישה עקיפה, דהיינו לכיתורה של סמניום והפעלת לחץ עליה מעברים שונים. היא נמנעה זמן רב מהבקעה ישירה לתוך הרמה ההררית הסמניטית. אי-לזאת, רומא כרתה בריתות, כבר בתקופת שלום זאת, עם מספר ערים באפוליה המשתרעת מזרחית לסמניום, ואף עם עיר אחת בלוקאניה הנמצאת דרומה לה. גם בשטח שבשליטתה, העמיקה רומא את אחיזתה מתוך נקודת ראות של אפשרויות התפתחות המלחמה. כשתקדים כפיות הטובה של קפואה ובנות בריתה בשנת 340 לנגד עיניה, רומא סיפחה אל אדמת העם הרומי את החיץ שיצרה בין לאטיום לבין קמפאניה, את אזור פלרנוס. בשנת 318 הפכה אותו לשבט פלרנה.

הקרבות חודשו כאמור בשנת 316, משום התקפה רומית על העיר הוולסקית סטיקולה ששכנה בעמק הליריס. בשנת 315 ביצע הצבא הסמניטי גיחה חדה לתוך לאטיום כשהוא מגיע עד לחוף הטיראני. בלאוטולאי שלידי טרקינה שעל החוף הוא ניצח בקרב, אולם בשנה הבאה הוכה בסביבות אותו מקום ואוליך לסגת מלאטיום. עד לשנת 311 אין תפנית דרמטית במהלך המלחמה, אך בשנה זו נפתחה חזית צבאית נוספת לרומא. האטרוסקים נכנסו למלחמה. אין לדעת אם כניסתם היתה תוצאה של מגעים עם הסמניטים או של יוזמתם הבלעדית. המלחמה בחזית צפונית זו נמשכה שלוש שנים והיתה מצומצמת בהיקפה. הצבא הרומי ביצע חדירות לתוך מרכז אטרוריה ואף הגיע לאומבריה. ערים אטרוסקיות אולצו לעשות שלום עם רומא וערים באומבריה כרתו איתה ברית. המלחמה בחזית זו שככה בשנת 308. היא נמשכה עם הסמניטים עוד ארבע שנים כשבמרבית הזמן לא השיג שום צד יתרון משמעותי. אולם בשנת 305 היתה תפנית. רומא ביצעה התקפה רבתית על

סמניום. הצבא הסמניטי הוכה, מצביאו סטטיוס גאלוס נהרג ובירת הפנטרי בוויאנום נכבשה. באותה עת צבא רומי אחר השתלט על כל עמק הלייריס. בשנה שלאחריה, שנת 304, ביקשו הסמניטים שלום וההסכמים בין שני העמים מהשנים 354 ו-341 חודשו. המלחמה הופסקה לישש שנים.

את תקופת השלום ניצלה רומא להשתלטות על מרכז איטליה. לפי שרומא לקחה בחשבון אפשרות של יצירת קואליציה בעתיד בין הסמניטים לבין עמים בצפון איטליה, אפשרות שהומחשה לה בכניסת האטרוסקים למלחמה, היא פעלה איפוא כדי למנוע מהלך מעין זה. בשנת 304, מיד עם כניסת השלום, פתחה רומא במתקפה רצחנית ללא סיבה נראית לעין נגד האקווים ששכנו מזרחית ללאטיום. במהלך אכזרי השמידה אותם כמעט לחלוטין וגררה את עממי מרכז איטליה הלומי הפחד לכרות איתה בריתות. עד לשנת 302 כרתו איתה ברית כל עממי מרכז איטליה. המהלך נגד האקווים השיג את מטרתו. מכאן והילך רומא חלשה על מרכז איטליה מהחוף הטיירני ועד לחוף האדריאטי, חלשה אך לא בהכרח שלטה על כלו. בשנת 299 ספחה רומא אל אדמת העם הרומי שטחים נרחבים מאדמת האקווים. השבט שתוחם בהם אז היה אנינזיס. אדמת העם הרומי שהתפשטה עד אז בעיקר דרומה החלה להתפשט מזרחה. יחד עם המהלכים במרכז איטליה המשיכה רומא במדיניות איגופה של סמיניום מכל עבריה. בשנת 299 כרתה ברית עם הלוקאנים שכניהם של הסמניטים מצד דרום. בברית זו סגרה רומא על הסמניטים מכל עבר. אין פלא שהביאה לחידוש המלחמה בשנה הבאה בשנת 298. שלב זה במלחמה מכונה המלחמה הסמניטית השלישית. בשלוש השנים הראשונות, הרומים אמנם הצליחו לחזור לתוך סמניום ולהשיג הישגים כלשהם אך לכלל תפנית משמעותית לא הגיעו. לעומתם תכננו הסמניטים ברית עם עמי צפון-איטליה, תכנית שבנייתה ומימושה נמשכו בוודאי זמן לא קצר. מכל מקום, בשנת 296 פרץ המצביא הסמניטי גליוס איגנטיוס בראש צבא צפונה. הוא חצה את אזור השליטה הרומי בנתיב לא ידוע במרכז איטליה והגיע לאטרוריה. בסוף אותה שנה הודיע בסנאט הקונסול של אותה שנה אפיוס קלאודיוס כי הוקמה קואליציה אדירה בצפון-איטליה שכללה את הסמניטים, האטרוסקים, האומברים והגאלים. בשנה שלאחריה, בשנת 295 נערך באומבריה קרב, שמבחינת היקפו, מהלכיו, תוצאותיו והשלכותיו היה הגדול והמכריע ביותר בתולדותיה של איטליה עד אז, הוא קרב סנטינום. הגיוס הרומי לקראתו היה ללא תקדים במיוחד בקרב בעלות-בריתה של רומא. לצד ארבעת הלגינות הרומים לחמו בשדה הקרב חיילים מקרב בעלות-בריתה של רומא במספר שעלה על מספר החיילים הרומים. אומדנה כי הצבא הרומי בשדה הקרב מנה יותר

מארבעים אלף חיל אינה מופרכת כלל וכלל, אם לוקחים בחשבון כי מספר החיילים בלגיון נע בין 4,500 לבין 5,000 חייל. ברי מכל מקום, כי מעולם עד אז רומא לא הציבה צבא כה גדול בשדה קרב. למזלה מול צבאה ניצב רק חלק מצבא הקואליציה, צבא סמניטי-גאלי. הצבאות של האומברים, האטרוסקים והסאבינים, שגם הם הצטרפו כנראה לקואליציה, לא הגיעו לשדה הקרב. הניצחון הרומי הושג לאחר לחימה קשה וכותשת כשאחד הקונסולים אף נהרג (לפי הגרסה של ליוס הקריב עצמו). גליוס איגנטיוס המצביא הסמניטי נהרג אף הוא. אבידות שני הצדדים יחד עמדו על עשרות אלפים. לפי גירסת ליוס אבדות הסמניטים עמדו על 25,000 ושל הרומים קרוב ל-9,000. גורלם של הסמניטים נחרץ וכך גם גורלה של איטליה. לאחר הקרב, צבא רומי אחד ישב חשבון עם האטרוסקים והאומברים ושני חדר לתוך סמניום שהיתה חסרת מגן. הסמניטים עוד עשו נסיון נואש, אך צבאם הגדול מוגר בשנת 293 ליד אקווילוניה שבסמניום. המלחמה נמשכה עוד כשנתיים שלוש. הצבאות הרומים שטפו והרסו את סמניום ובשנת 290 נכנעו הסמניטים ללא תנאי. רומא כפתה עליהם ברית שתנאיה לא השתמרו. למעשה הם איבדו לחלוטין את עצמאותם בענייני חוץ ובטחון ונעשו כפופים למרותה של רומא.

למרות המכות המרות שהונחתו עליהם, הכתישה שנכתשו בה במיוחד בשנותיה האחרונות של המלחמה, לא איבדו הסמניטים תקווה להשתחרר משליטתה ומאחיזתה הקשה של רומא. בשנת 284 ואולי בשנת 283, הנחילו הגאליים-הסנונים תבוסה לצבא רומי ליד ארטיום שבצפון איטליה. משמעות הידיעות אודות המפלה הרומית לגבי הסמניטים היתה שהגיע הזמן להרים את נס המרד. מאבקם זה נמשך שתיים-עשרה שנים והסתיים בשנת 272. אולם למרות הזמן הממושך של הלחימה, מאבקם לא כונה בשם המלחמה הסמניטית הרביעית, משום שהתמזג במלחמה שבמרכזה ניצב פירוס מלך אפירוס שנקרא מארצו המשתרעת צפונית ליוון, כדי להלחם למענה של העיר היוונית טרנטום ששכנה במגף האיטלקי. אמנם הסמניטים החלו להלחם לפני בואו של פירוס לאיטליה והמשיכו במאבקם גם לאחר חזרתו ליוון בשנת 275, אך אפשר שגם משום שלצידו של פירוס לחמו עממים רבים כמו הלוקאנים, הברוטיים, המסאפים, וערים יווניות שבדרום איטליה, לא נודעה לחימתם של הסמניטים כמלחמה הסמניטית הרביעית. המלחמה בסמניטים היתה ממושכת למרות שנחלשו מאוד במלחמה הסמניטית השלישית. זאת גם משום שרומא הקצתה כוחות צבא גדולים לאזורים אחרים וגם משום שהסמניטים ניהלו נגדה מלחמת גרילה קשה באזורים ההרריים של ארצם והצבא הרומי לא היה בנוי לסוג כזה של לחימה ואף לא הורגל בו. תרומתם הישירה של הסמניטים לפירוס

היתה בהשתתפותם בקרב אסקולום שנערך בשנת 279. הם סיפקו לו רגלים שאיישו את אגפו השמאלי, ופרשים שהרכיבו חלק גדול מחיל הפרשים שלו. לאחר שפירוס פרש לסיציליה והרומים התאוששו ממפלתם באסקולום הם הקצו כוחות גדולים ללחימה בסמניום. השנים 276–277 היו קשות מאד לסמניטים. הצבא הרומי חרש את ארצם וטבח באופן שיטתי באנשיהם. לפיכך כשפירוס חזר לאיטליה הם לא היו מסוגלים להושיט לו עזרה. לאחר שפירוס חזר ליוון, הצבא הרומי מחץ בשיטתיות נקודות ישוב סמניטיות. בשנת 272 הם הוכרעו והפעם סופית.... כמעט.⁹⁷ הם המשיכו להיות בעלי-ברית כפופים לרומא.

מדיניות השליטה הרומית כלפי סמניום – מבט כללי

אסטרטגיית השליטה הרומית כלפי סמניום, בדומה לזו שנקטה כלפי לאטיום וצפון-קמפאניה היתה בבסיסה אסטרטגיה של שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון. דהיינו חיל מצב לא הוצב בה⁹⁸ ופקידים רומיים לא ניהלו אותה.⁹⁹ סמניום נתנה מאוטונומיה פנימית.¹⁰⁰ יתירה מזאת, שלושת המרכיבים הבסיסיים של מדיניות השליטה הרומית בלאטיום ובצפון-קמפאניה: נדיבות, החלשה ופיקוח. נמצאו גם במדיניות כלפי הסמניטים. אולם הנדיבות שבלטה בהסדרים של שנת 338,

⁹⁷ חלקם עברו לצידו של חניבעל לאחר קרב קאנה שנערך בשנת 216. בזמן מלחמת בעלי-הברית שפרצה בשנת 90 לפנה"ס היו הרוח חיה במחנה המורדים ברומא.

⁹⁸ הומברט, שם, עמ' 245 + הערה 165. הוא סבור על סמך: I.L.L.R., p. 302 = C.I.L. I²398 = C.I.L. IX 4204 = I.L.S. 6127 Q. Lainio(s) Q.F. praefectos pro : אולם בכתובת נאמר: *trebibus fecit* ואין כאן שום התייחסות לענייני צבא. נהפוך הוא, דומה שהפרפקטוס הנזכר עוסק בענייני אזרחים רומיים – *pro trebibus fecit*, מכל מקום בכתובת מופיעה המלה *praefectus* ולא *praefectus militum* והרי ידוע היטב שבמערב סמניום הוצבו *praefecti* שתפקידם היה אזרחי בלבד.

⁹⁹ להוציא מספר מקומות ישוב בעמק הוולטורנוס שבמערב סמניום שקיבלו אזרחות רומית חלקית והוצבו בהם פרפקטים, בעיקרו של דבר לצורך העלאת רמת התפתחותם הכפרית לרמת התפתחות עירונית המקילה על השליטה הרומית.

¹⁰⁰ סלמון, סמניום, עמ' 279. בסקרו את תנאי הסמניטים לאחר המלחמה הסמניטית השלישית הוא לא מציין כל מעורבות רומית בחיי היומיום שלהם.

משקלה היה קטן בהשוואה להחלשה ולפיקוח. העובדה שלאחר מאבק ממושך, קשה ומר, רומא העניקה להם אוטונומיה, השאירה את מרביתם במעמד של בעלי-ברית ולחלקם הקטן העניקה אזרחות רומית חלקית ולא שינתה את מעמדם גם לאחר שישבו ומרדו ולקחו חלק במלחמת פירוס מלך אפירוס מלמדת על ריסון מדיני, על קור-רוח והגיון אסטרטגי שקול. המחשבה שהסתתרה מאחורי הפאן הנדיב הזה שבמדיניות השליטה הרומית היה מצד אחד רצון להקטין במידת מה בקרב הסמניטים תחושות של שעבוד, השפלה ומרירות, ומצד שני להרחיק את רומא מהניהול היומיומי של הסמניטים שלא רק מצריך השקעת מאמצים, אלא אף יכול לסבך אותה שלא לצורך. אולם, בצד הנדיבות המדינית, רומא נקטה בשורה של צעדים שנועדו לרסן את הסמניטים למרותה. זאת באמצעות החלשתם, בידודם, ניתוקם ופיקוח עליהם. כלומר להביא אותם לכלל הכרה שהשימוש באופציה הצבאית, לא רק שאינו כדאי, הוא אינו אפשרי למעשה. לפיכך הדמיון להסדרים בלאטיום הוא אופטי בלבד. גם בלאטיום רומא פרקה פדרציות כפי שפרקה את הפדרציה הסמניטית. גם בלאטיום החרימה אדמות לצרכי ניתוק ופיקוח, אולם רוח ההסדרים היתה שונה בתכלית. האלמנטים של התקרבות, שתוף פעולה, יצירת מערכת כלכלית ואישית אחת עם הסמניטים לא היו קיימים או כמעט ולא היו קיימים. אם הבריתות שרומא הכתיבה בלאטיום כללו אלמנטים של זיקה הדדית, דומה שהברית עם הסמניטים היתה ברית קרה שלא כללה יסודות של שתוף פעולה פוטנציאלי כדרך טיבן של בריתות.

הסיבות להבדל המהותי הזה ברורות. הלאטינים היו קרובים קרבת גזע לרומאים ואילו הקמפאנים, הארונקי והוולסקי חלשים מבחינה צבאית. ואת כולם רומא קשרה אליה במשנה קשר באמצעות המלחמה באויב המשותף הלא הם הסמניטים. לעומתם הסמניטים, היו זרים לרומים מבחינת הגזע, התרבות והמנטאליות, ובנוסף, רומא חששה מפני פוטנציאל כוחם הצבאי, ובוודאי שראתה ברמה הסמניטית מבצר הררי קשה לחדירה ומסוכן. יתירה מזאת, שום אינטרס לא קשר או קרב את הסמניטים אל הרומים. נהפוך הוא, האינטרסים שלהם היו מנוגדים, שהרי מימים ימימה מצאו הסמניטים פתרון לבעיותיהם הכלכליות באמצעות פשיטות אל אזורי העמקים. לפיכך, רומא לא יכלה היתה לצפות שבאמצעות מדיניות שעיקרה נדיבות והתקרבות, תצליח לקשור אליה את הסמניטים מתוך שכנוע פנימי של כדאיות אינטרסנטית. אי-לזאת, בצד הפיכת מרבית הסמניטים לבעלי-ברית וחלקם הקטן לבעלי אזרחות רומית חלקית, כללה המדיניות הרומית מרכיבים רבים של החלשה. פרט למדיניותה הכוללת כלפי כל בעלות – בריתה של חיסול צבאן ושלילת

מדיניות החוץ מהן נוספו: פרוק הפדרציה הסמניטית. חסול שבטים סמניטים. החרמת אדמות פוריות בקנה מידה נרחב בעיקר בצדם המערבי מתוך מגמה להגבילם לאזור הרמה ההררית ולהחלישם מאד מבחינה כלכלית. יצירת מערך צבאי חוסם בינם לבין קמפאניה ולאטיום, וניתוק סמניום מצפון איטליה. מרכיב הפיקוח עליהם היה באמצעות קולוניות לאטיניות שלחלקן היה תפקיד כפול גם של החלישה וגם של פיקוח.

מרכיב הנדיבות

הסמניטים כבעלי-ברית

בשנת 290 קבעה רומא לסמניטים מעמד של בעלי ברית.¹⁰¹ הם החזיקו במעמד זה בשנת 225.¹⁰² אין עדות שרומא ביטלה את בריתה אתם בשנת 272. סביר איפוא כי עם הכנעתם בשנה זו, המשיכה רומא לראות בהם פורמלית בעלי-ברית. מעשית היו מחויבים למלא אחר הוראותיה.¹⁰³ תנאי הברית לא השתמרו, אולם על פי מדיניותה הגורפת באיטליה, ברי שנטלה לידיה באופן בלעדי את מדיניות החוץ והבטחון של הסמניטים, וכפועל יוצא אסרה עליהם להחזיק צבא ונטלה על עצמה את ההגנה עליהם.¹⁰⁴ אין עדות שרומא דרשה מהם חיילים במשך תקופה ארוכה. התיחסות רומית ראשונה לשאלת גיוס חיילים בקרב הסמניטים היא משנת 225. בשנה זו דרשה מהם, כפי שדרשה מכל בעלות-בריתה, לנפק לה רשימה של ברי גיוס.¹⁰⁵ מוזכרים אמנם סמניטים שאמורים היו לשרת בצי הרומי בשנת 259,¹⁰⁶ אולם יש מקום להנחה שהמדובר בסבאלים מקמפאניה אולי מנוקריה,¹⁰⁷ שכן הם מזהים כבעלי-ברית ימיים,¹⁰⁸ וברור שהסמניטים, שהיו מנותקים מהים, לא היו כאלה. דומה, שכפי שלא הכבידה על לאטיום וצפון-קמפאניה במשך עשרות שנים בשאלת גיוס חיילים, היא נקטה במדיניות דומה כלפי הסמניטים, שכבעלי-ברית הם גם נהנו מאוטונומיה.

¹⁰¹ ליוויס, אפיטומה 11 מדבר על חידוש הברית עם הסמניטים בפעם הרביעית. פאבריקיוס נשלח בשנת 284 אל בעלי-ברית כדי למנוע מהם להצטרף אל טרנטום. בעלי-ברית אילו הם הסמניטים-זונאראס VIII, 2. דיו, פרגמנט 39, 1.

¹⁰² פוליביוס II, 24.

¹⁰³ כך סבור בצדק סלמון, שם, עמ' 278.

¹⁰⁴ סלמון, שם, עמ' 279.

¹⁰⁵ פוליביוס II, 24. רשימה זו כללה 70,000 רגלים ו-7,000 פרשים סמניטיים.

¹⁰⁶ זונאראס VIII, 11.

¹⁰⁷ סלמון, שם, עמ' 293, הערה 1.

¹⁰⁸ אורוסיוס IV, 7, 12 – *socii navales*.

אזרחות רומית חלקית העניקה רומא למספר מקומות ישוב בעמק הוולטורנוס. כל המקומות הללו נעשו פרפקטורות.¹⁰⁹ ברי שהסיבה שלא הוענק להם מעמד של מוניקיפיות, דהיינו של ערים אוטונומיות ללא פיקוח רומי, היתה שלא היו מפותחים יחסית לערי לאטיום וקמפאניה. יהיה זה מוטעה לראות בסיפוח החלקי רק ביטוי למדיניות של התקרבות רומית כלפי אותם סמניטים. שכן, היה גם היבט אחר לחלוטין לצעד הזה. האזרחות החלקית הוענקה תוך כדי חיסולו של השבט הקאודיני שאילו המקומות היו שייכים, ותוך כדי קריעת העמק הפורה של הוולטורנוס מהרמה ההררית ובידודם של שני השבטים הפנטרי וההירפיני שהמשיכו להתקיים בתחומי הרמה. האיחוד החלקי נעשה איפוא במסגרת צעדים שנועדו להחליש את המעוז הסמניטי ההררי. הרצון לקרבם ולתת להם תחושה של אחדות כלשהי עם רומא נבע במידה לא קטנה גם מהרצון להרחיקם מאחיהם שעל הרמה.

מרכיב ההחלשה

פרוק הפדרציה הסמניטית

מוסכם על דעת כל החוקרים¹¹⁰ כי רומא פרקה את הליגה הסמניטית למרכיבים שבטיים רק בשנת 272. דהיינו, משנכשלה בכינון שלום בר-קיימא עם הליגה בשלימותה החליטה לפרקה. אין ראיות לכך.¹¹¹ יתירה מזאת, ישנם נימוקים כבדי

¹⁰⁹ המדובר באטינה, קסינוס וונפרום שנמצאות מערבית לנהר הוולטורנוס, אופידנה שנמצאת צפונה למקורו, ואלפאי כעשרה ק"מ מזרחית לו. שונפרום ואלפאי נעשו פרפקטורות למדים מפסטוס L. 262. על מעמדה זה של אטינה למדים מפליניוס, היסטוריה נאטורלית II, 6 ומקיקרו פרו-פלנקיו, 19. קאסינוס נזכרת כפרפקטורה בכתובות: C.I.L. X 5193, 5194 ואאופידנה בכתובת C.I.L. X 282. לענין הענקת האזרחות החלקית והפרפקטורות ראה: הומברט, שם, ע"מ 245-250.

¹¹⁰ אפצלוס, שם, עמ' 188. G. De Sanctis, storia dei Romani, II, 2, p. 399. טוינבי, שם, עמ' 90, הערה 5. סלמון, שם, עמ' 278. הומברט, שם, עמ' 245.

¹¹¹ סאלמון, שם, עמ' 278, מסתמך על ליוויס VII, 29, 2. אולם הסתמכותו על מקום זה היא מוזרה שכן אין בו מאומה הנוגע לשלימותה של הליגה בשנת 290. הנימוק שהוא מעלה בעמ' 270, הערה 5, שהפדרציה לא פורקה בשנת 290 מטעמי נוחיות בגיוס חיילים חלש, כיוון שכאמור אין כל ראיה שרומא גייסה חיילים סמניטים זמן קצר לאחר שנת 290 או שהתכוונה לגייסם. כאמור הידיעה הראשונה המתייחסת לשאלת אפשרות של גיוס חיילים

משקל, הן מתודיים והן לוגיים כי היא פורקה כבר בסיום המלחמה הסמניטית השלישית בשנת 290. ההגיון אומר, שלנוכח היכולת הצבאית הרבה שגילו הסמניטים במלחמותיהם ברומים, ישום מדיניות פרוק פדרציות שבה נקטה רומא בשנת 338 כלפי הלאטינים, הוולסקים והקמפאנים, היה לא פחות חיוני כלפי הסמניטים כבר בשנת 290 ואף יותר נחוץ. שהרי עוצמתם הצבאית היתה הרבה יותר גדולה ומאימת והצורך להחלישם לפיכך היה יותר אקוטי.

יתירה מזאת, מגישת המלומדים עולה שרומא החליטה לפרק את הליגה הסמניטית דוקא בזמן שחדלה ממדיניות זאת. בשנת 272 היא לא פרקה את הליגות של הברוטיים, הלוקאנים והערים היווניות שלקחו אף הן חלק במלחמת טרנטום.¹¹² טענות הגיוניות אילו מקבלות חיזוק משמעותי בהבחנה, שאין ראיה כי במלחמת טרנטום השתתפה הפדרציה הסמניטית. בזמן המלחמות הסמניטיות השניה והשלישית ההתייחסות במקורות העתיקים היא אל הסמניטים ככלל. מאידך במלחמת טרנטום ההתייחסות היא אל שבטים. מוזכרים ההירפיני והקאודיני.¹¹³ הפנטרי והקריקיני אינם מוזכרים.¹¹⁴ אם שבט הפנטרי נטל חלק במלחמה ולא

סמניטים היא משנת 225. הסתמכותם של חוקרים אחרים על רשימת הטריומפים לענין זה אף היא חלשה. הטוענים כמו: דה סנקטיס, שם, II, עמ' 364, 340, 167-9. J. Beloch, Der Italische bund, Leipzig, 1880. pp. 58, 167-9. א. טוינבי, שם, I, עמ' 90, הערה 5, עמ' 113, עמ' 145, הערה 2, עמ' 160, שציון הענקת הטריומפים על הסמניטים ככלל ברשימה זו, ללא ציון שבטים ספציפיים, מלמד על קיומה של הפדרציה הסמניטית על כל ארבעת שבטיה, לא לוקחים בחשבון כי ברשימה זו קיימת התייחסות אל כלל האטרוסקים לגבי השנים 321 ו-281 והרי בשנים אלו רומא לא ניצחה את כלל האטרוסקים אלא ערים מסוימות. גם ההתייחסות אל הגאלים ככלל ולא אל שבטים גאלים ספציפיים שנוצחו מלמדת שרשימת הטריומפים אינה יכולה להוות הוכחה שהפדרציה הסמניטית נותרה בשלימותה בשנת 290. יתירה מזאת, ההתייחסות אל כלל הסמניטים מפארת את הניצחון הרבה יותר מאשר התייחסות לשבט סמניטי זה או אחר.

¹¹² על אי-פירוק הפדרציות הנ"ל ראה: בלוך, היסטוריה, עמ' 618. טוינבי, שם, I, עמ' 145, הערה 2.

¹¹³ ליויוס XXIII, 42, 2.

¹¹⁴ סלמון, שם, עמ' 288 סבור על סמך דיוניסיוס מהאליקרנסוס XX, 17, 1-2, דיו-קסיוס פרגמנט 42, זונאראס VIII, 7 שהקריקיני מרדו בשנת 269 ודוכאו באותה שנה. אולם בקטעים אילו שמם של הקריקיני לא מוזכר כלל ואי-אפשר לדעת באיזה שבט סמניטי מדובר. באותה מידה אפשר שהמדובר במרידה מקומית במערב סמניום. יתירה מזאת, אם אמנם מדובר בקריקיני קשה להאמין שלקטן שבשבטי הסמניטים היה כח להתאושש לאחר מלחמה

אזכור, הדבר תמוה, שהרי היה הגדול שבשבטי הליגה. האפשרות שלא אזכור מחמת מקריות היא קלושה. לפיכך אם הפנטרי לא השתתפו במלחמה ואף לא הקריקיני, הרי שהליגה הסמניטית לא היתה קיימת בשנת 284 שעה שהסמניטים פתחו במלחמתם. האחדות השבטית המוצקה שהופגנה במהלך המלחמות הסמניטיות השניה והשלישית אינה מופגנת במלחמת פירוס וטרנטום. אין זאת שפורקה סמוך לאחר הכרעת הסמניטים בשנת 290.

חיסול שבטי הקאודיני והקריקיני

כשלוך מדיניות השליטה הרומית לאחר המלחמה הסמניטית השלישית, גרר נקיטת צעדים חריפים יותר לאחר הכנעת הסמניטים בשנת 272. ברי ששבט סמניטי אחד לפחות חדל להתקיים כיחידה פוליטית אוטונומית. שבט הקאודיני פורק ליחידות ישוב נפרדות.¹¹⁵ טלסיה, קאיאטיה, קובולטריה וטרבולה בליינזיס נעשו בעלות ברית של רומא כל אחת בנפרד.¹¹⁶ קאודיום נעלמה מאז כיחידה שבטית. בחלוקה האגוסטאית של איטליה, ערי קאודיום צורפו לאזור I, דהיינו לאזור לאטיום-קמפאניה.¹¹⁷ אולי היה בצרוף זה מתן ביטוי פורמלי למדיניות רומית שהחלה לאחר שנת 272 להרחקת הסמניטים שבמערב, מאחיהם שעל הרמה וקרובם לשכניהם תושבי שפלת החוף שאתם הם גבלו.

אפשר שגם השבט הקטן של הקריקיני פסק מלהתקיים. עירו המרכזית אופידנה נקרעה ממנו על ידי רומא.¹¹⁸ על שבט זה לא שומעים עוד כיחידה פוליטית.¹¹⁹ בין אם שבט אחד פורק או שניים, ברי שמדיניות הפרוק נועדה להחליש כלכלית וצבאית את הסמניטים.

ארוכה ושוחקת מאד ולהתקומם פעם נוספת כעבור שלוש שנים. דומה, שספור ההתקוממות יכול רק להוות ראיה שהקריקיני לא לקחו חלק במלחמה ואי-אזכרתם אינה מקרית, כמובן אם הספור אכן מתייחס אליהם.

¹¹⁵ אפצלוס, שם, עמ' 59. טוינבי, שם, I, עמ' 112, הערה 2.

¹¹⁶ טוינבי, שם, I, עמ' 90, הערה 5. סלמון, שם, עמ' 289, הערה 4.

¹¹⁷ סאלמון, שם, עמ' 290.

¹¹⁸ שם, הערה 3. אפשר שקיבלה אזרחות רומית חלקית בשנת 268 – הומברט, שם, עמ' 245. כנראה נעשתה פרפקטורה – טוינבי, שם, I, עמ' 239 מסתמך על C.I.L. X 2802. ראה גם הומברט, שם, עמ' 250.

¹¹⁹ להשערות של סלמון, שם, עמ' 290, כי חלק מהקריקיני סופח לפרנטני וחלק אוחד עם הפנטרי, אין בסיס. מפליניוס, היסטוריה נאטורלית, III, 106, שעליו התבסס לומדים רק שהקארטני, כנראה הקאודיני, היו שכיני הפרנטני.

הפקעת אדמות

בדומה להפקעות אדמות בלאטיום ובצפון-קמפאניה, הוכתבה מדיניות הפקעת האדמות בסמניום על ידי שיקולים אסטרטגיים שקבעו את מיקומה של ההפקעה ובמידה רבה את היקפה. ההפקעות היו בדרום סמניום ובמערבה. בשנת 291 הופקעו אדמות בדרום, דרומית לנהר אאופידוס. על האדמה המופקעת הוקמה הקולוניה הלאטינית ונוסיה.¹²⁰ לקולוניה היתה חשיבות אסטרטגית לא מבוטלת. היא חלשה על עמק האאופידוס העליון, ופיקחה על דרום סמניום ועל הלוקאנים¹²¹ שנאמנותם לרומא עמדה בספק.¹²²

הפקעת האדמות העיקרית בוצעה במערב. אם נמתח קו דמיוני מאיסרניה בצפון לאורך עמק הוולטורנוס עד לבנוונטום שעל נהר הקלור בדרום, הרי שכמעט כל נקודות הישוב הסמניטיות שלאורך קו זה וממערבו נקרעו מהסמניטים. דומה שהיתה אסטרטגיה רומית להשתלט על עמקי שני הנהרות שזרמו בתוך מערב סמניום, הוולטורנוס והקלור. הוולטורנוס זורם מצפון דרומה ועושה עיקול מערבה ליד טלסיה, חוצה את קמפאניה ונשפך לים הטיראני. עמק הנהר המשתרע מצפון דרומה ואף חלקו המזרחי של קטע הנהר הזורם מערבה עבר בשטח סמניום. המוצבים הסמניטים, איסרניה, אקוילוניה, ונאפרום, אליפאי, וקאיאטיה שחלשו על הנהר נקרעו מהסמניטים.¹²³ הקלור זורם מדרום צפונה ונשפך אל הוולטורנוס לא הרחק מטלסיה. על חלקו הצפוני של הנהר חלשו בנוונטום וטלסיה. צפון הקלור

¹²⁰ דיוניסיוס מהליקרנסוס XVIII / XVII, 5. וולאיוס פטרקולוס I, 14. דיוניסיוס מוסר על שיגור 20,000 מתישבים – הגזמה לכל הדעות.

¹²¹ E.T. Salmon, Roman Colonization under the Republic, Thames and Hunson, 1969, p. 60, קובע שהקולוניה הוקמה כדי לנתק את ההירפנים מהלוקאנים.

¹²² סלמון, סמניום, עמ' 261.

¹²³ איסרניה נעשתה בשנת 263 קולוניה לאטינית-ליוויס, אפיטומה XVI. וולאיוס I, 14. אקוילוניה אפשר שסופחה ונעשתה פרפקטורה – סלמון, שם, עמ' 290. ראה גם עמ' 272. ונאפרום קיבלה אזרחות חלקית – הומברט, שם, עמ' 245, ונעשתה פרפקטורה – פסטוס L. 262, סלמון, שם, עמ' 278. אליפאי – קיבלה אזרחות חלקית – הומברט, שם, עמ' 245, ונעשתה פרפקטורה – פסטוס L. 262. קאיאטיה הפכה בעלת ברית – סלמון, שם, עמ' 289 + הערה 4. קיבלה אזרחות רומית במאה השנייה לפנה"ס – C.I.L. X, עמ' 244. לר. טילור, שם, עמ' 90. על רופראי שגם היא חלשה על הוולטורנוס לא שומעים דבר – סלמון, שם, עמ' 270, 278.

הופקע לאחר סיום המלחמה עם פירוס.¹²⁴ מלוונטום בירת ההירפיני ששמה הוסב על ידי הרומים לבנוונטום נעשתה על ידם בשנת 268 לקולוניה לאטינית.¹²⁵ לקולוניה זו היתה חשיבות אסטרטגית בולטת. היא פיקחה על ההירפיני מצפון, על הפנטרי מדרום, ועל הקואודיני שכאמור פררו – ממזרח. ברי שנועדה לפקח שהקשר בין שני שבטי הסמניטים-הפנטרי וההירפיני לא יתהדקו יתר על המידה. טלסיה שאף היא נקרעה נעשתה כנראה בעלת-ברית של רומא.¹²⁶

מתי קרעה רומא את הערים שממערב לוולטרנוס, האם לאחר המלחמה הסמניטית השלישית או רק לאחר המלחמה עם פירוס קשה לדעת. סלמון¹²⁷ סבור על סמך מטבעות מונאפרום ואקוילוניה שהערים ממערב לוולטרנוס אמנם אבדו לסמניטים כבר בשנת 290, אך הן נותרו עצמאיות, ורק לאחר מלחמת פירוס סופחו לרומא. אולם ההתבססות על המטבעות חלשה. אשר למטבעות מאקוילוניה. ראשית, לדעת הד היו שתי ערים בשם זה, האחת על גבול אפוליה והשניה ליד בוויאנום.¹²⁸ אם דעתו נכונה, הרי שאקוילוניה לא נמצאה כלל באזור עמק הוולטרנוס. ואם היא לא נכונה ואחת משתי האקוילוניה נמצאת אכן בעמק, אין לדעת למי מהשתיים המטבעות שייכות. אשר למטבעות מונאפרום, אי-אפשר לתארך אותן רק לשנים 272-290. אפשר שהן מאוחרות יותר.¹²⁹

אולם אף אם אין בסיס ממשי לתאוריה של סלמון, אין ספקות כי לאחר מלחמת פירוס, האזור שממערב לוולטרנוס היה מסופח¹³⁰ ורומא אף השתלטה על חלקו הצפוני של הקלור. קו הגבול החדש בין רומא לבין סמניום עבר איפוא פחות או יותר לאורך נהרות הוולטרנוס וצפון הקלור, כשכל השטח שבין נהר הליריס לבין הוולטרנוס הופקע במהלך המלחמות הסמניטיות.

השיקול האסטרטגי שעמד מאחורי ההחלטה להפקיע את האדמות שבמערב סמניום היה כפול. ליצור רצועת בטחון שתרתיע ותקשה על תקיפה של קמאפניה, ולהחליש

¹²⁴ סלמון, שם, עמודים 9-288. הוא מציין הפקעת אדמות לכל רוחב שטח ההירפיני, דהיינו מקמפאניה ועד לאפוליה, אך ללא כל אסמכתה. על הפקעה מעין זאת לא מצאתי בשום מקום אחר.

¹²⁵ ליויוס, אפיטומה XV, אוטרופיוס II, 16. וולאיוס I, 14, 7.

¹²⁶ סלמון, שם, עמ' 289 + הערה 4.

¹²⁷ שם, עמודים 80-277. ראה גם עמודים 3-72.

¹²⁸ B. V. Head, *Historia Numorum*, London 1968, p. 278.

¹²⁹ R. Thomsen, *Early Roman Coinage*, 1957-1961 II, p. 107, sq.

¹³⁰ סופחו גם אטינה שנעשתה פרפקטורה, קיקרו פרו-פלנקיו 8, 21. וקאסינוס – C.I.L. X 5193, 5194.

מאד את הסמניטים מבחינה כלכלית. וצריך להדגיש, שלמרות ההיקף הגדול של ההפקעות וההשלכות הכלכליות החמורות שהיו להן כלפי הסמניטים (ראה הסעיף הבא: ההחלשה הכלכלית של הסמניטים), אי-אפשר לדבר על הפקעות שרירותיות וסתמיות. הרציונל האסטרטגי שעמד מאחוריהן ברור.

ההחלשה הכלכלית של הסמניטים

קריעת אדמות, במיוחד זו שבוצעה במערב הוולטורנוס, פגעה קשות בסמניטים מבחינה כלכלית וקיומית. דחיקתם ממערב הוולטורנוס והגבלתם לרמה ההררית הבלתי פוריה, לא רק שהרחיקה אותם מאזור קמפאניה-לאטיום אלא הקשתה מאד על קיומם היומיומי. שהרי האזור שהופקע היה עיקר השטח החקלאי הפורה שעמד לרשותם. עוד לפני פרוץ המלחמות הסמניטיות, שפלת החוף האדריאטי לא היתה בשליטת הסמניטים, חלקה הצפוני היה בשליטת הפרנטנים והדרומי בשליטת האפוליים.¹³¹ מאחר שלוקריה נעשתה קולוניה לאטינית בשנת 314, הרי שאם נותר חלק כלשהו משפלת החוף האדריאטי בידי הסמניטים, הוא היה קטן ביותר אם לא מזערי. בתוך סמניום נותרו אמנם שטחים פוריים כמו בוויאנוס, פנטורום והעמקים שחודרים לתוכה ממזרח. אולם הם היו מצומצמים. לפיכך, קריעת השטחים במערב הותירה את סמניום ההררית במצב כלכלי בעייתי. צריך להדגיש, כי עוד לפני מלחמתם ברומים לא היה מצבם הכלכלי של הסמניטים קל. אדמתם חסרת מחצבים. הם היו מנותקים מהים. לפיכך לא יכלו לפתח ענף כלכלי הקשור בו, ואדמתם לא תמיד הספיקה כדי מחייתם. במצוקתם היו פושטים על העמקים ושודדים את שכניהם. דומה שקריעתן של אדמות הוולטורנוס הפוריות מחד וחיסול האפשרות מן העבר להתנפל על תושבי השפלה מאידך, כמו הכניסו את סמניום לתוך "מצור כלכלי" ולהתמודדות יומיומית לא פשוטה כלל וכלל.

אפשר שדחיקתם של הסמניטים אל הרמה ההררית, וחניקתם מבחינה כלכלית, היו מרכיב מחושב של אסטרטגיית השליטה הרומית כלפי סמניום. את מדיניות ההחלשה המדינית והצבאית שנעשתה באמצעות פרוק הליגה, וחיסול שבט אחד או אפילו

¹³¹ סלמון, שם, עמודים 7-26. ברי שטאינוס אפולוס, ארפי וקאנוסיוס שבאזור אפוליה היו מחוץ לסמניום. מאידך לוקריה כנראה שהיתה בתחומה. הגבול המזרחי של סמניום עם אפוליה נמתח מלוקריה עד לונוסיה, כשהוא עובר אולי מערבית לויבוס פאקאי ולאסקולוס. בצפון, הגבול של סמניום עם הפרנטאני נע בערך כ-30 ק"מ מערבית לחוף האדריאטי, מנהר הסאגוס דרומה. פרושו של דבר שמרבית העמק הפורה של החוף האדריאטי היה מחוץ לשליטה הסמניטית.

שניים, השלימה איפוא החלשה כלכלית קשה. אולם דומה שמבחינה זו הרחיקה רומא לכת יתר על המידה. שכן סביר ביותר שקשיי הקיום היומיים היו בבסיס השנאה המרה שהשתרשה בקרב הסמניטים כלפי הרומים, מאז סיום המלחמות הסמניטיות ובמשך תקופה של כמאתיים שנה.¹³²

מרכיב הפיקוח והבלימה

היוצרות קו פיקוח ובלימה ממערב לסמניום

במרוצת המלחמה הסמניטית השנייה נוצר קו-חזית של קולוניות לאטיניות מול עמק הוולטורנוס. קו זה הורכב מהקולוניות הנקובות כאן לפי מיקומן הגיאוגרפי מצפון דרומה:

אינטראמנה שהוקמה בשנת 312.

סאוסה ארוניקה שהוקמה בשנת 324.

קאלס שהוקמה בשנת 334.

סאטיקולה שהוקמה בשנת 313.

עם הקמתן של שתי קולוניות לאטיניות נוספות לאחר המלחמה עם פירוס – בנוונטום¹³³ בשנת 268 ואיסרניה¹³⁴ בשנת 263, הוכנסו עמקי הוולטורנוס והקלור לתוך צבת של קולוניות לאטיניות. איסרניה, אינטראמנה וקאלס חלשו על צפון עמק הוולטורנוס, ואילו קאלס, סאטיקולה ובנוונטום על דרום הוולטורנוס והקלור. גם השטח שבין הוולטורנוס העליון לבין הליריס העליון שחלקו המערבי הררי והמזרחי הוא עמק הליריס כותר על ידי קולוניות לאטיניות. הקולוניות סורה שהוקמה בשנת 303, פרגאלאי שהוקמה בשנת 327 ואינטראמנה שכבר הוזכרה חלשו על אזור העמק. הקמת איסרניה מערבית לשטח, השלימה את כיתורו. שמונה הקולוניות הלאטיניות שהוזכרו יצרו מערך מפקח ובולם מול הרמה ההררית של סמניום, והיוו איום צבאי מרתיע על כל השטח שנקרע מסמניום במערב. קרוב לוודאי שלמעריך זה היתה השפעה מרסנת הן על הסמניטים ההרריים מלפוש

¹³² ראה בסעיף המסכם, אסטרטגית השליטה הרומית על סמניום אופיה ומשמעותה.

¹³³ על חשיבותה ראה עמוד 61.

¹³⁴ הקולוניה חלשה מצפון על עמק הוולטורנוס העליון ובוודאי שהקשתה על התקרבות בין שרידי הקריקיני לבין שבט הפנטרי, ופיקחה על הבטחת ניתוקם של הערים שנקרעו ממנו במערבו כמו אטינה וונאפרום.

לעמקים והן על הסמניטים תושבי העמק מלהתקרב אל אחיהם. לפי שהקולוניות הלאטיניות יצרו במשך הזמן קשרי שכנות עם סביבתן, הן תרמו גם על ידי עצם המגע האנושי, הכלכלי והתרבותי להתרחקותן של הקהילות הסמניטיות שבעמק מהסמניטים תושבי הרמה.

אפשר אולי שמעצבי המדיניות ברומא ראו בקולוניות אילו גם מעין קו הגנה ראשון במקרה של התקפה סמניטית מערבה. הסבירות להתקפה כזאת לאחר מלחמת פירוס היתה נמוכה ביותר. אך לפי שהרומים לקחו בחשבון גם תרחישים שלא התממשו, אולי ראו בהן קו סופג מהלומה ראשונה ובולם עד לבואו של הכח הצבאי העיקרי.

הגורת הפיקוח, הבלימה והניתוק מצפון לסמניום

הגורת הפיקוח והניתוק של סמניום מצפון-איטליה כללה שלושה מרכיבים: שטחים מסוימים של הקריקני שהופקעו, חגורה של בעלי-ברית צפונה להם, ורצועת אדמה רחבה שסופחה לאגר-רומאנוס שהשתרעה מחוף אל חוף, מדרום מערב לצפון מזרח.

שטח הקריקני

עירם המרכזית אאופידנה נקרעה על ידי רומא ונעשתה פרפקטורה.¹³⁵ כלומר היא נמצאה תחת פיקוחו של פקיד רומי שנשלח מטעמו של הפרטור ברומא. לפיכך סביר ביותר שהפכה לנקודת פיקוח על הסמניטים מצפון. הקביעה שהופקעו שטחים נרחבים מהקריקני אין לה על מה לסמוך.¹³⁶

הגורת בעלי-ברית-עממי מרכז איטליה שמצפון לסמניום

עממי מרכז איטליה, בעלי-בריתה של רומא, הנקובים לפי מיקומם הגיאוגרפי ממערב למזרח: המארסים, הפאליגנים והפרנטנים וצפונה להם המארוקינים, היוו

¹³⁵ C.I.L. IX, 2802. הכתובת לפני זמנו של סולה, ראה סלמון, שם, עמ' 290, הערה 3. עדויות ארכיאולוגיות מלמדות שאופיה הסמניטי של העיר נעלם כבר במאה השלישית לפנה"ס, ראה: L. Mariani, Mon. Autichi X (1901), p. 403.

¹³⁶ בדיוניסיוס מהאליקרנסוס XX, 17 מצוינת הפקעת אדמות נרחבת באזור מסויס, אך אי-אפשר לקבוע שהמדובר באדמת הקריקני. אין סימוכין למתואר במפה 2 אצל טוינבי, שם, I שהשטח לכל רוחב סמניום בצפון סופח לאדמת העם הרומי.

רצועת בלימה וניתוק מצפון לסמניטים¹³⁷ לכל רוחב ארצם.¹³⁸ אף שרומא חלשה על עממים אילו רצועה זו לא היוותה בלם אפקטיבי. במהלך המלחמה הסמניטית השלישית הצבא הסמניטי הצליח לפרוץ צפונה וליצור קואליציה אנטי-רומית עם עמים בצפון איטליה. לפיכך משעמדה ההנהגה הרומית על רפיפותה של הרצועה, הרחיבה את אחיזתה במרכז איטליה והפעם על ידי סיפוח שטחים נרחבים צפונה לה. מערך הניתוק והבלימה הרומי כלל איפוא שתי רצועות. רצועת בעלי-הברית יכלה היתה ובכן לשמש קו בולם ראשון במערך הניתוק הרומי. מכל מקום לאחר המלחמות הסמניטיות עמים אילו נשארו בנאמנותם לרומא עד לפרוץ מלחמת בעלי הברית בשנת 90 לפנה"ס. כבר סמוך לאחר סיום המלחמה הסמניטית השלישית, בשנת 279 בקרב אסקולום, לחמו הפרנטנים, הפאליגנים והמארוקינים בשורות

¹³⁷ לפי ליוויס IX, 45, 18, עשו המארסים, הפאליגנים, המארוקינים והפרנטנים ברית עם רומא מרב פחד, לאחר השמדת האקוויים. גם דידורוס XX, 101, 5, מספר שרומא עשתה ברית עם המארסים, הפאליגנים והמארוקינים לאחר הכנעת האקוויים. במקום אחר XX, 90, 3, מספר דידורוס שהרומאים ניצחו את הפאליגנים בקרב, כבשו את ארצם ונתנו לאילו שהיו פרו-רומים אזרחות. סתירה זו אצל דידורוס בנוגע לפאליגנים ניתנת לישוב. סביר שאכן ניצחו אותם הרומאים בשנת 305. אך נסוגו מארצם ושנה לאחר מכן כרתו עמם ברית. ואכן גם ליוויס מספר על מפלה שספגו מידי הרומאים בשנת 308 ואפשר והמדובר באותו אירוע צבאי (IX, 41, 4). ברנרדי, אתינאום 1938, עמ' 260 ואילך סבור שעל סמך דידורוס XX, 90, 3, שהיו בעלי אזרחות חלקית. אך אצל ליוויס XXVIII, 45, 19, הם מופיעים כבעלי-ברית יחד עם המארסים והפאליגנים שנדבו אנשים לציו של סקיפיו בשנת 205. ואכן חוקרים רבים סבורים שהפאליגנים היו בעלי-ברית של רומא עד לשנת 90 לפנה"ס. ראה: הומברט, שם, עמ' 227, הערה 79. כללו של דבר, העממים הללו היו בעלי-ברית של רומא לאורך זמן, זאת על סמך ליוויס XXVIII, 45, 19, ובנוסף עליו פוליביוס II, 24, 12 שמזכיר כבעלי-ברית בנוסף למארסים והמארוקינים גם את הפרנטנים. אמנם גם הוסטינים כרתו ברית עם רומא, זאת בשנת 302 (ליוויס X, 3, 1), אך לדעת הומברט, שם, עמ' 228, לא עמדו בבריתם ופתחו דרך לסמניטים לאטרוריה. מכל מקום הם לא גבלו עם הסמניטים שכן שכנו צפונית למארסים ולפאליגנים. על המארסים נמסר שהתקוממו שנית בשנת 302. אולם לפי שליוויס מוסר (X, 3, 2) שהסיבה להתקוממות היתה הקמת הקולוניה הלאטינית קרסאולי וקולוניה זו היתה על אדמת האקוויים ולא על אדמת המארסים, דומה שצודק א. טוינבי, שם, I, עמ' 152 שהמורדים היו אקוויים ולא מארסים.

¹³⁸ ראה מפות אצל סלמון, שם, עמ' 25, הומברט, שם, מפה 5.

הצבא הרומי,¹³⁹ ובזמן מלחמת חניבעל עמדו כל העממים בנאמנותם לרומא. רומא יכלה היתה איפוא לסמוך עליהם שיהיו קו בלימה ראשוני במקרה של פריצה סמניטית צפונה, פריצה שהיתה בהכרח כרוכה בחזירה לטריטוריה של אחד מהעממים הללו או אף יותר מאחד.

הגורת אדמת הציבור של העם הרומי

הגורת אדמת הציבור של העם הרומי כללה שלושה מרכיבים: שטחים מצומצמים שסופחו לאדמת העם-הרומי מיד עם כיבושם שאורגנו בשבטים. רב רובם של תושבי השטחים הללו היו אזרחים רומים בעלי אזרחות מליאה שנשלחו להתיישב שם. שטחים נרחבים שבהם חיו אילו לצד אילו, אזרחים רומים בעלי אזרחות מליאה שיושבו שם ומקומיים שקיבלו אזרחות רומית חלקית. שטחים אילו סופחו רק כעבור עשרות שנים לשבטים רומיים ונעשו חלק מאדמת העם הרומי, ושטחים שעליהן הוקמו קולוניות לאטיניות. הגורה זאת השתרעה מערבית להגורת בעלי-הברית במרכז וצפונה לה.

התהוות החגורה

החגורה נוצרה וגובשה בתהליך ממושך שראשיתו סמוך לאחר סיום המלחמה הסמניטית השניה, דהיינו שנת 304,¹⁴⁰ וסיומו בשנת 232 כשנחקק חוק שהוצא אל הפועל, בדבר חלוקת אדמות לאזרחים רומים בצפון-מזרח איטליה, באדמת הגאליים והפיקנים (ager Gallicus et Picenum). המהלך החל כתשובה אסטרטגית לאפשרות של קשר בין סמניטים לבין עמים בצפון איטליה, אפשרות שהומחשה על ידי כניסת האטרוסקים למלחמה בשנת 311. מיד עם סיום המלחמה הסמניטית השניה החלו הרומים להשתלט על מרכז איטליה. עוד בתקופת השלום, בין שתי המלחמות הסמניטיות השניה והשלישית, רומא הכפיפה למרותה גם בכח הזרוע וגם

¹³⁹ דיוניסיוס מהאליקרנסוס XX, 1, 5.

¹⁴⁰ ישנם הסבורים כמו סלמון, שם, עמ' 246, קמברידג', היסטוריה עתיקה, כרך VII, 2, עמ' 307. בהסתמכם על ליוויס IX, 43, 25, שבשנת 307 הוחלל בניית ויא ואלריה, אותה דרך צבאית שנמתחה מהטיבר לכיוון מרכז האפנינים והגיעה עד לחוף האדריאטי. אולם במקום זה אצל ליוויס כתוב, שהקונסולים של שנת 307, נקוט בלשון רבים, שאחד מהם אמנם היה ואלרויס, סללו דרכים, נקוט בלשון רבים, בכספי צבור. לפי שמדובר בשני הקונסולים כסוללי הדרכים, ולא נאמר היכן דרכים אילו נסללו, אולי ברומא עצמה או בסביבתה, הקביעה שהמדובר בוויא ואלריה היא מרחיקת לכת.

באמצעים דיפלומטיים רצועה טריטוריאלית שהשתרעה מצפון לסמניום, לכל רוחב איטליה ועד לים האדריאטי. המהלך כנראה תוכנן היטב. הצעד הראשון היה כיבוש אדמת האקוויים ששכנו מזרחית ללאטיום והשמדתם. ליוויס טוען שהאקוויים היו לצד הסמניטים.¹⁴¹ לכן, לאחר שנעשה השלום עם הסמניטים נקטה רומא בהליך של פתיחת המלחמה. היא שלחה אל האקוויים משלחת של כהני דת-פטיאלס שהגישה בפניהם דרישה לקבל את האזרחות הרומית,¹⁴² המדובר באזרחות חלקית.¹⁴³ ליוויס עצמו מוסר שהמשלחת הרומית נקטה בלשון בוטה ומאיימת והטילה על האקוויים טרור.¹⁴⁴ ניתן להסיק איפוא שדחפה אותם במתכוון לדחות את דרישתה והמלחמה הוכרזה. ליוויס מנסה להצדיק את פתיחת המלחמה, בכנותו את האקוויים אויבים משכבר הימים. אמנם שנים רבות שמרו על שלום עם הרומים, אך היה זה שלום בוגדני. לפני כיבוש ההרניקים על ידי הרומים הם שלחו איתם עזרה לסמניטים, ולאחר הכנעת ההרניקים עברו בגלוי לצדם. אך הוא עצמו מוסר אינפורמציה המפריכה את משמעות דבריו. לדבריו, צבא האקוויים לא לחם במשך שנים רבות.¹⁴⁵ לפיכך עם פרוץ המלחמה, כשנערך גיוס בחופזה, הוא לא היה תחת פיקוד של מפקדים ואף לא תחת סמכות עליונה כלשהי והיה מבועת. מידיעות אילו ברור, כי לאקוויים למעשה לא היה כלל צבא במשך שנים רבות. אם כך, כל הידיעות בדבר תמיכת האקוויים בסמניטים הן עורבא פרח. ברור איפוא כי לא מעשי האקוויים בזמן המלחמה הסמניטית השניה הם שדחפו את רומא לפתוח במלחמה, ועל אחת כמה וכמה בוודאי שלא היתה כל הצדקה לברוטאליות ולאכזריות כלפיהם. תוך חמישים יום כבשו הרומים שלושים ואחת ערים. את מריבתן הרסו ושרפו ואת האקוויים כמעט והשמידו כליל.¹⁴⁶ דומה שהאכזריות כלפי העם חסר הישע שגבלה בהשמדת עם, לא היתה אכזריות לשמה, אלא מהלך ציני מחושב שתכליתו היתה להשיג יתרון אסטרטגי על פני הסמניטים במרכז איטליה. מנקודת ראותם של הרומים, חשיבות האקוויים היתה במיקומם הגיאוגרפי. הם גבלו עם

¹⁴¹ IX, 45, 6-5.

¹⁴² שם, 45, 7.

¹⁴³ הוצעה להם אזרחות דומה לזו שנכפתה על ההרניקים, IX, 45, 7, וזו היתה אזרחות חלקית.

¹⁴⁴ IX, 45, 7.

¹⁴⁵ שם, 45, 10. בהוצאת Loeb לליוויס עמ' 341, הערה 2, נקבע שצבא אקוי לא לחם ברומאים מאז שנת 388.

¹⁴⁶ IX, 45, 17.

לאטיום במזרח ועם המארכסים במערבם ומצפון להם. האכזריות הרומית נועדה כנראה להטיל לחץ על המארכסים שגבלו עם הסמניטים,¹⁴⁷ ועל שאר עממי מרכז איטליה. מכל מקום היא היתה אפקטיבית ביותר. המארכסים ועממים נוספים במרכז איטליה: המארוקינים, הפאליגנים והפרנטנים ביקשו שלום מתוך פחד מפני גורל דומה והשיגו ברית.¹⁴⁸ רומא חלשה ובכך על עממים אילו אך לא שלטה בהם. צעד ההשתלטות הבא לאחר כיבוש אדמת האקווים נעשה בשנת 290. בשנה האחרונה למלחמה הסמניטית השלישית, ועוד בטרם הסתיימה, כבש המצביא הרומי מאניוס קוריוס דנטוס שטחים נרחבים מצפון לעממי מרכז איטליה בעלי-בריתה של רומא. הוא כבש את הרמה הסאבינית ואת אדמת הפראיטוטי¹⁴⁹, והקנה לרומא שליטה על רצועה טריטוריאלית רחבה שהשתרעה עד לחופי הים האדריאטי. בכך השיגה רומא את היעד לשלוט במרכז איטליה לכל רוחבה. אולם אף שהישג זה היה יעד ברור ומרכזי לרומא, יש מי שסבור¹⁵⁰ שהסנאט, המוסד שעיצב את המדיניות הרומית וקבע את המהלכים האסטרטגיים, התנגד לכיבושים אילו. התנגדותו נבעה, כך נטען, מהחשש שהתפשטות נרחבת של אדמת העם הרומי תערער את קיומו של המבנה הפוליטי של רומא כעיר-מדינה, והאריסטוקרטיה הרומית תאבד את מעמדה. דהיינו, חברי הסנאט חששו למעמד הפוליטי של משפחותיהם וצאצאיהם בעתיד, לפיכך התנגדו למהלך שתכליתו היתה למנוע הישנותה של פריצה סמניטית צפונה ובעקבותיה היווצרותה של ברית עמים גדולתה שיכולה לסכן את עצם קיומה של רומא. אמנם לעיתים הציניות במערכות פוליטיות לא יודעת גבולות, וברי שהיתה

¹⁴⁷ על פי גירסת ליווס IX, 41, 4, לחמו המארכסים לצד הסמניטים. לעומתו קובע דידורוס XX, 44, 8. שרומא הושיטה עזרה למארכסים נגד הסמניטים. קשה להכריע בין השנים, ואמנם בספרות המודרנית הדעות חלוקות. פרוטו של ליווס מטה את הכף במידת מה לצידו.

¹⁴⁸ ליווס IX, 45, 18.

¹⁴⁹ כיבוש הרמה הסאבינית בפלורוס I, 10. כיבוש הפראיטוטי נקבע על סמך הקמת הקולוניה הלאטינית הדריה והקולוניה של אזרחים רומיים קסטרום נובם בשנת 289. בענין זה ראה הומברט, שם, עמ' 233, הערה 103.

¹⁵⁰ כך לדעת P. Fraccaro. L'organizzazione Politica dell' Italia Romana, Atti del congresso Internazionale de Diritto Romano, 1933, Vol. I, P. 202, n. 1. גם טוינבו, שם, I, 5-144. מקבל בזהירות תזה זאת. הוא מקבל בודאות כמו G. Forni, Manio Curio Dentato, Athenaeum, XLI, 1953, pp. 199-203 את דעת פראקארו שהסנאט התנגד לחלוקת האדמות לאזרחים רומים בשטח שנכבש שתשנה את מבנה עיר-המדינה של רומא.

מתיחות בין דנטטוס לבין הסנאט, אולם כל מה שנמסר במקור היחיד¹⁵¹ לעניין מתיחות זאת הוא, שדנטטוס גייס שמונה-מאות צעירים מובחרים שהיו מוכנים לכל דבר. צעירים אילו גרמו באסיפת העם מבוכה לסנאט. באיזה עניין גרמו לסנאט מבוכה לא נמסר. האם בשל עניין של כיבושים או בשל עניינים שמבית, ומתי קרה האירוע הזה? והרי בשנת 287 פרשו הפלכאים מן העיר וכלום לא יכולה להיות סמיכות פרשיות בין הפרישה לבין אותה מבוכה שגרמו הצעירים לסנאט? לא זו בלבד שהקביעה שכיבושי דנטטוס היו בניגוד לרצונו של הסנאט היא בגדר של השערה, הרי שההסברים להתנגדות הסנאט הם בגדר השערות על גבי השערות, וכלום ללא כל בסיס במקורות. ודומה שגם ההגיון לא יכול לקבל אותם. כלום הסנאט נעשה אטום למשמעות האסטרטגית של הכיבושים משום אפשרות ערטילאית לעתיד הרחוק, שאי-אפשר היה בעצם לאבחן אותה בבהירות ובוודאות? והרי העתיד הוכיח שאדמת העם הרומי הלכה והתפשטה והמבנה הפוליטי של רומא כעיר-מדינה נשאר על כנו כמאתיים וחמישים שנה נוספות. דומה איפוא, שכל הדאגה למבנה הפוליטי של רומא היא המצאה מודרנית. ובנוסף, כלום מתקבל על הדעת כי הטראומה שפקדה את העיר עם היוודע קיומה של הקואליציה בין הסמניטים לבין עמי צפון איטליה, והפאניקה שאחזה בה ערב קרב סנטינום, שנאלצה לערוך את הגיוס הגדול ביותר בתולדותיה, שההכרעה בקרב היתה על חוט-השערה, ובעצם שהתמזל לה מזלה לרומא, כלום כל אילו נמחקו מהסנאט כעבור חמש שנים בלבד, והוא התנגד לכיבושים שנועדו למנוע בעתיד השנותה של הטראומה הגדולה הזאת? אין זה מתקבל על הדעת. לפיכך, ולפי שאין כל בסיס טקסטואלי להנחה שהסנאט אמנם התנגד לכיבושי דנטטוס, סביר ביותר שדנטטוס ביצע את מדיניותו של הסנאט ופעל על פי הוראותיו להשיג שליטה רומית לכל רוחבה של איטליה.

לאחר סיום המלחמה הסמניטית השלישית, הרחיבה רומא ועבתה את הפרוזדור המרכזי איטלקי שתחת שליטתה, אולם קשה לדעת אם בין השיקולים לכיבושים אילו היה גם הרצון להבטיח משנה בטחון את בלימת הסמניטים כלפי צפון. לפיכך נתעכב עליהם רק בקצרה. בשנת 284 היתה רומא במלחמה עם שני שבטים גאלים, הסנונים והבואים שנעזרו בעיר האטרוסקית טרקינום. באותה שנה הנחילו הסנונים מפלה לצבא הרומי ליד העיר ארטיום שבצפון אטרווריה. מפלה זו עוררה את הסמניטים ומספר ערים אטרוסקיות להלחם ברומא. בשנה שלאחריה, דהיינו -283

¹⁵¹ אפיאנוס, סמניום 5.

2, הנחילה רומא מפלה ליד הנהר ואדימון לצבא גאלו-אטרוסקי. ניצול הניצחון היה כיבוש אדמת הסנונים שבצפון-מזרח איטליה. אין פלא שרומא נקטה ביד חזקה ואכזרית כלפי שבט הסנונים, מוקד התבערה הזאת, כשאת חלקו השמידה ואת הנותר סילקה מאדמתו. לפי ששטח הסנונים היה מנותק ניתוק גדול מאדמת העם הרומי שעל חוף הים האדריאטי על ידי אזור פיקנום, קשה לקשור כיבוש זה גם עם מדיניות שתכליתה לבלום פריצה סמניטית צפונה. רצף טריטוריאלי של אדמת העם הרומי לאורך החוף האדריאטי, מאדמת הפראיטוטי במרכז ועד לאדמת הסנונים בצפון, הושג על ידי כיבוש פיקנום בשנת 268.¹⁵² יהיו הסיבות לשני כיבושים אילו אשר יהיו. מנקודת ראות של בלימת סמנונים ובידודה מצפון-איטליה, נוצרה ובכך רצועה רחבה מאד תחת שליטה רומית שהבקעתה נעשתה בלתי אפשרית.

ההתבססות הרומית באדמת הציבור של העם הרומי

במרבית שלבי הכיבוש של רצועת הבלימה, התבססה רומא בשטח הכבוש על ידי יישובם של אזרחים רומיים בו, על ידי הענקת אזרחות חלקית לתושבי המקום או אפילו אזרחות מליאה, ועל ידי הקמתן של קולוניות לאטיניות. יש ונעשה שימוש בכל המרכיבים הללו ויש שרק בחלקם, כמו באדמת הסאבינים והוסטינים שבהן לא הוקמו כלל קולוניות לאטיניות. בצפון-מזרח איטליה נקטה רומא בצעדים חריגים. את הגאלים הסנונים היא השמידה והגלתה וגם חלק מהפיקנים הגלתה.

ההתבססות באדמת האקווים

ההתבססות הרומית על אדמת האקווים החלה זמן קצר לאחר הכיבוש. היא נועדה לא רק כדי להבטיח את השליטה בשטח הכבוש, אלא גם כדי לפקח על המאוסים שכניהם של האקווים. בשנת 303 הקימה רומא על אדמת האקווים את הקולוניה הלאטינית אלבה-פוקנס, ובשנת 298 את קרסאולי, שתיהן צפונית למאוסים. קולוניות אילו בוודאי שתרמו להתבססותה של רומא באדמת האקווים. אך לפי שכמעט והושמדו כליל, וברומא לא האמינו שהם מסוגלים למרוד לבדם,¹⁵³ דומה

¹⁵² אנשי פיקנום היו משנת 299 בברית עם רומא. בשנת 269 ניסו להשתחרר מלפיתתה. כך נפתחה בפני רומא האפשרות לכבוש את פיקנום, להוציא את העיר אסקולום שנשארה בברית עם רומא: ליוויס, אפיטומה XV, אורוסיוס IV, 4. אוטרופיוס II, 16. פלורוס I, 14 (19), רשימות הטריומפים.

¹⁵³ ליוויס X, 1, 7-9, מוסר על מרידת האקווים בשנת 302 בגלל הקמתה של אלבה-פוקנס. במקום זה הוא מוסר שברומא לא האמינו שהאקווים

איפוא שלא בגללם שלחה רומא מספר גדול של מתישבים לקולוניות החדשות: ששת אלפים איש לאלבה-פוקנס וארבעת אלפים איש לקרסאולי. בשנת 303 הקימה רומא את הקולוניה סורה בעמק הליריס ושלחה אליה ארבעת אלפים מתישבים. קולוניה זו מוקמה דרומית-מערבית למארסים. המארסים הוכנסו איפוא לתוך צבת של שלוש קולוניות שזרוע אחת שלה בצפונם והשנייה בדרומם. סביר איפוא שנועד להן תפקיד להבטיח את איתנות בריתם של המארסים עם רומא, שנכרתה כאמור בשנת 304, ולמנוע את היגררותם אחרי הסמניטים. הן גם העמידו מכשול מפני פלישה סמניטית אפשרית לכיוון עמק הליריס בנתיב שמדרום וממערב למארסים או בפני נסיון חציה בנתיב כזה צפונה.¹⁵⁴ צעד נוסף שביסס את הנוכחות הרומית מסביב למארסים ויצר מכשול נוסף בפני חדירה סמניטית לעמק הליריס, היה כיבוש הערים הוולסקיות ארפינום ופרוסינו בשנת 303 וסיפוחן.¹⁵⁵ ערים אילו נמצאו דרומית למארסים וסיפוחן היה צעד משלים להקמתה של סורה באותה שנה כקולוניה לאטינית לא הרחק מהן ובמיוחד מארפינום.

זמן קצר לאחר כיבוש האקווים, נשלחו להתישבות אל עמק האניו אזרחים רומים רבים. הם קיבלו אדמות כבודדים ולא במסגרת של קהילה. הקמתו של שבט חדש בעמק בשנת 299, ששמו אניניזיס¹⁵⁶ נגזר משם העמק, מלמד, שההתיישבות היתה בקנה-מידה נרחב, עד כדי הענקת כח פוליטי למתיישבים באסיפת השבטים. ברור שבאמצעות התיישבות זאת ביססה רומא את אחיזתה בלב אדמת האקווים – בעמק

מסוגלים לבדם למרוד ואמנם הם הוכרעו בנקל. במקום אחר מוסר ליוויס X, 7, 9, על פריצת מרידה נוספת של האקווים. אך בלוד בהיסטוריה רומית, עמ' 422 סבור, וכנראה בצדק שהידיעה מופרכת.

¹⁵⁴ סלמון, קולוניזציה עמ' 60, מייחס לשלוש קולוניות אילו ואף לקולוניה רביעית – נארניה שהוקמה בשנת 299 גם תפקיד של פיקוח על הסאבינים, הפאליגנים והוסטינים. אפשר שהיה להם גם תפקיד כזה. אולם נרניה שבוודאי פקחה על הסאבינים, היתה רחוקה מהפאליגנים והוסטינים, ואי-אפשר ליחס לה תפקיד ישיר של בלימת הסמניטים, או פיקוח על עממי מרכז איטליה. גם לסורה שנמצאת בעמק ולקרסאולי שנמצאה הרחק מהפאליגנים והוסטינים קשה ליחס תפקיד של פיקוח על עממי מרכז איטליה להוציא כאמור את המארסים. שתי הקולוניות אלבה-פוקנס וקרסאולי היו על התוואי של ויא-ואלריה. אם אמנם בזמן הקמתן כבר החלו בסלילתה, וכאמור רבים החוקרים הסבורים שהסלילה החלה בשנת 307, אך לדעתי הראיה לכך קלושה, הרי שנועד להן גם תפקיד של אבטחת השליטה הרומית על דרך זו.

¹⁵⁵ ליוויס IX, 44, 16.

¹⁵⁶ לענין הקמת השבט ראה ל.ר. טילור, שם, עמודים 7-56.

אניו. את אדמת האקוויים שבצפון ארצם רומא סיפחה. היא העניקה לאקוויקולי שוכני הצפון אזרחות רומית חלקית, אפשר שמיד לאחר הכיבוש¹⁵⁷ או מספר שנים מאוחר יותר.¹⁵⁸ בדרום אדמת האקוויים, רומא העניקה לערים המרכזיות אליפאי, טרבה ואולי גם לטרבולה סופאנס¹⁵⁹ אזרחות רומית מלאה. אך קשה לדעת אם תחילה קיבלו אזרחות חלקית ולאחר זמן קיבלו אזרחות מלאה, או שמא קיבלו מיד אזרחות מלאה וסופחו כבר בשנת 299 לשבט אניינזיס עם הקמתו. מכל האמור ברור שרומא יחסה חשיבות רבה לשטח שנכבש. בד בבד עם חיסולם של מרבית האקוויים היא התבססה בו באופן אינטנסיבי ובמהירות. דומה שמדיניותה היתה לבלוע את כל האזור שהשתרע מעמק האניו מערבה. לשם כך שלחה לעמק אזרחים רבים והפכה אותו לשבט. כמו כן העניקה אזרחות רומית מלאה לערים מרכזיות שבדרום מערב אדמת האקווי וסיפחה אותן לאותו שבט אם מיד או אם מאוחר יותר. במרכז אדמת האקוויים רומא התבססה מבחינה צבאית באמצעות שתי הקולוניות הלאטיניות אלבה-פוקנס וקרסאולי. הן שימשו כמוצבים צבאיים שפיקחו על סביבתם הקרובה והרחוקה. ואילו את האקוויקולי ששכנו בצפון האזור ורחוק יחסית מלאטיום, היא שאפה אמנם לקרב על ידי אזרחות חלקית, אך לא להופכם לבשר מבשרה. דומה שהמרחק הגיאוגרפי קבע את מהות היחס אליהם. ההבחנה שנעשתה,¹⁶⁰ שעיקר מדיניותה של רומא היה לפצל את האקוויים, להפריד את הצפוניים מן הדרומיים, זאת באמצעות הקולוניות הלאטיניות שהקימה ובאמצעות האזרחים הרומים ששלחה, אף שאי-אפשר לקבוע שאין בה כל ממש, בכל אופן דומה שהחטיאה בהבנת המדיניות הרומית באזור. רומא לא יכלה היתה עד כדי כך לחשוש מפני האקוויים שכמעט וחוסלו עד ששמה לה מטרה אסטרטגית לפצלם, ולצורך השגתה, התאמצה בהקמת קולוניות ושליחת אזרחים רומים. דומה שניתן לקבוע כי עיקר מדיניותה היתה לבלוע את החלקים המערביים של אדמת

¹⁵⁷ כך סבור הומברט, שם, עמ' 219.

¹⁵⁸ בלוך, היסטוריה רומית עמ' 427 סבור שרק לאחר שנת 290.

¹⁵⁹ ליווס X, 1, 3 מוסר שאנשי טרבולה קיבלו אזרחות רומית, אך ישנן חלוקי דעות באיזו טרבולה מדובר. בלוך, שם, עמ' 422, סבור שזו טרבולה מוטואסקה הסאבינית. דה-סנקטיס, שם, II, עמ' 388, הערה 4, סבור שזו טרבולה בלואנסיס הסמניטית ואילו אדקוק, קמבריג', היסטוריה עתיקה (הוצאה ישנה), כרך VII, עמ' 608, סבור שזו טרבולה סופאנס האקוויית. בדעה זו לר. טילור, שם, עמ' 54, הערה 35, הומברט, שם, עמ' 218, הערה 38, סלמון, שם, עמ' 256.

¹⁶⁰ טוינבי, שם, I, עמ' 153, הומברט, שם, עמ' 219.

האקווים, להתבסס במרכז מבחינה צבאית, ולקרב גם את המרוחקים מלאטיום אם גם לא יתר על המידה. רומא לטפה את האקווים שנותרו בחיים לאחר ששחטה את מרביתם.

ההתבססות בערים הוולסקיות סורה, ארפינום ופרוסינו

ההתבססות הרומית במשולש הערים הוולסקיות שמדרום-מערב למארכים, שנכבשו בשנת 303, דומה בקוויה הכלליים לשיטת התבססותה באדמת האקווים. גם פה ישנם אלמנטים של ענישה, שליחת אזרחים רומים בעלי אזרחות מליאה להתישבות באזור, הקמת קולוניה לאטינית, הענקת אזרחות רומית חלקית לתושבי המקום והעלאתם לאזרחות מליאה במשך הזמן. כמו כן מופיע אלמנט חדש בדמותו של פקיד רומי בארפינום ובפרוסינו, הפרפקטוס יורה דיקונדו¹⁶¹ שתפקידו כאן לא ברור.

סורה, הקרובה ביותר אל המארכים מבין השלוש, נעשתה כאמור בשנת 303 לקולוניה לאטינית. שתי הערים האחרות ארפינום ופרוסינו קיבלו באותה שנה אזרחות רומית חלקית.¹⁶² את פרוסינו הקרובה ביותר ללאטיום רומא הענישה בהחרמת שליש מאדמתה¹⁶³ וחלוקתה, כנראה לאזרחים רומים בעלי אזרחות רומית מליאה.¹⁶⁴ הענישה נועדה לא רק לצורך הפחדה והרתעה מפני היד הקשה, אלא גם כדי להשתלט על אזור חדש ולספחו. גם פה, כמו באדמת האקווים, מדובר בשטח הקרוב ביותר ללאטיום. מכל מקום פרוסינו קיבלה אזרחות רומית מליאה בתאריך לא ידוע, וסופחה לשבט אופנטינה¹⁶⁵ (הוקם בשנת 318). בארפינום, להבדיל מפרוסינו, רומא לא נגעה לרעה. היא קיבלה אזרחות רומית מליאה בשנת 188.¹⁶⁶

ההתבססות בשטח הוסטיני

הוסטינים, אמנם כרתו ברית עם רומא בשנת 302,¹⁶⁷ אך לא עמדו בבריתם והם הוכרעו כנראה במרוצת המלחמה הסמניטית השלישית. רומא לא השקיעה מאמצים

¹⁶¹ פסטוס, Vol. 262 פרפקטוס.

¹⁶² ליוויס XXXVIII, 36.

¹⁶³ שם, X, 1, 3.

¹⁶⁴ דיודורס XX, 80, 4.

¹⁶⁵ ל.ר. טילור, שם, עמ' 96.

¹⁶⁶ ליוויס XXXVIII, 36, 7.

¹⁶⁷ שם, X, 3, 1.

גדולים בהתבססות באזור. היא הסתפקה בהחלשתו ובהענקת אזרחות חלקית לאותן ערים שלא עמדו בבריתן איתה. כעונש היא פירקה את הברית הפוליטית של הוסטינים שכללה את הערים אויה, פטואינום ופנה. שתי הערים הראשונות קיבלו אזרחות רומית חלקית,¹⁶⁸ ואילו פנה נותרה בברית עם רומא עד לשנת 169. סביב שתי הערים שסופחו הוקמה פרפקטורה. מושבו של הפרפקט היה בפטואינום.¹⁷⁰ בתאריך לא ידוע אך לפני שנת 90, הן קיבלו אזרחות מליאה וסופחו לשבט קורינה.¹⁷¹

ההתבססות באדמת הסאבינים והפראיטוטי

שטח הסאבינים והפראיטוטי שכבש מאניוס קוריוס דנטוס בשנת 290 היה נרחב. לפי הערכתו של בלוך¹⁷² התרחב שטח אדמת העם הרומי מ- 8,325 קמ"ר ל- 13,552 קמ"ר. מיד לאחר הכיבוש הוחרם חלק מהאדמה ויושב בקנה מידה נרחב באזרחים רומים.¹⁷³ לתושבים המקומיים שהמשיכו להחזיק באדמה הוענקה אזרחות רומית חלקית.¹⁷⁴

ההתבססות באדמת הסאבינים

בשנת 268 הוענקה אזרחות רומית מלאה לסאבינים המערביים ולעירם המרכזית קורס. הם סופחו לשבט סרגיה.¹⁷⁵ אפשר שבאותה עת סופח לאותו שבט גם חלק

¹⁶⁸ הומברט, שם, עמ' 228.

¹⁶⁹ שם, שם, לאחר שנת 90 לפנה"ס היא מוניקיפיה שמנוהלת על ידי ארבעה פקידים – C.I.L. IX, עמ' 317. הסטטוס של מוניקיפיה ניתן לרבות מהערים בעלות בריתה של רומא משקיבלו את האזרחות הרומית המליאה בעקבות מלחמת בעלי-הברית.

¹⁷⁰ הומברט, שם, עמ' 230. אויה כפרפקטורה – C.I.L. IX, 3613, 3627. פטואינום כפרפקטורה C.I.L. IX, 3429.

¹⁷¹ בלוך, שם, עמ' 598. טוינבי, שם, I, עמ' 377, הערה 2. עמ' 386.

¹⁷² שם, עמ' 260.

¹⁷³ פליניוס הסטוריה נטורלית XVIII, 3 (4) 18. ואלריוס מקסימוס IV, 3, 5. פרונטינוס, סטרטגמה IV, 3, 12. קולומלה הקדמה (praefatio), L, 14. אודות אנשים מפורסמים 33.

¹⁷⁴ וואליוס פטרקולוס I, 14, 6. הומברט, שם, עמ' 234 + הערה 105.

¹⁷⁵ בולאיוס פטרקולוס I, 14, 12 נקבע שהסאבינים, במובן כולל, קיבלו אזרחות רומית מלאה. אולם טילור, שם, עמ' 63 הוכיחה שהמדובר רק בסאבינים

מהעיר טרבולה-מוטואסקה שבו התגוררו אזרחים רומים רבים בעלי-אזרחות מלאה.¹⁷⁶ אפשר שגם פרום נובום שסופחה לשבט קלוסטומיה קיבלה אזרחות מלאה לפני שנת 241,¹⁷⁷ כנראה משום שהיה בה ריכוז גדול של אזרחים, כפי שמעידה המלה הראשונה של שמה-פרום.¹⁷⁸

מדיניות הענקת האזרחות של רומא לסאבינים מזכירה את מדיניותה כלפי שטח האקווים, שכאמור סיפחה את חלקו המערבי במהירות. בסאבינום התהליך היה יותר איטי ופחות דרסטי, והסיבה ברורה. לאדמת האקווים היתה חשיבות אסטרטגית במלחמה הסמניטית, הן כבלם מפני התקפה סמניטית והן בפיקוח על המארכים. ואילו הרחבת האזרחות המלאה למערב סאבינום אפשר שנעשתה תחת לחץ של דרישה הולכת וגוברת לצרף לשבטים אזרחים רומים בעלי אזרחות מלאה שישבו ברחבי סאבינום. רומא נענתה ללחץ רק לגבי מערב סאבינום והעניקה את האזרחות לקורס ואולי גם לפרום-נובום, והסכימה להרחיב את שטחו של השבט סרגיה לכיוון טרבולה מוטואסקה כדי שיכלול ריכוז של אזרחים רומים שישבו בחלק מהעיר. ל.ר. טילור מפרשת את השתלשלות האירועים שהביאה בסופו של דבר להקמת שני שבטים חדשים בשנת 241, שבהם נכללו כל שטח הפראיטוטי כדלהלן:¹⁷⁹ דחית הקמתם של השבטים החדשים אפשר ומשקפת מאבק בין דנטוס לבין האריסטוקרטיה הותיקה. כשנעשה דנטוס קנסור בשנת 272 תכנן להקים את השבטים החדשים אך עקב מותו של הקנסור השני הוא התפטר. דנטוס מת כעבור שנתיים. בנסיבות אלו וכדי לשחרר מתחים פנימיים, הקנסורים של שנת 8-269 העניקו אזרחות מלאה לקורס וצרפו אותה לשבט סרגיה. הקמתם של שבטים החדשים נדחתה איפוא לאחר סיום המלחמה הפונית הראשונה.

שבקורס וסביבתה. מקבלים את דעתה טוינבי, שם, I עמ' 372 והילך, הומברט, שם, עמ' 235.

M. Torelli, *Trebula Mutuesca*, Atti. Accad. Lince, VIII Rendicoti, 18, ¹⁷⁶ 1963, p. 246. מציע זאת על סמך העובדה, שבכתובות שנמצאו בעיר, נקובים שמות שני השבטים – סרגיה וקוירינה ולא של קוירינה בלבד, שאליו צורפו עם הקמתו בשנת 241 בעלי אזרחות רומית מליאה, שישבו במרבית שטח סאבינום, ומאוחר יותר גם בעלי אזרחות חלקית. מקבל דעתו הומברט, שם, עמ' 235.

¹⁷⁷ הומברט, שם, עמ' 235.

¹⁷⁸ הומברט, שם, עמ' 236.

¹⁷⁹ שם, עמ' 64.

בשנת 241 הוקמו שני השבטים קוירינה ווילינה. הקוירינה חבק את הרמה הסאבינית ואת דרום-מערב אדמת הוסטיני. עד כאן פרשנותה. נוסף כי בשבט החדש נכללו הקהילות הסאביניות: ראטה, פורום-דקי, אמטרנום ונורסיה.¹⁸⁰ בשנת 241 נכללו בשבט רק בעלי האזרחות המלאה. סאבינים בעלי אזרחות חלקית הועלו לאזרחות מלאה מאוחר יותר.¹⁸¹

ההתבססות באדמת הפראיטוטי

זמן קצר לאחר כיבוש הפראיטוטי, אפשר שבשנת 289, הוקמה על אדמתם, כעשרה ק"מ מהחוף האדריאטי, הקולוניה הלאטינית הדריה.¹⁸² אורך היקף חומותיה מלמד שהיתה לא קטנה.¹⁸³ היא חלשה על דרך שקשרה את צפון איטליה עם דרומה לאורך החוף האדריאטי.¹⁸⁴

בין השנים 3-289 הוקמה על החוף האדריאטי הקולוניה קסטרום-נובום שהיתה של אזרחים רומים.¹⁸⁵ כחמישים שנה לערך לאחר הכבוש, בשנת 241, אורגן השטח במסגרת של שבט רומי חדש, הולינה.¹⁸⁶

ברי לפיכך, שמספר האזרחים הרומים בעלי אזרחות מלאה באזור, היה באותה עת גדול. אותם תושבים מקומיים שעדיין לא היו בעלי אזרחות מלאה, אלא כאמור בעלי אזרחות חלקית, קיבלו את האזרחות המלאה מאוחר יותר, בתאריך לא ידוע. כללו של דבר, ההתבססות הרומית המידית בשטח הסאבינים והפראיטוטי, היתה בעיקרו של דבר באמצעות ישובם של אזרחים רומים רבים, ועל ידי הענקת אזרחות רומית חלקית למקומיים. היקף ההתיישבות הרומית נעשה גדול דיו כדי להפוך את אזורי הסאבינים והפראיטוטי לחלק בלתי נפרד מאדמת העם הרומי ומהמערכת הפוליטית ברומא. הם הוכללו בשנת 241 בתוך המסגרת השבטית.

¹⁸⁰ הומברט, שם, עמ' 236.

¹⁸¹ שם, שם, + הערה 114. לדעתו לאחר שנת 225 ואולי אף לאחר שנת 205.

¹⁸² ליווס אפיטומה IX. הומברט עמ' 233 + הערה 103 וגם עמ' 236 סבור שהקולוניה הוקמה מיד לאחר סיום הכיבוש על ידי דנטוס. על האפשרות שהוקמה בשנת 283 או אולי בשנת 264 ראה: סאלמון, קולוניזציה עמ' 176 הערה 81.

¹⁸³ סאלמון, שם, עמ' 62. לפי דעתו אפשר שמספר מתישביה היה ארבעת אלפים – עמ' 176 הערה 81.

¹⁸⁴ שם, עמ' 62.

¹⁸⁵ ליווס, פרוכה 11. הומברט, שם, עמ' 236 + הערה 115.

¹⁸⁶ טילור, שם, עמ' 65.

בעלי האזרחות החלקית קיבלו מאוחר יותר את האזרחות המלאה. לפיכך, בתאריך לא ידוע אומנם, כל תושבי שטח הסאבינים והפראיטוטי היו אזרחים רומים בעלי אזרחות מלאה. ברי שהתפשטות האזרחות המלאה על פני כל השטח העמיקה וביססה את השליטה ואת האחיזה הרומית בו.

מעניינת העובדה כי בכל האזור, להוציא את החוף האדריאטי, לא הוקמו מוצבים צבאיים, לא קולוניות לאטיניות ולא קולוניות של אזרחים רומיים. סביר כי כיבושו הקל, במסע צבאי מהיר אחד, והפיזור הרחב של אזרחים רומים בו מיד לאחר הכיבוש, הקנו כנראה לרומא תחושה שהאחיזה באזור איתנה. בנוסף, להוציא את החוף, לא עבר בו תוואי של דרך חשובה לכיוון צפון או צפון-המזרח שהצריך הקמת מוצב שיחלוש עליו.

הדרך היחידה בעלת חשיבות היתה לאורך החוף האדריאטי ומסיבה זאת כנראה, הוקמו בו קולוניה לאטינית וקולוניה של אזרחים רומים.

ההתבססות באדמת הגאליים – הסנונים

הגאליים הסנונים, שאדמתם נכבשה בשנת 283, הושמדו ויתרם סולקו מאדמתם.¹⁸⁷ סביר שזמן קצר לאחר הכיבוש,¹⁸⁸ הוקמה על החוף האדריאטי קולוניה של אזרחים רומים¹⁸⁹ בשם סנה גליקה. בשנת 268, בצפון אדמת הסנונים, על החוף האדריאטי, הוקמה הקולוניה הלאטינית ארימינום.¹⁹⁰ היא חלשה על המעבר הצר שהוביל מגאליה – קיסאלפינה דרומה, ותפקידה היה לבלום פריצה גאלית אפשרית מצפון. לפי שהאזור רוקן מתושביו, רומא לא מיהרה לבסס את אחיזתה בו והסתפקה בהקמתן של שתי הקולוניות הנזכרות. רק בשנת 232 חוקק הטריבון של הפלבס גאיוס פלאמיניוס חוק, שענינו חלוקת אדמות לאזרחים רומים באדמת הסנונים

¹⁸⁷ פולביוס II, 19, 9-12.

¹⁸⁸ ישנם חלוקי דעות בדבר זמן הקמתה. חוקרים רבים סבורים שהוקמה עוד לפני שנת 283. דה-סנקטיס, שם, II, עמ' 258, הערה 1 וכן עמ' 366 סבור על סמך ליוויס, אפיטומה XI שהוקמה בשנת 289. פורני, שם, עמודים 14-213, סבור שהוקמה בשנת 284. סלמון, שם, עמ' 62, סבור שבין השנים 9-283, ואילו הומברט, שם, עמ' 237, הערה 117, בין השנים 90-283. סטאוולי, קימברגי, היסטוריה עתיקה, VII, 2, עמ' 421, סבור שב-283.

¹⁸⁹ ליוויס, אפיטומה XI.

¹⁹⁰ שם, שם. וולאיוס פאטרקולוס I, 14, 7. אוטרופיוס II, 16.

והפיקנים.¹⁹¹ כנראה שעל בסיס חוק זה החל ישובו של האזור בקנה-מידה נרחב והוא סופח לשבט פוליה.¹⁹²

ההתבססות בפיקנום

אפשר שזמן קצר לאחר כיבושה של פיקנום בשנת 268, קיבלו תושביה אזרחות חלקית.¹⁹³ אסקולום מכל מקום נשארה בעלת ברית של רומא.¹⁹⁴ בשנת 264 הוקמה על אדמת פיקנום, כעשרה ק"מ מהחוף האדריאטי, הקולוניה הלאטינית פירמום.¹⁹⁵ תפקידה היה לפקח על הדרך לאורך החוף האדריאטי ועל תושבי פנים הארץ.¹⁹⁶ בתאריך בלתי ידוע, אפשר שזמן קצר לאחר הכיבוש¹⁹⁷, ואפשר לקראת שנת 232¹⁹⁸, רומא הגלתה רבים מאנשי פיקנום¹⁹⁹ לסלרנום שבדרום-מערב איטליה. באותה שנה, העביר גאיוס פלאמיניוס חוק בדבר ישוב אזרחים רומים על אדמת הסנונים והפיקנים.²⁰⁰ החוק בוצע ופיקנום סופחה לשבט ולינה.²⁰¹ מאוחר יותר, בתאריך לא ידוע, קיבלו גם אנשי פיקנום המקומיים שלא הוגלו, אזרחות מלאה וסופחו לשבט ולינה. כללו של דבר, בצפון-מזרח איטליה, באדמת הסנונים והפיקנים, נקטה רומא בצעד דרסטי חריג של הגליה ואף של השמדה. אפשר שהצעדים הקיצוניים שנקטו נגד הגאלים נבעו מנקמות ומתוך רצון לחסל את אויבם. מכל מקום, בשני האזורים שנוקו מתושביהם (פיקנום באופן חלקי), רומא נקטה בצעדים דומים לאילו שנקטה במרכז איטליה. דהיינו, ישוב אזרחים רומים, סיפוח השטח לשבטים רומיים, והקמת קולוניות לאטיניות וקולוניה של אזרחים רומים. קולוניות אלו הוקמו רק לאורך החוף בעיקר כדי לפקח על הדרך היורדת בצפון-דרומה. דרך זו היתה בעלת חשיבות אסטרטגית מרובה, שכן היתה אחת

¹⁹¹ פוליביוס II, 21, 7. קיקרו, ברוטוס, 14, 57.

¹⁹² טילור, שם, עמ' 56. טוינבי, שם, I, עמ' 387.

¹⁹³ בלוך, שם, עמודים 2-601. טוינבי, שם, I עמ' 386 הערה 5. הומברט, שם, עמ' 237. אולם אין עדות ברורה לכך במקורות.

¹⁹⁴ ראה הערה 56.

¹⁹⁵ וולאיוס פטרקולוס I, 14, 8.

¹⁹⁶ סלמון, שם, עמ' 64.

¹⁹⁷ בשטח שהתרוקן הוקמה הקולוניה פירמום, כך סבור סלמון, שם, עמ' 64.

¹⁹⁸ אפשרות זאת מועלית על ידי טוינבי, שם, I עמ' 386 הערה 8.

¹⁹⁹ סטרבו V, 4, 13, עמ' 251.

²⁰⁰ קיקרו, ברוטוס, 14, 57. פוליביוס II, 21, 7.

²⁰¹ טילור, שם, עמ' 64.

הדרכים המרכזיות שהובילו מגאליה קיסאלפינה, מקום מושבם של הגאלים שנחשבו איום אסטרטגי, אל תוך איטליה דרומה. כאמור, יש להוסיף שבספרות המודרנית ישנה נטיה להניח, שבפיקנום רומא העניקה לתושבי המקום אזרחות רומית חלקית.

הפיקוח על מזרח סמניום ודרומה

מזרח סמניום ומדרומה, לא נשקפה סכנה ללאטיום ולרומא. גם אפשרות של יצירת ברית עם עמי איטליה כמו הלוקאנים, המסאפים והברוטיים, כנראה שלא הטרידה במיוחד את מעצבי המדיניות ברומא. שהרי ברית כזאת לא יכולה היתה להיות אתגר צבאי ממשי לצבא הרומי. התפשטות סמניטית מזרחה או דרומה היתה פוגעת באפולים או בלוקאנים, פגיעה שרומא אמנם לא היתה יכולה להישאר אדישה לה כמתחייב מאדונותה האסטרטגית על כל איטליה, אך בוודאי שלא היתה מזעזעת אותה ומאלצת אותה לפעילות צבאית בקנה מידה נרחב. לפיכך, לא יצרה חגורות בלימה בכיוונים אילו. אולם היה לה אינטרס ליצור אמצעי פיקוח על גבולות אילו שיסכל או לפחות יתריע על התקרבות אפשרית בין הסמניטים לבין שכניהם ממזרח ומדרום, ויידע את רומא על פעילות אחרת בלתי רצויה של הסמניטים. הפיקוח נעשה באמצעות שתי קולוניות לאטיניות. האחת לוקריה, שהוקמה ממזרח לסמניום, והשניה – ונוסיה בדרומה. לוקריה הוקמה אמנם במרוצת המלחמה הסמניטית השניה,²⁰² על מנת לסייע למאמץ הצבאי הרומי לאגוף את סמניום ממזרח. אולם משנסתיימה המלחמה, שימשה כנקודת מעקב ופיקוח. בדרום סמניום, הקימה רומא בשלהי המלחמה הסמניטית השלישית, בשנת 291, את הקולוניה הלאטינית ונוסיה, שנועדה בין היתר למנוע התקרבות בין הסמניטים לבין הלוקאנים. חיבורה עם רומא באמצעות ויא-אפיה, איפשר לה להעביר במהירות מידע לרומא על הנעשה באזור הנתון לפיקוחה.

אסטרטגית השליטה הרומית על סמניום – אופיה ומשמעותה

אסטרטגית השליטה הרומית על סמניום התבססה על נדבכים קודמים ועל אמצעים שנקטה בהם תוך כדי המלחמות הסמניטיות כחלק מהמהלכים הצבאיים. אסטרטגיה זו קיבלה את דפוסה הסופי עם סיומן של מלחמות אילו ולאחריהן.

²⁰² טוינבי, שם, I, עמ' 160 + הערות 42, 43. הוקמה בין השנים 12-315.

הנדבכים הבסיסיים היו הקולוניות הלאטיניות שהוקמו במרוצת המאה החמישית ובראשית המאה הרביעית, וההסדרים בלאטיום לאחר המלחמה הלאטינית הגדולה. הקולוניות הלאטיניות הללו שהוקמו מטעמים אסטרטגיים, שימשו מודל לקולוניות דומות שהוקמו במהלך המלחמות הסמניטיות ולאחריהן. תפקידן במהלך המלחמות הסמניטיות היה לבלום את מתקפות האויב, ולשמש כנקודות התארגנות צבאית, ויציאה להתקפה עליו. עם סיומן של המלחמות, הן הפכו לחלק מאמצעי השליטה הרומיים, כשעיקר תפקידן היה פיקוח שוטף, לשמש אמצעי בלימה פוטנציאלי לעת הצורך, ואמצעי ניתוק והפרדה.

ההסדרים שבהם נקטה רומא במהלך המלחמה עם הלאטינים (340–338), ולאחר סיומה בשנת 338, הקנו לה דפוסי חשיבה הנוגעים לאמצעי שליטה על אויב שהוכנע. העקרון הבסיסי שאותו למדה מההסדרים היה, שניתן לשלוט בהצלחה על עמים מנוצחים ללא שימוש במנגנוני שלטון. דהיינו ללא הצבת חיל מצב וללא שליטה בירוקרטית. בעיקרון בסיסי זה השתמשה רומא גם לגבי הסמניטים ולגבי איטליה כולה. אפשר שכבר בסיום המלחמה הלאטינית, התגבשה קונסטרוקציה מחשבתית קוהרנטית, שדפוס השליטה, שביסודו הנדיבות המדינית האמורה, שהפאן האחר שלה הוא יצירת בריתות והענקת אזרחות בעיקר חלקית ומתן אוטונומיה פנימית, חייב להיות מורכב מאלמנטים משלימים של החלשת האויב המנוצח ופיקוח עליו, ואם יש צורך גם באמצעי בלימה פוטנציאליים. המורכבות המתוחכמת הזאת שעליה לא עמד המחקר המודרני נתפשה אולי כבר אז כתנאי להבטחת מימושו של הניצחון לאורך זמן. ואמנם בצד הענקת בריתות ואזרחות רומית חלקית, (שלא לדבר על אזרחות מלאה) נמצאו אלמנטים משלימים אילו של החלישה ושל פיקוח בהסדרים שנעשו בלאטיום ובצפון-קמפאניה. הם גם נמצאו באופן מודגש ביותר בהסדרים כלפי הסמניטים, לצד הענקת ברית ואזרחות רומית חלקית.

למהלך הצבאי שבוצע בשנה האחרונה של המלחמה הסמניטית השלישית, בשנת 290, שהביא להשלמתה של ההשתלטות הרומית על רצועה רחבה לכל רוחבה של איטליה עד לים האדריאטי, בוודאי שהיתה משמעות אסטרטגית לטווח רחוק. במידה רבה הוא הניח יסוד איתן להבטחת ניתוקה של סמניום מצפון-איטליה ולמניעת הישנותה של קואליציה בין הסמניטים לבין עממי צפון-איטליה, ובראש וראשונה הגאלים. במובן יותר רחב הביא לניתוקה של דרום איטליה מצפונה. ובכן, גם במהלך המלחמה נטמנו יסודות שהיו חלק ממערכת השליטה הרומית על סמניום.

לאור האמור, נציג את אופיה של אסטרטגית השליטה הרומית על סמניום, את השלכותיה כלפי השליטה הרומית על איטליה כולה, ועל מערכת היחסים העתידית בין רומא לבין הסמניטים. רומא העניקה לשני השבטים הסמניטיים המרכזיים, ההירפיני והפנטרי ששכנו על הרמה הסמניטית מעמד של בעלי-ברית. לאור המלחמה הקשה והממושכת מאוד, שתבעה מרומא מאמצים רבים ואבידות כבדות, ניתן לראות בהענקה זו נדיבות מדינית. רומא לא שיעבדה את הסמניטים, לא הציבה על אדמתם חילות-מצב ולא ניהלה את חייהם באמצעות מושלים מטעמה. היא אפשרה להם לחיות את חייהם היומיומיים לפי מנהגיהם, מוסדותיהם, חוקיהם, ופקידיהם ללא מעורבות מצידה. הם היו אמורים להיות מרוצים, אך מה היה מצבם לאשורו.

בשלבם האחרונים של המלחמה הסמניטית השלישית, ובשלבם לא מועטים של המלחמה נגדם בשנים 284–272, זרעה רומא הרס בסמניום, כשהיא מנהלת מלחמת חורמה שהיתה באיזורים מסוימים בעלת אופי של השמדת עם. לאחר שהסמניטים הוכרעו ונכנעו ללא תנאי, תחמה רומא את שטח מחיתם של כל שני שבטי הרמה הסמניטית הפנטרי וההירפיני בצורה ברורה לרמה עצמה. הקשר הכלכלי שלהם עם העמקים הפוריים שבמערב סמניום – הוולטורנוס והקלור נותק. עמקים אלו נעשו חלק מאדמת הציבור של העם הרומי ומקומות הישוב שם קיבלו אזרחות רומית חלקית ובכך הפכו לחלק מהמערכת הכלכלית הרומית. לעומתם, תושבי הרמה, חסרת המחצבים, חסרת הפיתוח התעשייתי והאומנותי, מצאו עצמם על אדמה שברובה היתה בלתי פורייה. כלומר מכאן והילך, עצם קיומם הפך להיות בעייתי. בעבר, כשידעו מצוקה כלכלית, התנפלו על שכניהם שוכני השפלה, ובאופן זה השלימו את מקורות מחיתם. אך מכאן והילך אפשרות זאת נחסמה. שכניהם מכל העברים נעשו בעלי-בריתה של רומא, ופגיעה בהם, כמוה פגיעה ברומא על כל המשתמע מכך. ובנוסף על מצבם הכלכלי הלא פשוט, רומא הותירה אותם אין-אונים. היא אסרה עליהם להחזיק צבא, היא פרקה את הליגה שלהם, ויצרה פיקוח שהיקשה על שני שבטי הרמה להתקרב זה לזה. היא מנעה מהם לנהל מגעים דיפלומטיים עם שכניהם, ואפילו את התקווה לגבש בעתיד מערך כוחות אנטי-רומי היא חסלה.

אמנם שנים רבות רומא לא הטילה עליהם שום עול. לגבי המאה השלישית לפה"ס, אין עדות שגייסה מהם חיילים. היא לא הטילה עליהם מסים כפי שלא הטילה על שאר בעלי-בריתה, אך הותירה אותם לגורלם בלא להושיט סיוע, כשהיא מהדקת סביבם את חגורת הלפיתה שלה – חגורת הבלימה, הניתוק והפיקוח, וקורעת מהם

את עיקרי שטחיהם הפוריים. באורח אירוני, דלדול האוכלוסיה כתוצאה מהאבדות הכבדות (אין טעם לעשות אומדנה מספרית כיוון שהנתונים המספריים לא נראים מהימנים) ומכירות שבויים לעבדים²⁰³, הקלו על המצוקה הקיומית. גם חלק מהאוכלוסיה בוודאי הסתופף בעמקים שחרצו את הרמה, כדי מחיתו, אולם דומה שהפנטרי וההירפיני מצאו עצמם על הרמה נדחפים לעליבות, לבידוד וחלקם אף למצוקה.

רומא כמו משכה ידיה מהסמניטים לטוב ולרע, ונתנה להם להתבוסס במצוקתם. האם היתה זו מדיניות מכוונת, תוצאה של ניתוח אסטרטגי? או שמא ליצר נקמנות ושנאה היה חלק ביחסה המתנכר של רומא כלפיהם? או כלום חוסר רצון להשקיע מאמץ בהושטת סיוע או במציאת פתרון אנושי כלשהו, נבע מחוסר אכפתיות? אפשר שהאלמנטים הללו של הגיון ורגש נכרכו אילו באילו, אולם מנקודת ראות של אסטרטגיה של שליטה, דומה שההשלכות של המדיניות הקשה הזאת, או לפחות האנדיפרנטיות, חרגו הרבה אל מעבר למערכת היחסים שבין רומא לבין הסמניטים תושבי הרמה.

אולי כבר במהלך המלחמה הסמניטית השנייה, החלו עממי איטליה להבין, שתוצאות מאבק האיתנים שהתחולל לנגד עיניהם יחרוץ את גורלה של איטליה כולה. כניסת האטרוסקים למלחמה בשנת 311, היתה אולי תוצאה של תחושה כללית זאת. מכל מקום, במלחמה הסמניטית השלישית המסקנה הזאת היתה ברורה, ובלעדיה הקואליציה האנטי-רומית הגדולה לא היתה קמה. ובכן, עיני עממי איטליה היו נשואות אל הסמניטים כאל מגיניהם מפני ההשתלטות הרומית. הכנעתם של הסמניטים לעליבות, היתה ובכן לא רק אמצעי להבטחת השליטה הרומית עליהם, אלא אף תמרור הפגנה ואזהרה לעממי איטליה כולה, שאם כך עלה בגורלם של הסמניטים האומה החזקה באיטליה, על אחת כמה וכמה שגורל דומה עלול לעלות בחלקם של עממים הרבה יותר חלשים. דומה שגורלם של הסמניטים היה כמו לב גלים ההולכים ומתפשטים, או לפחות אולי זאת מה שהרומים רצו להשיג, שתהודת הכנעתם ועליבותם של הסמניטים תתפשט. הרומים כנראה הבינו את משמעות גורם ההרתעה, והם כנראה הכניסו גם את האלמנט הזה אל תוך אסטרטגיית השליטה שלהם על איטליה כולה.

²⁰³ מספר הסמניטים שנמכרו לעבדות במלחמה הסמניטית השלישית מוערך בסביבות 60,000 קמבריגי, היסטוריה עתיקה, ב-VII עמ' 408.

לא מפתיע איפוא, שזרעי השנאה של הסמניטים כלפי הרומים נזרעו כתוצאה ממצב האינ-אונים והחולשה אליו נקלעו בגלל מדיניותה של רומא כלפיהם. מהמשורר סיליוס איטליקוס מסתבר שהשנאה הסמניטית היתה שרירה וקיימת במרוצת המאה השלישית. הוא קובע²⁰⁴ שעוד טרם עברו אל חניבעל, לא טוהרו הסמניטים משנאתם הישנה (אל הרומים). וממנו למדים כי שנאתם זו עלתה על שנאת כל עם אחר בדרום איטליה. הוא מוסר²⁰⁵ בהתייחסו לעמי דרום-איטליה שעברו לצידו של חניבעל, שהסמניטים יותר מכל עם אחר היו להוטים לעת מצוא לחדש את השנאה כלפי הרומים. הוא גם קובע באותו מקום שהם היוו דוגמא לעמים אחרים. ואכן ברי שבזמן המלחמה הפונית השנייה, ההירפיני, הקאודיני ואולי גם הפנטרי עברו לצידו של חניבעל²⁰⁶. אמנם גם עמים אחרים בדרום-איטליה עברו לצידו של חניבעל, אך אי אפשר להתעלם מדברי המשורר, שאצל הסמניטים בערה השנאה. לאחר סיום המלחמה, רומא הענישה את הסמניטים בהחרמת אדמות וחלוקתם לוותראנים.²⁰⁷ מצבם ובכך הורע עוד יותר. סמניום לא יכלה היתה לשאת אותם על אדמתה הדלה, והפתרון למצוקתם במאה השנייה היתה הגירה. הם הגרו אל הקולוניות הלאטיניות שהקיפו אותם: אל פרגאלאי.²⁰⁸ לוקריה, ונוסיה, בנונטום, סטיקולה ואסרניה.²⁰⁹ והרחיקו אל צפון-איטליה, אל סנטינום ואל גאליה קיסאלפינה, ואף אל מחוץ לאיטליה אל ספרד, הגיעו.²¹⁰

שעת כושר שנייה להפרעה ברומים נקרתה להם בשנת 90. הם הצטרפו במהירות אל המאוסים יוזמי מלחמת בעלי הברית ברומא ולקחו חלק מרכזי בה. נזכיר רק

²⁰⁴ פוניקה VII, 563.

²⁰⁵ שם, XI, 8.

²⁰⁶ ליווס XXII, 61, 11 מונה את העמים שעברו לצידו של חניבעל. במקום זה הוא אומר במפורש שהפנטרי לא עברו לצידו. מאידך סיליוס איטליקוס XI, 8 קובע שהסמניטים, והשתרש הנוהג לכנות את הפנטרי סמניטים, היו בראש העוברים לצידו של חניבעל. לפיכך וולבאנק, פוליביוס, פרשנות I עמ' 746 וגם הולווארד, קמבריג', היסטוריה העתיקה VIII עמ' 55 סבורים שהפנטרי עברו לצידו של חניבעל. לעומתם סלמון, סמניום, עמ' 299 סבור שלא עברו.

²⁰⁷ ליווס XXXI, 4, 1.

²⁰⁸ שם, XXXXI, 8, 8.

²⁰⁹ H. Peter, *Historicorum Romanorum Reliquiae*, 1914, pp. 97, 98, 99, 102, 136, 137, 164.

דה-גראסי, כתובות לאטיניות מתקופת הרפובליקה, II, 690-2.

²¹⁰ סלמון, שם, עמ' 319 + הערה 3.

שאחד משני הקונסולים שעמדו בראש צבא המורדים בשנת 90 היה סמניטי, גאיוס אפוניוס מוטיליוס.²¹¹ והם היו האחרונים שהניחו את נשקם. בשנת 87 קיבלו מידי קינה ומריוס את האזרחות הרומית המלאה,²¹² וכך הסתיימה המרידה. מטען השנאה בין שני העמים פרץ בזמן מלחמת האזרחים באיטליה, כשסולה חזר מן המזרח כדי ליטול את השררה. במהלך המלחמה כונו הסמניטים אויביה המרים ביותר של רומא.²¹³ סולה באכזריותו המיוחדת כלפיהם ציווה לא פעם לשחוט את כל שבוייהם. ולאחר שתפש את השלטון הרס את סמניום עד היסוד וניסה לעקור את הסמניטים מן השורש.²¹⁴ במיוחד מהדהדת קביעתו, שהרומים לא יהיו בטוחים כל זמן שהסמניטים קיימים כאומה.²¹⁵ דומה ששנאת הרומים כלפי הסמניטים כפי שמצאה את ביטוייה אצל סולה היא השתקפות שנאת הסמניטים כלפי הרומים. פרט לענישה לאחר המלחמה הפוגית השנייה, עד למרחץ הדמים של סולה לא נותרו בידינו ידיעות על פגיעות רומיות מיוחדות בסמניטים. אבל שמירת מרחק היתה קיימת. במאה השנייה כשהיתה מוביליות גדולה ממקום למקום ולרומא עצמה, סמניטים אינם מהגרים אליה, ומנהיגיהם לא יוצרים לעצמם פטרונים רומים רבי-כח. ואף אם נעלמה מאיתנו אינפורמציה בדבר דרכי השררה הרומית בסמניום, דומה ששורש השנאה נעוץ בהסדרי השליטה הרומית לאחר המלחמה הסמניטית השלישית והמלחמה הפירית. היא הכפיפה למרותה הבלתי מתפשרת את האומה הגאה והאמיצה של הסמניטים, כשהיא כורכת מסביבם עניבת חנק ומהדקת אותה היטב. הכפפתם של הסמניטים למצב של אין-אונים, בלי גילויי רצון טוב, יצרו בהם את החרון שהתפרץ בשעת הכושר. האם רומא נכשלה באסטרטגית השליטה שלה כלפי סמניום? ברור שלא. הסמניטים נאנסו לרצונה ובעקבותיהם כל איטליה. לאחר ניצחוננו של סולה בשער הקוליני והרס סמניום שבא בעקבותיו, הסמניטים למעשה חדלו להתקיים כאומה נפרדת. תפקידם באיטליה הכל רומית שעולה במאה הראשונה ממלחמת בעלי-הברית, כמעט ולא קיים.

²¹¹ דודורוס, XXXVII, 2, 6.

²¹² דיו-קסיוס, פרגמנט 102, 7.

²¹³ פלוטארכוס, סולה 29, 4.

²¹⁴ אפיאנוס, מלחמת האזרחים I, 95, 440. סטרבו V, 4, 11 עמ' 249. פלורוס I, 8, 11.

²¹⁵ סטרבו V, 4, 11 עמ' 249.

אולם אף שאסטרטגיה זו השיגה את מטרתה, דומה שלו רומא היתה משכילה לנהל מדיניות מקרבת כלפי הסמניטים, שהיתה שוברת את הניכור שהיה ביניהם, מגלה חסד של מנצחים, היתה חוסכת מעצמה הקזת דם ולו רק בזמן מלחמת בעלי-הברית.

שאר איטליה

האינפורמציה שנותרה אודות הסדרי השליטה של רומא כלפי עממי צפון-איטליה ודרומה, מועטה מאד. לפי שהעמים ששכנו באזורים אלו, האטרוסקים והאומברים בצפון, האפולים, הלוקאנים, המסאפים, הברוטיים והערים היווניות בדרום, היו יריבים קלים, סביר שלא ראתה צורך לנקוט כלפיהם בהסדרי שליטה מורכבים וקשים, ומיעוט האינפורמציה משקף את פשטות מהלכיה כלפיהם.

צפון-איטליה

האטרוסקים והאומברים – רקע כללי

רומא, לאחר שהשתחררה מהשלטון האטרוסקי בשנת 509, וכבשה כעבור למעלה ממאה שנים, בשנת 396, את העיר האטרוסקית ואיי, לא יזמה מהלכים צבאיים נגד האטרוסקים עד להכפפתם למרותה בסביבות שנת 280. עיקר תשומת ליבה התרכז בלאטיום ובסמניטים, לפיכך השתדלה שגבולה הצפוני יהיה שקט. אירועים צבאיים בתקופה זו היו ביוזמה אטרוסקית. בשנים 389 ו-386 הדף המצביא הרומי קאמילוס התקפות אטרוסקיות. בשנת 358 נמצאה רומא במלחמה עם הערים האטרוסקיות טארקויני, ופאלריי. המלחמה נשאה אופי של התנגשויות ולא של קרבות ממש. קיירה הצטרפה אל אחיותיה האטרוסקיות בשנת 353.

מקור המלחמה וסיבותיה לוטים בערפל. תוצאותיה היו חתימת הסכמי שלום עם קיירה בשנת 353 למשך מאה שנים, ועם פאלריי וטארקויני בשנת 351 למשך ארבעים שנה.

במשך חמישים שנה בקרוב היה גבולה הצפוני של רומא, רגוע. במרוצת המלחמה הסמניטית השניה, בשנת 311, התקיפו האטרוסקים את הקולוניה הלאטינית סוטרום שבשליטה רומית, ונהדפו ממנה. בשנה שלאחריה, בעקבות ניצחון רומי, נאלצו הערים האטרוסקיות פרוסיה, קורטונה וארטיום לחתום על הסכם שלום למשך שלושים שנה.

צבא רומי אחר חדר לתוך אומבריה, והעיר האומברית קמרינום "השתכנעה" לכרות ברית עם רומא.

בשנת 309 המשיך הצבא הרומי בהישגיו באותו איזור, וגם העיר אוקריקולום כרתה עם רומא ברית. העיר האטרוסקית טארקויני חדשה בשנת 308 לארבעים שנה נוספות את הסכם השלום עם רומא, והמעורבות האטרוסקית במלחמה הסמניטית השניה באה אל קיצה. משנת 302 ועד לשנת 295, קיימה רומא נוכחות צבאית קטנה באומבריה, ולהוציא מצור על העיר נקוינום וכיבושה בשנת 299, הפעילות הצבאית הרומית היתה מצומצמת. במלחמה הסמניטית השלישית, בשנת 296, הצטרפו האטרוסקים והאומברים לקואליציה האנטי-רומית שיזמו הסמניטים, אך הם לא לקחו חלק בקרב המכריע, קרב סנטינום.

בתגובה, צבא רומי חדר ב-294 לאטרוריה, כבש את העיר רוסאלאי, החריב את אדמת וולסיני וכפה עליה הסכם שלום למשך ארבעים שנה. הסכמים דומים נכפו גם על קורטונה, פרוסיה וארטיום. הצבא הרומי פעל גם באומבריה אך לא נמסר אלו צעדים ננקטו באזור זה.

בשנת 283 יצרו האטרוסקים קואליציה עם השבט הגאלי של הבואים. הקואליציה הוכתה פעמיים בקרבת אגם ואדימון, פעם בקרב שנערך בשנת 283 ופעם בשנת 282. כעבור שנתיים-שלוש רומא הכניעה את האטרוסקים. (להוציא את קאירה שהוכנעה בשנת 273). האומברים הוכנעו יותר מאוחר, בשנים 268-266. למרות מעוט האינפורמציה ניתן לקבוע בוודאות, כי עם פרוץ המלחמה הפונית הראשונה בשנת 264, היו אטרוריה ואומבריה תחת המרות הרומית.

הסדרי השליטה באטרוריה

טיב ההסדר הרומי באטרוריה אינו ברור. במחקר המודרני ישנה מחלוקת האם רומא כפתה על הערים האטרוסקיות ברית,²¹⁶ או הסכמים שהם פחות מברית – מעין שביתות נשק.²¹⁷ אולם לפי שבשנת

216 כדעת W.V. Harris, Rome in Etruria and Umbria, 1971, pp. 94-8 שרוין-ווייט, שם, עמ' 124.

217 כדעת סטאוולי, קמבריגי, היסטוריה עתיקה, 2, VII, עמ' 422.

225 גייסה אטרוריה צבא²¹⁸ על פי דרישתה של רומא, והעמידה אותו לרשותה במסגרת ההערכות הצבאית הכוללת של רומא ושל בעלות-בריתה נגד הגאלים, הרי שבשנה זו מכל מקום, האטרוסקים היו במעמד של בעלי-ברית. לפיכך ניתן לקבוע, משנעשו האטרוסקים בעלי-ברית, אם בסביבות 280, ואם מאוחר יותר, מרכיבי אסטרטגית השליטה הרומית, נדיבות והחלשה חלו עליה מעצם טיבה של ברית עם רומא. בנוסף קיים גם המרכיב השלישי – פיקוח, שנעשה באמצעות קולוניות לאטיניות וקולוניות של אזרחים רומיים. באופן כללי, ברית עם רומא הקנתה אוטונומיה פנימית ופטור ממיסים. וכך היה גם לגבי האטרוסקים. במובן זה בא לידי ביטוי אלמנט הנדיבות. ההחלשה נעשתה על ידי חיסול הצבאות של הערים האטרוסקיות, ועל ידי הפקעה מוחלטת של מדיניות החוץ והבטחון מידיהן, ולגבי שלוש מהן, קאירה, וולקי וטארקויני בהחרמת אדמות.

בשנת 274 או 273, הכריזה רומא מלחמה על קאירה ללא התגרות מצידה. אף לא נטען שהעיר הפרה את הסכם השלום שלה עם רומא שנחתם בשנת 353. הסיבה ככל הנראה, רצונה של רומא להשתלט על אדמותיה. ואמנם לאחר כניעתה, רומא קרעה לאורך חופה כמחצית מכל אדמתה, והקימה עליה ארבע קולוניות של אזרחים רומיים. על האדמה שהוחרמה מהעיר וולקי הוקמה בשנת 273 קולוניה לאטינית. ועל האדמה שהוחרמה מטארקויני הוקמה בשנת 181 קולוניה של אזרחים רומיים אך מטיפוס לאטיני.

דומה, כפי שקובע ליוויס,²¹⁹ שהאדמה הוחרמה קודם לשנת 181, אולי לאחר ההשתלטות על טארקויני בסביבות 280.

הפיקוח על אטרוריה נעשה באמצעות קולוניות לאטיניות וקולוניות של אזרחים רומיים שהוקמו משלושה עברים – ממערב, מדרום וממזרח. במערב, ארבעת הקולוניות של אזרחים רומיים, קאסטרום-נובום שהוקמה בשנת 264, אלסיום בשנת 247, פראגאנאי בשנת 245 ופריגי לפני שנת 191,²²⁰ פיקחו על קאירה.

218 פוליביוס II, 24, 5-7. האטרוסקים והסאבינים העמידו עוצבה צבאית תחת פיקודו של פרטור רומי, שמנתה 50,000 רגלים ו-4,000 פרשים.

219 XL, 29.

220 לדעת האריס, שם, עמ' 149, לפני שנת 241.

הקולוניה הלאטינית קוסה שהוקמה בשנת 273 צפונה להן על חוף הים, פיקחה על הדרך לאורך הים הטיירני. מדרום פיקחו על אטרוריה שתי הקולוניות הלאטיניות הוותיקות סוטריום ונפט שהוקמו עוד בשנת 383, וממזרח הקולוניה נארניה שהוקמה בשנת 299, לא הרחק מגבולה המזרחי של אטרוריה על אדמת העיר נקוינום שבאומבריה, שנכבשה בשנת 299. אמצעי שליטה נוסף שבו נקטה רומא כלפי האטרוסקים, כמו כלפי עמים אחרים באיטליה, היה קשירת האריסטוקרטיה אליה. שיתוף פעולה רומי עם אריסטוקרטיות אטרוסקיות היה קיים עוד לפני הכניעתה של אטרוריה. בשנת 302 דכא צבא רומי בארטיום מרידה המונית והחזיר לשלטון משפחה פרו-רומית.²²¹ בטרולום סייע מפקד רומי בשנת 293 לעשירי העיר,²²² ובשנת 264, לאחר שהאטרוסקים כבר הוכנעו, סייע צבא רומי לאריסטוקרטיה בוולסיני.²²³ סביר להניח שהאריסטוקרטיות בערים האטרוסקיות הבינו, שהאינטרס שלהם הוא לשתף פעולה עם השלטון הרומי.

החולשה האטרוסקית באה לידי ביטוי גם בזמן הפלישה הגאלית בשנת 225, וגם בזמן המלחמה הפונית השנייה. בשני האירועים, האטרוסקים לא ניסו לנצל את ההזדמנות להשתחרר מעולה של רומא. בעת ההכנות לפלישה הגאלית הם התגייסו בהמוניהם לשירות הצבא הרומי, ואף לקחו חלק בהבסתם של הפולשים. ובזמן המלחמה הפונית השנייה, אמנם היתה תסיסה אטרוסקית כלשהי, אך די היה בהעברת צבא רומי מאפוליה כדי לרסנה.²²⁴ היו אולי כיסי מרידה קטנים, אך לכלל מרידה גלויה ומקפת, אטרוריה לא הגיעה. הצבתם של שני לגיונות בשנת 212 באטרוריה, שחוזקו בלגיון שלישי בשנת 208, מנעו התפרצות.²²⁵ רומא ובכך עמדה מחד על אי-נאמנותה של אטרוריה, ומאידך על חולשתה. מכל מקום, אפשר שבין יתר הסיבות להקמתן של שתי הקולוניות, סאטורניה בשנת 183 וגראויסקאי בשנת 181, היתה

221 ליוויס X, 5, 13.
 222 שם, 46, 10-12.
 223 זונאראס VIII, 7, 4-8.
 224 ליוויס XXVII, 21, 6-7.
 225 פרוט: האריס, שם, עמ' 131-140.

סיבה אסטרטגית.²²⁶ הגברת הפיקוח על אטרוריה היתה תשובה רומית להתנהגות האטרוסקית. אי-אפשר להתעלם מהעובדה כי רומא החזיקה כוחות צבא ניכרים באטרוריה בסדר גודל של לגיון, ועשרת אלפים רגלים וארבעת אלפים פרשים מקרב בעלי-הברית, עד לשנת 189 בגלל חוסר שקט מקומי.²²⁷

הסדרי השליטה באומבריה

על ההסדרים באומבריה נותרו ידיעות מעטות ביותר. כנראה שכל ערי אומבריה נעשו בעלות-ברית של רומא זמן מה לפני 266.²²⁸ הנדיבות וההחלשה באים לידי ביטוי בעצם תנאי הברית, אוטונומיה ופטור ממיסים מחד ואבדן מדיניות חוץ ובטחון על כל המשתמע מכך מאידך. הפיקוח נעשה באמצעות קולוניות לאטיניות ואזרחים רומיים שנשלחו להתיישבות.

כאמור, בשנת 299 הוקמה הקולוניה הלאטינית נארניה, וככל הנראה בשנת 241, נוספה הקולוניה ספולטיום. נארניה הוקמה גם כדי לפקח על האוכלוסייה המקומית, ובוודאי שלאחר הכנעת אומבריה פיקחה על אזור נרחב יותר. לפי שנארניה מוקמה בדרום – מערב וספולטיום במזרח ויותר צפונית, מיקומה של ספולטיום מלמד שנועדה להשלים את נארניה כמפקחת על אומבריה. בנוסף, ככל הנראה נשלחו אזרחים רומיים להתיישבות באומבריה. סבירות גבוהה לכך קיימת לפחות לגבי מקום אחד, אינטראמנה נהרס, שלדעת ל.ר. טילור אף סופח לשבט קלוסטומיה.²²⁹

226 על אספקט צבאי אפשרי, ראה האריס, שם, עמ' 6–155. על סיבות אחרות עמ' 156–60.

227 ליוויס XXXVII, 2, 1, 2; 9, 50; 13, 57; 3.

228 האריס, שם, עמ' 99–101.

229 שם, עמ' 5–83.

דרום איטליה

אפוליה ומסאפיה

ניצני הקשר בין רומא לבין אפוליה היו בראשית המלחמה הסמניטית השניה (שנת 326). אך הקשר התרחב, ונעשה משמעותי מנקודת ראות של אסטרטגית המלחמה של רומא נגד הסמניטים, לאחר האסון במזלגות הקאודינים. במטרה לאגוף את סמניום ממזרח, כרתה רומא בשנת 318 בריתות עם ערים בצפון-מערב אפוליה (טאינוס אפולום, ארפי, הרדוניה, סאלאפיה וקאנוסיום) ואף הקימה בשנת 315 או 314 קולוניה לאטינית בצפון אפוליה היא לוקריה.

דעתה של רומא כמו הוסחה זמן רב מהדרום – אפוליה ומסאפיה. הצבא הרומי חדר לאזור רק בשנת 267/6. רומא הכתיבה בריתות לערי שני האזורים, והחרימה אדמות שעליהן הוקמה בשנת 244 הקולוניה הלאטינית ברונדיזיום.

ערב המלחמה הפונית הראשונה שפרצה בשנת 264, היו איפא כל ערי אפוליה ומסאפיה בעלות ברית של רומא, חלקן מרצון וחלקן מחוסר ברירה. מהות הקשר שהתגבש במשך הזמן בין לבין רומא היה אופייני לקשרים שיצרה רומא עם בעלות בריתה. דהיינו הן נהנו מאוטונומיה פנימית, אך איבדו לחלוטין ניהול ענייני חוץ ובטחון, והפיקוח עליהן נעשה באמצעות קולוניות לאטיניות. לוקריה אמנם הוקמה לצורכי המלחמה בסמניטים, אך עם סיומה סביר ששימשה גם אמצעי פיקוח על האפוליים, ומאוחר יותר נוספה אליה ברונדיזיום.

לוקאניה וברוטיום

ראשית הקשר בין רומא לבין הלוקאנים היה בשנת 318, כאשר רומא כרתה ברית עם העיר הלוקאנית נרולום. הקשר התרחב בשנת 298. רומא כרתה ברית עם לוקאניה כולה שנלחצה על ידי הסמניטים. היחסים עם הלוקאנים נמתחו, ובשנת 296 דיכאה רומא מרד עממי בלוקאניה שכוון נגד האריסטוקרטיה המקומית.

הקולוניה הלאטינית ונוסיה שהוקמה בשנת 291, בדרום סמניום, על גבול לוקאניה, נועדה בין היתר לפקח על הלוקאנים מצפון.

הלוקאנים שחשו מאוימים על ידי רומא, צרפו גם הם את בקשתם לפנייתה של טרנטום אל פירוס מלך אפירוס לבוא ולסייע לה במלחמתה

ברומא. הם הצטרפו איפא למלחמה לצד טרנטום ופירוס מלך אפירוס. גם הברוטיים הצטרפו למחנה זה, וכך נוצר מגעם הראשון עם הרומאים. מדרישתו של פירוס מהרומאים לאחר ניצחונו בקרב הירקליאה בשנת 280, להחזיר ללוקאנים ולברוטיים את האדמות שהשתלטו עליהן, ברי שצבא רומי חנה על אדמת לוקאניה וברוטיים. בקרב השני של פירוס נגד הרומאים, קרב אסקולום, שנערך בשנת 279, מוקמו חיילים לוקאנים וברוטיים במרכז המערך הצבאי של פירוס. שני העמים הללו המשיכו להלחם ברומא עד שהוכנעו בסיומה של המלחמה. רומא הפקיעה מהלוקאנים את מישור החוף שבמפרץ סלרנום, והקימה שם בשנת 273 את הקולונייה הלאטינית פאיסטום. היא גם החרימה אדמה צפונה למפרץ, שעליה ישבה מספר שנים מאוחר יותר תושבים מפיקנום. מהברוטיים רומא הפקיעה את מחצית יער סילה שסיפק עצים לבניית אניות.

רומא לא טרחה לפרק את הליגות של הלוקאנים ושל הברוטיים, ככל הנראה משום שלא החשיבה את פוטנציאל כוחם הצבאי. מהמערך הצבאי של בעלות בריתה של רומא משנת 225, שבו מופיעים הלוקאנים, יש להסיק שרומא חידשה את הברית שכרתה איתם בשנת 298. סביר שעשתה זאת לאחר סיום המלחמה עם טרנטום בשנת 272. אף סביר, שגם את הברוטיים הפכה לבעלי-ברית. בשלב זה, רומא לא טרחה להקים קולוניות לאטיניות כדי לפקח על ברוטיים. היא הקימה בה שתי קולוניות לאטיניות רק לאחר המלחמה הפונית השנייה, את תוריי בשנת 193 ואת ויבו בשנת 192. אפשר משום שברוטיים הצטרפה אל חניבעל לאחר קרב קאנה.

הערים היווניות בדרום-איטליה

הערים היווניות בדרום-איטליה, שנלחצו על ידי הלוקאנים והברוטיים, היו רגילות לחפש הגנה אצל עירם המרכזית טרנטום. הן החלו לפנות לרומא בבקשת עזרה והגנה. בשנת 285, פנתה תוריי שבמגף האיטלקי לרומא, בבקשת עזרה מפני הלוקאנים. היא חזרה ופנתה בבקשתה בשנת 282. רומא שלחה צבא קונסולרי כדי להדוף את הלוקאנים ולהציב בה חיל משמר. גם הערים רגיום ולוקרי, ואפשר שגם קרוטון פנו בבקשת עזרה.

טרנטום, שלה היה הסכם עם רומא, בוודאות משנת 303/2 ואולי אף משנת 332/1, לפיו נאסר על אניות רומיות לחדור למפרץ טרנטום, בחנה

בחשדנות הולכת וגוברת את מעורבותה המעמיקה של רומא בדרום הרחוק של איטליה. כאשר צי רומי חדר בשנת 282 לתוך המפרץ, תקפו אותו אוניות מטרנטום והטביעו ארבע מהן ושב חמישית. באותה עת, צבא טרנטום כבש את תורי וסילק ממנה את האריסטוקרטיה שצידדה ברומא. משדחתה טרנטום דרישה רומית לפיצויים, פרצה המלחמה שבמרכזה ניצב פירוס מלך אפירוס ושנמשכה כעשר שנים. לאחר קרב הירקליאה שנערך בשנת 280 והסתיים בניצחונו של פירוס, עברו הערים היווניות שפסחו עד אז על שני הסעיפים לצידו של פירוס. מנהיגת הערים הללו היתה קרוטון. הגדילה לעשות לוקרי שהסגירה לידי פירוס חיל-מצב רומי שהיה בעיר. רגיום אף היא רצתה לנהוג כאחיותיה, אך חיל-המצב הרומי בעיר מנע זאת, כשהוא טובח באוכלוסייה. עם סיום המלחמה, נעשו כל הערים היווניות בעלות-ברית של רומא. הן נהנו מיחס מיוחד שהתבטא באי-הפקעת אדמות מהן.

אסטרטגית השליטה מחוץ לאיטליה: קרתגו ומוקדון*

קרתגו – רקע כללי

קרתגו הוקמה בשנת 814 כקולוניה של צור. משטרה מתואר כמשטר מעורב. פקידיה העליונים היו שני שופטים שנבחרו מדי שנה בשנה. הם עבדו עם מועצה בת שלוש מאות איש ואסיפת עם. פעל בה גם גוף של חבר שופטים בן מאה חברים. במרוצת הזמן השתלטה קרתגו על חלק ניכר מצפון אפריקה, מקריניקה במזרח וגם למיצרי גיברלטר במערב. אולם עיקר כוחה ועושרה נבע מהשתלטותה על האגן המערבי של הים-התיכון. במאה השישית קרתגו קנתה לה אחיזה בדרום ספרד והשתלטה על קורסיקה וסרדיניה, ואף על מערב סיציליה.

* מאחר והסדרי השליטה של רומא כלפי קרתגו ברורים. ובגלל ניתוקה הגיאוגרפי מאירופה, רומא לא הסתבכה איתה לאחר המלחמה הפונית השנייה, אלא ניצלה את הסתבכותה של קרתגו עם מסיניסה מלך נומידיה, כדי להרסה. למרות שהתנגשות האיתנים בין שתי המעצמות השפיעה השפעה מכרעת על התפשטותה האימפריאלית של רומא, תאור הרקע ימסר בקיצור נמרץ.

מערכת יחסיה עם רומא עד לפרוץ המלחמה הפונית הראשונה (264-241) היתה תקינה. היא הושתתה על מספר חוזים שהראשון ביניהם נחתם בשנת 509 והאחרון בשנת 279. המלחמה הפונית הראשונה שהסתיימה בניצחונה של רומא, הביא לסילוקה של קרתגו מסיציליה ולהשתלטותה של רומא על מרביתו של האי. כיבושה של בעלת בריתה של רומא בספרד, סאגונטום, על ידי חניבעל, הביא בשנת 218 לפרוץ המלחמה הפונית השנייה. חניבעל, במסעו מספרד דרך אירופה לאיטליה, הפתיע את הרומאים. בשלוש השנים הראשונות למלחמה הוא היכה אותם במספר קרבות כשגולת הכותרת של ניצחונותיו היה קרב קאנה שנערך בשנת 216, שבו הביס צבא רומי גדול מאד, וגרם לרומאים עשרות אלפי הרוגים. אפשר להעריך את המספר הכולל של האבדות שהסב חניבעל לרומאים, לא כולל בעלי-ברית, במאה-אלף חייל. ערב המלחמה, עמד מספר האזרחים הרומיים בגיל גיוס על רבע מיליון. לפיכך היתה זו מכה קשה וכואבת מאד. אולם לפי שרומא הצליחה לבודדו באיטליה, וקרתגו לא השכילה לשלוח לו עזרה, ובאותה עת אף יצא מקרבה של רומא המצביא הגדול ביותר בתולדותיה, ואולי בהיסטוריה האנושית כולה, הלא הוא פובליוס קורנליוס סקיפיו, סופו שחניבעל נאלץ לסגת מאיטליה לצפון-אפריקה. ובקרב הגדול ביותר בעת-העתיקה מבחינת מהלכיו ואיכותו הצבאית, שנערך בשנת 202 בקרבת העיר זאמה, היתה ידו של סקיפיו על העליונה. חניבעל שנמלט אל קרתגו עם שרידים מעטים מצבאו שהושמד, שכנע את עירו לעשות שלום.

הסדרי השליטה

בהסכם השלום שהוכתב לקרתגו על ידי סקיפיו, שזכה בכינוי אפריקאנוס עקב ניצחונו, ובהסדריו המדיניים בצפון-אפריקה, קיימים בצורה ברורה וחדה שלושת האלמנטים שהרכיבו את אסטרטגיית השליטה הרומית, נדיבות, החלשה ופיקוח.

נדיבות

לפי שבכל תקופת הרפובליקה לא הסבה שום אומה תבוסות כה קשות לרומא ואבידות כה רבות, הנדיבות שהפגין סקיפיו אפריקאנוס כלפי קרתגו, ובמיוחד כלפי חניבעל היא יוצאת דופן. אמנם קרתגו לא נעשתה בעלת-ברית של רומא, ואף לא ידיתה, אולם סקיפיו התיר לה לנהל את

ענייניה היומיומיים בעצמה ללא כל מעורבות רומית. יתירה מזאת, סקיפיו אף הפגין גדלות נפש כלפי חניבעל. לא זו בלבד שלא דרש להסגירו לרומא, על מנת להוליכו במצעד-הניצחון כגולת הכותרת של שללו, ועל מנת להזין את עיני הרומאים באויבם הגדול ביותר, ולאחר מכן להשליכו להנמק בכלא, הוא ראה בו מנהיגה של קרתגו לימים הבאים. אולם נדיבות זאת כלפי חניבעל לא האריכה ימים, שכן בסנאט היו שלא השלימו עם נדיבות יוצאת דופן זאת, וחניבעל נאלץ להימלט על נפשו מקרתגו בשנת 195 לחצרו של המלך הסלווקי אנטיוכוס השלישי. סקיפיו אף התיר לקרתגו להחזיק צבא ולשלוט במרבית שטחיה הנרחבים בצפון אפריקה. במזרח, שבטים לוביים אמנם הוצאו משליטתה ונעשו עצמאיים ובעלי-ברית של רומא, ובמערב, היה עליה להתזיר למסיניסה מלך נומידיה את כל הערים והטריטוריה שהחזיקו בהם אבותיו. אולם השטחים שנותרו בידיה אפשרו את המשך קיומה תוך שגשוג כלכלי.

החלשה

סעיפי הסכם השלום קבעו כי על קרתגו להסגיר את כל פיליה ואת כל ציה להוציא עשר אניות-טרירמות. כמו כן נאסר עליה לפתוח במלחמה מחוץ לגבולותיה ללא רשותה של רומא, והיה עליה לשלם לרומא קנס מלחמה בן עשרת אלפים טלנטים במשך חמישים שנה. הסעיף שאסר עליה לחלוטין להילחם מחוץ לאפריקה קבע, באופן עקיף אמנם, שאיבדה את כל נחלותיה באגן המערבי של הים-התיכון שמעבר לצפון-אפריקה, ובעתיד לא תוכל לחזור אליהן.

סעיפי ההחלשה הללו נועדו בראש וראשונה להגביל את קרתגו לצפון אפריקה, ולמנוע אפשרות שבעתיד תאיים על רומא. חיסולו של הצי הקרתגי הוא הציר המרכזי בקו אסטרטגי זה, שהרי בלעדיו היא לא היתה מסוגלת להתפשט באגן המערבי של הים התיכון. חיסולם של הפילים והדרישה לקבל רשות מרומא לפתוח במלחמה בצפון-אפריקה, נועדו להבטיח שלא תוכל להתעצם ולהתפשט על חשבון שכנותיה. הסעיף שקבע כי עליה לקבל את רשותה של רומא כדי לפתוח במלחמה הוא הסעיף שמדגיש את ההגמוניה של רומא על קרתגו.

פיקוח

לאחר ניצחונו של סקיפיו על סיפאקס מלך נומידיה בקרב המישורים הגדולים שנערך בשנת 203, הוא המליך את בעל-בריתו מסיניסה על נומידיה. מסיניסה שהיה חייב את מלכותו לרומא, הפך לבלם של קרתגו במערבה, ולמכשיר פיקוח עליה. למעשה פעל באקטיביות יתירה נגד שכנתו. הוא ניצל את גיבויה של רומא, ומדי פעם בפעם נגס בשטחה והשתלט על אזורים שהיו שייכים לה. תוקפנותו השיטתית כלפיה, תוך גיבויה של רומא, הביאה בסופו של דבר לפרוץ המלחמה הפונית השלישית בשנת 149 ולהריסתה המוחלטת של קרתגו בשנת 146. מסיניסה, שהיו לו תכניות נרחבות לגבי צפון אפריקה, פעל הרבה מעבר לבלם ומפקח. הוא היה תוקפן, מסית ומדיח, וכאשר המנטליות הרומית הפכה לאגרסיבית מאד, נקמנית ואכזרית, הביא לאובדנה של קרתגו.

האגן המזרחי של הים-התיכון

רקע כללי

לפי פוליביוס,²³⁰ ראשיתה של הפניה הרומית מזרחה, אל מרחבי האגן המזרחי של הים-התיכון, נעשתה בעת המלחמה נגד איליריה. משלחת דיפלומטית מטעמה של רומא, שיצאה בשנת 230 למפגש עם טאוטה מלכת האילירים לשם בירור כוונותיה המדיניות, וכדי לשכנעה למנוע התקפות פירטים על אוניות סוחר איטלקיות, נכשלה במשימתה. ולא זו בלבד, אלא שהמלכה שלחה מרצחים שרצחו את אחד השליחים הרומיים ואולי אף יותר מאחד, בדרכם חזרה לאיטליה. בתגובה, חצתה בשנת 229 את הים האדריאטי ארמדה רומית אדירה שכללה כמעט את כל צי המלחמה הרומי אם לא את כולו, ובמסע צבאי מהיר לאורך חופי איליריה, המכונה המלחמה האילירית הראשונה, הכניעה את המלכה. היא נאלצה לקבל את תנאי השלום שהוכתבו לה.

בשנים שלאחר האירוע, היה ראש מעיינה של רומא נתון בצפון איטליה, כשבמרכז ההתרחשויות עומדים ההתנגשות הצבאית הגדולה עם הגאלים וכיבושו של מרבית עמק הפו. לאחר שפרשה זו הסתיימה, שלחה רומא שנית צבא מזרחה בשנת 219, מסיבות שאינן ברורות די הצורך. הפעם נגד שליט שהוצב מטעמה באיזור בשם דמטריוס מפארוס.

הלה ברח על נפשו אל פיליפוס החמישי מלך מוקדון. בהקשר לגיחה צבאית זו, המכונה המלחמה האילירית השנייה, מעיד פוליביוס כי רומא נתנה דעתה "לשגשוגו של בית המלוכה המקדוני".²³¹ עדות זו היא הראשונה לענין שנתנה רומא לנעשה בממלכה המוקדונית, שעמדה מכאן והילך ולאורך תקופה של חמישים שנה לערך, במרכז פעילותה הדיפלומטית והצבאית של רומא באגן המזרחי של היס-התיכון. כעבור שנה, בשנת 218, פרצה המלחמה הממושכת והקשה הידועה בשם המלחמה הפונית השנייה שנמשכה עד לשנת 202. במלחמה זו לחמה רומא בחירוף נפש נגד קרתגו, העיר המשגשגת שבצפון אפריקה, ובראש וראשונה נגד מצביאה המהולל חניבעל.

על מנת למנוע הושטת תגבורת לחניבעל, שלחה רומא כבר עם פרוץ המלחמה צבא מערבה לספרד, שהיתה בסיס צבאי-כלכלי של קרתגו. כשנה לאחר קרב קאנה שנערך בשנת 216, התעורר חשש כבד ברומא שתגבורת צבאית עלולה להגיע לחניבעל הפעם מהמזרח, מפיליפוס החמישי מלך מוקדון. בתגובה, שלחה רומא צי למימי איליריה, ובשנת 211 אף כרתה ברית צבאית עם הליגה האטולית שבמרכז יוון, כדי לרתק במלחמה את פיליפוס לאדמת יוון. מלחמה זו ידועה בשם המלחמה המוקדונית הראשונה. היא נמשכה עד לשנת 205, והסתיימה בהסכם שלום – שלום פויניקה. במהלכה, לחמו ביבשה הכוחות האטולים לבדם בפיליפוס, כשהרומאים הסתפקו בשיוט תוך הטרדה צבאית לאורך חופי יוון.

אל הברית הצטרפו עוד מספר גורמים מדיניים כשהמשמעותיות ביותר היתה הצטרפותה של פרגמון, הממלכה שבמערב אסיה הקטנה. מאותה עת נעשתה פרגמון ידידה נאמנה לרומא ואבן-פינה למדיניותה בעתיד באסיה הקטנה. מפעם לפעם רומא לקחה לתשומת לבה את הצעותיה המדיניות של פרגמון שנגעו לכלל האגן המזרחי של היס התיכון.

כשנה וחצי בלבד לאחר סיום המלחמה הפונית השנייה, וכחמש שנים לאחר חתימתו של הסכם פויניקה, פרצה מלחמה נוספת בין רומא לבין פיליפוס החמישי – המלחמה המוקדונית השנייה.

שוב הפעם פנה צבא רומי מזרחה, אך הפעם לא מדובר בשיוט סביב חופי יוון. חיל הרגלים של רומא צעד על אדמת יוון ואף חדר לתוך מוקדון. בשנה השלישית למלחמה, בשנת 197, נערך על אדמת תסליה שבצפון יוון, ליד קינוסקפאלאי, הקרב שהכריע את המלחמה. בקרב זה, הידוע בשם קרב קינוסקפאלאי, התייצבו פנים מול פנים הצבא הרומי והצבא המוקדוני. היחידה הרומית – הלגיון, מיגרה בסופו של הקרב את היחידה המוקדונית – הפלקס.

פיליפוס נאלץ להסכים לשלום שתנאיו הוכתבו על ידי המוסד שקבע את המדיניות הרומית הוא הסנאט הרומי.

מאליה עולה השאלה, מה דחף את רומא לפתוח במלחמה חדשה, שנה וחצי בלבד לאחר סיומה של מלחמה אכזרית בה ספגה כמאה אלף אבידות של אזרחים רומיים, ונכנסה כתוצאה ממנה למצב כלכלי לא קל. במחקר המודרני הועלו סיבות שונות ואף משונות לפרוץ המלחמה. כאן אקבע רק זאת – היתה זו מלחמת מנע. בסנאט הרומי התעוררה דאגה ממסע כיבושיו של פיליפוס בים האגאי ולאורך חופיו, מהידיעות בדבר התעצמותו בים וביבשה, אך בעיקר מהמסר שמסרו שתי משלחות, האחת מהאי רודוס והשניה מאלכסנדריה שבמצרים, שענינו כריתת ברית סודית בין המלך המוקדוני לבין המלך הסלווקי הוא אנטיוכוס השלישי הגדול, ששמע ניצחונותיו וכיבושיו הרבים במזרח, האדיר את שמו.

ברית זו כוונה אמנם נגד מצרים, כשמטרתה להשתלט על נחלאותיה של הממלכה התלמאית בים האגאי ובים התיכון או אפילו לכבושה. אולם מעיני הסנאט הרומי לא נעלמו הסכנות העלולות להיגרם בעתיד לאיטליה ולרומא עצמה כתוצאה מהשינויים האסטרטגיים המפליגים העלולים להתחולל באגן המזרחי של הים-התיכון עקב חיסולה של הממלכה התלמאית או מגימודה, והיווצרותו של ציר חדש רב כוח, הציר המוקדוני-סלווקי. רגישותו של הסנאט היתה גבוהה במיוחד לסכנה זאת, משום אחד הלקחים המרים שרומא למדה מהמלחמה הפונית השנייה; הסכנה לפתחה של איטליה ושל רומא יכולה להיווצר ממרחקים.

כשם שהרעה נפתחה מספרד, ממנה יצא חניבעל במסעו אל איטליה, חדר אליה דרך האלפים, והשמיד במשך שלוש שנים את צבאותיה האחד אחר השני, כך יכולה להיפתח הרעה הרחק מהמזרח.

כוחו של פיליפוס, על אף התעצמותו הגדולה, אמנם לא צריך היה להדאיג במיוחד את הסנאט שהיטיב לעמוד עליו בזמן המלחמה המוקדונית הראשונה, כשצבאו לא היה מסוגל להתגבר על צבא הליגה האטולית שיחסית לצבאה של רומא היה חלש ביותר. אולם עוצמתו של אנטיוכוס היתה בגדר נעלם. רומא לא יכלה להקל ראש בניצחונותיו ובכיבושיו הנרחבים באירן ואף מזרחה לה, כששמו יוצא למרחוק כהולך מחיל אל חיל.

לפיכך, הברית הסודית בין שני המלכים היתה תמרור הזהרה חמור, מה עוד שמוסרי המסר מאלכסנדריה ומרודוס בוודאי הפליגו בסכנותיה לרומא כדי למושכה אל תוך הקלחת של האגן המזרחי של הים-התיכון על מנת להנצל. לפי שרומא הצליחה במגע דיפלומטי להבטיח את אי-השתתפותו של אנטיוכוס במלחמה בינה לבין פיליפוס, ולאחר שפיליפוס דחה אולטימטום רומי, שתוכנו העיקרי – הפסקת מלחמותיו נגד יוונים באשר הם, והפסקת כיבוש נחלאותיה של הממלכה התלמאית, ומהותו למעשה הוא חיסול איומו על מצרים, פתחה רומא במלחמה.

לאחר סיום המלחמה, רומא אמנם הושיטה ידה לפיליפוס החמישי, אך דאגה להחלישו. היא לא השתלטה על ארצו, אף לא הדיחה אותו מכסא מלכותו, אולם צמצמה את מלכותו למוקדון שבגבולותיה המקוריים. כלומר הוא נאלץ לוותר לא רק על שאיפות ההתפשטות שלו, אלא גם על כל כיבושיו וכיבושי אבותיו מחוץ לגבולות מוקדון. הוא נעשה איפוא למלך בחסותה של רומא המולך במסגרת שהיא קבעה לו. ליתר בטחון, כדי שלא יוכל לחרוג ממסגרתו, רומא צמצמה את ציו לשש אוניות בלבד ויתכן שאף קבעה בהסכם השלום שצבאו יעמוד על חמשת אלפים חיילים בלבד, וכי עליו לקבל את רשותה לפתוח במלחמה כלשהי.

פיליפוס שלמד את לקח מפלתו, ולפי שרומא נתנה לו יד חופשית לנהל את ארצו, ניסה אמנם לחרוג מעט מגבולותיו, אך לא העז להיכנס איתה לקונפליקט צבאי עד ליום מותו בשנת 179. סמוך לאחר סיום המלחמה המוקדונית השנייה, הופיע גורם חדש באופקיה האסטרטגיים של רומא, שנתפש בעיניה כמאיים, הוא אנטיוכוס השלישי מלכה של הממלכה הסלווקית. בשנת 196 חצה המלך את הבוספורוס ופלש לתראקיה. עצם מעברו מאסיה לאירופה נתפש על ידי רומא כמהלך תוקפני המהווה איום כלפיה.

במגעים דיפלומטיים שנפתחו באותה שנה ונמשכו מספר שנים, נכשלה רומא בניסיונותיה לגרום לנסיגתו של אנטיוכוס מאירופה. הוא

מצידו ניסה לשכנעה כי אין לו כל כוונות תוקפניות. נהפוך הוא, הוא ידיד העם הרומי ואף הציע שלוש פעמים לכרות עמה ברית. הצעתו נדחתה על הסף. בשנת 192, על פי הזמנתה של הליגה האטולית שביוון, חדר אנטיוכוס בראש צבא בן עשרת אלפים חייל ליוון.

הליגה האטולית שיחסיה עם רומא הלכו והתדרדרו לאחר קרב קינוסקפאלאי, קיוותה כי באמצעות המלך הסלווקי תסלק את רומא מיוון לחלוטין. אולם קרה ההפך הגמור. פלישתו של אנטיוכוס ליוון היתה מנקודת ראותה של רומא חציה בלתי נסבלת של קו אדום.

אם עד לפלישה לא יכלה רומא לעמוד על כוונותיו כלפיה לאשורם, שכן השכיל להשיב על טענותיה ולהציג עצמו כשוחר שלום, הפלישה היוותה לגביה עדות חותכת כי פניו למלחמה.

יתירה מזאת, כשיוון תחת שליטתו, רומא מאבדת את חגורת ההגנה הראשונה של איטליה במזרח, והיא נעשית חשופה לפלישה, ומאליו יקום לתחייה האיום שבגיננו פתחה במלחמה המוקדונית השניה, דהיינו היווצרותו מחדש של הציר הסלווקי-מוקדוני. שהרי כשיוון תחת שליטתו ייווצר נתק גיאוגרפי בין רומא לבין פיליפוס והיא תאבד את השפעתה עליו. לעומת זאת, המלך הסלווקי יוכל לכפות את רצונו על פיליפוס ולרתמו למדיניותו.

המלחמה בין רומא לבין אנטיוכוס פרצה בשנת 191. עוד באותה שנה הוא סולק מיוון. המלך מיהר לנוס לאסיה הקטנה, לאחר שצבאו שהתבצר במעבר התרמופילים שביוון כותר והושמד. בשנת 190 או אולי בראשית שנת 189, נערך קרב מכריע ליד העיר מגנסיה שעל אדמת אסיה-הקטנה, בין הצבא הרומי לבין צבאו של אנטיוכוס. הרומאים ניצחו ניצחון מוחלט ואנטיוכוס קיבל את תנאי השלום שהכתיבה לו רומא. מסעיפיו השונים של ההסכם עולה בברור, כי מטרתה של רומא היתה אחת, למנוע בעתיד מאנטיוכוס להיחפך בדרך כלשהי לגורם מאיים.

הוא סולק מאסיה הקטנה אל מעבר לשרשרת הרי הטאורוס שמהווה גבול גיאוגרפי בין אסיה-הקטנה לבין סוריה, ונמנעה ממנו כל אפשרות ממשית לפנות מערבה מסוריה לכיוון אירופה הן בים והן ביבשה. לעומת זאת, רומא לא הכניסה לתוך הסכם השלום אף סעיף המקנה לה דריסת רגל בתוך ממלכתו הענקית. הוא נותר שליטה הבלעדי המנהל את ענייניה כרצונו הן בענייני פנים והן בענייני חוץ, להוציא כאמור פניה מערבה. רומא לא גילתה כל עניין בנעשה בתוך הממלכה הסלווקית שהיתה באותה עת מעבר לאופקיה האסטרטגיים.

חסומה על ידי הרי הטאורוס מחד ועל ידי הים-התיכון מאידך, לא יכלה הממלכה הזאת להוות סכנה כלשהי לאיטליה ולרומא. הליגה האטולית שקיוותה להשתחרר מאחיזתה של רומא נאלצה להיכנע בפניה. רומא אמנם הפכה אותה לבעלת-בריתה, אך בחוזה הברית הוכנס סעיף שמשמעותו היתה, שהליגה האטולית חייבת לציית לרצונה ולהוראותיה של רומא. למרות שנוסח בלשון עדינה, מרותה של רומא עליה היתה מוחלטת.

בשנת 189 החזירה רומא לאיטליה את כל צבאה מהמזרח. במשך תקופה של עשרים שנה בקרוב, לא שהה שום חייל רומי באזור. רומא לא סיפחה אל אדמתה שום שטח, לא ביוון, לא במוקדון ולא באסיה הקטנה, ושום פקיד מטעמה לא ניהל את האזורים הללו אף לא חלק מהם. אולם בשנת 171, בפעם השלישית לאחר המלחמה הפונית השנייה, הצבא הרומי פנה מזרחה. הפעם נגד פרסאוס, יורשו של פיליפוס החמישי, מלך מוקדון. פרסאוס עלה על כס המלוכה המוקדוני לאחר מות אביו בשנת 179. תוך שנים ספורות התדרדרו היחסים בינו לבין רומא. הסיבה העיקרית היתה התעצמותו הצבאית והשפעתו ההולכת וגדלה ביוון, בים האגאי, בחלק מאסיה הקטנה ואצל אנטיוכוס הרביעי המלך הסלווקי (מלך זה לא היה בחיים כשהסנאט החליט על מלחמה בשנת 172).

מדיניותה של רומא, שתכליתה היתה למנוע היווצרותו של גורם מסוכן באגן המזרחי של הים-התיכון עמדה בפני קריסה. פרסאוס החל להתגלות כגורם מדיני שעשוי תוך שנים ספורות לתפוש את מקומה של רומא ככח המרכזי במזרח ולהיהפך למנהיגו. אאומנס מלך פרגמון שנשא בשנת 172 נאום בפני הסנאט, בו תאר את התעצמותו של פרסאוס ואת גידול השפעתו, אף הרחיק לכת כשקבע שפרסאוס מתכוון למלחמה נגד רומא. הנאום השפיע את השפעתו והסנאט החליט לפתוח במלחמה. ניסיונותיו של פרסאוס לרצות את הסנאט עלו בתוהו והיא נפתחה בשנת 171. הקרב המכריע נערך בשנת 168 ליד פידנה שבמוקדון. שוב הפעם כבמלחמה המוקדונית השנייה, מיגר הלגיון הרומי את הפלאנקס המוקדוני.

הניצחון הרומי היה מוחלט. פרסאוס נמלט, נתפש, הובל בתהלוכת ניצחון ברומא ומת בבית הסוהר. בית המלוכה המוקדוני עבר מהעולם. מוקדון שפוצלה לארבעה אזורים שהקשר ביניהם נאסר, הפכה אך לצל חיזור לאותה ממלכה רבת כוח מהעבר.

הניצחון בקרב פידנה הפגין סופית כלפי כל המדינות במרחב הים-התיכוני את עוצמתה הצבאית המוחצת של רומא והבהיר באופן חד-משמעי שיש לציית להוראותיה ללא ערעור. אדוונתה מכאן והילך היתה מוחלטת. אחת אחרי השניה הפכו המדינות שלאורך חופי הים התיכון לחלק אינטגרלי של האימפריה הרומית, שעוצבה וגובשה כעבור מאה וחמישים שנה לערך על ידי אוגוסטוס הקיסר הרומי.

אסטרטגית השליטה הרומית באגן המזרחי של הים-התיכון

מאפיינים כלליים

זעזוע הפלישה של חניבעל לאיטליה, ניצחונותיו הגדולים, האבדות הכבדות של אזרחי רומא ששרתו בלגיונות, תשישותה הכללית של החברה הרומית כתוצאה מהמלחמה, והקופה הריקה של אוצר המדינה, כל אלו בוודאי הטביעו את חותמם על המדיניות הרומית לאחר המלחמה הפונית השניה, והיוו רקע לקונצפציה מדינית שאין להיכנס לתנופת התפשטות נרחבת ולמאמצים צבאיים כבדים, בלתי הכרחיים לעצם בטחונה של איטליה ושל רומא. טבעי הוא, לאור הרקע הקשה של מוראות המלחמה, שהמדיניות הרומית, בעשורים הראשונים של המאה השניה לפנה"ס, התמקדה במשימה למנוע התהוותו של איום לביטחונה של איטליה ושל רומא עצמה. עקב הפלישה החניבעלית התרחבו האופקים האסטרטגיים של רומא והתפרשו על פני מרחבי הים התיכון. שאלת בטחונה של איטליה התמקדה מכאן והילך לא בחופיה, אלא בחופי הים התיכון כולו. שכן, כשם שפגיעתו הרעה של חניבעל יצאה מבסיסו שבספרד, כך באותה מידה, מוקד פגיעה נוסף יכול להתהוות באסיה-הקטנה. אין פלא איפא, כי מעצבי המדיניות הרומית, לאחר חיסולה של קרתגו כמוקד של סיכון, ועקב כך חיסולו של מוקד כזה בכל האגן המערבי של הים התיכון, גילו רגישות גבוהה לנעשה באגן המזרחי של הים-התיכון. אכן, יכלו להתהוות סיכונים מעצם קיומן של ממלכות גדולות, מאורגנות, ובעלות רמת התפתחות עירונית, בדומה לרומא, היכולות להציב מולה מערכות צבאיות ברמה גבוהה. מרכיב הסיכון הפוטנציאלי הממשי כלל את שתי הממלכות ההלניסטיות הגדולות, את מוקדון ואת הממלכה הסלווקית. אך לא את

הממלכה הגדולה השלישית, מצרים, שהיתה ביחסים טובים עם רומא, ומנותקת גיאוגרפית מאיטליה. שאר הישויות המדיניות באגן זה, לא היוו איום צבאי, ולפיכך לא היוו מטרד ממשי למעצבי המדיניות ברומא. מה עוד שרובן או ששיתפו איתה פעולה, או לא נסמכו על שולחן של הממלכות ההלניסטיות.

ואילו לגבי אותן ישויות קטנות שהצטרפו למלחמה נגד רומא, כדוגמת הליגה האטולית או איליריה, הסנאט, שעיצב וקבע למעשה את המדיניות הרומית, לא ישב יתר על המידה על המדוכה בקשר אליהן, אף לא כלפי הליגה האטולית שסיבכה את רומא במלחמה גדולה עם אנטיוכוס השלישי מלכה של הממלכה הסלווקית.

ברי, כי גם כלפי הישויות הקטנות עיצב הסנאט קווי מדיניות, מכיוון שהן מצד אחד היוו חלק ממערך בלימה ופיקוח ושרתו את מטרותיה של רומא באזור, ומצד שני, רומא, אף שהסיגה את צבאה חזרה לאיטליה לאחר ניצחונותיה, היתה צריכה להפגין, אף ממרחק, ותוך גילויי יוזמה קטנה בלבד של מעורבות בנעשה בו, שהיא למעשה הריבון. אולם מנקודת ראות של הסדרי שליטה, פרט לאי-אילו קביעות טריטוריאליות, פה ושם, היא לא יזמה כלפיהן דבר. היא הקרינה את עוצמתה באמצעות ניצחונותיה הגדולים, וכך, שאבה אליה את הישויות הקטנות, שפנו אליה לא פעם ביוזמתן כבורר ופוסק, כאשר התגלעו ביניהן בעיות שהן לא יכלו לפתור בכוחות עצמן.

את עניינה הממשי גילתה איפא רומא בשתי הממלכות הגדולות, מוקדון והממלכה הסלווקית, שנגדן יצאה למלחמות. שתיים נגד מוקדון, ואחת נגד אנטיוכוס השלישי הסלווקי. שלוש המלחמות (זאת אוכיח מבחינה טקסטואלית בחלק השלישי של ספר זה), כולן היו מלחמות מנע. כלומר, הקביעה כי בעשורים הראשונים של המאה השנייה לפנה"ס היתה מטרתה האסטרטגית של רומא במרחב האגן המזרחי של הים-התיכון למנוע התהוות איום לביטחונה של איטליה ושלה עצמה, איננה נסמכת רק על המלחמה הפונית השנייה כרקע לאסטרטגיה זאת, אלא בראש וראשונה היא ברת הוכחה מהשתלשלות האירועים ערב המלחמות הללו. הסדריה של רומא לאחר ניצחונותיה כלפיהן היו איפא פועל יוצא של מדיניות זאת. אולם אם כלפי מוקדון, משום שהיתה ממלכה סמוכה ולא גדולה, רומא הכתיבה תנאי שלום שמשמעותם היתה הכפפתה למרות רומית, דהיינו, ניתן לדבר על מדיניות של שליטה רומית כלפי מוקדון, לגבי הממלכה הסלווקית, משום ריחוקה ושטחיה

העצומים שהשתרעו בימיו של אנטיוכוס השלישי מעבר לאירן, עד לאפגניסטאן של ימינו, הסנאט ככל הנראה הבין ששליטה בה היא מעבר לכוחותיה של רומא, וגם לא היה צורך בה, שכן בראש מעייניו היה חיסול הסכנה מממלכה זאת. לפיכך, שם לו למטרה להודפה מזרחה ולחסום בפניה אפשרות לפנות למערב.

אי אפשר איפא לדבר על אסטרטגיה של שליטה כלפי הממלכה הסלווקית, אלא על מדיניות שנועדה לסלקה לחלוטין מהזירה האירופית ומהים האגאי, לנתקה מאסיה-הקטנה ולמנוע ממנה אפשרות של פניה מערבה באמצעות הים-התיכון. סעיפי הסכם השלום מראים בברור שנועד להבטיח שבעתיד לא יתהווה מצידה איום כלפי מערב. התהוות מחודשת של איום כזה מביאה בהכרח לפגיעה בסעיפים מסעיפי הסכם השלום, על כל המשתמע מכך.

אסטרטגיית השליטה הרומית על מרחבי האגן המזרחי של הים-התיכון במחצית הראשונה של המאה השנייה לפנה"ס, נבעה מאסטרטגיית השליטה שלה על איטליה, כשהיא מתאימה אותה לתנאים ולמטרותיה המדיניות, במרחב הזה.

הקונצפציה של שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון שהדריכה אותה כשקבעה את הסדריה בלאטיום, סמניום ושאר איטליה, ולאחר מכן גם בקרתגו, היתה יפה גם כשקבעה את מהות יחסה כלפי מוקדון, יוון ואסיה-הקטנה.

הניסיון האיטלקי לימד אותה, שהקונצפציה הוכיחה עצמה לא רק בזמן רגיעה, אלא במידה לא מבוטלת אף בשעת מבחן חמורה ביותר, בזמן המלחמה הפונית השנייה, כשגולת הכותרת של הצלחתה היתה, שלא כל הסמניטים אויביה המרים ביותר חברו לצידו של חניבעל. מכל מקום, לאחר המלחמה, איטליה כולה הפכה להיות בסיס כוחה במסע השתלטותה על מרחבי הים-התיכון.

כתחליף לחילות מצב ולפקידי ניהול, רומא החלישה את היריב על ידי חיסול צבאו או הקטנתו, צמצומו הטריטוריאלי ויצירת אמצעי פיקוח עליו. הדבר היה נכון הן לגבי הסמניטים שהיו היריב הקשה ביותר של רומא באיטליה ויריבים אחרים בחצי האי האפניני, והן לגבי מוקדון היריבה המרכזית של רומא באגן המזרחי של הים-התיכון.

ההבדלים בישומה של אסטרטגיית השליטה הרומית באיטליה ובאגן המזרחי של הים-התיכון נבעו משתי סיבות: מטרת השליטה, וההבדל במרחקים הגיאוגרפיים. מטרת השליטה הרומית באיטליה היתה שונה

מזו שבאגן המזרחי של היס-התיכון. השליטה הרומית באיטליה היתה הרבה יותר הדוקה. רומא ראתה את עממי איטליה ככפופים למרותה. היא האדון שמאפשר להם לנהל את חייהם על פי חוקיהם, מנהגיהם ומוסדותיהם, ואילו הם חייבים לשרתו על פי דרישתו בעיקר בשרות צבאי, כשמדיניות החוץ והבטחון מסורים בידיה באופן בלעדי. מטרת השליטה של רומא באיטליה היתה ביסודה להפכה למשתפת פעולה אקטיבית בביצוע מדיניותה. מעין אדונות תוך שותפות.

לעומת זאת, מטרת השליטה הרומית במרחב המזרחי של היס-התיכון היתה כאמור למנוע את היווצרותו של כח מאיים על בטחונה של איטליה ושל רומא. לפיכך, עניינה היה, שהמרחב יהיה מורכב מפסיפס של מדינות חלשות, שיכולתה הצבאית של כל אחת מהן תהיה עלובה יחסית לכוחה של רומא, שתנטרלנה אחת את השנייה ושלא תתאחדנה. את המדינות שהיו ידידותיה מנטייתן הן, היא טפחה בטובות הנאה וחיוקים בעיקר טריטוריאליים. באופן זה הפכה אותן לאסירות תודה החייבות לה. מהאחרות ציפתה שלא תחרוגנה מהמסגרת שקבעה עבורן משום הכרתן שאין ביכולתן להמרות את פיה. היא לא ראתה עצמה אחראית לשלומן וביטחונן השוטפים ולא רתמה אותן לשרותה באופן קבוע לשם ביצוע מדיניותה. לפיכך העניקה להן לא רק מידה של עצמאות בניהול חיי היומיום כבאיטליה, אלו גם הותירה בידן צבא לצורך הגנה עצמית ואף לא מנעה מהן אפשרות לנהל באופן מוגבל מדיניות חוץ. לעומת זאת, היא לא הרשתה לאף מדינה, גם לא לידידותיה, להתפשט טריטוריאליית מעבר לגבול שקבעה להן. באופן זה הפגינה את אדונותה על האזור והבטיחה ששום גורם מדיני לא יתחזק יתר על המידה.

רומא ראתה עצמה אחראית לגורל איטליה ועממיה השונים בתוקף אדונותה, ובעיקר משום שהגנתה מתחילה באופן ישיר בהגנתה של איטליה. לא כן באשר למרחב המזרחי תיכוני. היציבות של מדינות חלשות והסטאטוס קוו של המערכת, היו הבסיס להשגת מטרתה שהיתה ביסודה מדיניות של מנע. לפיכך, הגנת גבולה הצפונית של מוקדון לא היה מעניינה. היא אף לא התערבה התערבות ממשית למען ידידותה הקרובה פרגמון כשזו נכנסה למלחמה, כל זמן שלא נשקפה לה סכנה רצינית.

לא היה לה עניין לעסוק בחיכוכים קטנים. הסנאט הרומי אך העמיד פנים שהוא נותן דעתו ברצינות לסכסוך הממושך בין הליגה האכאית

לבין ספרטה. עניינו העיקרי במרחב היה, שידידותיה כמו פרגמון תהווה אלמנט של פיקוח אזורי, תספקנה אינפורמציה ותעמדה לרשותה צבא במקרה של מלחמה באזור כדי לשמור על איזונו הפנימי.

ההבדל השני היה גיאוגרפי על כל המשתמע ממנו. משום המרחק הגיאוגרפי הגדול ממוקדון ויוון לאיטליה, כשים מפריד ביניהם, ומשום שמסע רגלי לאורך היבשה הוא ממושך, רומא לא הסתכנה בהתקפת פתע מהמזרח כפי שיכולה היתה להסתכן מסמניום.

לפיכך, הרשתה לעצמה גם מנקודת ראות זאת לאפשר למוקדון ולמדינות יוון שברובן היו ידידותיה, להחזיק צבא, ולפקח על מוקדון באופן הרבה יותר רופף. לגורם הזמן, באשר למהירות התפתחות הסכנה, בוודאי שהיתה השלכה לגבי אופי הפיקוח ומידת האינטנסיביות שלו.

כללו של דבר, אסטרטגית השליטה הרומית עד לאמצע המאה השניה לפנה"ס היתה אחת – אסטרטגית שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון (להוציא את ארבעת הפרובינציות שרומא הקימה בסיציליה, קורסיקה וסרדיניה, ספרד הקרובה וספרד הרחוקה) שהותאמה למטרותיה המדיניות של רומא ולקחה בחשבון את המרחקים הגיאוגרפיים.

אסטרטגיית השליטה הרומית כלפי מוקדון

הקדמה

המקבילים לסמניטים מנקודת ראות של השליטה הרומית על האגן המזרחי של הים התיכון היו המוקדונים והממלכה הסלווקית.

כשם שהשליטה על הסמניטים הבטיחה במידה רבה את השליטה הרומית על כל איטליה, כך מנקודת ראות רומית, השליטה על מוקדון והבטחת הוצאתה של הממלכה הסלווקית אל מחוץ למרחב, הבטיחו את השליטה הרומית על האגן המזרחי של הים התיכון – האגן המזרחי של הים התיכון כוונתי ליוון, מוקדון, הים האגאי והחוף המערבי והדרומי של אסיה הקטנה.

האינפורמציה אודות ההסדר שעשתה רומא עם מוקדון לאחר הניצחון בשדה הקרב, והדינאמיקה של מערכת היחסים ביניהן לאחר מכן, רבה הרבה יותר מזו שיש לנו אודות הסמניטים. כאמור, הסכם השלום שעשתה רומא עמם לא השתמר, ואין לנו מושג על התפתחות

היחסים בין רומא לבין הסמניטים לאחר מלחמת טרנטום ועד לפרוץ המלחמה הפונית השנייה, ומושג קלוש לאחר מכן. לעומת זאת, השתמר הסכם השלום שכפתה רומא על מוקדון, וקיים מושג די-ברור על מערכת היחסים בין פיליפוס החמישי ובנו פרסאוס לבין רומא עד לחיסולה של המלוכה המוקדונית.

מהרקונסטרוקציה שניתן לעשות לגבי מרכיבי אסטרטגית השליטה הרומית כלפי הסמניטים, אפשר לקבוע כי מרכיביה הבסיסיים, אך בתוספת של שינויים, מצויים בהסדרי השליטה שקבעה רומא כלפי מוקדון.

עקרונות השליטה הרומית המשותפים הם – מתן אוטונומיה פנימית מליאה ואי-הצבת חילות מצב. הקטנת הטריטוריה מתוך כוונה להחליש דמוגרפיה וכלכלית את היריב ויצירת פיקוח.

ההבדלים, שנבעו מהסיבות שהוזכרו בסעיף הקודם, ביסודם הם, מתן רשות למוקדון להחזיק צבא ולנהל מדיניות חוץ ובטחון ופיקוח רופף יחסית לזה שהוטל על הסמניטים. כלומר, עצמאותה של מוקדון וחופש הפעולה שלה היו גדולים משל הסמניטים, למרות שהסטאטוס של הסמניטים – בעלי-ברית לרומא, היה כביכול עדיף על הסטאטוס של מוקדון שהיה ידידות – *amicitia*, מושג מדיני ערטילאי.

צבא

יש מקום להניח בוודאות שלסמניטים, כמו לכל עממי איטליה, לא היה צבא. ברור למדי שלאחר המלחמה הפונית השנייה הם היו צריכים להעמיד חיילים לרשותה של רומא ששרתו במסגרת צבאה כחלק מהליך קבוע לגבי כל איטליה. מוקדון לעומתם היתה רשאית על פי הסכם השלום להחזיק צבא בתוך גבולותיה.

להערכתנו, כפי שאראה בגוף הדיון באסטרטגית השליטה הרומית על מוקדון, הצבא שנקבע בהסכם השלום היה קטן, בן חמשת אלפים איש. מסיבות שונות הופעת אנטיוכוס באירופה וחוסר פיקוח ממשי על הנעשה בתוך מוקדון, טפח המספר לארבעים אלף חייל בזמן מלכות יורשו של פיליפוס, פרסאוס.

כמו כן, אף שהצי המוקדוני חוסל למעשה, הותר לפיליפוס החמישי להחזיק צי סמלי בן חמש אניות ובאנית הכתר. לעומת זאת, רומא לא דרשה מפיליפוס להעמיד לרשותה חיילים שילחמו במסגרת הצבא

הרומי. בזמן המלחמה נגד אנטיוכוס הוא אמנם נלחם נגד הליגה האטולית, בעלת בריתו של אנטיוכוס, אך באופן עצמאי ובתמורה להסכמה שיספח אל מלכותו שטחים שיכבוש מהליגה הזאת.

חוץ ובטחון

רומא, ככל הנראה נטלה לידיה מהסמניטים את ענייני החוץ והבטחון, כשם שנטלה מכל עממי איטליה. לעומת זאת, היא הותירה בידי פיליפוס את ההגנה העצמית. אך, כפי שאראה בהמשך, ככל הנראה דרשה ממנו בהסכם השלום לקבל את הסכמתה לפתוח במלחמה. היא לא הגבילה אותו באופן פורמאלי בניהול יחסי החוץ. אפשר שהניחה, שמשום שהיה מוקף מעבריו בכוחות עוינים לו, תהיה מדיניות זו בהכרח מוגבלת. אולם, לפי שלא הוטלו מגבלות פורמאליות, בנו פרסאוס ניהל מדיניות חוץ אקטיבית מאד וענפה, בעלת השלכות אסטרטגיות מרחיקות לכת, ולא היתה לרומא אפשרות אלא לבולמה באמצעות מלחמה.

פיקוח

רומא נתנה בתהליך ממושך ובמאמצים רבים מערכת של פיקוח בלימה וניתוק מעבריה של סמניום (על הסיבות והתהליך ראה: בפרק הדן באסטרטגית השליטה על הסמניטים).

רומא לא השקיעה מאמצים דומים מסביב למוקדון. היא הסתמכה על העובדה ששחררה את ערי יוון בכלל וצפונה בפרט מהסכנה המוקדונית, והעניקה להם עצמאות וחרות מחד ועל העוינות הכללית למוקדון ביוון מאידך. היא טיפחה איפא מצב שיצר אצלם אינטרס להיות נאמנים לה ולפקח על אויבתן לשעבר, אם אולי על סמך הוראות והנחיות שקיבלו ממנה (אין לנו אינפורמציה על כך) ואם על סמך האינטרס הבסיסי שלהן שהיה מנקודת ראות זאת קרוב מאוד לאינטרס הרומי אם לא זהה לו. כמו כן, יכלה רומא להסתמך על ידידתה פרגמון שתפקח על מוקדון מהמזרח.

קבלת ההחלטה האסטרטגית

במהותו, הסכם השלום שהוכתב לפיליפוס לאחר הניצחון הסופי בשדה הקרב, לא היה שונה מהאולטימטום שהוגש לו לפני שפרצה המלחמה.

תוצאות המלחמה לא שינו את הקונצפציה הבסיסית של הסנאט שנשאר עקבי במדיניותו. אמנם הדרישות הרומיות הוחמרו, ופיליפוס שילם את מחיר התבוסה במעמדו הכולל, ובאופן כספי, צבאי וטריטוריאלי. אבל לב לבה של האסטרטגיה הרומית נותר בעינו. פיליפוס נשאר מלכה של מוקדון, סוברני בתוך גבולות ממלכתו. אמנם באולטימטום שהוגש לו באבידוס הוא רק נדרש להפסיק להלחם ביוונים באשר הם ולא להתקיף את נחלאות בית תלמי, ולא נדרש לסגת מכל שטח שכבש. כלומר, לפני השימוש בכח הצבאי והפעלתו, רומא היתה מוכנה להכיר בפיליפוס כשליטה הריבוני של מוקדון רבתי, ובכל כיבושיו עד לאותה שנה. אבל משמעותו העמוקה של קבלת האולטימטום היתה, הכרתו של פיליפוס במעמדו כמלך מדרגה שניה, המציית להוראותיו של גוף מדיני שמעליו, שפורש את חסותו מעצם הדרישות באולטימטום, על פני כל העולם היווני שבאגן המזרחי של הים-התיכון ואף על בית תלמי, וקובע לו את מקומו באותו מרחב.

גישה זו נותרה בעינה אלא שכנפיו של פיליפוס קוצצו הרבה יותר מבחינה מדינית, צבאית וטריטוריאלי. בוודאי שלטיטוס פלמניוס היתה השפעה רבה על הסנאט בתהליך עיצוב הסכם השלום, אבל הוא לא קבע את העקרון הבסיסי שלו. כיוון, שכאמור בהקדמה, בפנינו נפרש קו מדיני עקבי שנמתח על פני מאות שנים. ראשיתו בלאטיוס בערך באמצע המאה הרביעית לפני הספירה (338), והמשכו במדיניות כלפי הסמניטים, איטליה כולה, ומעבר לאיטליה כלפי קרתגו.

הסכם השלום שנכפה על מוקדון היה דומה לא רק במהותו אלא גם בסעיפיו השונים להסכם השלום שהוכתב לקרתגו, שהמאבק עמה היה לאין שעור יותר קשה ואכזרי. אפשר שדעתם של רבים בסנאט לא היתה נוחה מהסעיפים הקלים מאוד יחסית לקשיי המלחמה ואכזריותה שקבע סקיפיו אפריקאנוס. בוודאי שלא השלימו עם מנהיגותו של חניבעל בה, אבל אין כל ראייה שהיתה באותה עת התנגדות למהותו של ההסכם, דהיינו, קרתגו המוחלשת והמפוקחת על ידי בעל-ברית – מסיניסה מלך נומידיה, מנהלת את חייה היומיומיים בעצמה ללא מעורבות רומית.

ואמנם טיטוס פלמניוס קבע שמינהגם של הרומאים מימים ימימה היה לחוס על המנוצחים, כשעדות חותכת לכך הוא השלום שהוענק

לחניבעל ולקרתגים.²³² מקביעתו זאת משתמע שהסכם השלום עם פיליפוס לא היה פרי גחמה אישית, או אינטרס אישי, או פרי קונסטלציה געית, אלא פרי עקרון מדיני קבוע.

יחסי רומא-מוקדון – רקע כללי

המגעיים הראשונים בין מוקדון לבין רומא אירעו בימיו של פיליפוס החמישי שעלה על כס המלוכה במוקדון בשנת 221. בהיודע דבר מפלותיה של רומא מידיו של חניבעל בשנתיים הראשונות לפלישתו לאיטליה, ניסה פיליפוס לנצל את חולשתה, ולהתבסס באיליריה שעל חופו המזרחי של הים האדריאטי, אולם ללא הצלחה. פעמיים נאלץ לסגת לנוכח הופעתו של צי רומי. פעם, בשנת 216 כשנסוג משום הופעת שיטת רומית בת עשר אוניות, ופעם בשנת 214, כאשר צי רומי שהופיע במימי איליריה גרם לו לשרוף את אניותיו ולסגת חזרה למוקדון. לאחר קרב קאנה שנערך בשנת 216, בו היכה חניבעל את רומא מכה קשה, עשה פיליפוס חוזה עם חניבעל, על פיו התחייב לשלוח לו עזרה לאיטליה אם וכאשר יבקש זאת חניבעל. שליחיו של פיליפוס שהיו בדרכם חזרה למוקדון מפגישתם עם חניבעל, ובאמתחתם החוזה, נתפשו על ידי הרומאים.

אי-לכך נקטה רומא בצעדים כדי למנוע את הושטת העזרה, ובהצלחה. משנת 214 שייט צי רומי בקביעות לאורך החוף המזרחי של הים האדריאטי, כדי למנוע העברת צבא דרך הים לאיטליה. ובשנת 211 כרתה רומא ברית עם הליגה האטולית במטרה לרתק את פיליפוס ליוון. עם כריתת הברית פרצה מלחמה הידועה בשם המלחמה המוקדונית הראשונה שהתנהלה בין הליגה האטולית ורומא שנעזרו בשנותיה הראשונות באטלוס הראשון מלך פרגמון לבין מוקדון. רומא שהשיגה את מטרתה העיקרית לבלום את פיליפוס, עשתה עמו שלום בשנת 205, הידוע בשם שלום פויניקה. מכאן והילך פיליפוס ריכז את מאמצי התפשטותו בים האגאי ולאורך חופי אסיה הקטנה. בשנת 203 הוא כרת ברית סודית עם אנטיוכוס השלישי מלך הממלכה הסלווקית, על מנת להשתלט על נחלאותיה של מצרים באזור.

דבר הברית נודע בסנאט הרומי מפי שתי משלחות מהמזרח. האחת שנשלחה מרודוס, והשנייה מאלכסנדריה. הסנאט, שחשש מפני שינוי אסטרטגי מרחיק לכת באגן המזרחי של הים-התיכון, כששני המלכים יגמדו או אפילו יחסלו את מצרים, ולאחר מכן יהפכו לכח מאיים כלפי מערב, לאחר שקיבל אישור מגורם רומי על התעצמותו הצבאית הגדולה של פיליפוס, קיבל החלטה לפתוח במלחמה, שאושרה על ידי אסיפת העם הרומית. המלחמה הידועה בשם המלחמה המוקדונית השנייה התנהלה בשנים 197–200. ההכרעה הושגה בשנת 197, כאשר המצביא הרומי טיטוס פלמנינוס זכה בניצחון גדול בקרב שנערך בתסליה שבצפון יוון, קרב קינוסקפאלאי. התבוסה הצבאית אילצה את פיליפוס לעשות שלום שתנאיו הוכתבו על ידי רומא.

אסטרטגית השליטה כלפי מוקדון

אף שרומא לא הפכה את מוקדון לבעלת-ברית, בדומה לעממי איטליה, אסטרטגית השליטה שלה כלפיה כללה את אותם שלושה יסודות שהרכיבו את אסטרטגית השליטה שלה באיטליה: נדיבות, החלשה ופיקוח.

נדיבות

נדיבות, מרכיב בסיסי של אסטרטגית השליטה הרומית בכלל, וכלפי פיליפוס החמישי ומוקדון בפרט, מוצאת ביטוי טקסטואלי בתשובתו של פלמנינוס לדרישות האטולים לחיסולו של המלך המוקדוני. הוא אמר: "הרומאים, פרט למנהגם עתיק היומין לחוס על מנוצחים, נתנו עדות ברורה לנדיבותם בשלום שהעניקו לחניבעל, ולאנשי קרתגו".²³³ ובהמשך, בהקשר ישיר לדרישת האטולים לסלק את פיליפוס הוא אמר: "שיחות רבות נוהלו עם פיליפוס, כלום אי-פעם הועלתה הדרישה שיוותר על כסאו? או משום שנוצח בקרב, המלחמה נעשית לגורם שאין לסלוח בגינו?" והמשיך "המידה הנעלה ביותר כלפי המנוצחים היא הפייסנות הגדולה ביותר".²³⁴ במשפטים אלו קובע פלמנינוס, כי נדיבות ופייסנות כלפי יריב מנוצח היו והינם יסודות מדיניותה עתיקת היומין של רומא.

233 ליויוס XXXIII, 12, 7.

234 שם, 12, 8–9. ראה גם אפיאנוס, מקדוניקה, IX, 2.

ואמנם מדיניות זו ננקטה כבר בראשית המאה החמישית לפנה"ס, כשרומא כרתה ברית בין שווים עם הליגה הלאטינית למרות שהליגה נוצחה במלחמה. ובאה לידי ביטוי מובהק בהסדרה בלאטיום ובקמפאניה לאחר המלחמה הלאטינית הגדולה, גם כלפי עממי איטליה, ובמידה מסוימת כלפי הסמיטיים.

הנדיבות כלפי המנוצח – קו מדיני שעבר כחוט השני במדיניות הרומית במשך מאות בשנים, היתה איפא גם בבסיס מדיניותה כלפי מוקדון. פלמנינוס צבע אמנם מדיניות זו בצבעים מורליים חדים: "המידה הנעלה ביותר כלפי המנוצח היא הפייסנות הגדולה ביותר",²³⁵ אולם ברור שהפרגמטיזם הוא ששלט בה. דהיינו, היא מהווה מרכיב יעיל בתוך מערכת של אמצעים, שמטרתה לשמר בידיה של רומא לאורך זמן את פירות הניצחון.

אמנם לא רק נדיבות היא שהדריכה את פלמנינוס במדיניותו הבסיסית כלפי פיליפוס ומוקדון. הוא עצמו קבע כי יש לשמור על מלכותו של פיליפוס, כיוון שמוקדון מהווה חגורת הגנה ליוון מפני פלישות של שבטים צפוניים. ובמקורות העתיקים נמסר, כי החשש מפני התקרבותו של אנטיוכוס ששהה באותה עת בדרום אסיה הקטנה, והיה נוסע מערבה, זרז את פלמנינוס לכרות שלום עם פיליפוס החמישי ולהשאירו על כנו. ובספרות המודרנית אף מועלית סברה, כי רומא חששה מפני התחזקותה היתירה של הליגה האטולית, אם יוצר חלל ריק בצפון יוון כתוצאה מחיסולה של מוקדון, שאליו תכנס אותה ליגה. אולם לפי שמדיניות הנדיבות, שביסודה היתה הענקת אוטונומיה פנימית מליאה, ואי-סילוק מנהיגים מקומיים, היתה ביסוד מדיניותה של רומא במשך מאות שנים, ברי שקונצפציה פרגמטית זאת, היתה ביסוד מדיניותה כלפי פיליפוס החמישי.

מדיניות הנדיבות כלפי פיליפוס החמישי והמוקדונים באה לידי ביטוי בראש וראשונה, בנקיטה של מדיניות שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון, דהיינו רומא לא הציבה במוקדון פקידים רומיים ולא חיל-מצב. יתירה מזאת, פיליפוס הוכר ברומא כמלך מוקדון, ודיודורוס קובע שנעשה אף לידיד העם הרומי.²³⁶ ברור שבשלב מסוים, אכן פיליפוס

235 ליויוס XXXIII, 12, 9.

236 דיודורוס XXXI, 8, 1.

נעשה לידיד העם הרומי, שהרי מקורות אחדים מוסרים, שפרסאוס בנו, בעלותו לשלטון, שלח שליחים לרומא, כדי לחדש את ידידות אביו עם העם הרומי.²³⁷

אולם סביר ביותר שפיליפוס לא זכה במעמד זה של "ידיד" כבר בהסכם השלום שנחתם לאחר תבוסתו בקרב קינוסקפאלאי, שהרי בהסכם זה, שסעיפים משלו נמסרו הן על ידי פוליביוס, הן על ידי ליויוס, ואף על ידי אפיאנוס, לא מובא ולו ברמז שתקום ידידות בין העם הרומי לבינו. קשה להניח, שלו "ידידות", שהיתה מעמד בעל משמעות מדינית, אכן נקבעה בהסכם השלום, ההיסטוריונים הללו היו מתעלמים ממנה. אף אין סיבה נראית לעין, שהיה להם מניע להעלמתה.

העובדה, שבהסכם השלום עם אנטיוכוס השלישי מודגשת כבר בסעיפו הראשון, שתקום "ידידות" בין שני הצדדים, מלמדת שכאשר רומא רצתה, כוננה אותה בהסכמי שלום. אפשר, שההבדל ביחסה של רומא כלפי שני המלכים נבע מהמשקע הכבד שהיה לה כלפי פיליפוס, ולכן לא יכלה לראות בו ידיד. ה"ידידות" (amicitia) בטאה יחס כללי, ולא היה לה היבט פורמאלי כלשהו. ולפי שפיליפוס תקע בגבה סכין, כשכרת ברית עם חניבעל שנה לאחר מפלת קאנה, רומא לא כללה בהסכם השלום סעיף המביע אהדה כלפיו. לעומת זאת, אפשר מאד שמאוחר יותר, רומא העניקה לפיליפוס מעמד של "ידיד" אם מטעם פרגמאטי, להרחיקו מאנטיוכוס, או אם כתודה על העזרה שהושיט לה נגד המלך הסלווקי. אם אכן הועלה באותו הקשר אף לדרגה של בעל-ברית, כפי שמוסר פלוטארכוס,²³⁸ וכפי, שעל פי גירסת ליויוס,²³⁹ הציג עצמו פיליפוס בפני שליחים רומיים שבפניהם התיצב בשנת 185, קשה לדעת. שהרי מאליה עולה השאלה, מדוע חתר פרסאוס עם עלותו

237 פוליביוס XXV, 31. הניסוח – ידידות אביו, נמצאת אצל, דיודורוס XXX, 30. אצל ליויוס XL, 58, 8 ואצל זונאראס IX, 22.

238 פלוטארכוס, ט. פלמינינוס, 14, 2. ממנו ניתן להבין כי הברית נעשתה ערב ההתנגשות עם אנטיוכוס, שכן, בנשימה אחת הוא מזכיר שהרומאים גם החזירו לפיליפוס את בנו דמטריוס שעל פי הסכם השלום היה בידם כבר-ערובה.

239 ליויוס XXXIX, 28, 14. פיליפוס הציג עצמו כ"ידיד" ו"בעל-ברית" של רומא.

לשלטון לחדש את ידידות אביו ולא את בריתו עם רומא, שהוא מעמד יותר גבוה.

הנדיבות כלפי פיליפוס ומוקדון, באה לידי ביטוי במתן אוטונומיה פנימית מליאה. לפיליפוס הותר לנהל את ענייניה הפנימיים של מוקדון ללא כל מגבלה שהיא. יתירה מזאת, תחומי השלטון והשליטה שלו היו נרחבים מאלו שרומא התירה לעממי איטליה השונים. כאמור, היא נטלה מהם לחלוטין את ענייני החוץ והבטחון. אך בהותירה לו החזקת צבא, היא הפקידה בידי את הגנתה של מוקדון, ובאופן מוגבל מאוד נותרה לו יכולת לנהל מגעים עם מדינות זרות, שהרי לא הוטלו עליו איסורים לנהל קשרים דיפלומטיים, כמו כן לא הוטל עליו מס שנתי.

עקב הסיטואציה המשתנה, כתוצאה מפלישתו של אנטיוכוס לאירופה, כשהיה ברור לסנאט שהמלחמה עם המלך הסלווקי ממשמת ובאה, גילתה רומא כלפי פיליפוס נדיבות הולכת וגוברת. המניע ל"רוחב לבה" של רומא היה החשש מפני הצטרפותו אל אנטיוכוס. במלים אחרות, בסיטואציה זמנית זאת, ובקוניונקטורה המיוחדת הזאת, רומא התייחסה אל פיליפוס כאל מי שיכול לקבל הכרעה עצמאית אם להצטרף אליה או אל אויבה, ואל מוקדון איפא, כאל מדינה עצמאית.

פיליפוס עצמו פסח זמן מה על שני הסעיפים באיזה צד לתמוך.²⁴⁰ גם אנטיוכוס ראה בו למעשה מלך עצמאי כשפנה אליו בהצעה,²⁴¹ די מפתה, להצטרף אליו לקואליציה נגד רומא. יוצא איפא, שמרכיבי הנדיבות בהסכם השלום אפשרו מצב, שבהופעת צד שלישי, אנטיוכוס, אל תוך מרחב השליטה הרומי, היה פיליפוס מחוץ למעגל שליטה זה. הסיבות ברורות, נותרה בידו עוצמה צבאית. מוקדון לא היתה תחת שלטון רומי. הצבא הרומי נמצא הרחק ממנה, עדיין באיטליה, ואילו לא הרחק ממוקדון רחשה פעילות צבאית ביוזמתו של מלך חזק. ברי אמנם, שנאמנותו של פיליפוס לרומא ותמיכתו בה, נבעו בראש וראשונה מכח הרתעתה, תוצאת ניצחונה בקרב קינוסקפאלאי. אך רומא עצמה כלל לא היתה בטוחה בטוטאליות של כוח זה. לפיכך השתמשה בתמריצים, כמו החזרת בנו דמטריוס שנלקח לרומא כבן-ערובה על פי הסכם השלום, ויתור על שארית קנס המלחמה, והסכמה להרחבת גבולותיה של מוקדון על ידי סיפוח ערים שיכבוש מהאטולים שעה שילחם במ לצידה, וסיפוח

240 אפיאנוס, סוריה, 16.

241 ליווס XXXIX, 28, 6.

אתאמניה, אותה מדינה קטנה ששכנה מערבית למוקדון. כללו של דבר, השילוב בין ההרתעה מכוח הניצחון, והחזור שהרעיף הנחות והטבות גרמו לו לפיליפוס להילחם לצידה של רומא נגד הליגה האטולית, ולסייע באופן לוגיסטי לצבא הרומי שהתקדם לעבר אסיה הקטנה. אלמנט הנדיבות פתח אמנם פתח לאי-ודאות, אך "גמישות" רומית שנעשתה מתוך התאמה לסיטואציה החדשה הבטיחה את האינטרס הרומי.

לאחר חלוף המשבר, עם הבסתו של המלך הסורי, והדיפתו המוחלטת מאסיה הקטנה אל מעבר להרי הטאורוס – אל סוריה, התאימה רומא שנית את מידת "נדיבותה" למצב החדש. היא כמו הושיבה אותו על כס הנאשמים, משום התפשטותו הטריטוריאלית שלא היתה בסופו של דבר לטעמה.

הסכם השלום שנחתם לאחר קרב קינוסקאפאלאי אמנם נשאר על כנו. אך למלך המוקדוני הובהר היטב, ובאורח דיפלומטי גס, שחריגה מאותה מסגרת נדיבה, שלנוכח עזרתו לרומא נראתה בעיניו צרה מדי,²⁴² עלולה לעלות לו ביוקר.

ואכן בתהליך "השכנוע" הרומי, כפשע היה בינם לבין פרוץ מלחמה. ופיליפוס משנכווה פעם ברותחין, כשלא קיבל את האולטימטום הרומי שהוגש לו בשנת 200 באבידוס שעל חוף אסיה-הקטנה, ובכך הביא לפרוץ המלחמה המוקדונית השנייה, הפעם נזהר בצוננים. הוא נאלץ בסופו של דבר לסגת, אמנם לא מאותם אזורים שבצפון יוון, אך מאותן שתי ערים בתראקיה, אאנוס ומרוניאה שרומא דרשה בכל תוקף את הסתלקותן מהן.

החלשה

החלשתה של מוקדון נעשתה בשלושה מישורים. במישור הטריטוריאל, הצבאי והמדיני. רומא צמצמה במידה ניכרת את שטח שלטונו של פיליפוס, הקטינה את צבאו, וכפועל יוצא של תבוסתו במלחמה, והגזירות שנגזרו עליו, נחלש מעמדו המדיני במידה רבה. סמכותו הוגבלה לגבולותיה המקוריים של מוקדון, והשפעתה המדינית של מוקדון מחוצה לה כמעט ונעלמה לחלוטין בימי חייו.

242 על תחושת הקיפוח וכפיות הטובה של רומא כלפיו לאור העזרה שהושיט במלחמה נגד האטולים ואנטיוכוס, ראה דברי פיליפוס כפי שהם מובאים על ידי ליוויס XXXIX, 28, 1-14.

המישור הטריטוריאלי

המפה החדשה של מוקדון עוצבה ביסודה בהסכם השלום שנחתם בשנת 196 בין רומא לבין פיליפוס. שטח הממלכה צומצם במידה ניכרת. מוקדון הוגבלה בגבולותיה המקוריים. בהסכם השלום נקבע שפיליפוס חייב לסגת מכל הערים היווניות שהיו בשליטתו.²⁴³ גזירה זו נבעה מהעקרון המדיני שטבעה רומא: "חרות ליוונים" באשר הם, שמצא את ביטויו במשפט הפותח של הסכם השלום. התביעה מפיליפוס לבצע נסיגה כללית מצפון יוון, מתראקיה וממרחבי הים האגאי, עמדה בניגוד לאולטימטום שהוגש לו באבידוס, בו נדרש אמנם להפסיק להלחם ביוונים באשר הם שם, אך לא נדרש לנסיגה כלשהי. השינוי בעמדתה של רומא חל במהלך המלחמה. כשנה לפני קרב קינוסקפאלאי, כשפלמנינוס, המצביא הרומי, פגש את פיליפוס בטמפה, הוא דרש ממנו לסגת לגבולותיה המקוריים של מוקדון. השאלה היא מה גרם לשינוי. האם נקמנות ותחושה של עוצמה, ולאחר הקרב ניצול הניצחון והכוח, או שמא עקרון "חרות היוונים" שהוטבע כעקרון מדיני של רומא במהלך המלחמה, היה נר לרגליה, או הרצון לגמד את מוקדון ולהפכה ממדינה מרכזית מאיימת באגן המזרחי של הים-התיכון למדינה זוטרה אחת מיני כמה במרחב האמורי? דומה שהתשובה מכילה את שלושת האלמנטים, אולם לא במידה שווה.

היצר להפרע ממוקדון ככל הנראה היה קיים. אך בתקופה זו רגשנות רומית היתה מוגבלת על ידי הרציונל הרומי, ובמהלכים מדיניים היא באה לידי ביטוי באופן שולי בלבד. אשר לדאגה לחרותו של העולם היווני, ובכך ספק אם היתה השיקול המכריע, שכן גם ביחס לעקרון "חרות היוונים" רומא תפגין גמישות ותעדיף בברור את האינטרס הרומי על פני האינטרס היווני. דוגמאות לכך עולות מפרשת מגעיה והסתבכותה

243 ליוויס XXXIII 30, 2-3. פוליביוס XVIII 44, 2-4. בנוסף רומא קרעה ממוקדון גופה את השבט אורסטאי שמרד בפיליפוס בזמן המלחמה. השבט קיבל אוטונומיה; ליוויס XXXIII, 34, 6. פוליביוס XVIII 47, 6. כמו כן היה פיליפוס צריך למסור לפלאורטוס מלך איליריה את שתי הערים לכניס ופרטוס שהיו בשטח איליריה שהיה בשליטתו – ליוויס XXXIII 34, 11. פוליביוס XVIII, 47, 12.

עם אנטיוכוס השלישי, כשפעם תגלה נכונות לפגוע בחרות של יוונים ופעם תפגע בה ממש.

בשנת 193 הציע פלמנינוס לשליחיו של אנטיוכוס השלישי הצעה, שמשמעותה הפקרת הערים היווניות באסיה הקטנה לידי של המלך הסלווקי בתמורה לנסיגתו מאירופה. רומא היתה מוכנה ובכן לפגוע בעקרון "חרות היוונים" באשר הם, עבור הבטחת בטחונה כפי שהבינה אותו. אולם המלך לא זו בלבד שלא נסוג מאירופה, אלא, שעל פי הזמנת הליגה האטולית פלש ליוון. במצב זה, ברצותה לרתום את פיליפוס לצידה, רומא פגעה באותה קביעה גורפת שהופיעה כסעיף ראשון בהסכם השלום, שעל פיליפוס לסגת מכל הערים היווניות, והעמידה פלסתר את העיקרון המדיני שהציגה כמגינת היוונים באשר הם. בעת המלחמה נגד אנטיוכוס ושותפתו הליגה האטולית, מפקדי צבא רומים, בוודאי בהשראת הסנאט, אך אין סימוכין לכך, נתנו הרשאה לפיליפוס לספח לעצמו ערים שאותן יכבוש מהאטולים. ניתנה לו אף ידי חופשית לפעול באתאמניה.²⁴⁴

על סמך הרשאה זו כבש פיליפוס וסיפח לממלכתו את דולופיה, פרהביה, אפרנטיה, ודמטריאס שבצפון יוון, וכמו כן את אתאמניה.²⁴⁵ מכל המקומות הללו הוא חוייב לסגת מספר שנים קודם לכן, בהתאם להסכם השלום של שנת 196.²⁴⁶

ברי איפא, שלפי שהעקרון המדיני "חרות ליוונים" כופף לאינטרס הרומי, ולפי שרומא יצאה למלחמה בפיליפוס מתוך חששה מפני בריתו עם אנטיוכוס (ראה חלק ג'), הרצון לגמד את מוקדון, הוא שהיה בבסיס הגזירה שנגזרה על פיליפוס לסגת אל גבולותיה המקוריים.

במהלך המלחמה נגד אנטיוכוס והאטולים, הפרשה הטריטוריאלית לא באה לסיומה. עקב כיבושיו של פיליפוס נוצרה תסבוכת שנגעו בה כל הגורמים הנוגעים בדבר, דהיינו רומא, מוקדון והמקומות שנכבשו. בחורף 186/5 התייצבו בסנאט משלחות ממקומות שונים: מטעמו של אאומנס מלך פרגמון, מתסליה, מפרהביה, מאתאמניה וכמו כן גולים מהעיר התראקית מרוניאה.

244 ליוויס XXXIX, 23, 10; 25, 4-5.

245 שם, XXXVI, 33, 5-7; 34, 9. XXXIX, 23, 11-12; 28, 4.

246 פוליביוס XVIII, 47, 6. ליוויס XXXIII, 34, 6.

כל המשלחות התלונו על כיבושיו הטריטוריאליים של פיליפוס. נציגיו של המלך אאומנס מסרו שפיליפוס השתלט על ערים בתראקיה. אנשי תסליה ופרהביה התלונו שעריהן בידיהם. נציגי אתאמניה קבלו שהשתלט עליה לחלוטין, והגולים ממרוניאה מסרו שכבש את שתי הערים התראקיות אאנוס ומרוניאה.²⁴⁷ תלונו אלו פתחו שרשרת של מגעים בין רומא לבין פיליפוס. המגעים נמשכו עד לשנת 183. במסגרתם, נשלחו ועדות חקירה רומיות לאזורים הנידונים ואל מוקדון, והתקבלו החלטות הן על ידי השליחים הרומיים והן על ידי הסנאט, שהחלטתו בסופו של דבר היתה הקובעת. הסנאט החליט שעל פיליפוס לסגת מכל השטחים שכבש. השאלה היא, באיזו מידה היתה החלטתו של הסנאט שרירותית, דהיינו משלא הזדקק עוד לפיליפוס, ניצל את ההזדמנות שנקרתה בפניו, והחליט להסיג את מוקדון חזרה לגבולות שנקבעו על פי הסכם השלום משנת 196? או שמא היתה זו החלטה אסטרטגית, דהיינו, משנוכח לדעת שפיליפוס השתלט על שטחים בניגוד להחלטה רומית, החליט לנקוט נגדו ביד תקיפה? דומה שבתשובה נכרכים שני אלמנטים אלו ביחד. ברי לחלוטין, שבכובשו את שתי הערים אאנוס ומרוניאה, התעלם פיליפוס מהחלטה רומית. שהרי כשקבע בשנת 189 הפרטור קוינטוס פביוס לבאו את גבולה המזרחי של מוקדון, הוא הוציאן מתחומה באופן ברור.²⁴⁸ לגבי שני מקומות נוספים, דולופיה ואתאמניה התמונה אינה ברורה. תהפוכות המלחמה באטולים הביאו, ששני המקומות הללו שנכבשו כאמור על ידי פיליפוס חזרו לידיים אטוליות. אין לדעת אם רומא החזירה אותם לידיהם עם סיומה, או שמא השתלט עליהם על דעת עצמו.²⁴⁹ מכל מקום, מסקירת האירועים של שנת 185 מסתבר שפיליפוס השתלט על שתי הערים התראקיות, וגם

247 ליוויס XXXVII, 60, 7, XXXIX, 27, 10.

248 פוליביוס XXI, 31, 3-4, ליוויס XXXVIII, 10, 3, 11, 9.

249 פיליפוס שלח משלחת לרומא להתלונן על שהפסיד את השטחים הללו. לא נמסר אם הוחזרו לו. גם בהסכם השלום של רומא עם האטולים, לא נקבע שיוחזרו שטחים כלשהם לפיליפוס – ליוויס XXXVIII, 11, 9. פוליביוס XXI, 32, 13.

דולופיה ואתאמניה היו בידיו.²⁵⁰ ליוויס מוסר שכשנדוע לסנאט על השתלטותו של פיליפוס על שתי הערים התראקיות הוא הזדעזע, ולא נתן דעתו במיוחד לענייני תסליה.²⁵¹ תגובתו זו של הסנאט מובנת, שכן להשתלטותו של פיליפוס על שתי הערים בניגוד מוחלט להחלטה רומית, היתה משמעות אסטרטגית מרחיקת לכת מנקודת ראותה של רומא, שאפשר שפיליפוס לא ירד לעומקה. שכן, לפי שלאחר המלחמה המוקדונית השניה והמלחמה נגד אנטיוכוס השלישי, רומא הסתלקה לחלוטין מהמרחב המוקדוני-יווני, דהיינו לא השאירה בו לא צבא ולא פקידים ולא סיפחה אף שעל אדמה בו לאדמת העם הרומי, הגבולות המדיניים החדשים שקבעה במרחב זה, היוו את הביטוי הישיר היחיד למרותה עליו. לפיכך, שינוי גבול בו על ידי גורם כלשהו, שלא על דעתה, ועל אחת כמה וכמה בניגוד לדעתה, היווה פגיעה בוטה וישירה במרותה ההגמוניאלית. ולפי שלא היו בידה כלים בשטח לתקן במהירות את השינוי, הרי שיכול היה להתפרש ברומא כהתרסה כלפי מרותה וכפגיעה מכוונת בה. לפיכך הזמין עימות ישיר עם הסנאט שיכול להתגלגל אפילו לכדי מלחמה. חריפות תגובתו היתה תלויה כנראה במידה ששינוי הגבול פגע בתדמיתה של רומא, במעמדה ההגמוניאלי, ובאינטרס הבסיסי שלה לשמור על סטאטוס-קוו המיועד למנוע זעזועים ושינויים העלולים להוליד סיכון לביטחונה מתוך האזור גופו.

מנקודת ראות של עיבוד המפה המדינית החדשה במרחב המוקדוני-יווני, רומא התמקדה בעיקר בגורמים המדיניים המרכזיים שבו, וכמעט ולא נתנה דעתה לגורמים שוליים. היא כאמור צמצמה את שטחה של אויבתה מוקדון, הרחיבה לאחר המלחמה המוקדונית השניה את שטחה של הליגה האטולית, אך צמצמה אותה לאחר המלחמה נגד אנטיוכוס. הרחיבה את גבולה של הליגה האכאית ועוד אי-אלו שינויים קטנים אחרים. רומא, שלא היתה מוכנה לעבור לסדר היום על התרחבות שלא על דעתה, אף לא של בעלת בריתה – הליגה האכאית, ואילצה אותה לסגת מהאי זקינתוס, על אחת כמה וכמה שלא יכלה היתה לעבור בשתיקה על השתלטות על שטח שהיתה בניגוד להחלטתה, של אויבה פיליפוס. לכעסו של הסנאט על פיליפוס היה איפא בסיס אסטרטגי.

250 פוליביוס XXII, 6, 1-3. ליוויס XXXIX, 23, 13; 24, 6-12; 25, 3-9; 25, 17-16.

251 שם, XXXIX, 24, 7.

מאידך ברי, שהתעוררו גם השנאה הישנה, וגם הרצון להשפילו ולהחזירו לממדים הטריטוריאליים שנקבעו לו לאחר המלחמה נגדו. שכן, למפגש הראשון של השליחים הרומיים מטעם הסנאט עם פיליפוס, נלווה מימד של השפלת המלך המוקדוני באופן אישי. אף לא עזרו לו טיעונו ששבש שטחים בהסכמה רומית והוא נדרש לפנותם. החלטת הסנאט שבאה בעקבות החלטת השליחים היתה שעליו לפנות את כל השטחים.

סופו של הסכסוך היה בפשרה. פיליפוס שסבר שבידיו שוליים של התנגדות, התנגד להחלטת הסנאט, ואילו האמצעי היחיד שבאמצעותו הסנאט יכול היה לכפות את רצונו, היתה מלחמה. אך שני הצדדים לא רצו בה. פיליפוס, למרות כל רגשי התסכול והמרירות שגאו בו, הבין שאין בידיו כלים באותה עת כדי לנצח, ואילו לגבי רומא, שתי ערים בתראקיה, ומספר מקומות בצפון יוון, שמרביתם אם לא כולם נכבשו והוחזקו על ידי פיליפוס מתוך הסכמה רומית, לא העמידו בסכנה אינטרס רומי בסיסי באזור. ולפי שרעור ההגמוניה הרומית לא נראה כלל באופק, לא היתה הצדקה להקצאת משאבים וכח-אדם הדרושים למאמץ מלחמתי בהיקף לא קטן. על בסיס זה, הבינו שני הצדדים שעליהם להתפשר.

האמצעי שבאמצעותו הושגה הפשרה היה דמטריוס בנו של פיליפוס, בן ערובה ברומא במשך מספר שנים וחביבם של סנאטורים. הוא נשלח על ידי אביו אל הסנאט כשליח של רצון-טוב. ואמנם הוא התקבל בזרועות פתוחות. בשאלת אאנוס ומרוניאה עמד הסנאט בכל תוקף על דעתו ודרש את פינויין, אך ביחס לתלונות היווניים בצפון יוון קיבל הסנאט את טענת פיליפוס שהושמעה מפי דמטריוס, שצדק נעשה או יעשה.²⁵² מלים אחרות, הסנאט הסכים לסיפוחי פיליפוס בצפון יוון. הסנאט הבלגי איפא על שרירות החלטתו הקודמת כלפי פיליפוס, אך לא ויתר בעניין שמשמעותו כפיפות להגמוניה הרומית.

כללו של דבר, רומא צמצמה את שטח ממלכתו של פיליפוס במידה ניכרת לאחר ניצחונה בקינוסקפאלאי, מתוך כוונה לגמדו, להחלישו ולמזער את השפעתו הבין-לאומית. משנזדקקה לשרותיו בעת מלחמה הוא קיבל הרשאה לספח מספר מקומות יוניים. לאחר שחלף הצורך

בשרותו והתגלעה הזדמנות, הפעיל הסנאט עליו לחץ לפנות את אותם מקומות שכבש וסיפח. לפי שהסנאט לא היה מוכן לצאת למלחמה בשאלה זאת, שולי ההתנגדות של פיליפוס היו חזקים דיים כדי לשמור על השטחים שסיפח בהסכמה רומית, אך על שתי הערים התראקיות שרומא קבעה שהן מחוץ לתחומי מוקדון, נאלץ לוותר. כיווצה הטריטוריאלי של מוקדון המחיש לבני התקופה, שהפכה מכוח מרכזי באגן המזרחי של הים התיכון, למדינה שהשפעתה הבין-לאומית זעירה. לכיווצה של מוקדון היה גם פאן אחר מנקודת ראותה של רומא. משמעותו היתה, שחרור יוונים משלטונו של פיליפוס. שחרור זה בוודאי שתרים לקרובה של רומא לעולמם. ואף שגילתה חוסר-עקביות כלפי עקרון "חרות היוונים", דומה שבמשך חייו של פיליפוס לא נחלש מעמדה בקרב מרביתם, לפחות לא למראית עין. תרמו לכך בוודאי שנאת היוונים כלפי המלך המוקדוני ועוצמתה של רומא שהלכה וגברה עקב ניצחונותיה.

המישור הצבאי והמדיני

בהתאם להסכם השלום, נאלץ פיליפוס להסגיר את ציו לרומא, למעט שש אניות שאחת מהן היתה אנית הכתר.²⁵³ סעיף זה חיסל למעשה את כוחו הימי של פיליפוס. מטרתו ברורה. למנוע מהמלך כל אפשרות של התפשטות חדשה באזור הים האגאי, ולנטרל כל איום אפשרי של העברת כוחות בכל קונסטלציה שהיא לכיוון מערב, דהיינו איטליה.

לטווח רחוק, מניעת השימוש בים, נועדה ככל הנראה לא רק כדי לסכל איום פוטנציאלי צבאי, אלא גם כדי לבלום אפשרות של התעצמות כוללת. מניעת התעצמות כלכלית באמצעות סחר-בינלאומי, ויצירת קשרים באמצעות האפיק הימי, נועדה בוודאי גם היא כדי לתרום להפיכתה של מוקדון לישות מדינית חסרת השפעה.

סעיף בהסכם השלום שמופיע אצל לייוס בלבד, הגביל את חיל הרגלים של פיליפוס לחמשת אלפים חייל.²⁵⁴ אמנם לפי ששום מקור אחר שמתייחס לתוכן הסכם השלום, ובמיוחד פוליביוס, אינו מזכיר סעיף כזה, וברור שהצבא המוקדוני, בוודאי בזמנו של פרסאוס, היה גדול פי

253 פוליביוס XVIII, 44, 6. לייוס XXXIII, 33, 5.

254 לייוס XXXIII, 33, 6.

כמה ממספר זה, הרי שיש בסיס להנחה המקובלת, שמסורת זו, שבאה לידי ביטוי בסקירתו של ליוויס, מוטעית.

אולם אפשר להעלות שיקולים לאפשרות שהסנאט הרומי אכן כלל סעיף זה בהסכם השלום. ידוע היטב, שמעממי איטליה נשללה האפשרות להחזיק צבא משלהן שלא במסגרת הצבא הרומי. יתירה מזאת, לסעיף אחר המופיע גם הוא רק אצל ליוויס, הקובע שמוקדון צריכה לקבל את רשותה של רומא כדי לצאת למלחמה, יש סעיף מקביל המוסכם על דעת כל החוקרים, כקיים בהסכם השלום עם קרתגו, ולפיכך הוא מציג קו אסטרטגי עקבי. אי-לזאת, אי-אפשר לבטלו על סמך הטענה שאינו מופיע אצל פוליביוס. מכאן שנשמט בסיס הטענה שאין לקבל סעיף המופיע אצל ליוויס אך לא אצל פוליביוס. הטענה הזאת נופלת ובכך גם לגבי הסעיף שהגביל את מספר הרגלים המוקדונים.

לא קשה להסביר מדוע מספר הרגלים בצבא המוקדוני עלה על חמשת אלפים. ראשית, לא היה פיקוח רומי ממשי על הנעשה בתוך מוקדון. יתירה מזאת, ערב המלחמה עם אנטיוכוס, רומא הגמישה כאמור בסעיף הקודם את עמדתה לגבי מספר סעיפים בהסכם השלום. ועתה, לאור הצטרפותו של פיליפוס למלחמה באטולים, בוודאי שהיה מקום לא רק להעלים עין מהמגבלה, אלא לאפשר במפורש לחרוג ממנה כדי לתרום למאמץ הצבאי.

דומה איפא, שבעת עשיית הסכם השלום, רומא רצתה להחליש במידה ניכרת את צבא מוקדון, ולהעמידו על כח שיכול להגן על גבולה הצפוני של הממלכה, אך לא מעבר לכך. אולם התפתחויות במרחב היווני גרמו ככל הנראה לרומא לשנות את מדיניותה.

אשר לסעיף שאסר על מוקדון לפתוח במלחמה ללא רשותה של רומא. אם סעיף כזה הוטל על קרתגו שאפשרותה הממשית לפתוח במלחמה היתה מוגבלת לשכן אחד בלבד – נומידיה, הרי שעל אחת כמה וכמה הגיוני שרומא, שהיתה ערבה לחרותן של ישויות מדיניות יוניות שהיו בחלקן הגדול חלשות, ומעורבותה בענייני יוון היתה עמוקה הרבה יותר ממעורבותה בענייני צפון-אפריקה, הטילה מגבלה כזאת על מוקדון, ובוודאי שלא היתה סובלת פתיחת מלחמה נגד פרגמון.

אמנם בזירה שלרומא לא היה בה עדיין אינטרס, דהיינו גבולה הצפוני של מוקדון, פתח פיליפוס במלחמה נגד שבטים תראקיים בלי ליטול את רשותה. אך לפי שלרומא לא היה עניין באיזורים אלו, או אפילו לא ידעה על פעילותו של פיליפוס שם, לא מפתיע שאין בידינו כל

ידיעה על תגובתה. לעומת זאת, פיליפוס ויורשו פרסאוס לא העזו לפתוח במלחמה בזירה היוונית, להוציא את התקפתו של פרסאוס את דולופיה, שהוסברה על ידו ובצדק, כעניין פנימי של דיכוי מרידה. כללו של דבר, כוונתה של רומא בהסכם השלום היתה להחליש מאד את מוקדון, לכווצה טריטוריאלית, להגבילה צבאית, ולהפוך אותה לישות מדינית קטנה, שלא רק שלא תסכן את רומא אלא תהפוך אותה למדינת חסות התלויה ברצונה ובכוחה של רומא.

פיקוח ובלימה

לצרכי פיקוח ובלימה, הסתמכה רומא על הישויות המדיניות שבאזור, ולא כוננה אמצעים ממוסדים שבאמצעותם ניתן היה לחלוש על מוקדון באופן הדוק וקבוע. הסתפקותה בפיקוח רופף בהרבה בהשוואה לזה שנקטה בו כלפי הסמניטים, נבעה משלוש סיבות: גיאוגרפית, מדינית ופוליטית.

ריחוקה היחסי של מוקדון מרומא, כשהים האדריאטי, לנוכח חיסול הצי המוקדוני, נעשה מכשול בלתי עביר, הקנה לרומא זמן כוננות במקרה של ניסיון מוקדוני לפלוש לאיטליה. אמנם מסע לאורך חופי הים האדריאטי, על פי דוגמת מסעו של חניבעל, היה אפשרי. אך לאור המציאות המדינית שיצרה רומא באגן המזרחי של הים התיכון, ובמיוחד בצפון יוון, הוא לא יכול היה להיות מפתיע. העברת אינפורמציה ממקור מדיני כלשהו באזור היתה מאפשרת לרומא לסכל פלישה מעין זו, או לפחות להתכונן לה כראוי. החשש לפיכך ממוקדון היה קטן מהחשש מפני הסמניטים.

ומההיבט המדיני, רומא אמנם ראתה את מוקדון ככפופה לה אך לא נשלטת על ידה. לא זו בלבד שלא ניהלה אותה, אלא אף פטרה עצמה מהגנתה, הותירה בידה צבא ולא הטילה עליה מגבלות בניהול מדיניות חוץ במישור הדיפלומטי לפחות לא באופן פורמלי. ניתן לפיכך להגדיר את מעמדה של מוקדון כאוטונומיה פנימית מליאה ומוגברת, או כבעלת עצמאות מוגבלת. לפיכך סביר, שלאור החלשתה של מוקדון מחד ומתן עצמאות מוגבלת מאידך, נוצרה בסנאט הערכה, שדחף מוקדוני לפתוח במלחמה ברומא הוא ברמה נמוכה. לפיכך לא נראה צורך בהקמת טבעת פיקוח קבועה וממוסדת סביבה.

יתירה מזאת, אפשרויות הפיקוח היו מוגבלות. הקמתן של נקודות פיקוח קבועות סביב מוקדון היתה כרוכה בהפקעת אדמות וסיפוחן אל אדמת העם הרומי ובשליחת מתיישבים רומיים ואיטלקיים כדי לאיישם. פעולה מעין זו הייתה נוטעת בלב היוונים תחושה שהחליפו אדון באדון, ומדיניותה של רומא לרתום את היוונים לאינטרסים שלה היתה נכשלת. יתירה מזאת, התעמולה האנטי-רומית שהפיצה הליגה האטולית היתה מצליחה להתסיס את יוון נגדה.

ובנוסף, ספק רב אם בשלב מוקדם זה, הסנאט היה מסוגל כלל לעצב מדיניות מגובשת של שליחת אזרחים ובעלי-ברית למרחק כה גדול כצעד מדיני-בטחוני.

אי לזאת, רומא ביססה את מדיניות הפיקוח שלה על הנתונים הבאים, באורח פרדוקסלי על אישיותו של פיליפוס החמישי מלך מוקדון. מלך זה יצק בשכניו פחד ושנאה. קל היה ובכן לרומא להציג עצמה כהיפוכו המוחלט ביחסה ליוונים. הוא העריץ השתלטן ואילו היא המשחררת והמגינה. לפי שבאורח זה דחפה אותם לחשוב, שהאינטרס העליון שלהם הוא לידע אותה על צעדים העשויים לסכן אותם, היא הפכה אותם למשרתי האינטרס הבסיסי שלה. מנקודת ראות זאת, הדמיון באינטרס שרומא יצרה הפכו את היוונים, בעיקר את תושבי צפון-יוון, לאמצעי פיקוח ובלימה. התגרות מוקדונית, שלא לדבר על התקפה, תזמין על פי אותו הגיון תגובה רומית שתבלום את האירוע. חגורת בלימה זאת השתרעה ממערב ומדרום-מערב למוקדון.

ממזרח למוקדון יכלה רומא להסתמך על פרגמון, גם משום נאמנותה עוד משנת 211, וגם משום דימיון באינטרס. התעצמות מוקדונית, או פעילות בלתי שגרתית מצידה, בוודאי שהיו גורמים לעצבנות בבית-המלוכה הפרגמוני.

רומא יכלה איפא להסתמך על פרגמון כמכשיר פיקוח כלפי מוקדון, כפי שהסתמכה על מסיניסה מלך נומידיה כלפי קרתגו. מנגנון הפיקוח כלל ובכן את המרכיבים הבאים: מרכיב אתני מקומי שמסר אינפורמציה ראשונית, ומרכיב רומי שאימת אינפורמציה זאת, ובדק את הנעשה בשטח מנקודת ראות של האינטרס הרומי. פעולת הפיקוח התנהלה איפא באורח זה. לאחר שהיה מגיע מידע ממקור מקומי, היתה נשלחת לאזור ועדת חקירה רומית, ועל סמך מכלול האינפורמציה היתה נופלת החלטה בסנאט.

עצם קיומה של שיטת פיקוח זאת, היתה מותנית בתחושת היוונים שאמנם קיימת קירבת אינטרסים בינם לבין רומא. דהיינו, שחרותם ועצמאותם הנם נר לרגלה של רומא, ושמנקודת ראותם, היא אכן היפוכה המוחלט של מוקדון. משך קיומה של השיטה היה מותנה במידת תרומתה של רומא לצפיות המקומיים. חולשתה נעוצה במצבים ובהלכי-רוח משתנים, היכולים לגרור אי-אזיון בין האינטרס הרומי לבין האינטרס המקומי ולהביא אף להתמוטטותה.

למרות הגאונות הטבועה ברעיונה הבסיסי של השיטה, ביסודו של דבר היתה חובבנית, מה עוד שהאנטגוניזם המוקדוני-יווני לא היה בהכרח נתון קבוע, ולתוך המדיניות הפילהלנית של רומא נכנסו גורמים משתנים שגרמו לשחיקתה.

יצירת תדמית של שוחרת חרות היוונים

רומא הקנייתה לעצמה באופן שיטתי תדמית של שוחרת חרות היוונים. עוד במהלך המלחמה המוקדונית השניה הטביעה את הסיסמה "חרות ליוונים". סיסמה זאת מצאה את ביטויה המובהק בהסכם השלום עם פיליפוס החמישי. המשפט שפתח את מסכת סעיפי ההסכם קבע "שכל היוונים באסיה ובאירופה ישוחררו ויהיו כפופים לחוקיהם".²⁵⁵ קביעה זו היא בראש וראשונה הצהרה מדינית עקרונית, לפיה רומא רואה את היוונים באשר הם כזכאים לחרות. אפשר שהיה בה גם התרסה כלפי אנטיוכוס, שערים יווניות באסיה הקטנה היו כפופות למרותו, אך היתה מנקודת ראות זאת חסרת משקל מעשי. מיד לאחר הצגת העקרון, צווה פיליפוס לפנות את כל הערים היווניות שתחת שליטתו ולמסרן לרומאים.

על פי גרסת פוליביוס,²⁵⁶ בדיון פנימי בהשתתפות פלמנינוס ועשרת הלגאטים הרומיים שנשלחו לאזור כדי לבצע בו את מדיניותה של רומא, שהתקיים זמן קצר לאחר חתימת ההסכם, התבטא פלמנינוס ואמר: שאם הרומאים רוצים... לשכנע את כולם שחצו את האדריאטי לא למען האינטרסים שלהם, אלא כדי לשחרר את יוון, על רומא לסגת מכל מקום, ולשחרר את כל הערים שמצויים בהן חילות מצב מוקדוניים.

255 פוליביוס XVIII, 46, 2; ליוויס XXXIII, 30, 2.

256 פוליביוס XVIII, 45, 9.

על פי גרסה זאת, שאף פלמנינוס לטעת בקרב היוונים רושם מוטעה, שתכליתה של רומא היתה בראש ובראשונה לשחררם. שחרור זה, קודם אף לאינטרס הרומי. זיוף זה לא מופיע בגרסתו של ליווס.²⁵⁷ פלמנינוס לפי גרסה זאת לא טען שהרומאים נכנסו למלחמה בראש וראשונה למען האינטרס היווני.

יחד עם זאת, ברור ממנה שפלמנינוס, שדרש לשחרר את כל היוונים, חתר לזכות באהדתם ובתמיכתם. ואמנם זמן קצר לאחר דיונים אלו, הוקראה בקורינתוס בזמן המשחקים האיסתמיים ההצהרה המפורסמת, בשם הסנאט ובשמו של טיטוס קוינטוס פלמנינוס, שעניינה שחרור הערים היווניות ביוון. ההצהרה לא היתה סתמית שכן ננקבו בה שמות הערים.²⁵⁸

אין צל של ספק, באמצעותה השיגה רומא וטיטוס פלמנינוס שהיה הרוח החיה בעיצוב המדיניות הרומית כלפי היוונים, את מטרתם. נמסר שההצהרה סחפה כרוח את כל היוונים. הם לא האמינו למשמע אזניהם. התלהבותם לא ידעה גבולות. טיטוס פלמנינוס קנה אותם ללא סייג. הם הבינו שהיוונים באשר הם שוחררו.²⁵⁹ ועל פי גרסת ליווס, הביעו היוונים במשך ימים רבים בשיחותיהם את תודתם בזו הלשון: "ישנו עם אחד בעולם שניהל מלחמה על חשבוננו, בעמלו, בסיכוננו למען חרות הזולת... הוא חצה את הים... כדי שבכל מקום יהיה צדק ומשפט וחוק. על ידי קולו של כרוז אחד שוחררו כל ערי יוון ואסיה".²⁶⁰

מגירסה זאת של ליווס משתמע שהיוונים נתפתו להאמין שהאינטרס שלהם קדם בעיני רומא לאינטרס הרומי. אף אם לא כך, בוודאי ששוכנעו בכנות כוונותיה של רומא כלפיהם ושהם נמצאים בראש מעייניה.

שנתיים לאחר מכן, בשנת 194, הודיע פלמנינוס בוועידה שנערכה בקורינתוס, בהשתתפות נציגים מכל ערי יוון, על פינויה המוחלט של יוון מכל הצבא הרומי. הפינוי כלל גם את "שלוש השלשלאות" של יוון: חלקיס, דמטריאס, והאקרופוליס של קורינתוס. הוא סיים את הצהרתו במלים: "על היוונים לשמור בכוחות עצמם על החרות שהושגה על ידי

257 ליווס XXXIII, 31, 8-9.

258 פוליביוס XVIII, 46, 5; ליווס XXXIII, 32, 5.

259 פוליביוס XXIII, 46, 15.

260 ליווס XXXIII, 32, 5-7.

צבאות זרים, והוחזרה להם מתוך רצון טוב של כוחות זרים, על מנת שהעם הרומי ידע שהחרות הוענקה לאנשים הראויים לה וכי מתנתו הוענקה כ"אזות".²⁶¹ ההצהרה, והפינוי הצבאי שבא בעקבותיה הוכיחו ליוונים פעם נוספת, שכוונת רומא לשחררם היא אמיתית.

אף שבמשפט שסיים את הצהרתו של פלמנינוס היתה חבויה אזהרה, שעל העם הרומי לדעת שהחרות הוענקה לאנשים ראויים. ובמהלך ההצהרה, קודם לשורות שצוטטו, הבהיר פלמנינוס שחרות מבוקרת בריאה לפרט ולמדינה, ואילו בלתי מרוסנת היא למעמסה ושורש להפקרות, ומבין השורות משתמע, שאין לדעת כיצד יגיב העם הרומי אם היוונים ישתמשו בחרות שהוענקה להם שלא כ"אזות". עם סיומה, כך על פי גרסת ליוויס, זלגו דמעות שמחה מעיני הנוכחים, הושמעו מלמולי הסכמה, והיו שאמרו שיש להטביע את דבריו בלב ובנשמה כי קולו היה כקול האורקולום.²⁶²

עד כדי כך, דברי אלהים חיים. פלמנינוס סחף פעם נוספת את הנציגים היווניים להאמין בכוונותיה הטובות של רומא כלפיהם. ובכן, הסכם השלום, הצהרת קורינתוס ופינוי הצבא הרומי מיוון יצרו ביוון משקע שרומא היא מגינתם, שוחרת טובתם ושחרותם בראש מעייניה.

מנגנון הפיקוח בפועל

משהתפזרו ענני המלחמה נגד אנטיוכוס התברר, שמפת יוון השתנתה כמעט. כתגמול על שיתוף פעולתו עם רומא הורשה פיליפוס לספח שטחים שכבש בצפון-יוון, את פרהביה, דולופיה וכמו כן את הממלכה הקטנה אתאמניה. כשהוא מטפח ציפיות חדשות של התעצמות והתרחבות העז פיליפוס להשתלט גם על שתי הערים התראקיות אאנוס ומרוניאה שהוצאו על ידי רומא בברור מתחום שליטתו.

בחורף 186/5 התייצבו מספר משלחות בפני הסנאט והתלוננו על התפשטותו זו של פיליפוס. משלחות מתסליה ומפרהביה התלוננו על שעריהן מוחזקות בידי פיליפוס. שליחים מטעם אאומנס מלך פרגמון התלוננו על השתלטותו על ערים בתראקיה ועל העברת אוכלוסיה

261 שם, XXXIV, 49.

262 שם, 50, 2.

מתראקיה למוקדון. גולים ממרוניאה דיווחו על השתלטותו על אאנוס ומרוניאה. הסנאט, כך מסר ליוויס, הזדעזע במיוחד מהשתלטותו על אאנוס ומרוניאה ופחות מדברי השליחים התסליים.²⁶³ בנוסף לתלונות אלו התלוננה משלחת מאתאמניה כי פיליפוס השתלט על כולה.²⁶⁴ הסנאט, לאחר שהקשיב גם לדברי נציגיו של פיליפוס, שהמלך כבש את ערי תסליה ופרהביה, את מגנסיה ואת אתאמניה בהסכמת מצביאים רומיים, החליט לשלוח ועדה רומית על מנת להכריע במחלוקת.²⁶⁵ בהקשר לפרשת ההופעה של המשלחות השונות בסנאט מתעוררות שאלות שאין להן תשובות בטקסט.

כיבושיו של פיליפוס בצפון יוון נערכו במרוצת המלחמה נגד הליגה האטולית שהסתיימה בשנת 189. מדוע חיכו איפא המתלוננים כשלוש או ארבע שנים עד שהתיצבו בסנאט? וכיצד ניתן להסביר שהמשלחות השונות מצפון-יוון, מתראקיה ומפרגמון התייצבו באותו פרק זמן בפני הסנאט, האם היתה כאן יד מכוונת שמשכה בחוטים מאחורי הקלעים או שמא מקריות? האם הסנאט יזם את התלונות וארגן את הופעת המשלחות? מליוויס למדים שהסנאט הקשיב לתלונות באופן שהיה ברור שלא יתעלם מהן.²⁶⁶ יתירה מזאת, העובדה שכל המשלחות התייצבו בעת ובעונה אחת בפני הסנאט מלמדת, שהסנאט היה מוכן לקבל את כולן ורצה לשמוע מה בפי כולן. מערכת העברת האינפורמציה פעלה ובכן על פי השיטה הרומית אפילו אם הופעת כל המשלחות יחד היתה מקרית או תוך תאום מוקדם ביניהן גם ללא יוזמה רומית.

פרגמון שהחלה לחשוש מפני התפשטותו של פיליפוס בחוף התראקי, מסרה אינפורמציה חיונית לסנאט, שפיליפוס השתלט על ערים בניגוד להחלטתה של רומא.²⁶⁷ ואילו עממי צפון יוון, שראו על בסיס הצהרת החרות והסגת הצבא הרומי מיוון את רומא כמגינת חירותן, הגיעו לרומא מתוך הכרה שיש משקל מדיני ומוסרי לתלונותיהן.

263 ליוויס XXXIX, 24, 7.

264 על המשלחות – ליוויס XXXIX, 24, 6–10.

265 ליוויס XXXIX, 24, 13.

266 ליוויס XXXIX, 24, 6.

267 בשנת 189 הפרו-פרטור לבאו שתחם את גבול מוקדון באזור התראקי, הוציא את אאנוס ומרוניאה אל מחוץ לגבולות מוקדון.

ואמנם כאשר השמיעו היוונים את תלונותיהם בפני ועדת החקירה שנשלחה לצפון-יוון מטעמו של הסנאט, הם טענו בשם החרות שמקורה ברומא. הם הציגו את שורש הבעיה באופן כזה: הרומאים מקור חרותם הינם רחוקים. בקרבנם לעומת זאת נמצא אדון קשה שמונע מהם להשתמש בחסדים שהעניקו להם הרומאים.²⁶⁸ יתירה מזאת, הם הקצינו ואמרו שאפילו חרות הדיבור נשללה מהם. על הרומאים מוטל איפא לנקוט באמצעים כדי להקטין את פחד היוונים מחד ואת האגרסיביות של פיליפוס מאידך. אחרת לשווא נוצח והם לשווא שוחררו.²⁶⁹ המתלוננים מצפון-יוון תבעו איפא מרומא לפרוע את התחייבותה המדינית והמוסרית כלפיהם.

המתונים בסגנונם פנו אמנם לפיליפוס, אך באותם טעונים מדיניים, שיסלח על שמבקשים הם חרות. הם הציגו לו שיאמץ לעצמו נוהג של בעל-ברית ושל חבר, ושיחקה את הרומאים המעדיפים לזכות בבעלי-ברית באהבה ולא בהפחדה.²⁷⁰ הפניה אמנם היתה אל פיליפוס אבל בעקיפין גם הם פנו אל הרומאים. שהרי הרומאים הם אילו שצריכים להעניק את החרות ועל פיליפוס לקבל זאת באהדה. אפשר שבפנייתם היה שמץ של ציניות ושל אירוניה, שכן היתה זאת דרישה מוגזמת ממלך קשוח, אמביציוני ומתוסכל כמוהו.

ברור איפא, שהמשלחות מצפון יוון שהתייצבו בפני הסנאט היו חדורות הכרה בכוחה המוסרי של עמדתם ובעוצמתה המדינית. ליווס תאר בצמצום את שהתרחש בתוך הסנאט שעה שהמשלחות השונות התייצבו בפניו. אך אפשר שלו הרחיב את היריעה, כפי שעשה כשסקר את טענותיהם של היוונים בפני השליחים הרומיים שנשלחו לצפון-יוון ולאחר מכן לתראקיה, היתה עולה מערכת טעונים דומה.

האסטרטגיה הרומית הבסיסית של יצירת מערך פיקוח לא הרחק מגבולות מוקדון, באמצעות יצירת דמיון באינטרסים בינה לבין היוונים, נחלה איפא במקרה זה הצלחה.

ובאופן מקיבליסטי, לא רק שעל בסיס דמיון זה רומא גרמה ליוונים להתלונן, אלא שלא היתה לה בשלב זה ברירה אלא להמשיך ולממשו. לפיכך, למרות טענותיו של פיליפוס שבהסכמה כבש, פסקו השליחים

268 שם, 25, 11.

269 שם, 25, 12.

270 שם, 25, 15.

שעליו לפנות את כל הערים מחילות מצב, ולהגביל את מלכותו בגבולותיה העתיקים של מוקדון.²⁷¹ אפילו אם צדק פיליפוס בטענותיו מבחינה משפטית, רומא היתה חייבת לאור אסטרטגית השליטה שלה, לממש פעם נוספת את עקרון "חרות היוונים". אחרת היתה שומטת את הקרקע מתחת לרגליה, והפיקוח על מוקדון היה מתפורר לפחות בחלקו. מכל מקום, פיליפוס מוחלש ומרוסן עלה בקנה-אחד עם האינטרס הרומי.

לאחר פסיקתם, פנו השליחים הרומיים לתראקיה, לעיר תסלוניקה, כדי לחקור את עניין ערי תראקיה. לאחר ששמעו את טענות שליחי אאומנס מלך פרגמון ואת תשובתו המרשימה של פיליפוס, פסקו פסיקה המתחשבת כביכול בטענות שני הצדדים. לשליחי אאומנס, שטענו שאאנוס ומרוניאה נמסרה לפרגמון על ידי ועדת העשרה שהסדירה את האזור לאחר הניצחון על אנטיוכוס, הם השיבו, שאם אמנם כך היה, הערים תהיינה לפרגמון.

ואילו לפיליפוס, שטען שהן מגיעות לו משום שרותיו הטובים לרומא, הם ענו, שאם כבשן במלחמה תהיינה שלו. ולשני הצדדים הם קבעו, שאם טענותיהם אינן נכונות, הסנאט הוא שיפסוק. בדברי תשובתם לפיליפוס ניכר הכזב.

ראשית, פיליפוס לא טען שכבשן במלחמה, ובתראקיה לא נערכה כלל מלחמה. חברי הוועדה שבוודאי ידעו זאת, חסלו למעשה בפסיקתם את סיכוייו לקבל את שתי הערים. ושנית, באורח ציני ומתחסד, פסיקה זאת עמדה בניגוד לפסיקתם בעניין ערי צפון-יוון. שהרי כשטען פיליפוס שכבש ערים בהסכמה רומית הוציאו אותן מידי. אך כשלא טען שכבש, פסקו שאם כבש ימסרו אותן לידי.

בפסיקות הללו יש חיזוק לקביעתי, שלעקרון החרות שהועלה על ידי הנציגים היווניים, היה משקל מכריע בהחלטת השליחים הרומיים. שהרי לגבי מקומוניהם פסקו בהחלטיות. אך לגבי אאנוס ומרוניאה שהיו ערים תראקיות, ולפיכך לגביהן לא חלה הצהרת החרות, יכלו השליחים הרומיים לגלות גמישות כביכול.

בראשית 184 חזרו השליחים לרומא. הסנאט החליט על סמך פסיקתם ושמיעה חוזרת של טענות כל הצדדים, שעל פיליפוס לפנות את

הערים בפרהביה ובתסליה שהשתלט עליהם. דהיינו נענה לדרישות היוונים מצפון-יוון (אפשר שלא נענה לדרישת האתאמנים שכן הם לא מוזכרים) ולפנות לא רק אאנוס ומרוניאה אלא את כל החוף התראקי. פסיקת הסנאט היתה קשה. הוא גילה כפיות טובה כלפי המלך המוקדוני ולא התחשב כלל בטענותיו. במערכת שיקוליו הכריעו ככל הנראה שני העקרונות הבסיסיים של אסטרטגית השליטה שלו, להחליש ולפקח. מנקודת ראות זאת, אמינותה של רומא בעיני היוונים היתה חשובה לו לסנאט יותר מהגינותה כלפי פיליפוס. מנגנון הפיקוח אכן פעל כהלכה. הסנאט דווח על התפשטותו של פיליפוס לפרטיה. אך משרצה להמשיך ולהחזיק במנגנון זה, וגם להמשיך ולהחליש את פיליפוס, הוא כרסם באלמנט השלישי של אסטרטגית השליטה הוא הנדיבות. בכך סלל את התמוטטותה של אסטרטגית השליטה כלפי מוקדון.

כשלון אסטרטגית השליטה הרומית כלפי מוקדון

כשלושים שנה לאחר פרוץ המלחמה המוקדונית השנייה, פתחה רומא במלחמה נוספת נגד מוקדון. כשלוש שנים לאחר זמן של שלושת יסודות אסטרטגית השליטה – נדיבות, החלשה, פיקוח ובלימה מחד, ואישיותו של יורשו של פיליפוס, פרסאוס מאידך, היו ביסוד הרקע למלחמה זו. הכשלוש האמור, היווה קטליזטור ואולי אף גורם יסודי להתעצמותה של מוקדון ולגידול ניכר בהשפעתה המדינית הבין-לאומית. חוסר נדיבותה של רומא כלפי פיליפוס בשנותיו האחרונות, הפיחו בו רגשי זעם ותסכול שנתבם כדבריו של ליווס ובאישורם של פוליביוס ופלוטארכוס, לאפיק המלחמה. דהיינו, להתעצמות צבאית במשנה מרץ ולהכנות לטווח רחוק לפריצתה. לפי שרומא לא פיקחה על ענייניה הפנימיים של מוקדון, החל פיליפוס, אפשר שכבר זמן מה לאחר מפתו בקינוסקפאלאי ועשית השלום עם רומא, בהתחזקות כלכלית ובגידול דמוגרפי של אנשים צעירים הן כתוצאה מריבוי טבעי מואץ והן כתוצאה מהעברת תראקים לתוך מוקדון. התעצמות זאת קיבלה תאוצה בזמנו של פרסאוס. לפי שרומא שברה במו ידה את מנגנון הפיקוח והבלימה שכוננה ביוון כלפי מוקדון, כשעשתה פלסטר מעקרון "חרות היוונים" בסוף ימיו של פיליפוס, השכיל פרסאוס באישיותו החיננית ובמהלכיו הכובשים לקנות את לבם

של היוונים. בכך שבר את טבעת האיבה סביבו ביוון, שאותה טפחה קודם לכן רומא לצרכיה. תנופתו המדינית הופנתה גם מזרחה. שם השכיל לאגוף את ידידתה של רומא, פרגמון, מצפון, על ידי התקרבות אל פרוסיאס מלך ביתיניה, ומדרום באמצעות התקרבות אל סלווקוס הרביעי מלך סוריה.

רומא נוכחה לדעת כי פרסאוס פרץ בהרבה את המסגרת שקבעה למוקדון בתוך המערך המדיני שבנתה באגן המזרחי של היס-התיכון, והוא עומד למוטט את מדיניותה שגבתה שתי מלחמות גדולות ושנועדה להבטיח את בטחונה. תוך שנים ספורות בלבד הפך פרסאוס לסיכון פוטנציאלי לרומא הן מבחינה מדינית והן מבחינה צבאית, ובעתיד הקרוב וכך הובהר לה היטב, הוא עתיד לתפוש את מקומה, כבעל ההשפעה המרכזית באגן המזרחי של היס-התיכון. לרומא לא נותרה איפא ברירה אלא לחסל מלך זה ולהפוך את מוקדון לישות מדינית עלובה ומפורקת.

מה הביא איפא את רומא לכשלוך מוחלט של אסטרטגית השליטה שלה?

מנדיבות לכפיות טובה

מדיניותה הנדיבה של רומא כלפי פיליפוס ומוקדון לאחר קינוסקפאלאי התחלפה במדינות צינית מעליבה לאחר מגנסיה. המלך, שתמך ברומא במלחמתה באנטיוכוס השלישי, קיווה ליחס הולם ולתגמול מדיני נאות. מלך אמביציוזי זה, אף שכבר עמד היטב על מגבלות כוחו הצבאי והכיר לדעת את מקומו במערך המדיני של רומא, טיפח תקוות של התחזקות שתהווה פיצוי ולו חלקי להתנפצות חלומותיו להפך לכח מרכזי במזרח היס-התיכון. אולם רומא, במקום לטפח את ידידותו ולשמור על גאותו, בחרה בקו מדיני שמשמעותו היתה השפלה במישור האישי וכפיות טובה במישור המדיני. לאחר שאנטיוכוס הורחק אל מעבר להרי הטאורוס, ורומא לא נזקקה עוד לשרותיו ולעזרתו של פיליפוס, משהובאו נגדו תלונות מעממים בצפון-יוון, מהעיר התראקית מרוניאה ומפרגמון, צידד הסנאט בברור במתלוננים. לא זו בלבד שנציגיו העליבו אותו באופן אישי, הסנאט התכחש למעשה להסכמים שעשה פיליפוס עם מצביאים רומיים ערב המלחמה נגד אנטיוכוס והליגה האטולית ובמהלכה. אם היו לפיליפוס אשליות כלשהן ביחס למעמדו ברומא ולאפשרות התעצמותה

של מוקדון, באה המציאות המדינית וטפחה על פניו. אך מלך זה, כפי שניתן ללמוד מליוויס, פוליביוס ומפלוטארכוס, לא השלים עם הגורל שכפתה עליו רומא. בחרוק שיניים החל להתכונן למלחמה הבאה. השפלתו האישית, וכפיות הטובה המדינית היו בשורש החלטתו להיאבק בגזר דינה של רומא, להתכונן למלחמה, וכשיגיע למסקנה שכוחו הצבאי עמו לנצח, לפתוח בה.

ליוויס, שאין לחשוד בו בנטיות פרו-מוקדוניות או אנטי-רומיות, הטיל את כובד האשמה לפתיחת הנתים שהוביל לפרוץ המלחמה המוקדונית השלישית על כתפיה של רומא. כיצד הציג וניתח את קביעתו כי ראשיתה של המלחמה – *initia* – נעשתה על ידי פיליפוס ולו חי שנים נוספות היה פותח בה בעצמו.²⁷²

ליוויס אמנם קבע שפיליפוס נעלב מסעיף אחד בהסכם השלום שנחתם לאחר קינוסקפאלאי, ששלל ממנו את הזכות להעניש את המוקדונים שמרדו בו במהלך המלחמה. בנוסף, המלך כעס על הרומאים במהלך המלחמה נגד האטולים, על שהורו לו לסגת מחומות לאמיה. אך דומה שלשני מקרים אלו לא היתה השפעה רבה על כיוונו האסטרטגי של המלך. שהרי ליוויס מסר, כי משניתנה למלך יד חופשית לכבוש את אתאמניה ומקומות נוספים הוא פויס.²⁷³ ומסקירתו ברור, כי עיקר כעסו כלפי רומא עלה משום התנהגותה כלפיו בפרשת התלונות שהעלו נגדו בסנאט נציגי תסליה, פרהביה, אתאמניה, מרוניאה ושליחיו של אאומנס מלך פרגמון. לאחר שהתלונות הושמעו, הסנאט החליט לשלוח ועדה בת שלושה אנשים לחקור אותן. ועדה זו בהגיעה לטמפה, כינסה ועידה בנוכחות המתלוננים מצפון יוון – אנשי תסליה, פרהביה ואתאמניה ובנוכחותו של פיליפוס. וכך מתאר ליוויס את אשר אירע בוועדה: "כולם תפשו את מקומותיהם, חברי הועדה כבוררים, המתלוננים כמאשימים, ופיליפוס כאילו היה נאשם השומע האשמות נגדו".²⁷⁴

במשפט זה, כבר הציג ליוויס את ביזויו של המלך שהועמד לא כצד שווה בתהליך של בורות, אלא כנחות למרות מעמדו המלכותי, כמי שחייב להתגונן בפני האשמות שהוטחו כלפיו. מדברי תשובתו אפשר

272 ליוויס XXXIX, 23, 5.

273 XXXIX, 26, 1.

274 שם, 25, 1. *Philipus ad audienda crimina tamquam reus* ;

להרגיש כי המלך הבין איזו החלטה עלולה ליפול, שכן לא הסתפק בטעונוי הלגאלים שהערים בפרהביה ואתמניה ניתנו לו על ידי הקונסול אקיליוס והרומאים מכיוון שהיו בצד האויב, אלא הוסיף נימה אישית, אמוציונאלית בעלת גוון מוסרי והמשולבת בשיקול פוליטי-מדיני. בין היתר אמר שהוא יודע, שאם אילו שהעניקו לו אותן במתנה ירצו לקחתה בחזרה יהיה עליו להחזירה, אך בכך יעשה עוול לחבר טוב יותר ונאמן יותר כדי לרצות בעלי ברית רופפים וחסרי ערך.²⁷⁵

הועדה שלא התרשמה כלל ועיקר מטעונוי, מצדקתם וממשקלם המדיני, החליטה שעליו לפנות את כל הערים הנידונות ולחזור לגבול הישן של מוקדון. פיליפוס ראה איפא בהחלטה זו מעשה עוול – iniuria, כפיות טובה מובהקת, ואף ליוויס כינה החלטה זו פגיעה קשה במלך.²⁷⁶ מטמפה המשיכה הועדה לתסלוניקה כדי לחקור את פרשת הערים התראקיות אאנוס ומרוניאה. כאן נשא בפניה פיליפוס נאום שעיקרו פרוט השרותים הגדולים ששרת את רומא והעוול שנעשה לו ואולי ימשיך להעשות. אבל בסוף הנאום היתה כבר נימה יותר קיצונית. התנהגותה של רומא כלפיו היתה כאל אויב שהרי זו משמעות המשפט שסיים את הנאום "אם תחליטו לראות בי אויב המשיכו לפעול כפי שהתחלתם". אמנם ההתייחסות המילולית היא כלפי העתיד אבל ברור שרוצה הוא לומר, אך אינו יכול לומר זאת מפורשות, שרומא פעלה כאילו היה אויב. אם כך, הם ניצבים זה מול זה כאויבים, על אחת כמה וכמה אם יקרעו ממנו גם את אאנוס ומרוניאה. והמילים האחרונות של הנאום היו "אני מתחנן בפניכם, אל תשפטו שאני ראוי לעוול כה גדול".²⁷⁷

הועדה, אפשר שתחת השפעת נאומו של פיליפוס, השאירה את החלטה בדבר גורלן של הערים אאנוס ומרוניאה בידי הסנאט שקבע, כי שתי הערים וכל החוף התראקי יקרעו ממוקדון. אף ששם את הדברים בפי המלך, ליוויס הציג בחריפות רבה את הקיפוח והעוול שנהגה רומא במלך ואת רגשי התרעומת הקשים והאין האונים שהתעוררו בו. ליוויס מציג בצורה חדה וברורה שהמלך בזמן

275 שם, 26, 12.

276 שם, 27, 1; graviter offenso rege.

277 XXXIX, 28, 13-14.

המלחמה באנטייכוס ובאטולים היה מסור מאוד לרומאים. בהסכמתם השתלט על מקומות חדשים, ואילו רומא נהגה בו מנהג אויב ושללה אותם ממנו.

והוא מסכם ואומר: "אילו היו הסיבות העיקריות שהסבו את לבו של פיליפוס מן הרומאים"²⁷⁸, והוא ממשיך, "המלחמה, כך נראה, לא החלה על ידי בנו פרסאוס בגלל סיבות חדשות אלא הועברה בירושה מאב לבן".

המשך השתלשלות העניינים על סמך סקירתו של ליוויס היה כדלהלן: משנודעה לפיליפוס החלטת הסנאט שעליו לפנות את הערים התראקיות, הורה לרצוח את מנהיגי הסיעה הפרו-רומית במרוניאה. הרצח שבוצע היה בהיקף נרחב. החלטה מטורפת זאת מלמדת על זעמו הרצחני של פיליפוס כלפי המתלוננים נגדו בקרב אנשי מרוניאה, שהתפרץ עקב תחושת התסכול ואין האונים שלו לנוכח החלטת הסנאט. אפשר שפרט לנקמנות חסרת מעצורים היה כאן ניסיון לסבך את הפרשה, ליצור תוהו ובוהו מקומי, על מנת להסיח את דעתה של המשלחת הרומית החדשה ממשימתה, שהיתה לוודא שאכן נסוג מערי תראקיה. אם כך, הרי שנכשל בכוונתו, ולא זו בלבד אלא שהמשלחת הרומית, משיצאה מפגישה עמו, הכריזה קבל עם שפניו של פיליפוס למלחמה.²⁷⁹ היתה זו אזהרה ברורה, שאם פיליפוס לא ימלא אחר החלטת הסנאט, תפרוץ מלחמה. מהלכו הרצחני של פיליפוס הביא איפא כמעט לקרע מוחלט עם רומא, מצב שמפניו חשש פיליפוס, וליוויס מפרש ואומר, שעל מנת להרויח זמן, מכיוון שכוחו הצבאי לא היה חזק דיו, החליט פיליפוס לשלוח את בנו דמטריוס לרומא.²⁸⁰

כללו של דבר, מליוויס עולה בברור, שפיליפוס חש עצמו מושפל ומקופח על ידי רומא כפזית הטובה. רגשות הזעם, הנקמנות והאין אונים שבו לנוכח עוצמתה של רומא, באו עד לכדי התפרצות רצחנית כלפי אנשי מרוניאה, וברוב תסכולו עלה על נתיב ההכנות למלחמה שהורישו בבוא העת לבנו. לפי שאין לחשוד כאמור בליוויס שהעדיף את מוקדון על פני רומא, וכמו כן אין למצוא פגם בהגיון הפנימי של השתלשלות העניינים

278 שם, 29, 3. Haec causa maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis.

279 XXXIX, 35, 1.

280 שם, 35, 2.

שבתאורו שהביאה להחלטתו של פיליפוס להתכונן למלחמה, מה עוד שליוויס מציין את העוורון הרומי²⁸¹ שבא לידי ביטוי בהתנהגות הבלתי מתחשבת של שליחי הסנאט ושל הסנאט עצמו, הרי שאין סיבה ממשית שלא לקבל את השתלשלות העניינים כרקע לפרוץ המלחמה המקדונית השלישית כפי שהציגה. יתירה מזאת, לא זו בלבד שאין הוא נסתר על ידי מקורות אחרים, מסקנתו מקבלת חיזוק מדברי פוליביוס ופלוטארכוס. פוליביוס מוסיף אינפורמציה חשובה. לאחר פרשת הרצח במרוניאה, ולאחר שחברי הועדה יצאו מהמלך כשהם מגנים אותו על הרצח ועל יחסו העויין לרומא (שעל פי גרסת ליוויס כאמור קבעו שפניו של פיליפוס למלחמה), המלך התוודא בפני חבריו הקרובים ביותר אפלט ופילוקלס, שהמחלוקת בינו לבין רומא חריפה ביותר, ושהוא באופן כללי – καθόλου (או אולי מוטב באופן עקרוני) היה רוצה להתגונן ולהתקיף בכל אמצעי אפשרי. אך מכיוון שאין בידיו די כח לבצע את רצונו הוא שוקל כיצד ירוויח זמן להכנות למלחמה. הוא החליט לפיכך לשלוח את בנו דמטריוס לרומא.²⁸² דברי פוליביוס אלו, עולים איפא בקנה-אחד עם דברי ליוויס, שאף הוא קבע, שפיליפוס שלח את דמטריוס לרומא כדי להרוויח זמן להכנות למלחמה.

פוליביוס קובע איפא בברור, שפיליפוס קיבל החלטה אסטרטגית לפתוח בעתיד במלחמה, כשכוחו יהיה עמו לנצח את רומא.

אף פלוטארכוס קובע כי פניו של פיליפוס היו למלחמה.²⁸³ מצבו של פיליפוס דיכא אותו, כן מוסר פלוטארכוס, הוא חש עצמו כשבוי, לפיכך החליט להתכונן למלחמה. תחושת השבוי שמייחס פלוטארכוס לפיליפוס, בהחלט עולה בקנה-אחד עם תאורו של ליוויס את כבילת הידיים של פיליפוס על ידי העוצמה הרומית, כשהוא נואשות ובחמת זעם מנסה להשתחרר ממנה. ופלוטארכוס מוסר עובדה נוספת בעלת משקל לענין זה.

בהכנותיו למלחמה, נהג פיליפוס בעורמה ובחשאינות. הוא יצר מראית עין של חולשה והתדלדלות. הוא הזניח את ערי החוף ואת הערים שלאורך הדרכים המרכזיות, אך בסתר רב חיזק את פנים הארץ בציד,

281 שם, 4, 29. Romae nulla Macedonici belli suspicio erat.

282 פוליביוס XXII, 14, 7-9; 12, 18, 10.

283 פלוטארכוס, אמיליוס פאולוס, 8, 4-6.

בנשק ובכח-אדם. עצם העובדה שפלוטארכוס יורד לפרטים בתאור דרך ההכנה למלחמה, עובדות שלא ניתן להפריכן, ויותר מכך, שפיליפוס נקט בדרכים ערמומיות כדי שהכנותיו לא תתגלנה, מקשות מאוד להניח שאילו הן המצאות סרק. שהרי איך יכול משהו להמציא מין סיפור מתוחכם כזה אם הוא למעשה חסר כל בסיס.

יש לפיכך לקבל אינפורמציה זאת כהגיונית, שהרי רומא לא פיקחה על הנעשה בתוך מוקדון ולא דאגה לדעת מה קורה בפנים הארץ. מידע זה, המשלים את קביעותיהם של ליוויס ופוליביוס, מהווה יתד איתן לקביעה שפיליפוס עלה על דרך המלחמה.

הברוטליות המדינית שהפגינה רומא כלפי פיליפוס, הבטחון העצמי, העוורון, הרצון להעדיף את היוונים תוך גרימת עוול לפיליפוס, וגם הצורך לרסנו על שהמרה החלטה רומית מפורשת בפרשת אאנוס ומרוניאה, כל אלו העלו את פיליפוס על מסלול של מלחמה²⁸⁴ שירש ממנו בנו פרסאוס, שנפתחה בעיתוי שפרסאוס לא רצה בו.

התעצמות מוקדון

נאומו של אאומנס מלך פרגמון בפני הסנאט בשנת 172 מראה, כי רומא נכשלה במטרתה להחליש את מוקדון. היא מצטיירת כאיתנה כלכלית וחזקה צבאית. אם הנתונים שמסר היו קרובים למציאות, הרי שהפכה בזמנו של פרסאוס למעצמה מקומית.²⁸⁵

ליוויס מוסר²⁸⁶ שפיליפוס פעל נחרצות בזמן שלום, לאחר שנוצח על ידי רומא, כדי לחזק את משאבי ארצו. הוא חיזקה כלכלית ודמוגרפית למקרה של מלחמה.

-
- 284 Derow, קמבריג', היסטוריה עתיקה VIII, מהדורה חדשה, עמ' 191.
- J.R.S., 1979, p. 13, כנראה סבור שפיליפוס תכנן מלחמה ברומאים.
- 285 ליוויס XLII, 12, 10-8. לדבריו, פרסאוס אגר תבואה מספקת לכלכל צבא בן 30,000 רגלים ו-5,000 פרשים למשך עשר שנים. בידיו כסף כדי לשכור צבא שכירים, בנוסף על צבאו, בן 10,000 חייל לעשר שנים. כספים נוספים שאב מהמכרות המלכותיים. אגר במחסניו כלי נשק לצבא הגדול פי שלושה מצבאו. פוטנציאל כח-האדם לשרת בצבאו גדול מכיוון שצעירי תראקיה עמדו לרשותו.
- 286 XXXIX, 24, 1-4. הכנסות המדינה גדלו ממיסי תבואה חדשים, ממכסים, מניצול מכרות ישנים שהוזנחו, מכרית מכרות חדשים. הגידול הדמוגרפי

וולבאנק מוסיף,²⁸⁷ שפיליפוס ניצל את מכרות הכסף שבארצו לצרכי הטבעה. מטבעות חדשות, ולא רק מכסף, הוטבעו במטבעה המלכותית, במטבעות אזוריות ועירוניות. בכך תרם לביסוס כלכלת ארצו. הוא מציין²⁸⁸ כדוגמא לפעילותו הנמרצת של פיליפוס לחיזוק כלכלת ארצו, את הפיכת דמטריאס לנמל מרכזי בתסליה.

מסעותיו הצבאיים המוצלחים של פיליפוס נגד שבטים תראקיים, החל משנת 183, איפשרו ככל הנראה העברת אוכלוסיה תראקית לתוך מוקדון. לדעתו של וולבאנק,²⁸⁹ נקט פיליפוס, החל מסתיו 183, בשיטה של העברת אוכלוסין כפולה. הוא העביר מאזורי החוף אוכלוסייה מקומית שנאמנותה היתה מפוקפקת, צפונה אל הגבול הפאאוני, ואל האזורים שפוננו העביר תראקים. העברת האוכלוסייה המוקדונית צפונה תרמה ליצוב הגנת ארצו מפני הדרדנים, ואילו התראקים וברברים אחרים שהועברו דרומה נעשו תלויים בו ישירות. קשה לדעתו לקבוע אם ברברים אילו גויסו בזמנו של פיליפוס. מכל מקום בשנת 171 שרתו בצבאו של פרסאוס ילדים תראקיים, פאאוניים ואגריאניים.²⁹⁰

פלוטארכוס מספק נתונים מרשימים לגבי התעצמותה הצבאית של מוקדון בזמנו של פיליפוס.²⁹¹ מבצרים וערים בפנים הארץ מולאו בשפע כלי-נשק, כסף ואנשים הראויים לשרת בצבא. כלי הנשק שבידו הספיקו לצייד 30,000 איש. 8,000,000 מדימנים של חיטה אוכסנו בערים, ובכסף שברשותו יכול היה להחזיק צבא שכירים בן 10,000 איש למשך עשר שנים. ברי איפא, שפיליפוס לא רק הניח יסודות איתנים לביסוס כלכלתה של ארצו ולריבוייה הדמוגרפי אלא תרם תרומה ממשית להתעצמותה הצבאית.

פיליפוס ניצל היטב את האוטונומיה שהוענקה לו, ואת העובדה שלא היה פיקוח רומי ממשי על פעולותיו, ופרסאוס הלך בעקבותיו.

נבע מריבוי טבעי מואץ על פי דרישתו, ומהעברת מספר גדול של תראקים למוקדון.

Walbank, Philip V, Cambridge Univ. Press, 1940, p. 222 287

שם, עמ' 30–229. 288

שם, עמ' 243. 289

ליוויס, XLII, 51, 5. 290

אמיליוס פאולוס, 8, 5. 291

רומא, בגלל חוסר רצונה למעורבות עמוקה באזור, ומדיניותה השטחית, שדי בצמצום טריטוריאלי ובהטלת מגבלות צבאיות, נכשלה במטרתה להחליש את מוקדון. מדיניות שהיתה יפה כלפי הסמניטים, לא עלתה יפה כלפי מוקדון, גם בגלל ההבדל בתנאים הגיאוגרפיים שהיה בין הרמה הסמניטית הענייה לבין מוקדון וגם בגלל ההבדל במרחק הגיאוגרפי מרומא.

התפוררות מערך הפיקוח והבלימה

מנאמו של אאומנס מתברר, שמערך הפיקוח והבלימה שהקימה רומא ממערב ומדרום למוקדון, לא קיים. יוון פרוצה בפניו של פרסאוס שזוכה בה לאהדה כללית.²⁹² ולא רק בה, אלא גם באסיה הוא מתקבל בפנים יפות. הוא גם השיג הישגים פוליטיים ממשיים. כרת ברית עם הליגה הבויאוטית,²⁹³ הוזמן על ידי הליגה האטולית כדי לפתור מחלוקת פנימית.²⁹⁴ בליגה האכאית היו לו תומכים רבים.²⁹⁵ היא כמעט פתחה את שעריה בפניו לביקור, כשרק חשש מפני תגובה רומית, שהוצגה בפני האסיפה על ידי קאליקרטס שנתמך רק על ידי מנהיגים בודדים, מנע קבלת החלטה אוהדת זאת.²⁹⁶

מדוע ובכך התפורר המערך שבנתה רומא, שנשען כאמור על שני יסודות: על השנאה והפחד מפני פיליפוס, ועל הצגתה של רומא את עצמה כמשחררת יוון וכמגינה של חרות היוונים.

בגין השפעתו האישית – auctoritas,²⁹⁷ כיבדו תושבי יוון ואסיה את פרסאוס.²⁹⁸ ובגלל חסדיו נטו לצידו.²⁹⁹ אילו חסדים? אאומנוס לא מוסר, ולעניינינו אין לך חשיבות. אולם חשובה רמיזתו להבנת כשלונה של

292 ליוויס XLII, 12, 1.

293 שם, 12, 5–6; 38, 5; 40, 6; 42, 4; 43, 5; 46, 7. XLV, 31, 15; פוליביוס XXVII, 1, 8.

294 ליוויס XLII, 12, 7; 42, 4.

295 שם, XLI, 23, 4; XLII, 12, 6.

296 שם, XLI, 23, 6–18; 24, 19–20; XLII, 12, 6.

297 שם, XLII, 11, 9.

298 שם, 12, 1.

299 שם, 13, 4.

רומא, שחוסר אהדה כלפיה שלא לדבר על שנאה – invidia, גרם לבריות להדחף לזרועות פרסאוס.³⁰⁰ היוצרות איפא התחלפו. בגלל הרתיעה מפיליפוס היוונים נדחפו לזרועות רומא. עתה הסימפטיה היא כלפי פרסאוס ואילו הרתיעה מפני רומא. ועד כדי כך השתנו פני הדברים, שכאשר פרסאוס נקט בצעדים שעוררו תרעומת בחלקים מיוון, לא נשלחה משלחת מיוון להתלונן בגינן בסנאט. כשכבש בשנת 174 את דולופיה לא הוגשה לסנאט תלונה.³⁰¹ כשחצה באותה שנה עם צבאו את יוון והגיע עד לדלפי, נשלחו שליחים נרעשים לאאומנס מלך פרגמון ולא לרומא, כנראה מתוך תקווה שיביא דברים בפני הסנאט.³⁰² מה גרם ליוונים להרתע מלפנות ישירות לסנאט?³⁰³ מדוע רומא אינה מוחזקת עוד בעיניהם כמגינת חרותם וכידידתם?

אחת עשרה שנים קודם לכן, בשנת 185 הגיעו משלחות לא מעטות לסנאט ותלונות בניהם. כששליחי הסנאט הגיעו לתסליה זמן מה אחר-כך היוונים פנו אליהם כאל משחרריהם ומגיני חרותם. אין אינפורמציה על פגיעה רומית ביוונים או בערים יווניות באותן שנים שחלפו. רומא אינה מעורבת ביוזמתה בנעשה ביוון. היא גם אינה מקשיחה את יחסה. מכל מקום אין אינפורמציה על כך. ובכן, בכל זאת מה קרה?

בחורף 184/3 הגיעו לרומא משלחות במספר ללא תקדים.³⁰⁴ לפי שנודע ברבים, כלשונו של פוליביוס, שהרומאים מוכנים לשמוע תלונות נגד פיליפוס, ודאגו לשלומם של אלו שהיו במחלוקת איתו, וליווס מוסיף שרבים נמצאו נשכרים מהגשת תלונות נגדו, כל שכנותיה של מוקדון הגיעו להתלונן.

היו שיצגו את עצמם בלבד, היו שיצגו ערים, שבטים, אזורים ומשלחת אחת אף יצגה את תסליה כולה. לפי שכל-כך הרבה מתלוננים הגיעו אל הסנאט בעת-ובעונה אחת, סביר שהיתה יד מכוונת לדבר. העיתוי, מקומותיהם של המתלוננים, ואופי תלונותיהם מלמד על כך. המתלוננים הגיעו לסנאט כאשר היחסים בין רומא לבין פיליפוס עמדו

300 שם, 12, 2.

301 שם, XLI, 22-4; 13, 23; 8, 24; XLIII, 13, 8.

302 ליווס XLI, 22, 5.

303 שם, XLII, 4, 5, מוסר ידיעה סתמית על משלחת מתסליה שמוסרת לסנאט על הנעשה במוקדון.

304 שם, XXXIX, 46, 6; פוליביוס XXII, 1, 1.

על סף התפוצצות. משלא קיים כלל את החלטת הסנאט לבצע פיגוי נרחב בצפון-יוון ובדרום תראקיה, הכריזו שליחי הסנאט לאחר פגישתם עם המלך כי המצב הוא של ערב מלחמה.³⁰⁵ הכרזתם נועדה להפעיל לחץ כבד על פיליפוס.

רומא העמידה את פיליפוס בפני ברירה, לצייט להוראות הסנאט או להסתכן בפתיחת מלחמה. אולטימטום אמנם לא הוגש, אך כפשע היה בין התדרדרות למצב שרומא בוודאי לא רצתה בו. שהרי לא היתה שום הצדקה אסטרטגית לפתוח במלחמה בגלל שטחים שלא שינו את מעמדה האסטרטגי של מוקדון, ואת עוצמתה באופן ניכר, ולא הפכו אותה לגורם מסוכן.

רומא ככל הנראה העדיפה לפתור פרשה שבעיקרה היא שאלת מרות מדינית ומשמעת מדינית בדרכים דיפלומטיות. מבול המשלחות שהגיע לסנאט, כנראה ביוזמת הסנאט, נועד להפעיל לחץ פסיכולוגי על גבי האיום במלחמה. במצב של סף מלחמה דאג הסנאט שיותך מבול של האשמות נגד פיליפוס כדי להבהיר לו שהמצב רותח ואקוטי ויש לפתור במהירות. העובדה שבעת ובעונה אחת הגיעו משלחות גם ממוקדון וגם מפרגמון, שלא לדבר על כל שאר המשלחות, מלמדת בברור שרומא טוותה את החוטים הדיפלומטיים וקשרה בין כל הקצוות.

יתירה מזאת, לא רק שהגיעו אין ספור של שליחים שתלונות בפייהם נגד פיליפוס, ועברו שלושה ימים עד שסיפק היה להציג את כולם, אלא שהיתה ערבוביה שלמה של האשמות, שמרביתן כלשונו של ליוויס טריויאליות לחלוטין,³⁰⁶ ולא ניתן כלל להעלות על הדעת שתלונות מסוג זה יכולות כלל להשמע בפני הסנאט, אלא אם כן הוא הזמין. שכן, פרט לתלונות בענייני שטחים, הושמעו תלונות – בקשר לעבדים, לצאן, ובענייני כספים.

305 זאת משמעות הכרזתם הפומבית שפניו של פיליפוס למלחמה, וליוויס מוסר ב-XXXIX, 53, 2, שהמוני מוקדון היו אחוזי פחד מפני מלחמה שהרומאים עומדים לפתוח בה. ופוליביוס מוסר ב-XXIII, 7, 2-3, שכשחזר דמטריוס מרומא, ערכו לו המוקדונים קבלת-פנים כמו למי ששחרר אותם מאימת מלחמה העומדת לפרוץ בגלל הקרע בין רומא לבין פיליפוס.

306 XXXIX, 47, 2.

ובכן, מכל רחבי צפון יוון היתה נהירה גדולה של שליחים, ביוזמתו ובעידודו של הסנאט, כשכל אחד מהם טיפח תקוות להישג או לרווח בטוח, אך כל התקוות הללו התבדו והתנדפו כלא היו. בהינף החלטה אחת פתר הסנאט את כל התסבוכת של ערב הרב של התלוונות. משסיים דמטריוס, בנו של פיליפוס שנשלח מטעמו לטעון טענותיו בפני הסנאט, לשאת את דברו, או לקרוא מהכתב את אשר הכתיב פיליפוס, הודיע הסנאט, בהקשר לכל העניינים שדמטריוס דיבר או קרא, שהוא מקבל את דברי המלך שצדק נעשה או יעשה, וכי פיליפוס צריך לראות בהחלטה זו חסד שהסנאט עשה עם בנו דמטריוס. לפי שבאופן זה, מערכת היחסים בין רומא לבין מוקדון חזרה למסלולם התקין, הסנאט לא נזקק עוד לכל אותם שליחים מצפון יוון והם יצאו מלפניו בידיים ריקות.

ובכן מה קרה? כלום הסנאט לא הבין שהוא מרסק את מערך הבלימה והפיקוח שבנה בצפון יוון כלפי מוקדון, ושלא יוכל להשען עוד על עממי צפון-יוון? שהרי הולכים שולל, הראה קבל-עם ובצורה חותכת וצינית, כי חרות היוונים ובעיותיהם אינם נוגעים לו, ואותה תעמולה שגרמה לכל אותם שליחים להגיע לרומא ולהתייצב בסנאט לא היתה אלא תעמולת כזב? הוא הבין. אך באותה עת, היו לו שיקולים חשובים יותר, מה עוד שסבר שיש לו תחליף למערך הבלימה והפיקוח של היוונים, שבאמצעותו ישיג את מטרותיו בלא להזקק עוד לשרותיהם של עממי צפון-יוון. כאמור, המטרה המיידית והדחופה היתה להיחלץ ממצב של ערב מלחמה שלא רומא ולא פיליפוס רצו בו. פיליפוס, בתושייתו במקרה זה, הבין ששיגור בנו דמטריוס, שזכה לאהדה בסנאט כשהיה בן-ערובה ברומא, תעזור להגיע לפתרון הבעיה. גם הסנאט ראה בדמטריוס כמוצא שלל רב, כפתרון לתסבוכת הן מההיבט האקוטי והן מההיבט האסטרטגי ארוך הטווח.

בקבלו את דברי בן-המלך פתר הסנאט את הבעיה המיידית של סכנת פרוץ מלחמה. הוא גם פתר שאלה של יוקרה, מי יכופף את מי, הסנאט את פיליפוס או ההיפך. בהכריזו שהוא מקבל את דברי המלך אך ורק בגינו של בן-המלך, בכך לא רק שהציל את יוקרתו, אלא סטר למלך. וכשהתייצב בן-המלך הצעיר והמבולבל בפניו, הבין הסנאט שיוכל לוותר על שרותם של היוונים כפקח על מוקדון. התכנית היתה, אף שלא היה יורש העצר, להמליך את דמטריוס בבוא העת על מוקדון, וכך לפקח עליה בקלות מבית. הסנאט חש והבין, שבחור צעיר וחלש זה, שנשבה בקסמיה של רומא בהיותו בה בן-ערובה, יהיה כחומר ביד היוצר בידיה.

אלא שפתרון גאוני וחפז זה למכלול התסבוכות, לא יצא בסופו של דבר אל הפועל. המלחמה אמנם לא פרצה, אך היא רק נדחתה. המכשיר שאמור היה לפעול מטעמה של רומא במוקדון – דמטריוס, הוצא להורג על ידי אביו, והיוונים בגלל פרשה זו התרחקו מרומא. אסטרטגית הפיקוח והבלימה של רומא כלפי מוקדון התפוררה לא רק בגלל אישיותו המקרינה והמקרבת של פרסאוס, שבוודאי תרמה לא מעט להתפוררות זאת, אלא במידה לא קטנה בגלל בגידתה וזלזולה הגמור של רומא ביוונים. חוסר עקביותה בשמירה על עקרונות אסטרטגית השליטה שלה במקרה של מוקדון, ועל העיקרון המדיני של שחרור יוון, כשהיא נדחפת פעם לכיוון מוקדון ופעם לכיוון יוון, בהתאם לנסיבות קוניונקטוראליות, מהווים את הרקע לפרוץ המלחמה המוקדונית השלישית.

יחסי רומא – הממלכה הסלווקית – רקע כללי

המגעיים בין רומא לבין הממלכה הסלווקית החלו בימיו של המלך אנטיוכוס השלישי שעלה לכס המלוכה בשנת 223. מלך זה שזכה בכינוי "הגדול", עקב כיבושיו המפליגים במזרח, חצה בשנת 197/6 את ההלספונטוס ופלש לתראקיה שבאירופה. מגעים דיפלומטיים שנוהלו בשנים 196–193 בין רומא לבינו, שנועדו להסיגו חזרה מאירופה לאסיה הקטנה, נכשלו. בשנת 192, על פי הזמנתה של הליגה האטולית, פלש ליוון. הוא נטש אותה וחזר בבהילות לאסיה הקטנה בשנת 191, לאחר שנחל מפלה במיצר התרמופילים. שנה לאחר מכן, פלש הצבא הרומי לאסיה הקטנה והיכה את צבאו הגדול של אנטיוכוס מכה קשה, בקרב הידוע בשם קרב מגנסיה. הסכם השלום שהוכתב על ידי רומא נחתם בשנת 188 וידוע בשם שלום אפאמיה.

שלום אפאמיה³⁰⁷

הסכם השלום שכפתה רומא על אנטיוכוס לאחר נצחונה המוחץ בקרב מגנסיה, מוכיח באופן ברור, כי מטרת המלחמה היתה לחסל את הסכנה שנשקפה מהממלכה הסלווקית. כמו בפרשת המלחמה המוקדונית

307 סעיפי הסכם השלום מובאים ב-פוליביוס XXI, 41. ליוויס XXXVIII 38, 19–2.

השניה, הניצחון בשדה הקרב, לא שינה את גישתה האסטרטגית. הסכם השלום עלה ביסודו בקנה-אחד עם הדרישות הרומיות שהופנו לאנטיוכוס במגעים הדיפלומטיים לפני המלחמה. אז דרשה רומא נסיגה מאירופה תוך מתן יד חופשית למלך הסלווקי לפעול כהבנתו באסיה-הקטנה.

בתכתיב הסכם השלום הרחיקה רומא את אנטיוכוס אל מעבר לשרשרת הרי הטאורוס שמפרידה בין אסיה-הקטנה לבין סוריה, ונתנה לו יד חופשית לפעול כהבנתו בכל רחבי ממלכתו העצומה. הניצחון בשדה הקרב, שינה את המרכיב הגיאוגרפי. רומא הכתיבה לאנטיוכוס נסיגה יותר עמוקה.

מהסעיף הראשון של הסכם השלום, המופיע לאחר הכרזה בדבר כינון ידידות בין העם הרומי לבין המלך הסלווקי, אפשר לעמוד על עומק החששות שקיננו בלב הפוליטיקאים הרומים, מפני סכנות אפשריות לרומא. בסעיף נקבע, כי המלך לא יתיר לשום צבא עויין לעם הרומי או לבעלות בריתה, לעבור בשטחי ממלכתו או בשטחי בעלי-בריתו, ולא יעניק לאויב זה כל סיוע, באספקת מזון או בכל צורה אחרת של סיוע. התחייבות דומה נתנה רומא לאנטיוכוס.³⁰⁸

חשיבות הסעיף לרומא מתבררת לא רק ממיקומו כסעיף ראשון בהסכם, אלא גם משום שהיה יחיד בהסכם שהיתה בו הדדיות. באופן מעשי, הוא היה בעל משמעות לאנטיוכוס בלבד. אויבים למלך אכן יכלו להתהוות באסיה הקטנה, ורומא, בהתחייבה שלא להתיר להם לחצות את שטחי בעלי-בריתה, מנעה במידה רבה התקפה עליו מאזורים שהיו תחת השפעתה. אך אילו אויבים יכלו היו להיות לרומא מעבר לממלכה הסלווקית שיחצו אותה לכיוון אסיה הקטנה, או לכיוון אירופה דרך הים?

ממלכתו של אנטיוכוס השתרעה עד מעבר לבקטריה, שבמזרח, וכלום מעבר לאזור זה, המרוחק אלפי ק"מ מתחומי השפעתה של רומא, יכול היה להסתתר אויב לה? והדרך לאסיה הקטנה מהאזורים שבין שני הימים – הכספי והשחור לא עבדה דרך הממלכה הסלווקית אלא דרך ארמניה. וכלום רומא יכלה היתה לחשוב על מצרים? הסעיף הוכנס איפא מתוך חשש שתום מפני אויב צללים, שלא יכול היה להיות קיים בפועל,

ושרומא לא יכלה לחשוב עליו באופן קונקרטי. האבסורד שבסעיף מקנה את ההוכחה לעומק חששות הרומיים.

הדגש בהסכם השלום הושם על בלימתו של המלך הסלווקי לפנות מערבה, אם בדרך היבשה ואם בדרך הים. הוא צווה להסתלק הסתלקות גמורה מאסיה-הקטנה. נאסר עליו לגייס חיילים מממלכת פרגמון או לשכור שכירים מכל מקום תחת סמכות רומית. על אניותיו שנספרן הוגבל לעשר אניות סוחר, נאסר להפליג מערבה לצורי קאליקנדוס וסרפון שבקיליקיה, אלא רק למטרות ספציפיות שנקבעו בהסכם. המלך כך נקבע, לא יערוך מלחמה נגד איים (ביס האגאי). ולא יחדור לאירופה. המעניין באספקט זה של ההסכם, שרומא לא השאירה דבר ביד המקרה. שהרי אם אין בידו אניות מלחמה כלל, ומספר אניותיו אינו עולה על עשר אניות סוחר, כיצד יתקוף אותם? ואם אינו יכול לחצות את הרי הטאורוס, אלא רק לצורך הגנה, ועליו לסגת תוך שלושה ימים חזרה אל ממלכתו, כיצד יחדור לאירופה?

משנה הזהירות שנקטה בו רומא, שמתייחס למצב בלתי-ריאלי, מלמד על עומק רצונה של רומא שלא יהווה אפילו מטרד כלשהו ברמה האסטרטגית לבטחונה של איטליה, ושלא תתהווה כל אפשרות, ולו גם הקלושה ביותר של התקרבות בין מנוצחים, דהיינו בין אנטיוכוס לבין פיליפוס. אולי מטרה אסטרטגית זאת היתה ביסוד הדרישה לפנות את אסיה-הקטנה ולהפיכתה למחסום בין השניים.

את עיקר השטח שפינה אנטיוכוס באסיה-הקטנה, העבירה רומא לידי ידידתה המסורה פרגמון, האמונה עליה שתפקח היטב על השכן שמדרום ותבלום ניסיונות התפשטות מצידו צפונה. זאת, לא רק בשל רגשי נאמנות והכרת תודה, אלא מהטעם של הגנה עצמית על שטחה שהשתרע באסיה-הקטנה כתוצאה מהענקות הטריטוריאליות של רומא, עד להרי הטאורוס.

רומא אף התקרבה משנה התקרבות לרודוס, בהעניקה לה לאחר הניצחון שטחים בדרום-מערב אסיה-הקטנה, את ליקיה ואת קריה. היא היתה זקוקה לרודוס שהיתה בעלת צי מלחמה מרשים, שתשמש כמפקחת מטעמה על תנועות אניות סלווקיות, שלא תעבורנה את הקו שנקבע בהסכם השלום, שלא לדבר על בניה מחודשת של צי מלחמה. לאור כל זאת, ברי איפא לחלוטין, שבהסכם השלום שמה לה רומא למטרה לבלום באופן הרמטי כל פניה מערבה ביוזמתו של המלך

הסלוקי. היא רצתה שיעלם לחלוטין מהאופק האסטרטגי שלה וימחק כגורם של סיכון.

אף שכלפיו אין המדובר כאמור באסטרטגיה של שליטה, אף על פי כן, לצורך הבטחת השגתו של היעד האסטרטגי שלה כפי שהוטבע בהסכם השלום, גם כלפי המלך נקטה רומא במדיניות שכללה גם יחד את שלושת המרכיבים: נדיבות, החלשה ופיקוח.

הנדיבות באה לידי ביטוי בקביעה, שבינה לבין אנטיוכוס קיים מצב של ידידות, שרומא תמנע התקפה עליו, וממה שכתוב ולא כתוב בהסכם ברור, שהיא מאפשרת לו להמשיך ולמלוך על ממלכתו האדירה ללא מעורבותה, והוא יכול לעשות בה ככל העולה על רוחו. ההחלשה נעשתה בעיקר במישור הצבאי. צי המלחמה שלו חוסל, וכך גם אמורים היו להיות פילי המלחמה שלו, והוא לא יכול היה לשכור חיילים במערב, ששם יכול היה למצוא כאלה שהיו בעלי מיומנות צבאית גבוהה.

ההיבט הטריטוריאלי מנקודת ראות זאת הוא שולי, מכיוון שהשטח שהחזיק אנטיוכוס בחוף הדרומי והמערבי של אסיה הקטנה היה רק שבריר של חלקיק אחוז מממלכתו כולה. אולם גורם ההחלשה לא נבע ביסודו של דבר מסעיף זה או אחר שבהסכם השלום. עצם המפלה המוחצת בקרב מגנסייה שיצרה זעזוע בממלכה הסלווקית והצביעה על פגיעותה, פתח תהליך של התדרדרותה שהלכה והעמיקה. קשה להאמין שרומא חזתה את התהליך או שהתכוונה לגרום אותו באמצעות הסכם השלום. שכן לא נראה, שקובעי סעיפי הסכם השלום יכלו היו להניח שלסעיפים אלו, אף לא לסעיף קנס המלחמה הגדול, שהיה בסכום כולל של 15,000 טלנטים, יכולה להיות השפעה ישירה מרחיקת לכת כל-כך, על ממלכה אדירה כל-כך בשטחה, שהיה גדול פי כמה מכל שטחי שלטונה וההשפעה של רומא באותה עת.

אלמנט הפיקוח בא לידי ביטוי בתפקיד שמסרה רומא לידי פרגמון וגם לידי רודוס להשגיח על הממלכה הסלווקית. ואכן, הממלכה הסלווקית פסקה לחלוטין להוות סכנה לרומא. היא לא העיזה לפנות מערבה, לכיוון אירופה. הפעם היחידה שרומא בלמה ניסיון התפשטות מצידה אירעה בשנת 168. באותה שנה כבש אנטיוכוס הרביעי חלקים ממצרים בכללם את אלכסנדריה. הסנאט הרומי שלח אליו שליח מטעמו, שדרש ממנו במפגיע לסגת מיידית ממצרים. המלך הסלווקי נכנע ללא שהיות לדרישה הרומית התקיפה.

השליטה הרומית על מוקדון לאחר פידנה

גם לאחר הניצחון בקרב פידנה בשנת 168, המשיכה רומא לנקוט במדיניות של שליטה ללא מנגנוני שלטון כלפי מוקדון. דהיינו פקיד רומאי לא שלט בה וצבא רומי לא חנה באדמתה. ובהסדר שכפתה ניתן להבחין בשלושת היסודות של אסטרטגית השליטה הרומית, בנדיבות, בהחלשה ובפיקוח.

נדיבות

הנדיבות הרומית באה לידי ביטוי בהחלטת הסנאט שמוקדון תהיה חופשית.³⁰⁹ בפתח הכרזתו על ההסדר הרומי במוקדון קבע אמיליוס פאולוס, המצביא הרומי שניצח בקרב פידנה, שבראש וראשונה המוקדונים יהיו חופשיים. הם יחזיקו בעריהם ובאדמתם, יחיו תחת חוקיהם ויבחרו את פקידיהם.³¹⁰

וכשיישם אמיליוס פאולוס את החוקים שקבעה רומא למוקדון, עשה זאת בזהירות כה גדולה עד שדומה היה, כך לפי ליוויס, שניתנו לא למנוצחים אלא לבעלי ברית ראויים.³¹¹ אמיליוס פאולוס ועשרת הגאטים הרומיים דאגו לכונן ממשל מוקדוני ממשי ועצמאי בכל אחד מארבעת המחוזות שהסנאט החליט לכונן במוקדון. אמיליוס פאולוס דאג לכונן עיר בירה לכל אחד מהמחוזות, ומועצה מנהלת. כמו כן קבע שכל מחוז יבחר את פקידיו ויגבה את מיסיו.³¹² כשפינה את צבאו ממוקדון הכריז אמיליוס פאולוס שעל המוקדונים לזכור שרומא העניקה להם חרות.³¹³

-
- 309 ליוויס XLV, 18, 1; פוליביוס XXXVI, 17, 13; דיודורוס XXXI, 8, 5-1.
 310 ליוויס XLV, 29, 4 – Omnium primum liberos esse iubere Macedonas; פלוטארכוס, אמיליוס פאולוס, 28, 3; 29, 1.
 311 ליוויס XLV, 32, 7; יוסטינוס XXXIII, 3, 7.
 312 ליוויס XLV, 18, 7; 29, 4-9; 32, 2; דיודורוס XXXI, 8, 8-9.
 313 פלוטארכוס, אמיליוס פאולוס, 29, 1; סקריפטורס היסטוריא אוגוסטאי, אדריאנוס, 5, 3; עוד לענין חרות מוקדון – ליוויס XLV, 29, 4; דיודורוס XXXI, 8, 5-1; פוליביוס XXXVI, 17, 13.

החלשה

החלשתה של מוקדון בולטת מאד. רומא הפגינה כי היא נחושה לעקור את האפשרות שמוקדון תיהפך לגורם מאיים בעתיד. רומא הורידה את רמת הסיכון הנשקפת ממנה לרמה של ליגה יוונית.

בוטל הגורם הפוליטי המרכזי בה, מוסד המלוכה. המלך, שבו ראתה רומא את מוקד הסכנה – כך פיליפוס כך פרסאוס – לא מלך עוד על מוקדון.³¹⁴

פרט לחיסול המלוכה, הסנאט החליט לפרק את מוקדון לארבעה מחוזות נפרדים. אמיליוס פאולוס ועשרת השליחים הרומיים קבעו את גבולותיה החדשים של מוקדון ואת גבולותיו של כל אחת מארבעת המחוזות.³¹⁵ יתירה מזאת, המגמה היתה ליצור נתק בין המחוזות בינם לבין עצמם על מנת למנוע בעתיד אפשרות של התקרבות ביניהם, שלא לדבר על איחוד מחדש. לפיכך נאסרו קשרים פוליטיים, כלכליים ואישיים בין המחוזות,³¹⁶ כדוגמת אותם איסורים שהחלו עוד בשנת 338 על הקולוניות הלאטיניות בלאטיום.

הצבא המוקדוני חוסל. רק למחוזות שגבלו בצפון עם ברברים הותר להחזיק בגבולותיהם משמרות להגנה.³¹⁷ הוטלו אף מגבלות כלכליות. מכרות הכסף והזהב נסגרו.³¹⁸ נאסר ליבא מלח ועצים³¹⁹ כדי להחליש את התעשייה המוקדונית. כמו כן נקבע כי מוקדון תעלה מס לרומא – מחצית המס ששולם לפרסאוס.³²⁰

הצעדים שנקטה רומא כלפי מוקדון היו איפא חמורים אך לא ברוטליים. ההחלשה העיקרית היתה במישור הפוליטי והצבאי ופחות במישור הכלכלי. רומא רצתה לעקור את האיום אך לא לדלדל את

-
- 314 פרסאוס היה המלך האחרון שמלך על מוקדון. הוא צעד ברומא בטריומף ומת בה – ליוויס XLV, 40, 6; פלוטארכוס, אמיליוס פאולוס, 34, 1-2.
- 315 ליוויס XLV, 18, 6-8; 29, 5-9; 32, 1-2.
- 316 שם, 29, 10.
- 317 שם, XLV, 29, 14; דיודורוס, XXXI, 8, 9.
- 318 ליוויס, XLV, 18, 3; 29, 11; דיודורוס, XXXI, 8, 7. לא נסגרו מכרות הברזל והנחושת.
- 319 ליוויס XLV, 29, 12, 14.
- 320 שם, 18, 7; 29, 4.

מוקדון ולהפוך את החיים בה לבלתי נסבלים. המוקדונים ימשיכו לחיות את חייהם בלא לחוש בשליטה רומית בחייהם היומיומיים אך הם לא יהפכו למקור דאגה. אמנם רומא התרשמה עמוקות גם מכוחה הכלכלי של מוקדון³²¹ שאיפשר את ההתעצמות הצבאית ושאפה להחלישו, אך לא להפוך את המוקדונים למרי נפש, ואמנם כעבור עשר שנים לערך נפתחו מחדש מכרות הכסף והזהב.³²²

פיקוח

הפיקוח על מוקדון היה מינימלי. על יוון רומא לא יכלה עוד לסמוך. פרגמון נותרה למעשה המפקח היחיד. אולם לפי שמוקדון נותרה ופסקה למעשה להוות איום על פרגמון, דומה שלא נתנה דעתה על הנעשה בתוך מוקדון.

אסטרטגית השליטה של רומא – אסטרטגיה של שליטה ללא שימוש במנגנוני שלטון

אסטרטגית השליטה הרומית הוכיחה עצמה כמוצלחת כלפי איטליה וכלפי קרתגו. היא נכשלה לגבי מוקדון. רומא שמרה אמנם כמעט תמיד בעקביות על שלושת מרכיביה של מדיניות זאת: נדיבות, החלשה ופיקוח, אך היא לא היתה דוגמתית בישומם. בגמישותם המחשבתית, ידעו מעצבי המדיניות ברומא להקנות משקל מתאים למרכיבים השונים בהתאם למציאות – לתנאים הגיאוגרפיים, האתניים, התרבותיים והעוצמה הצבאית של יריבותיה. את הלאטיניים שהיו בשר מבשרה, שותפיה לגזע היא קרבה. הנדיבות היתה יסוד בולט במדיניותה כלפיהם. את הסמניטים החזקים והמסוכנים, שהיו שונים ממנה מהרבה בחינות, שהציבו בפניה אתגר צבאי קשה היא החלישה מאוד. יסודות ההחלשה, הפיקוח והבלימה היו דומיננטיים במדיניותה כלפיהם. אלמנט של נדיבות אמנם היה קיים במכלול מרכיבי מדיניותה אך היה חיוור לעומת היסודות האחרים. את העממים האחרים באיטליה שלא הציבו בפניה אתגר צבאי ממשי היא לא טרחה להחליש יתר על המידה, ואמצעי הפיקוח שנקטה כלפיהם לא היו אינטנסיביים, ואילו על הברוטיים לא

321 ליווס XLV, 40, 1-3.

322 קסיודורוס, כרוניקה שנת 158 לפנה"ס.

הציבה כלל פיקוח עד לאחר המלחמה הפונית השניה. כנראה, משום שלא ראתה צורך בכך הן משום חולשתם והן משום ששכנו הרחק הרחק בבוהן הרחוק של המגף האיטלקי. הצלחתה של מדיניות השליטה הרומית באה לידי ביטוי לא רק בהבטחת הכנעתה של איטליה למרותה של רומא, אלא אף בכך שהלאטיניים ועממים אחרים באיטליה שרתו בצבאה כבר במאה השלישי וכולם במאה השניה לפני הספירה. את הסמניטים רומא הצליחה לבודד ולנתק במשך מרבית הזמן לא רק בשל האפקטיביות הרבה של מדיניותה, אלא ככל הנראה גם משום ההיסטוריה המתוחה של הסמניטים עם שכניהם.

בזמן מלחמתם הארוכה ברומא הם לא היו מסוגלים ליצור קואליציה רצינית עם העממים שכניהם הקרובים, ולאחר שהוכרעו לא היו מסוגלים להנהיג עממים.

אף מלחמת בעלי-הברית לא פרצה ביוזמתם, אם כי לקחו חלק מרכזי בה. שאר עממי איטליה שנהנו בחולשתם מעוצמתה של רומא נרתמו לעגלתה, וכולם הפכו חלק בלתי נפרד ממכונת מלחמתה, שחלק מביזת נצחונותיה התפזר גם עליהם כבעלי-בריתה, והם גם התעטפו בתהילתה.

באורח פרדוקסלי, השמירה על הכנעתה המתמשכת של קרתגו, אויבתה הקשה ביותר של רומא בכל תולדותיה עד למאה השלישית לספירה, לאחר תבוסתה בקרב זמה, לא היתה בעייתית במיוחד. בוודאי שאסטרטגית השליטה של רומא תרמה לכך. נדיבות מחד החלשה ופיקוח מאידך. אבל לא פחות מכך תרמה המציאות הגיאוגרפית. לאחר שהפסידה את כל מושבותיה שמחוץ לצפון-אפריקה, ועל פי הסכם השלום חוסל ציה, היא לא היתה מסוגלת להוות איום לרומא. שהרי אפילו כשהיה לה צי רציני, היא לא העיזה במרוצת המלחמה הפונית השניה לבצע פלישה ימית לאיטליה מחשש מפני הצי הרומי. בידודה בצפון-אפריקה, כשמסיניסה מלך נומידיה מזנב בה, הביא כעבור קצת למעלה מחמישים שנה לחיסולה.

לא כן היו פני הדברים ביחס למוקדון. מוקדון, לטוב ולרע, היתה חלק אינטגרלי של המרקם המדיני באגן המזרחי של היס-התיכון. ובנוסף, היתה זו ארץ בעלת משאבים וכח כלכלי לא מבוטל. כלפיה נכשלה רומא באופן מוחלט בישומם של מרכיבי אסטרטגית השליטה שלה, משום שלא העמיקה ללמוד באופן רציני את המציאות בשטח. אולי היתה זו תוצאה של עייפות מחשבתית לאחר המלחמה הפונית

השניה הקשה, וכתוצאה מכך השתלט הרצון לפתור בעיות באמצעות פתרונות שגורים וקלים. אולי תרמו לכך גם המרחק הגיאוגרפי והניתוק למחצה בין מוקדון לבין איטליה באמצעות הים האדריאטי.

מכל מקום, רומא לא טרחה לבדוק לעומק את הנעשה בתוך מוקדון ואת כח התאוששותה, עד שעמדה בפני מצב שלא היתה לה ברירה אלא לפתוח שנית במלחמה. גם ההסתמכות על היוונים כגורם מפקח ובולם היתה מהלך מבריק אמנם אך חובבני. רומא לא היתה בשלה או מוכנה להשקיע מאמצים ליצור מערך מפקח הדומה במשהו לזה שהקימה לא הרחק מגבולות הסמניטים. ובנוסף, גם לא השכילה לשמור בעקביות על נדיבותה כלפי מוקדון ולפיכך התסיסה את פיליפוס מלכה. המורכבות המדינית בין יוון לבין מוקדון בפרט, ושל האגן המזרחי של הים התיכון בכלל הכשילו אותה. שהרי מעמדה וקשריה המדיניים של מוקדון, לא היו דומים כלל לאלו של סמניום המבודדת באיטליה וקרתגו בצפון-אפריקה.

האינטראקציה השלילית בזמנו של פיליפוס בין מוקדון לבין יוון התחלפה במהירות לחיובית בזמנו של יורשו פרסאוס. זאת אולי גם בגלל חוסר המעש הרומי, אולי גם בגלל חוסר הניסיון של תמרון בין ישויות מדיניות בעלות פרטזוניות והפכפכות, ואולי בגלל שגיאות שגבלו קצת בקלות דעת מדינית, הן כלפי מוקדון והן כלפי יוון. ההסתבכות בין הישויות המדיניות השונות שכל אחת מהן ראתה עצמה חשובה בעיני עצמה, גרמה בסופו של דבר לרומא להיוותר קרחת מכאן ומכאן – ממוקדון ומהיוונים גם יחד.

בפינה זו של העולם היווני, ישומה של אסטרטגית השליטה הרומית לא היתה קלה ולא פשוטה. אולם רומא לאחר המלחמה הפונית השנייה, רצתה ביצוע קל ופשוט. התוצאה היתה מלחמה ואולי לא רק מלחמה. סביר שהכשולן המוחלט הזה העלה הרהורים בקרב מעצבי המדיניות הרומית בדבר שאלת המשך ישומה של אסטרטגית השליטה שבה נקטה. אין צל של ספק שהפסקת השימוש בה באמצע המאה השנייה לפנה"ס והמעבר הקבוע לשליטה ישירה במתכונת של פרובינציות, היא תוצאה של שינוי מנטלי, של התעצמות הבטחון העצמי והעוצמה הכוללת, בקיצור של תחושת כח שאין לעמוד בפניו, ולהפיכת מנגנוני המדינה למסועפים וחזקים יותר. התנופה הצבאית והכלכלית הכשירה את הקרקע לנכונות להשקיע מאמץ הולך וגדל בניהול מדינות שהובסו. אך האם הכשולן בישום אסטרטגית השליטה כלפי מוקדון לא פקח את עיני

מעצבי המדינות הרומית לשאול, אם הכשלוך נבע (והכשלוך במידה מסוימת חזר על עצמו בפרשת המלחמה המוקדונית הרביעית) משום שלא הושקעו די מאמצים, ואם יש צורך בהשקעת מאמצים לשם הבטחת השליטה לאורך זמן, והיכולת קיימת, ולנוכח העוצמה הטוטלית של רומא מרכיב הנדיבות מתגמד, מדוע שהפיקוח וההחלשה לא יהיו מוחלטים, ואוצר המדינה אף יהנה מהכנסות ממסים, שלא רק יכסו את ההשקעה במאמצים, אלא גם יותירו רווח? לפיכך, האם אין זה מתקבל על הדעת שהכישלוך האסטרטגי שהוליד את המלחמה המקדונית השלישית, היה מרכיב במערכת השיקולים שהולידו את המעבר הקבוע להקמת פרובינציות?

חלק שני – אסטרטגיה של כיבוש

האסטרטגיה הרומית כלפי הגאלים בשנים 225-238

הקדמה

בשנת 225, צבא גאלי גדול שפלש ללבה של אטרוריה הושמד ליד טלמון. הניצחון הרומי סלל את הדרך לכיבושה של גאליה-קיסאלפינה. מנקודת ראות אסטרטגית, הציגה רומא בפרשה זאת יכולת חשיבה רחבת היקף, מורכבת ומתוחכמת. אין פלא איפא, שיכולת החשיבה הזאת, באה לידי ביטוי במלחמה הפונית השניה שהתנהלה זמן קצר לאחר ההתנגשות הגדולה עם הגאלים, ואין ספק שההיבט האסטרטגי היה מרכיב בולט במכלול הסיבות שהביאו לניצחון הרומי במלחמה זאת. המחקר המודרני החל להבהיר את השתלשלות האירועים שקדמה לפלישה הגאלית, ואף הבין היבטים מסוימים של המהלכים האסטרטגיים של רומא. אף על פי כן, הוא עדיין רחוק מלהבין את התמונה בשלמותה ואת עומק המהלכים האסטרטגיים הרומיים היקפים ומשמעותם. בראש ובראשונה הוא לא תפש שרומא הציבה לגאלים שתי מלכודות. האחת – מדינית, שתכליתה היתה להתסיס את הגאלים ולגרום להם לפלוש. והשניה – צבאית, הגדולה בכל תולדותיה של רומא, שתכליתה היתה להשמיד את הכח הפולש.

המחקר המודרני תפש באופן חלקי את היקף היריעה של המדיניות שנועדה לבודד את הגאלים, ולמנוע עם פרוץ הקרבות מעורבות של צד שלישי, קרי קרתגו. הוא לא תפש כלל את המדיניות הצינית של הסנאט, שמצד אחד יצר פרובוקציות לגאלים ודחפם לפלישה, ומצד שני החדיר בציבור הרומי ובבעלות בריתה של רומא בצפון-איטליה פחד גדול מפני הסכנה הגאלית האיומה, כמובן כדי להביאם להתגייס בהמוניהם לצבא. ואכן הצבא שגוייס עמד על כרבע מליון חייל, ללא תקדים בהיקפו בתולדותיה של רומא.

אציג איפא להלן את תמונת המהלכים הרומים, עד כמה שהדבר ניתן על סמך המקורות העתיקים שאינם שופעים באינפורמציה, על מורכבותה ותחכומה.

מערכת היחסים בין רומא לבין הגאלים – סקירה כללית

שבטי הגאלים הגיעו לאיטליה במאה החמישית לפנה"ס והשתלטו על גאליה-קיסאלפינה. בשנת 390 ירד דרומה אחד השבטים והגיע עד לעיר האטרוסקית קלוסיום. נסיון התערבות רומי למען העיר נכשל. הגאלים ששטפו דרומה לעבר רומא, היכו את הצבא הרומי לא הרחק מהעיר, כבשוה, להוציא את גבעת הקפיטוליום, ושרפוה. הם נאותו לעזוב את העיר לאחר שקיבלו זהב ככופר. בשנות ה-40 של המאה הרביעית, נהדף גל התקפה שני של הגאלים על רומא. הם לא הצליחו לשחזר את נצחונם משנת 390, ולא היוו יותר איום ממשי על עצם קיומה של העיר שהלכה והתחזקה. בשנת 332/1 כרתה רומא חוזה שלום לשלושים שנה עם אחד השבטים הגאלים עם הסנונים. עד למלחמה הסמניטית השלישית (298-290) להוציא פלישה אפיזודטית קלה של גאלים לאטרוריה בשנת 299, היתה רגיעה במערכת היחסים בין רומא לבין הגאלים. במהלך המלחמה הסמניטית השלישית, הסמניטים שפרצו עם צבאם לצפון-איטליה, כרתו ברית עם הגאלים. הם התיצבו איתם נגד רומא בקרב הגדול קרב סנטינום שנערך בשנת 295. הקרב הסתיים בניצחון רומי מוחלט ושאריות הגאלים נפוצו בחזרה צפונה למקומותיהם. כעבור תשע שנים שוב ירדו הגאלים דרומה. הם צרו על העיר האטרוסקית ארטיום שבצפון אטרוריה. נסיון רומי להציל את העיר נכשל. הצבא הרומי הוכה בשנת 284 לא הרחק ממנה. כעבור שנה, פעולת תגמול של רומא, שקיבלה דחף כתוצאה מרציחת מספר שליחים רומיים גררה את כיבוש אדמת השבט הגאלי של הסנונים, שבצפון מזרח איטליה, ולסילוקם ממנה. באותה שנה, הנחילה רומא מפלה לצבא גאלו-אטרוסקי ליד אגם ואדימון שנמצא כ-80 ק"מ צפונית לרומא. קרב דומה נערך כעבור שנה ליד פופולניה. הוא הסתיים באותה תוצאה. זאת היתה ההתנגשות הצבאית האחרונה בין צבא רומי לבין צבא גאלי עד לאחר המלחמה הפונית הראשונה. בשנת 238 חדר צבא רומי לגאליה-קיסאלפינה והמתיחות בין רומא לבין הגאלים התחדשה.

פרק א' – רומא דוחפת את הגאליס להתלקחות הצבאית

רווחה דעה שהמערכות הצבאיות שהתחוללו בשנים 225-222 בין רומא לבין הגאליס היו תוצאה של תוקפנות גאלית.³²³ מאוחר יותר הועלתה דעה שרומא אחראית באותה מידה כמו הגאליס להתלקחות הצבאית הגדולה הזאת.³²⁴ בידינו אמנם רק פירווי אינפורמציה על השתלשלות העניינים אשר הובילו לקראת אותה מלחמה, אולם אף שדומה שדעה זו הולמת יותר את המעט שבידינו, היא לא חדרה לעומק המדיניות הרומית. לדעתי הכוונה בשלב מסויים היתה לגרום להתפרצותה של ההתלקחות הגדולה,³²⁵ אך באופן שאפשר יהיה להטיל את מלוא

-
- 323
- T. Frank, *Roman Imperialism*, 1925, p. 117.
 כמו כן קמברגי, היסטוריה עתיקה VII (מהדורה ישנה) עמודים 8-807,
 7-816; סקאלארד שם, עמודים 70-169.
- G. Gianelli, ישנה סברה שהגאליס הוסתו נגד רומא על ידי קרתגו: *Rome nelle eta delle Guerre Puniché*, Bologna, 1932, p.132.
 וכמו כן ב-340-41 pp. *La republica Romana*, Milan, 1955, pp. 340-41-41.
- 324
- ראה: R.M., Errington, *The Dawn of Empire*, 1971, p. 43.
 לדעתו הפלישה הגאלית היתה תוצאה של מדיניות ההתישבות הרומית
 באגר-גאליקוס שבוצעה לשם חיזוק הגבול הצפוני.
 W.V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome*, 327-70
 B.C. Oxford, 1979, p. 197, קובע שהמלחמה נבעה מלחץ רומי לא
 פחות מאשר גאלי. לדעתו, L.S. Dyson, *The Creation of the Roman*
Frontier, Princeton, 1985, pp.28-9
 המלחמה פרצה כתוצאה ממתח לאורך הגבול שנוצר מחלוקת האדמות
 לרומאים החל משנת 232. אף צד לדעתו לא אחראי לפריצתה, אלא היא
 פרצה כתוצאה מהשתלשלות של אירועים.
- 325
- C. Peyere, *La Cisalpine Gauloise* קרובה יותר לדעתי היא ראיתו של
 De IIIe au Ier siecle Avant J.C. Paris 1979, pp. 46-7 שהפוליטיקה
 האופנסיבית של הרומאים לאורך הגבול של הגאליס גרמה למשבר. אבל
 הוא לא פיתח את קביעתו זו מעבר למשפט כללי שההתקפות על
 הליגורים וישוב הרומאים באגר-גליקוס היו פרובוקציות רומיות. דעה
 דומה ראה שם: R.F. Vishnia, *State Society and Popular Leaders in*
mid Republican Rome, 241-167, London and New York, 1996, p.
 14. גם פה מעבר לקביעה כללית אין פיתוח. סטאוולי, קמברגי,

האחריות על הגאלים. קשה לקבל ללא הוכחות ברורות, שהגאלים אשר משכו ידיהם מכל התגרות כלפי הרומאים במשך המלחמה הפונית הראשונה כולה,³²⁶ היו הגורמים למלחמה בהיקף כה גדול שעה שידי רומא היו משוחררות מכל מאבק צבאי. אנסה איפא בחלק זה של העבודה להראות כי המדיניות הרומית כלפי הגאלים התפתחה לאחר המלחמה הפונית הראשונה לשלב שבו יעדה המרכזי היה לדחוף אותם לעימות צבאי מכריע אשר יחסלם כגורם מדיני וצבאי בצפון איטליה.³²⁷ אפשר שמטרה אסטרטגית זו התגבשה רק ערב ההתלקחות של שנת 225, או שנים ספורות קודם לכן. אך אין להוציא מכלל אפשרות כי המטרה להשתלט על עמק הפו עמדה לנגד עיני חוגים מסויימים בסנאט, שנים

היסטוריה עתיקה 2, VII, ע"מ 434-5 קובע כי התוקפן היו הגאלים אך הרומאים לא היו אך ורק בעמדת הגנה. הגאלים אפשר שראו בפלישתם גם התקפת מנע. אף שהבין שרומא התכוננה למלחמה מאז 232, הוא לא תפש שרומא מלכדה את הגאלים לתקוף.

קשה ליחס לגורל בלבד את התופעה שהגאלים לא לחמו ברומים בזמן המלחמה הפונית הראשונה ונלחמו בהם כשידיה של רומא היו משוחררות, כפי שמציג זאת פלוטארכוס, מרקלוס 3, 2. דה סנקטיס, שם, III, עמ' 278, מייחס זאת לדיפלומאטיה הרומית. על הרתעה רומית ועייפות גאלית ראה: Eckstein, Senate and General, Los Angeles, 1987, p. 6

326

F. Cassola, I Gruppi politici Romani Nel III Secolo A.C. Triest 1962, pp. 222-228. מדבר על קבוצה שבראשה עמדו מרקלוס ופלאמיניוס שהחליטה בראשית המלחמה שהחלה בשנת 225 לנצל את הפלישה הגאלית על מנת לכבוש את גאליה טרנספדנה. לדעתי התכנית הרומית היתה מתוחכמת יותר ממה שהוא סבור, שכן הפלישה הגאלית היתה תוצאה של מדיניות רומית שמטרתה היתה לכבוש את גאליה טרנספדנה. מאידך אין הוא סבור שכבוש זה היתה מדיניותו של הסנאט כולו. זאת בניגוד ל-ט. פרנק, קמבריג', היסטוריה עתיקה, (מהדורה ישנה) עמ' 817, הממעט בחשיבותו של פלאמיניוס ורואה בכיבוש מדיניות של ראשי הסנאט שהתקבלה לאחר הפלישה הגאלית. טוינבי, שם, II, עמ' 260 סבור שאין עדויות לתכנית רומית סיסטמטית לכבוש גאליה קיסאלפינה לפני הקרב הגדול של שנת 225. רק לאחריו נערכה תכנית סיסטמטית. אי-אפשר להתווכח עם ניסוח זה של דבריו כיוון שאין בידינו אינפורמציה מספקת. אולם כאמור אנסה להראות שכבר לפני שנת 225 היתה מדיניות רומית ששמה לה למטרה להכשיר את הקרקע לתכנית סיסטמטית כזאת, ושנים מספר לפני שנת 225 התקבלה החלטה לכבוש את גאליה קיסאלפינה.

327

ספורות לאחר סיום המלחמה הפונית הראשונה.³²⁸ אך לפי שהזמן לא היה בשל למלחמה בהיקף כה נרחב משום המאמץ הגדול שהושקע במלחמה הפונית הראשונה, לא נתרגמה מגמה זו לכלל מלחמה כוללת. אולם אותם חוגים אפשר שהחלו להכשיר את הקרקע בהדרגה לקראת העימות המכריע, בכך שהצליחו לגרום ללחץ על הגאליים, לחץ שהלך וגבר, שגרם לגאליים לפתוח במלחמה. אין בכוונתי לומר כי כבר זמן קצר לאחר סיום המלחמה הפונית הראשונה היתה לסנאט מדיניות מגובשת בשאלת גאליה-קיסאלפינה. אלא שכבר אז, דהיינו בהתנגשויות הצבאיות הראשונות עם הגאליים בשנים 236-238 החל להסתמן בסנאט קו מדיני שהתומכים בו החלו לנצל מכאן ואילך אפשרויות צבאיות ואזרחיות כדי לחזקו, תוך החרפת היחסים עם הגאליים. בסופו של דבר, שנים ספורות לפני שנת 225 התגבשה מדיניות הסנאט לגרום להתלקחות צבאית מכרעת כדי לכבוש את עמק הפו. בד בבד הוכשר ההמון מבית ל"תוקפנות הגאלית" הצפויה. ואמנם בשנת 225 פלש צבא גאלי גדול אל תוך אטרוריה. המערכת הרומית על כל מרכיביה לא רק שהיתה ערוכה לקראתו היטב, אלא שהשכילה להטמין לכח הפולש מלכודת צבאית מרשימה, שהביאה להשמדתו בקרב טלמון המפורסם. בכך נפתחה הדרך בפני הצבאות הרומיים לחדור אל תוך ליבה של גאליה קיסאלפינה. פרוץ המלחמה הפונית השנייה עיכב את גמר כיבושו של חבל ארץ זה, שהושלם כידוע קצת למעלה מעשר שנים לאחר סיומה של המלחמה הגדולה הזאת, דהיינו בסביבות שנת 190.

ראשית התקפנות הרומאית כלפי הגאליים

המקורות העתיקים מתארים שתי תקופות של התלקחות צבאית ומתיחות בין הרומאים לבין הגאליים בתקופה שבין שתי המלחמות הפוניות. התקופה הראשונה, שהמקורות העיקריים אודותיה הם זונאראס ופוליביוס, היתה בשנים 236-238 שבהן נערכו קרבות. התקופה השנייה, שהמקור העיקרי אודותיה הוא פוליביוס החלה בשנת 232 ונמשכה עד לשנת 225. היא מתוארת כתקופה של מתיחות שלא חרגה

³²⁸ על הרצון להגיע לגבולות בטוחים דהיינו לאלפים ראה: E. Taubler, Die vorgeschichte des zweiten punischen krieges, Berlin, 1921, pp. 12-14.

ט. פרנק, שם, עמודים 17-816. סקאלרד, שם, עמ' 171. וישניה שם, עמ' 15.

לפסים של מלחמה ממש. בשנת 225 אירע מפנה דרמתי ביותר, נערכה פלישה גאלית מסיבית, וכך החלה סדרה של קרבות גדולים. דומני כי הרושם המתקבל מן המקורות שהיו שתי תקופות של התלקחות צבאית ומתיחות, הוא מוטעה. יתר על כן, הצגה זו של פני הדברים היא מלאכותית ושטחית ונובעת ממגמתיותו של פוליביוס להציג את הרומאים כקרוב לתוקפנותם של הגאלים וגם מהשקפות אחרות שלו. לדעתי, משנת 238 החלה השתלשלות רצופה של אירועים שהובילה בסופו של דבר להתלקחות הצבאית הגדולה של שנת 225 כפי שהיא מצטיירת אצל פוליביוס.³²⁹ בשנה זו (238) החלה לדעתי תוקפנות צבאית רומית כלפי הגאלים שנמשכה גם בשנת 237. לקחיה של תוקפנות זאת שלא נתרגמה להשגים של ממש, היוו לדעתי באותה עת בסיס לאסטרטגיה הרומית כלפי הגאלים.

כדי להבין את אשר התרחש בשנים 236-238, וכדי לקבוע מי גרם להתלקחות הצבאית בעת זו, יש להכריע מי משני המקורות זונאראס³³⁰ או פוליביוס³³¹ מהימן יותר לגבי ספור הפרשה.³³² ההבדלים העיקריים ביניהם הם כדלהלן: זונאראס מתאר שלוש שנות מלחמה כשבשלישית מאיימים הגאלים על ארימינוס, ואילו פוליביוס סוקר רק שנה אחת, את זו שבה היה איוס גאלי על ארימינוס. זונאראס מטיל את האשמה לפרוץ הקרבות על הרומאים ואילו פוליביוס על הגאלים. כדי להכריע ביניהם וכדי להבין את הפרשה אפרט את דבריהם. תאורו של זונאראס הוא

³²⁹ הוא מציין אמנם את שנת 236 כשנה שבה נשבר השלום בין הרומאים לבין הגאלים, אולם האירוע שהוביל לדעתו למלחמה הגדולה היתה חלוקת האדמות של פלאמיניוס בשנת II-232, 21, 9.

³³⁰ 18, VIII.

³³¹ II, 21, 1-6.

³³² ישנה נטיה ברורה להתעלם מזונאראס כך למשל: ט. פרנק, שם. עמ' 808. שמתיחס אל זונאראס כאל מקור לא מהימן וכנראה שגם לאורוסיוס. כך גם דיסון, שם, עמ' 28, שקובע כי הבואים תקפו את ארימינוס בשנת 238 בלי לנמק. סקאלארד, שם, עמ' 170. כל אילו מזכירים רק את ההתקפה הגאלית על ארימינוס בלי להזכיר קרבות קודמים המוזכרים אצל זונאראס. מאידך שואל האריס, שם, עמ' 193, כלום לא ניתן להעדיף ולו רק פעם אחת את זונאראס על פני פוליביוס? אבל אינו מתמודד עם השאלה שהציג באופן מעמיק. גם סטאוולי, שם, עמ' 432, מעדיף את זונאראס, אך מעבר לקביעה שהוא מציג תמונה יותר מליאה וקבילה אינו אומר מאומה.

כדלהלן: הרומאים ערכו מלחמה נגד הפאליסקים וניצחום. לאחר מכן נלחמו נגד הבואים וגאלים אחרים שהיו שכניהם וכנגד חלק מהליגורים. בקרבות נגד הגאלים נוצח הקונסול פובליוס ואלריוס בקרב ראשון אך ניצח בשני. באותה השנה נטלו הרומאים מידי קרתגו את סרדיניה והטילו עליה קנס חדש. בשנה שלאחריה ערכו הקונסולים לוקיוס לנטולוס וקוינטוס פלאקוס מלחמה נגד הגאלים. כל זמן שפעלו יחד היו בלתי-מונצחים, אך משנפרדו צבאותיהם הוקף צבאו של פלאקוס בלילה, אך בסופו של דבר הגאלים נהדפו. בשנה שלאחריה, משקיבלו הגאלים תגבורת של בעלי-ברית, יצאו נגד הרומאים ודרשו מהקונסולים פובליוס לנטולוס ולוקיניוס וארוס שהתיצבו נגדם, אדמות שמסביב לארימינום ואת פינויה של העיר עצמה, בטענה שהיא שייכת להם. הקונסולים, שלא העזו לצאת למלחמה בגלל מספר חייליהם הקטן ולא הסכימו להחזיר על דעת עצמם את ארימינום, עשו שביתת-נשק על מנת לאפשר לגאלים לשלוח שליחים לרומא. דרישותיהם נידחו על ידי הסנאט. המחנה הגאלי התפורר ונערכה בתוכו מלחמה. רבים נהרגו, הבואים השיגו שלום במחיר חלק גדול מאדמתם. לאחר מכן המשיכו הרומאים להלחם נגד הליגורים. לפי תאורו זה של זונאראס התוקפנים הם הרומאים. בשנת 238 רומא תוקפנית מאד ובכמה זירות. היא תקפה את הפאליסקים, את הליגורים, גזלה מקרתגו את סרדיניה, ותקפה גם את הגאלים אך ללא הישגים של ממש. לפי גירסתו, תקפו הרומאים את הגאלים גם בשנה שלאחריה ואף בה לא זכו בהישגים. מאידך, בשנה השלישית הגאלים התקרבו בכח צבאי לארימינום. מתאור הפרשה מסתבר שהיתה זו פעולת תגמול לתוקפנות הרומית בשנתיים הקודמות. מענינת העובדה שרק בשנה זו דרשו הגאלים את פינויה של ארימינום בטענה שהיא שייכת להם, שהרי הוקמה כקולוניה לאטינית כבר בשנת 268.³³³ בהקשר לזונאראס אזכיר את אורוסיוס³³⁴ שסוקר, בקצרה אמנם, חלק מהאירועים הנזכרים אצל זונאראס. הוא מספר שבשנת הקונסולאט של טיבריוס סמפרוניוס גראכוס וגאיוס ואלריוס פלאקוס נערכה מלחמה נגד הפאליסקים. באותה שנה נעשו הגאלים תושבי גאליה קיסאלפינה אויבים חדשים שכנגדם נלחמו הרומאים. תוצאות הקרבות היו שונות. בקרב הראשון שנערך נגד הקונסול ואלריוס נהרגו 3500 רומאים – דהיינו

³³³ ווליוס פטרקולוס, I, 14, 7. ליוויס, פריוכה XV.

³³⁴ IV, 12, 1.

הרומאים הוכו. בשני נהרגו 45000 גאלים ואלפיים נלקחו בשבי – דהיינו הרומאים ניצחו. (מספר האבדות מוגזם ביותר, בקרב טלמון נהרגו 40000 גאלים).

שמות הקונסולים ותוצאות הקרבות מתאימים לנוכר אצל זונאראס לגבי שנת 238. שניהם מזכירים את הקונסול סמפרוניוס גראכוס ואילו לגבי הקונסול השני חל שיבוש כלשהו, אך סביר שהמדובר באותו איש. אצל זונאראס הוא פובליוס ואלריוס ואצל אורוסיוס גאיוס ואלריוס פלאקוס. אצל אורוסיוס חל כנראה השיבוש בשם.³³⁵ כמו כן שניהם מציינים שני קרבות כשבראשון ניצחו הגאלים ובשני הרומאים. סכומו של דבר, יש בידינו שתי עדויות לקרבות שהתחוללו בשנת 238 בין הרומאים לבין הגאלים.

תאור הפרשה אצל פוליביוס³³⁶ הוא כדלהלן, ואני מביא את עיקרי הדברים: במשך תקופה של ארבעים וחמש שנים שמרו הגאלים על שלום עם הרומאים. קם בקרבם דור חדש מלא רוח תוקפנות וחסר נסיון מר, שהחל לפגוע בהסדר השלום עם הרומאים. הוא הזמין שבטים גאלים מעבר לאלפים לשתף עימם פעולה. פניות אילו נעשו תחילה בחשאי על ידי ראשי הגאלים וללא ידיעתו של ההמון. וקרה, שכאשר הכח של הגאלים הטרנס-אלפינים התקדם עד לארימינוס, חשד בו המון הבואים ונוצר קרע בינו לבין הנהגתו ובינו לבין הגאלים הטרנס-אלפינים. עם הבואים רצח את מלכיו אטיס וגאלאטוס ונלחם בגאלים הטרנס-אלפינים. רבים בשני הצדדים נהרגו. הרומאים שפחדו מהתקדמות הגאלים שלחו לגיון. אך משעמדו על המלחמה הפנימית של הגאלים והאבידות שגרמו לעצמם, החזירוהו. עד כאן עיקר תיאורו של פוליביוס. הוא איפוא אינו מזכיר את אירועי השנתיים הקודמות, ותאורו מתאים לתאור השנה השלישית אצל זונאראס. שכן בתאור של שניהם הגאלים עולים על ארימינוס ומחנם מתפורר. אולם אם מזונאראס מסתבר שההתקפה הגאלית היא תגמול על תוקפנות רומית קודמת, מטיל פוליביוס לחלוטין את אשמת התוקפנות על הגאלים, מצד אחד על דור גאלי חדש שלא הכיר את המלחמות הנוראיות נחלת העבר והיה חדור

³³⁵ הקונסולים של שנת 238 היו: פובליוס ואלריוס פאלטו, וטיבריוס סמפרוניוס גראכוס. ראה: T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, New York, 1951, I, p. 221.

³³⁶ 6-1, 21, II.

תוקפנות, ומצד שני על הנהגת הגאלים שפעלה ללא ידיעת ההמון. אורוסיוס בשאלה זו אינו אומר דברים מפורשים וברורים: Galli est. הגאלים "התגלו כאויבים חדשים", כלום מיוזמתם או הרומאים אשמים בכך? זאת אין הוא מסביר.

תאורו של זונאראס אינו לוקה בפגמים בולטים. הוא אינו נסתר על ידי מקורות כלשהם ואף מקבל חיזוק חלקי אצל אורוסיוס ואצל פוליביוס. חולשתו העיקרית של התאור בעיני החוקרים, נובעת כנראה מההנחה הבלתי בדוקה למעשה בענין זה, שפוליביוס יותר מהימן מזונאראס. אולם אם מתבוננים בתאורו של פוליביוס מגלים בו פגמים חמורים – ענינים שאינם מתישבים זה עם זה, והנסיון להבין את דבריו כהלכה מביא אותנו למסקנה שתאורו לקוי לא רק במה שיש בו אלא אף במה שאין בו. מלים אחרות, אפשר להבין את המסופר טוב יותר אם מביאים בחשבון את דברי זונאראס.

בולטת מאוד לעין מגמתו של פוליביוס להאשים את הגאלים בתוקפנות ולהמעיט את חלקה של רומא בפרשה. שהרי לפיו, פעילותה הצבאית כולה באה לידי ביטוי בשליחתו של לגיון שעוד לפני שהגיע לזירת הקרב חזר כלעומת שבא, דהיינו, למעשה לא היתה שום פעילות צבאית מצידה של רומא. מזונאראס לעומת זאת מסתבר, שרומא הפעילה כוחות צבאיים נגד הגאלים בשנתיים שקדמו לעלית הגאלים על ארימינוס. בשנה הראשונה בפיקוד קונסול אחד ובשניה בפיקודם של שני קונסולים. בשנה השלישית לפי תאורו נמצאו באזור שני קונסולים ורומא נצלה את התפוררותו של מחנה הגאלים וקרעה מהבואים שטחים נוספים. אפשר אמנם שהלגיון חזר כלעומת שבא כדברי פוליביוס, אולם אין להוציא מכלל אפשרות שכוחות רומיים אחרים, אילו שהיו עם הקונסולים למשל, ניצלו את חולשתם של הגאלים חדרו לאדמתם וקרעו מהם שטחים נרחבים כדברי זונאראס, ענין שפוליביוס עובר עליו בשתיקה.

ובכן, הבה נבחון את תאורו של פוליביוס. כאמור הוא מספר, שבקרב הגאלים קם דור חדש מלא רוח תוקפנות שהחל לפגוע בהסדר עם הרומאים ושהזמין את הגאלים הטרנס אלפינים. אך במשפט שלאחר מכן הוא מוסר שהזמנת הגאלים הטרנס אלפינים נעשתה על-ידי ההנהגה הגאלית בלבד, בחשאי וללא ידיעת ההמון. והדברים כמובן אינם ברורים.

אם ההמון – "דור חדש" – רצה מלחמה ברומאים, מדוע פעלה בכיוון זה הנהגתו בסתר? ואם נאלצה הנהגתו לפעול בסתר ולא שיתפה אותו בתכניות המלחמה שלה נגד רומא, אז אולי קביעתו של פוליביוס שקם דור חדש חדור תוקפנות נגד רומא אינה נכונה? וכאמור משהגיעו הגאלים הטרנס-אלפיניים אל ארימינוס קמו אותם גאלים חדורי "תשוקה בלתי מיושבת" – "וכעוסים על הרומאים" – ובמקום להלחם ברומאים רצחו את מלכיהם ולחמו בתגבורת שהביאה הנהגתם לאזור.³³⁷

המסקנה היחידה המתבקשת מכל הספור המוזר הזה היא, שהתוקפנות הגאלית נגד רומא היתה נחלת ההנהגה בלבד, ואילו המוני הגאלים לא רק שלא היו שותפים לה אלא התנגדו לה באופן קיצוני. ההנהגה הגאלית ידעה אמנם על התנגדות ההמון למדיניותה אך לא שעה עד כמה עמוקה התנגדות זאת. בשל חוסר הערכה נכונה של המצב, היא שלמה מחיר כבד. שני מלכיה נרצחו³³⁸ וההתקפה כולה הסתיימה בכשלון. המגמתיות של פוליביוס להאשים את הגאלים בתוקפנות כלפי הרומאים בולטת עוד יותר לנוכח העובדה שעל פי סיפורו הוא, בעצם לא התחוללה שום תקרית רצינית. מחנה הגאלים שעלה על ארימינוס התפורר מעצמו בלא שהגיע לכלל מעשה תוקפנות של ממש, פרט לאיום הכרוך בהתקרבות אל הקולוניה. ובכן, אם לא קרתה אפילו תקרית צבאית קטנה בין הגאלים לבין הרומאים, על מה נזדעק פוליביוס להציג את אותו דור של הגאלים כתוקפן – מחרחר מלחמה שחפש כל הזדמנות לשבש את הסדר הקיים, דהיינו לתקוף את הרומאים? אין זאת, כי ספור זה על סתירותיו ומוזרויותיו בא בעיקרו של דבר לשרת את התדמית הרומית. להציג את הרומאים כקורבנות של תוקפנות ואת יריביהם כתוקפנים. פוליביוס לא נמנע מלהציג קו זה אפילו בפרשה שעל פי סיפורו הוא לא אירעה בה שום התנגשות צבאית. ובכן, בנוסף לסתירה הפנימית שבתאור, מטילה מגמתיות קיצונית זו חשד על מהימנותו. על רקע זה של ברור מידת מהימנותם של המקורות, חשוב לנסות ולהבין מדוע התפורר המחנה הגאלי. כיצד קרה שנוצר ניגוד אינטרסים בין

³³⁷ פוליביוס II, 21, 5-2.

³³⁸ מוזרותו של הספור מעלה אפשרות, כי אי-אמון כללי בין ההמון לבין הנהגתו, הוא שהיה ברקע למלחמת האחים. ההמון אולי חשד שהנהגתו תשתמש בתגבורת הטרנסאלפינית לא רק נגד הרומאים אלא גם כדי לדכאו. או אולי התפרץ משום שלא שותף בהחלטה שהתקבלה בסתר.

ההנהגה של הבואים לבין ההמון. בענין זה דומני שאפשר להעזר בזונאראס ואף באורוסיוס. על פי גירסת זונאראס כאמור, תקפה רומא בשנתיים הראשונות של הקרבות את הגאלים. שום צד לא זכה בנצחון מכריע, יתירה מזאת, פעם אחת הרומאים אף הוכו ובפעם שניה היו במצב לא נוח. על סמך אינפורמציה זו אודות הקרבות אנו יכולים לשער שההנהגה הגאלית לא חששה מכוחה הצבאי של רומא מצד אחד, ושאפה להחזיר לרומאים כגמולם מצד שני. לאור השתלשלות הקרבות ותוצאותיהם, סביר שהניחה שתגבורת מעבר לאלפים תכריע את הכף לטובתה. לעומתה, העם שנחל אבידות לא מועטות לא רצה להלחם. כללו של דבר, יצר הנקמה ברומא וההנחה שניתן להכותה דחפו את ההנהגה לפעולה צבאית אף ללא שתוף פעולה עם העם. אפשר ובכך למצוא קשר הגיוני בין הקרע הפנימי אצל הגאלים שנוצר בשנה השלישית למלחמה לבין המסופר אצל זונאראס ואורוסיוס אודות שתי שנות המלחמה הראשונות. קשר הגיוני זה מחזק את מהימנות סיפורם של מקורות אילו,³³⁹ דהיינו שקדמו לתקרית ליד ארימינום קרבות בין הרומאים לבין הגאלים, וסביר להניח שלו הגאלים יזמו את הקרבות פוליביוס היה מוצא דרך למסור זאת.

כללו של דבר, השלום הארוך בין הרומאים לבין הגאלים הופר בגלל תוקפנות רומית – כפי שהציג זאת זונאראס ולא בגלל תוקפנות גאלית כפי שהציג זאת פוליביוס.³⁴⁰ ואכן אין זה מתקבל על הדעת, שההנהגה

³³⁹ מחזקת את גירסת זונאראס ואורוסיוס היא העובדה, שידעו לנקוב בשמות קונסולים ולקבוע פרטים לגבי מהלך ההתנגשויות הצבאיות, שלא תמיד היו לטובת הרומאים.

³⁴⁰ האריס, שם, עמ' 194. סבור שהפשיטה הגאלית לכוון ארימינום היתה תגובה לחדירה רומית קודמת. הערותיו בנדון חשובות, אך הוא לא התמודד עם השאלה המרכזית בקשר לשאלה זו והיא: מידת מהימנותם של המקורות.

Raymond Chevallier, *La Romanisation de la celtique du po: Hisirore et administration*, Université de Tours 1980, pp. 23-4.

כנראה מקבל את זונאראס. הוא מזכיר שב-238 לחם הקונסול פובליוס ואלריוס פאלטו נגד הגאלים וששני הקונסולים הרומיים לחמו נגדם גם ב-237. אך אינו קובע מי התוקפן, ואינו קושר את הפשיטה הגאלית ב-236 על ארימינום עם קרבות אילו. אין לדעת מהיכן שאב את האינפורמציה שכבר ב-238 קראו הבואים לגאלים הטרנסאלפיניים, או שבשנת 236 היה איחוד בין הבואים לבין האינסוברים והליגורים.

ששמרה במשך ארבעים וחמש שנים על שלום עם רומא, תקופה שבחלקה הגדול היתה רומא נתונה במלחמה קשה עם קרתגו, וניתן היה לנצל את מצבה הלא נוח ולתוקפה, פתחה מתוך יצרי תוקפנות גרידא במלחמה דווקא בשעה שהיתה נוחה לרומא, ובעת שהעם הגאלי התנגד לה. סביר ביותר, כי התוקפנות הרומית כלפי הגאלים בשנתיים הקודמות, עוררה בהנהגה הגאלית זעם כלפי הרומאים שהחזירו רעה תחת טובה (שהגאלים שמרו על שלום עמם בשעה שהיו עסוקים במלחמה כבדה). כתוצאה מכך היא נדחפה לצעד צבאי אף בניגוד לרצון ההמונים. רגש הנקם כלפי רומא היה כנראה חזק מהערכה ריאלית של הנתונים הבסיסיים. ועתה, לפי שעל סמך ביקורת המקורות ניתן לקבוע כי הרומאים הם שיזמו את הפעולות הצבאיות נגד הגאלים, נשאלת השאלה מה היו מטרותיהם.

כאמור, בשנת 238 התחילה פעילות צבאית רומית בצפון איטליה. הקונסול טיבריוס סמפרוניוס גראכוס שפלש לסרדיניה³⁴¹ לחם אף בליגוריה, והקונסול השני פובליוס ואלריוס פאלטו לחם כנגד הבואים ושבטים גאלים אחרים.³⁴² האם היתה זו ראשיתה של תכנית סיסטמטית לכיבוש של עמק הפו שהופסקה לאחר שנת 236? או שמא תוקפנות זו נועדה להשיג הישגים מקומיים בלבד? בגלל מיעוט האינפורמציה קשה לתת תשובה בדוקה לשאלה זאת. אולם, ניתן על סמך הנתונים להעלות אפשרות מסוימת. על פי זונאראס פעל בשנת 238 קונסול אחד נגד הגאלים.³⁴³ בשנה שלאחריה בשנת 237 פעלו נגדם שני קונסולים. אף

האיחוד בין שני השבטים הגאלים אירע לאחר שנת 232, ראה: פוליביוס II, 21, 22-7, 1.

זונאראס VIII, 18. ליוויס, פריוכה XX. פסטוס L 430. ³⁴¹

ליוויס, פריוכה XX. זונאראס VIII, 18. אורוסיוס IV, 12, 1. ³⁴²

ברוטון, שם, עמ' 2-221, מקבל את פרישת הזמן המצויה אצל זונאראס, דהיינו שבשנת 238 פעל קונסול אחד נגד הבואים וכנגד גאלים אחרים. בשנת 237 פעלו שני קונסולים נגד הגאלים וכן בשנת 236. אינני רואה סיבה רצינית שלא לקבל תאור זה של זונאראס. אולם I, II, 21, 1, ³⁴³ Walbank, Commentary on Polylius, 1970 סבור, שהאירוע סביב ארימינוס אירע בשנת 237 וזאת משני טעמים: א. פוליביוס קבע שעברו ארבעים וחמש שנים של שלום עד להתלקחות, ולפי שהשלום עם הגאלים נעשה בשנת 282 הרי שההתלקחות אירעה בשנת 237. ב. פוליביוס קבע שחמש שנים לאחר-מכן היה הקונסולאט של אמיליוס פאולוס וקונסולאט זה כידוע היה בשנת 232 ובכך שוב נקודת ציון המפנה לשנת

שקונסולים אילו לחמו גם נגד הליגורים אפשר בהחלט לראות בפעילותם הסלמה בריכוז הכח הצבאי הרומי נגד הגאלים. ההישגים הרומיים כאמור היו אפסיים. שני קונסולים נמצאו סמוך לאזור הגאלים אף בשנת 236 שעה שהופיעה נגדם התגבורת שמעבר לאלפים. התפוררות המחנה הגאלי מנעה התנגשות צבאית.³⁴⁴ האינפורמציה שבידינו מלמדת שלאחר שנה זו ובמשך אחד עשרה שנים לא תקפה רומא את הגאלים, וההתלקחות הצבאית שהתחדשה בשנת 225 היתה בקנה מידה רחב ביותר.

לעומת זאת, התקפות הרומאים נגד הליגורים שהחלו כאמור אף הם בשנת 238 נמשכו גם לאחר שנת 236. יש לציין כי בשנה זו זכה הקונסול פובליוס קורנליוס לנטולוס קאודיאנוס בטריומף עבור

237. יחד עם זאת אינו שולל את האפשרות שהאירוע היה בשנת 236. האריס, שם, עמ' 194 סבור ששחזור האירועים הוא כדלהלן: בשנת 238 התחוללה התקפה רומית על הגאלים ובשנת 237 נערכה הפשיטה הגאלית על סביבותיה של ארימינום, ולא בשנת 236 כפי שניתן להבין מזונאראס. לדעת וולבאנק, שם, I, II, 21, 5 אפשר ונוצר אצל זונאראס בלבול ביחס לתאריך הפשיטה על ארימינום והוא 237 ולא 236. טעות זאת נוצרה בגלל בלבול בשמות הקונסולים. לוקיוס קורנליוס לנטולוס קאודיאנוס הקונסול של שנת 237 הוחלף על ידי זונאראס ב-פובליוס קורנליוס לנטולוס קאודיאנוס שהיה קונסול בשנת 236. הסבר זה מקבל האריס, שם, עמ' 194 הערה 2. אולם לפי גישה זאת זונאראס התבלבל לא רק בין לוקיוס לבין פובליוס אלא אף בין שמות שני הקונסולים האחרים שהאחד היה קוינטוס פלאקוס הקונסול בשנת 237 והשני ליקיניוס וארוס הקונסול של שנת 236. זונאראס ציין את שניהם כמי שפעלו נגד הגאלים. בלבול כזה כבר אינו מתקבל על הדעת אלא אם כן ישנן ראיות מוצקות לכך, ואין. מוטב להניח שפוליביוס עיגל את השנים, אולי עברו רק 44.8 והוא עיגל ל-45 במקרה הראשון, או עברו רק 4.5 שנים (ראשית 236, אמצע או סוף 232) והוא עיגל לחמש. בעיה כרונולוגית זאת שנראית פשוטה ובמידה מסוימת מלאכותית ומאולצת, גרמה לבלבול כרונולוגי עד כדי כך שדיסון, שם, עמ' 28 קובע, שהפשיטה הגאלית על ארימינום התחוללה בשנת 238. מאידך הגירסה בקמבריג', היסטוריה עתיקה, (מהדורה ישנה) VII עמ' 808. דוחה מכל וכל את זונאראס וקובעת את שנת 236 כשנת הפשיטה הגאלית על ארימינום.

פוליביוס II. 21, 6. מאידך אצל זונאראס VIII, 18, קרעו הרומאים שטחים מהבואים.

נצחונותיו על הליגורים.³⁴⁵ ובכן כיצד להסביר את העובדה שהרומאים פסקו לתקוף את הגאלים, אך המשיכו בהתקפותיהם הצבאיות נגד הליגורים? סבורני כי ניתן להציג הנחה שהיא אפילו אקסיומטית והיא, שלאחר המלחמה הפונית הראשונה הקשה והממושכת, לא יכלו להרשות לעצמם מעצבי מדיניותה של רומא ליזום מלחמה המצריכה מאמץ צבאי גדול. ואכן בשנת 241 הפגין הממסד הרומי קבל עם ועדה את כמיהתו לשלום בסגרו את מקדש יאנוס.³⁴⁶ בשנים 240 ו-239 הסנאט לא יזם מלחמה. בשנים אילו רומא לא לחמה כלל.³⁴⁷

שתי שנות השלום הללו, בוודאי משקפות את רצונו של העם הרומאי העייף ממלחמה לנוח. סביר ביותר שגם בשנים הבאות הוא לא היה מוכן למאמץ צבאי גדול ללא הצדקה נראית לעין.³⁴⁸ ובכן, הסנאט הרומי היה צריך להגביל את שאיפותיו ואת מטרתיו האסטרטגיות ולהתאימם לנתון הבסיסי והוא עייפות כח-האדם ולפיכך הוגבל בהיקף הפעלתו.

בשנת 238 פתחה רומא בסידרת פעולות צבאיות הן בסרדיניה וקורסיקה והן בצפון איטליה. על הכוח הצבאי הפועל פיקדו שני הקונסולים. האחד פעל באיים והשני בצפון איטליה. ברור שגודלו הכולל של הכוח היה שני כוחות קונסולריים רגילים לכל היותר. אולם ברי שהיה קטן בהרבה. זונאראס בהתייחסו לארועי שנת 236, כשהגאלים פשטו על סביבות ארימינום, קובע ששני הקונסולים לא העזו לצאת נגד

³⁴⁵ A. Degraasi. *Inscriptiones Italiae*. XIII, 1 ברשימות הטריומפים עמודים 7-7, XXII + עמ' 549. הענקת טריומף ללא ציון שם הקונסול שזכה בו מצויה באוטורופיוס III, 2, 2. שקאודיאנוס לחם בשנה זו נגד הליגורים ראה: זונאראס VIII, 18.

³⁴⁶ האריס, שם עמודים 1-190 + הערה 1, עמוד 191. סבור, שסגירת המקדש היתה בשנת 241 ולא בשנת 235. למרות הקשיים הנובעים מהמקורות, סביר שבכל זאת הצדק עמו ולו גם בגלל העובדה המכרעת שבשנה זו הסתיימה המלחמה הפונית הראשונה.

³⁴⁷ האריס, שם, עמ' 10. 112. A. Lippold, *consules*, Bonn, 1963, p.

³⁴⁸ ראה ניתוחו המעניין של J.H. Thiel, *A History of Roman Sea Power before the Second Punic War*, Amsterdam, 1954, p. 342 sq. הוא מתייחס למלחמות מחוץ לאיטליה, אך דבריו יפים גם לגבי פעולות צבאיות בצפון איטליה שהיו בעלות אופי אימפריאליסטי ולא לצרכי הגנה.

הגאלים כי מספר חייליהם היה קטן. ברור איפא שלא מדובר בצבא בן 40.000 חייל שהוא גודלו הרגיל של שני צבאות קונסולריים, אלא בכח בן מאות או אלפים בודדים של חיילים. סדר גודל כזה אין דיו לצרכי התקפה רבתית בצפון-איטליה. לפיכך סביר בהחלט שהסנאט לא קבע עדיין באותה שנה את היעדים הסופיים שאותם רצה להשיג בזירה זו. תוקפנות הקונסול בשנת 238 בזירה הגאלית, אפשר ששקפה מגמה של אישים מסויימים בתוך הסנאט, ולא מדיניות מגובשת של הסנאט כלפי הגאלים. אולם היא זכתה בגיבוי. שכן כאשר הקונסול הוכה על ידי הגאלים, נשלחה אליו תגבורת צבאית מרומא – זאת מוסר זונאראס. בשנת 237 רומא הגבירה את מאמציה בזירה זו. אפשר שהשאיפה להשיג כלשהו גרמה לשני הקונסולים להלחם יחד נגד הגאלים בפרק זמן מסויים באותה שנה. הללו לא השיגו מאומה, אך פעילותם גרמה לשינוי במצב האסטרטגי בזירה הגאלית. הגאלים הקיסאלפיניים ובראש וראשונה הבואים תוגברו בכח-צבאי גאלי מגאליה טרנס-אלפינה. אמנם המחנה הגאלי התפורר מעצמו אולם מכאן ואילך הועמדה רומא בפני נתון אסטרטגי חדש והוא: אפשרות הופעתה של תגבורת גאלית מעבר לאלפים. הסנאט קרוב לוודאי לא יכול היה להתעלם משינוי זה ומהסכנה העלולה לנבוע ממנו והיא, התלקחות צבאית במימדים לא רצויים לו. פוליביוס מכל מקום מספר, שכאשר (כתוצאה מחלוקת האדמות, החל משנת 232, בצפון איטליה) נוצרו קשרים בין הבואים והאינסוברים לבין הגאיסאטאי שמעבר לאלפים, רומא, אפשר שקיבלה אינפורמציה על קשר זה או ששיערה את העשוי לקרות.³⁴⁹ ואכן, ניתן היה ברומא לשער קשר מסוג זה על סמך התקדים של שנת 236, ומסקירתו של פוליביוס מסתבר, שלא רק שנתנו בה את מלוא הדעת לאפשרות של הופעת תגבורת גאלית מעבר לאלפים, אלא אף התכוונו לה באופן מעשי.³⁵⁰

כללו של דבר, ניצני תכנית לכיבושים בעמק הפו היו קיימים כנראה כבר בשלב זה של הקרבות עם הגאלים, אחרת אי אפשר להבין מדוע נשלחו כלל צבאות כדי להלחם בס. אולם לפי שהתוצאות של הפעולות הצבאיות לא עמדו ביחס שווה להיקף הפעולה, והסנאט אף הועמד בפני

³⁴⁹ פוליביוס II, 22, 7.

³⁵⁰ שם, II, 27, 7-8.

סכנה של התלקחות צבאית במימדים בלתי רצויים, נגזרה תכנית מעין זאת בעודנה באיבה. ואכן הפעילות הצבאית נגד הגאלים הופסקה. מאידך המשיכו הצבאות הרומיים לפעול באיים סרדיניה וקורסיקה ונגד הליגורים, ואפשר להסביר זאת בפשטות. בזירות אילו, למרות הפעלת כוחות צבא מסדר גודל בינוני בלבד, סיכויי הצלחה נראו טובים. יתירה מזאת, בוודאי שלא היתה קיימת סכנה של התלקחות צבאית גדולה ובלתי מבוקרת בקורסיקה ובסרדיניה,³⁵¹ ולא נראו סימנים לאפשרות כזאת בזירה הליגורית. כמו כן ניתן היה ביתר קלות להצדיק בעיני דעת הקהל ברומא את הפעילות הצבאית באיים שנועדה לנקותם מקיני התנגדות של מקומיים. פעולה כזאת מתחייבת מעצם אדנותה של רומא עליהם, ובאה לבסס ולהבטיח במ את שלטונו של העם הרומי. יתירה מזאת, הסנאט יכול היה להציג פעולות אילו כצעד חיוני להגנת איטליה, שהרי שליטה רומית מוחלטת באיים לא תאפשר לקרתגים לפלוש אליהם בעתיד, על מנת להפכם לבסיס התקפה על איטליה עצמה.³⁵² מאידך, תוקפנות רומית נגד הגאלים, קשה יותר להצדקה בטעם של הגנה עצמית, שהרי הגאלים שקטו ארבעים וחמש שנים ובתקופה קשה לרומא.

לעומת זאת, ההתקפות על הליגורים היו בעלות אופי דומה להתקפות שנערכו על הגאלים. בשני המקרים התוקפנות היתה כלפי ישות שבטית הנמצאת מחוץ לתחומי שלטונו של העם הרומי. כמו כן, היא יכולה היתה להוות צעד ראשון בביצוע תכנית מקפת יותר לכבושה של גאליה קיסאלפינה כלה, שהרי ההתקפות על מעוזי הליגורים איפשרו את איגופה מדרום ודרום-מערב של גאליה קיסאלפינה.³⁵³ יתירה מזאת, פעולות אילו שנמשכו כמעט מדי שנה בשנה עד לשנת 230 והיה להם המשך גם בשנת 223,³⁵⁴ עולות בקנה אחד עם הנחות היסוד של

³⁵¹ אין זאת אומרת שהמאמץ היה קטן. בשנים 232 ו-231 הופעלו באיים שני כוחות קונסולרים ראה: ברוטון, שם, עמודים 6-225.

³⁵² לענין הצדקת המלחמה בקורסיקה וסרדיניה ראה: טיל, שם, עמ' 343.

³⁵³ ראה: שבליה, שם, עמ' 22.

³⁵⁴ פרוט על הקרבות עם הליגורים והתיחסות למקורות ראה: L. Banti, Luni, Firenze 1937, pp. 104-6.

מברוטון, שם, I, עמ' 221 ואילך למדים, שקונסולים ניהלו קרבות נגד הליגורים ב-238, 237, 236 (טריומף) 234, 233 (טריומף), 230, 223 (טריומף). ניסוחו של האריס, שם, עמ' 193 שההתקפות נמשכו עד לסוף

האסטרטגיה שהצגנו. מצד אחד לא היה צורך לבצע גיוסים מיוחדים לשם ביצועם ובדרך כלל בוצעו הפעולות על ידי כח קונסולרי אחד ולכל היותר על ידי שני כוחות קונסולריים,³⁵⁵ ככל הנראה מוקטנים, ומצד שני הושגו הישגים טריטוריאליים בהתקפות אילו, פיזה³⁵⁶ ולונה נכבשו.³⁵⁷ כללו של דבר, סבורני שההיבט האסטרטגי הוא שהכריע באיזו זירת קרב תפעיל רומא את כוחותיה, ובגלל שיקולים אילו הפסיקה רומא לתקוף את הגאלים אך המשיכה לתקוף את הליגורים. בוודאי ששחרור החוף הצפון מערבי של איטליה³⁵⁸ מאיום של פירטים יכול היה להיות מטרה בפני עצמה,³⁵⁹ אך מטרה כזאת נראית רחוקה מלהיות עדיפה על דחיקת הגאלים.³⁶⁰ רומא המשיכה להלחם בליגורים משום שהלחימה בהם היתה פחות מסוכנת מאשר הלחימה בגאלים,³⁶¹ והסנאט יכול היה

-
- שנת ה-20 לא מדויק שכן ברור שלאחר שנת 230 רומא הירפתה מלחצה על הליגורים. בשנת 229 היתה עסוקה עם האילירים, ולאחר מכן, אפשר שהמתיחות הולכת וגוברת עם הגאלים גרמה להרפית הלחץ.
- 355 בשנים 237 ו-230 פעלו שני קונסולים. ראה: ברוטון, שם, I עמ' 223 ואילך.
- 356 קמברגי, היסטוריה עתיקה, מהדורה ישנה, VII, עמ' 805. סקאלארד, שם, עמ' 170.
- 357 סקאלארד, שם, עמ' 170.
- 358 הליגורים חלשו על החוף הצפון מערבי של איטליה שמצפון לנהר הארנו. ראה: קמברגי, היסטוריה עתיקה, מהדורה ישנה, VII, עמ' 805.
- 359 טיל, שם, עמ' 343 סבור, שחיסול פירטיות ליגורית ורצון להשיג נמלים טובים לצורכי הקשר עם מאסיליה, הניעו את רומא לתקוף את הליגורים יותר מאשר כדי לאיים על הגאלים.
- קאסולה, שם, עמ' 221 סבור, שהסנאט היה תחת השפעת גורמים מסחריים ימיים יותר מאשר תחת השפעת גורמים יבשתיים. האריס, שם, עמ' 193, הערה 4 צודק לחלוטין בדחותו דעה זו כיוון שאין כל עדות לכך.
- 360 קאסולה, שם, עמ' 221. אין כל הוכחה לקביעתו שהסנאט ראה בבעיה הגאלית בעיה משנית ולכן הזניח אותה, הוא לא תפס כלל את ההבטים האסטרטגיים.
- 361 דה-סנקטיס, שם, I, III עמודים 1-280 סבור, שלאחר אירועי שנת 236 היתה הזדמנות לחסל את הגאלים. ההתקפה לא בוצעה משום שהעדיפו לבסס את השליטה בסרדיניה וקורסיקה ולהכניע את הליגורים. הוא מוסיף שתנאים לא-עריכת ההתקפה הפחד המסורתי מפני הגאלים. נקודה זו היא להערכתנו חשובה ביותר, (שקאסולה, שם, עמ' 221 דוחה אותה) אך לא במובן הפשוט. שכן הסנאט כפי שאראה בהמשך לא פחד

להציג הישגים מסויימים בפני הצבור בצורת שלושה טריומפים, שלל³⁶² וכאמור כיבוש טריטוריאלי. המלחמה עם הגאלים לעומת זאת נפסקה לפי שעה ככל הנראה משום שאחרי מלחמה ממושכת וקשה כמו המלחמה הפונית הראשונה, הסנאט לא הרשה לעצמו להגרר תוך זמן קצר למלחמה בהיקף גדול שעלולה לתבוע קרבנות רבים, לעייף את העם ולגרום להתמרמרות ציבורית.

התגבשות ההחלטה הרומית להגיע להכרעה

פוליביוס הציג את שנת 232 כשנה שבה החלה מתיחות חדשה בין רומא לבין הגאלים.³⁶³ חלוקת אדמת הסנונים לאזרחים רומיים שנערכה באותה שנה ביוזמתו של גאיוס פלאמיניוס, גרמה לדעתו למלחמה שהתחוללה בין רומא לבין הגאלים (בשנים 225–222 וכללה בתוכה סידרה של קרבות גדולים). הסברו הוא, שפעולת חלוקת האדמות שכנעה את הגאלים ובמיוחד את הבואים שהרומאים שואפים לסלקם לחלוטין ולהשמידם. אי-לזאת, התאחדו הבואים והאינסוברים ושלחו שליחים אל הגאייסאטאי השוכנים באלפים וליד הרון. שליחים אילו הצליחו לשכנע את מלכיהם לצאת למלחמה נגד רומא.³⁶⁴ שבע שנים לאחר פעולתו של פלאמיניוס פלשו הללו לאיטליה וכך פרצה המלחמה. תאור זה שמטיל את האחריות לפרוץ המלחמה על שכמו של אדם אחד – גאיוס פלאמיניוס, מסיר מעל רומא חותם של תוקפנות ומציגה כקורבן לתגובה נאורוטית של הגאלים. שהרי פלישה צבאית שתוארה כאיומה הן במימדיה, והן בצורתם של הלוחמים, בוודאי שאיננה מהווה תשובה רציונלית מכל בחינה שהיא לפעולה אזרחית שלוחה של חלוקת אדמות לאזרחים רומיים. אך לפי שכבר עמדנו בתאור יחסי רומא והגאלים בשנים 236-238 על מגמתו של פוליביוס להציג את הרומאים כצד הנתקף, ואת הגאלים כצד התוקף, סביר ביותר, שבגלל אותה מגמה העלים פוליביוס את מעשי התוקפנות או הפרובוקציה של רומא שגרמו לתגובה הגאלית. והרי לא יעלה על הדעת שפקיד אחד ששרת במשטר

מהגאלים, אבל בוודאי שחשש מפניהם במישור האסטרטגי, כפי שהצגתי אותו, היה גורם רב משקל בסדר העדיפויות של הסנאט.

האריס, שם, עמ' 193. 362

8-7, 21, II 363

שם, 22, 7-1. 364

אריסטוקרטי המשולב ביסודות דמוקרטיים, השפיע השפעה כה מרחיקת לכת על יחסי החוץ של ארצו עד שגרם לפרוץ מלחמה חסרת תקדים במימדיה שבע-שנים לאחר סיום כהונתו. לא יעלה אף על הדעת שחלוקת אדמות לכשעצמה שלא בתחומי האוייב³⁶⁵ תגרום למלחמה כה גדולה. מדוע הטיל פוליביוס על פלאמיניוס אחריות כה כבדה, והוא אף האשימו באותו מקום שהיה הראשון שהשחית את העם הרומאי? ובכן הדברים ברורים למדי. ידועה עוינותו של פוליביוס כלפי פלאמיניוס³⁶⁶ שכנהו אף חנפן המונים ודמגוג מושלם.³⁶⁷ עוינות זאת לא משקפת רק את שנאתם³⁶⁸ ואת השקפתם³⁶⁹ של מתנגדיו החריפים של פלאמיניוס בסנאט, ולא היתה בהכרח רק תוצאה של כתיבתם העוינת של מקורותיו של פוליביוס כמו פאביוס פיקטור למשל,³⁷⁰ היא נגרמה אף על ידי גישתו ותפישתו הפוליטית של פוליביוס עצמו,³⁷¹ שבאה לידי ביטוי ברור גם בפרשות אחרות.³⁷² ואשר לחלוקת האדמות, כלפיה אפשר להבחין בין שתי אפשרויות. האחת, לראות בה גורם יחיד ובלעדי שכיוון באופן מכריע את מהלך היחסים בין רומא לבין הגאליים אל המלחמה, כפי

³⁶⁵ פוליביוס לא הזכיר אפילו לא ברמו חלוקת אדמות בתחומי הבואים או האינסוברים. השטחים, שהזכיר משתרעים דרומה לארימינוס (ביבליוגרפיה ראה הערה 52).

³⁶⁶ וולבאנק, שם, I, II, 21, 8.

³⁶⁷ III, 80, 3. ὀχλοκόπον μὲν καὶ δεμαγωγὸν εἶναι τέλειον.

³⁶⁸ השנאה כלפיו נעורה בסנאט משהעביר את חוק חלוקת הקרקעות תוך פניה ישירה אל העם והתעלמות מהתנגדות הסנאט. השנאה היתה כה גדולה עד שהאשימוהו שלא רחש כבוד לא רק לסנאט אלא גם לאלים: ליוויס XXII, 3, 4. הוא אף הגיע למצב של בידוד בסנאט: ליוויס XXI, 63. 2-3. ההתנגדות כלפיו היתה ממניעים פוליטיים וכלכליים – קאסולה, שם, עמ' 211 ואילך.

³⁶⁹ קאסולה, שם, עמ' 212.

³⁷⁰ שנשא את דגל הסנאט. ראה: P. Fraccaro, Athenaeum, VII, 1919, p. 73.

³⁷¹ פראקארו, שם, עמ' 79, מצביע על הסיבה המרכזית שבגללה עשוי היה פוליביוס להיות עויין לפלאמיניוס, שהרי פגע בהרמוניה שבין הסנאט לבין העם כשהעביר חוק בניגוד לרצון הסנאט. והרי קשר הרמוני זה, הוא ביסוד תפישתו ההיסטוריוסופית של פוליביוס.

³⁷² כך למשל תאור פעולתו הצבאית של פלאמיניוס כקונסול בשנת 223. ראה: קאסולה, שם, עמ' 224 ואילך.

שמתאר זאת פוליביוס.³⁷³ והשניה, אירוע המשולב במערכת הרבה יותר רחבה של אירועים, המהווה אמצעי לשם ביצועה של אסטרטגיה מדינית. מנקודת ראות זאת, חלוקת האדמות בוודאי שלא היתה צעד מכריע שקבע את כוון מהלך היחסים בין רומא לבין הגאלים אלא רק צעד שתרים את תרומתו לאותו תהליך. לפי אפשרות זאת, פוליביוס לא רק שהגזים בחשיבות חלוקת האדמות לגבי התהליך אלא סלפו מיסודו. נבדוק את האפשרות הראשונה. מרבית האדמות אם לא כולן שחולקו על פי החוק של פלאמיניוס, לא גבלו עם אדמת הבואים אלא השתרעו דרומית לארימינוס.³⁷⁴ לפיכך סביר ביותר, שעצם חלוקת האדמות לא היוותה גורם בלבדי לסכסוך. הראיה לכך היא, שהקמתה של ארימינוס על גבול הבואים ממש כקולוניה לאטינית בשנת 268 לא גררה שום מתיחות, למרות שהקמתה היתה איום יותר חמור להערכתה. שהרי ארימינוס היתה ראש גשר רומי בקיספאדנה.³⁷⁵ התיישבו בה אלפי מתיישבים,³⁷⁶ רובם כנראה היו אזרחים רומיים, ויכולה היתה להוות מוצב המאיים על הבואים ישירות, בהיותה חולשת על המעבר הצר המוביל לתוך גליה-קיסאלפינה.³⁷⁷ יתירה מזאת, הקמתה נעשתה כחמש עשרה שנים בלבד לאחר כיבוש אדמת הסנונים. לפיכך אפשר שיש מיידה של צדק בדברי פראקארו כשקבע,³⁷⁸ ששנאתו של פוליביוס כלפי פלאמיניוס גרמה לו ליחס לגאלים את המחשבה שחלוקת אדמת הסנונים היא הוכחה לשאיפתם של הרומאים לחסלם, וכתוצאה מכך יצאו למלחמה. ברי ובכן, שמערכת היחסים בין רומא לבין הגאלים היתה מורכבת ממסכת רחבה יותר של אירועים שהביאו בסופו של דבר לפרוץ

³⁷³ באופן עקרוני מקבל זאת דיסון, שם, עמודים 9-28.

³⁷⁴ לפי קאטו המצוטט אצל וארו, ב-7, R.R. I, 2, האדמה שחולקה השתרעה בין ארימינוס לבין פיקנוס. ראה גם: סקאלארד, שם, עמ' 169. קאסולה, שם, עמ' 212. ראה: גם מפת הקהיליה הרומית בשנת 241 אצל טוינבני, שם, I. לפי מפת טילור Italia Tributim Discripta, Section 1, שם, האדמה הזאת השתרעה 15 ק"מ דרומית לארימינוס.

³⁷⁵ פיירה, שם, עמ' 44.

³⁷⁶ המקורות שמציינים את הקמתה: אוטרופיוס II, 16. וולאיוס I, 14, 7. ליווס, פרוכה XV, לא מוסרים כמה מתיישבים נשלחו. אולם לשם הקמת קולוניה לאטינית נשלחו אלפי מתיישבים.

³⁷⁷ סלמון, קולוניזציה, עמ' 63.

³⁷⁸ שם, עמ' 81.

המלחמה. חלוקת האדמות היתה רק מרכיב אחד באותה מסכת של אירועים.

ננסה להציג מסכת זאת. לפי תפישתי, השינוי הבסיסי ביחסים שבין רומא לבין הגאלים חל בשנת 238 ולא בשנת 232. התוקפנות שביצעה רומא בשנה זו היא שפתחה את התהליך שהוביל לקראת המלחמה של השנים 222-225. סביר להניח שבסנאט היתה קבוצה ששאפה להכריע את הגאלים.³⁷⁹ ואפשר שקבוצה זו החלה להטביע את חותמה על מדיניותה של רומא כלפי הגאלים כבר אז. אמנם לאחר הגל הראשון של ההתנגשויות הצבאיות בשנים 236-238 חלה רגיעה ביחסים, אבל אין זאת אומרת שהמגמה התוקפנית כלפי הגאלים שהחלה להסתמן באותם שנים בטלה מעיקרה. אין להוציא מכלל אפשרות שההתקפות הרומיות על הליגורים בכיוון החוף הטיירני והאפניניים, שבוודאי קיפלו בתוכם איום על הטריטוריה של הבואים ובאגף היותר פגיע שלהם,³⁸⁰ נתפשו בחוגים שונים בסנאט גם כפעולת הכנה לקראת חידוש ההתקפות נגד הגאלים בעתיד. סביר שהגאלים לא הביטו על המתרחש בשלוות נפש,³⁸¹ וחשדם כלפי כוונות הרומאים אך הלך וגבר כתוצאה מחלוקת האדמות לאזרחים רומיים שהחלה בשנת 232 ושהיתה אירוע שני לאורך גבולם הדרומי. טבעי לחלוטין שהגאלים חשו עצמם בשלב זה נלחצים ומאוימים מהשילוב של היוזמות הצבאיות והאזרחיות של רומא לאורך גבולם הדרומי. שהרי מצד דרום-מערב הלך הגבול הרומי והתקדם לעברם, ובדרום מזרח החלה להתווסף מסה של אזרחים רומיים.

379 ראה: Z. Yavetz, *Athenaeum*, XL, 1962, p. 337

380 פיירה, שם, עמ' 47.

381 יעבץ, שם, עמ' 335 סבור, שהאיחוד בין הבואים לבין האינסוברים נוצר לא בגלל חלוקת אדמות, אלא משום שבשנת 233 פאביוס מקסימוס הרחיב את גבולות רומא עד לגנואה של ימינו. ראה גם: פארטי, שם, II, עמודים 9-248. הוא יחס לגאלים חשש מפני אסטרטגיה רומית מקיפה ביותר שכללה את הפעולות בקורסיקה, סרדיניה, ליגוריה, איליריה, התוקפנות כלפיהם בשנים 7-238 והברית עם הונטים והקנומנים, שנועדה לכתר אותם ולכבוש את גאליה קיסאלפינה. דומה שהגזים בתמונה זאת, שכן לא ידוע מתי כרתה רומא ברית עם הונטים והקנומנים, וספק אם הרחיקו לראות בתוקפנות הרומית בקורסיקה וסרדיניה איום כלפיהם.

שילוב זה של כיבוש טריטוריה ליגורית וישוב אזרחים על אדמה גאלית לשעבר, וכל זאת לאחר תוקפנות רומית ישירה, יכול היה להוליד בלב הגאלים את אותם חששות כבדים מפני סילוק והשמדה כפי שמצאו את ביטויים אצל פוליביוס. לפיכך, אין צורך להוסיף הסבר שגרש הסנונים מעל אדמתם היה בשנת 232 ולא חמישים שנה קודם, והוא שהפחיד את הבואים וגררה אותם לתגובה. כיוון שאף שטענה זו אינה נעדרת הגיון,³⁸² חולשתה בכך שאין לה אחיזה במקורות.³⁸³ לכאורה, משכנעת הטענה שכדאי היה לרומאים להשאיר את הסנונים על אדמתם על מנת שיעבדוה, מאשר להפכה לריקה ושוממה. אולם, אסור לשכוח את נסיבות כיבושו של האזור. הרומאים כבשוהו כתוצאה מפעולת נקם בקנה-מידה גדול לאחר מפלה, ועל רקע של הרג שליחים רומיים, ולא כתוצאה מחשיבה אסטרטגית. אין פלא שפעולת נקם זאת גררה עמה אף את גרושם של הסנונים.³⁸⁴ יתירה מזאת, פוליביוס מסביר את הרקע לקרב שליד אגם ואדימון באופן כזה, הבואים פנו אל האטרוסקים בבקשת עזרה, משום שבראותם את הסנונים מגורשים מעל אדמתם חששו שמא גורלם הם יהיה כגורלם. הסנונים סולקו איפוא מאדמתם לפני קרב שהתחולל חמישים שנה לפני החקיקה האגרארית של פלאמיניוס. ובכך קרוב לוודאי, שהקביעה שחששם של הבואים ושבטים גאלים אחרים נבע לא רק משום מספר המתישבים הרומיים שיושבו על אדמת הסנונים, אלא גם בגלל שהתישבותם גררה סילוק מתישבים מקומיים והחרמות, אין לה על מה לסמוך.³⁸⁵ אף שהגאלים החלו לחשוש לגורלם זמן קצר לאחר שנת 232, אין זאת אומרת שכבר באותה שנה התגבשה בסנאט מדיניות תוקפנית נגדם. הראיה היא, שהחוק האגרארי שיוס פלאמיניוס נחקק בניגוד לרצון הסנאט. אולם תהליך חלוקת

³⁸² Tibiletii, Athenaeum, (1948) 26, p. 182+ n.1. 6. טוינבי, שם, I, עמ' 87.

³⁸³ מפוליביוס II, 19, 11, 20, 1. ברור, שהרומאים הגלו את הסנונים מעל אדמתם כבר בשנת 283. גם בקטע של פוליביוס בו אנו דנים (II, 21, 7) נקבע שסילוקם נעשה בזמן הכיבוש. בהתייחסו לאדמה שחולקה הוא אמר: ἔξ ἧς νικῆσαντες ἐξέβαλον τοὺς Σήνωνας כלומר בשעה שניצחו את הסנונים הרומאים הגלום ולא חמישים שנה מאוחר יותר.

³⁸⁴ כך בפוליביוס II, 19, 7-11. ואכן שבליה, שם, עמ' 25 קובע שהאדמות היו ריקות.

³⁸⁵ כך מנסח את הדברים דיסון, שם, עמ' 28.

האדמות שנמשך בוודאי שנים אחדות³⁸⁶ הפך מנוף למדיניות שהלכה והתגבשה. שהרי קצב ישובם של המתישבים, והאיזורים המדויקים של ישובם, היו נתונים לשליטה של גורמים אשר היו מעוניינים בתהליך אם מבחינה חברתית,³⁸⁷ ואם מבחינה מדינית ואסטרטגית.³⁸⁸ אין ספק, לתהליך ביצוע החוק האגררי היתה השפעה לא קטנה על היחסים עם הגאליים. הוא יכול היה להוות אמצעי ויסות או אמצע לחץ הכל לפי ראות עיניהם של קובעי המדיניות ברומא. הללו יכלו להשתמש בתהליך ישוב האכרים כמנוף לביצוע מדיניותם כלפי הגאליים. לעומת זאת, לא מתקבל על הדעת שעצם שליחת המתישבים לאגר-גאליקוס יצר מצב שהשליטה בו יצאה מתחת ידי מעצבי המדיניות משום שאותם מתיישבים יצרו פרובוקציות לאורך הגבול שבסופו של דבר גררו למלחמה.³⁸⁹ שהרי מרבית המתישבים אם לא כולם, יושבו מעט הרחק מהגבול, וקשה לקבל שמתישבים שלא היו מאורגנים כצבא ולא כקהילה, אלא קיבלו אדמות באופן אישי (viritim), היו מעיזים להתגרות בשכניהם הגאליים ללא גיבוי השלטונות הרומיים.

ואכן, יתכן שהיו התישבויות פרובוקטיביות אך במסגרת מדיניות רומית ששאפה ליצור פרובוקציות. קנטוריות שהתגלו צפונית לארימינוס באזור שמצפון לקאיסנה ובאיזור פורום-פופולי מעידות על התישבות שנערכה על גבול הבואים ממש. תאריכן הוא לפני המלחמה

³⁸⁶ M. Gelzer, *Hermes* 68, 1933, p. 150. אינו אומר בנידון דברים מפורשים, אבל ניתן להבין מהם שחלוקת האדמות נמשכה זמן. דברים יותר ברורים ראה: יעבץ, שם, עמ' 330. הוא משער שחלוקת האדמות נמשכה מ-232 ועד לשנת 228. ראה גם הערה 23 באותו עמוד. דיסון, שם, עמ' 28.

³⁸⁷ הקבוצה שתמכה בכיבוש גאליה – קיסאלפינה היתה קשורה באיכרות הזעירה. ראה: Ed. Meyor, *KS II*, p. 390 sq. A. Piganiol, *La conquete romaine*, Paris, 1944, p. 171. קאסולה, שם, עמ' 228. טיל, שם, עמודים 2-341.

³⁸⁸ סטאוולי, שם, עמ' 433, מציג דעה שלחוק האגררי של פלאמיניוס היתה מטרה צבאית, להקים מערך של אזרחים ליד הגבול עם הגאליים, ובכך להפכו לבלם מפני פשיטות, ובסיס ליציאה להתקפה רבתית על הגאליים. אפשר שהיבט זה היה קיים אצל פלאמיניוס, אולם הסברו של סטאוולי מדוע בכל זאת התנגד הסנאט לחוק, הוא דמיוני מאד.

³⁸⁹ כך פחות או יותר סבור דיסון, שם, עמ' 28.

הפוגית השניה.³⁹⁰ ואם תאריכן הוא מהתקופה שבין 232 לבין 225 הרי שהן מהוות עדות למידת ההתחשבות של השלטונות הרומיים ברגישות של הגאלים. יתירה מזאת, אפשר שהן שימשו את אותם גורמים בסנאט ששאפו להסלמת המתיחות עמם.

פוליביוס כאמור מוסר, שכתגובה לחקיקת החוק האגרארי חל איחוד בין הבואים לבין האינסוברים והללו יצרו קשר עם הגאיסאטאי³⁹¹ וביקשו מהם עזרה. אין אנו יודעים מתי בוצע האיחוד, אם מיד לאחר החקיקה של שנת 232 או זמן מה לאחר מכן. אשר לפנייה אל הגאיסאטאי, כפי שנראה בהמשך, ברי שנעשתה מספר שנים לפני שנת 225.

האיחוד בין הבואים לבין האינסוברים היה בוודאי יותר מאשר איתות לרומא שהגאלים לא שקטים עקב פעילותה לאורך גבולם הדרומי. לו רצתה יכלה להשקטים, ואין צורך להרחיב במקום זה את הדיבור על יכולתה הדיפלומאטית המרשימה. אולם אין לנו שום אינפורמציה על נסיון רומי כשלהו להסביר לגאלים את מניעי צעדיה על מנת לפייסם ולהרגיעם. מאידך סביר, שכבר בשנת 231 עמדה רומא על המתרחש בקרב הגאלים והחלה לקחת בחשבון אפשרות של תגובה גאלית בהיקף נרחב הרבה יותר מאשר ברית בין שבטית. שהרי בשנה זו שלחה משלחת לספרד על מנת לגשש מה מתרחש אצל הקרתגים ולעמוד על כוונותיהם.³⁹² ובולט מאוד הניגוד שבין המדיניות הפייסנית כלפי קרתגו כפי שבאה לידי ביטוי על ידי משלחת זו, לבין מדיניותה המתגרה כלפי הגאלים כפי שבאה לידי ביטוי ברור שנה לאחר מכן.

בשנת 230 רומא חושבת במונחים של מלחמה עם הגאלים. בשנה זו, אולי על רקע הידיעות על הפעילות הגאלית, מתחזקת כנראה בסנאט המדיניות שמטרתה לפתוח במלחמה נגדם. באותה שנה רומא פוגעת ומתגרה בהם, ואפשרות של פרוץ מלחמה עומדת לנגד עיניה. המקור לעניינים אילו הוא זונאראס.³⁹³ הוא מספר שרומא אסרה על כל אדם למסור זהב וכסף לגאלים כתגובה על שמכרו מוצרים שונים ובמיוחד

³⁹⁰ פיירה, שם, עמ' 34-35.

³⁹¹ לענין משמעות השם גאיסאטאי ומי הם ראה: וולבאנק, שם, I, II, 22, 1.

³⁹² דיו-קסיוס, פרגמנט 48. על ענין משלחת זו אדון בפרק – רומא מבודדת את הגאלים.

³⁹³ 19, VIII.

מספר גדול של שבויים. מכירות אילו, כך מוסר זונאראס, נתפשו על ידי רומא כהכנה גאלית לקראת מלחמה. הוא הציג איפוא את רומא כמגיבה ולא כמתגרה, אולם דרך הצגת הענין על ידיו מעלה תמיהות. כלום ישנה הצדקה כלשהי במערכת יחסים תקינה בין אומות להטיל אמברגו משום שצד שני מוכר מוצרים? כלום הרומאים אמני הכרת המציאות האמינו שהאמברגו ימנע את הכנות המלחמה של הגאלים? לו רצתה יכלה היתה לנצל את ענין מכירת המוצרים על ידי הגאלים ולפתוח בפעילות דיפלומטית לשם השגת הבנה ורגיעה. תחת זאת היא העדיפה להפגין עמדה תקיפה שהיה בה כדי לפגוע ברגשות הגאלים ואף לנטוע בהם שנאה בנוסף לחששות שהיו בהם בוודאי כלפי כוונותיה.

מדיודורוס³⁹⁴ למדים על משמעות הזהב בעיני הגאלים. התקשטו בו לא רק נשותיהם, אלא גם הגברים אהבו לענווד טבעות צמידים וענקים העשויים מזהב. יתירה מזאת, היו כמאמרו של דיודורוס, קלטים הרריים שלזהב היתה בעיניהם חשיבות דתית, שכן הם הקדישוהו לאלים, והיה מצוי בכמויות גדולות במקדשיהם. קרוב לוודאי שאף לגאלים תושבי גאליה-קיסאלפינה היתה זיקה בעלת גוון דתי לזהב. שהרי אותות אלת המלחמה והניצחון שלהם היו עשויים ממתכת זאת.³⁹⁵ יש ובכן בהטלת אמברגו על מוצר בעל משמעות דתית, כדי לפגוע פגיעה רגשית. ואפילו אם לזהב לא היתה חשיבות דתית בעיני הגאלים תושבי גאליה-קיסאלפינה, עצם הטלת אמברגו מחדדת יחסים. אין להניח שהרומאים לא הבינו זאת. דומה שהאמברגו היה צעד מתוחכם למדי. יתכן כי באמצעותו רצתה רומא לא למנוע את המלחמה, אלא לדחותה לזמן הנוח לה, בהערימה קשיים כלכליים על הגאלים. שהרי באמצעות מתכות כסף וזהב יכלו לשכור שכירי חרב, והראיה, הם השפיעו על הגאיסאטאי³⁹⁶ להצטרף אליהם גם באמצעות זהב. כלומר, האמברגו שרת את רומא לשתי תכליות, לחדד את המתיחות מחד ולהחליש באותה עת את יכולתם של הגאלים לצאת למלחמה מאידך.

394, V, 4-3.

ראה: פוליביוס II, 32, 6. לקראת קרב נגד הרומאים נטלו בשנת 223 ראשי האינסוברים אותות המקודשים לאלת המלחמה והנצחון הגאלית שהיו עשויים מזהב. האינסוברים נטלו את האותות הללו עמם מהמקדש

כהגנה אלהית ראה: וולבאנק, שם, I, II, 32, 6.

פוליביוס II, 22, 2.

בהמשך סקירתו מעמיד אותנו זונאראס על מתיחות נוספת שהיתה באותה שנה בין רומא לבין הגאלים. הוא מספר שפרצה מתיחות גדולה בין שבט קרתגי לבין רומא. אולם לפי שאין ספק מספור המעשה כי המדובר בגאלים, הרי שיש לקבל את ההערה ב-Loeb³⁹⁷ כי זונאראס טעה בעניין זה, והכוונה היא לשבט גאלי כלשהו. ובכן זונאראס מספר שהגאלים רצו לפתוח במלחמה אך נרתעו משהופיעו בקרבתם שני הקונסולים הרומיים. המתיחות אומנם שכחה במהירות, אך אפיזודה זו לכשעצמה מלמדת על טיב מערכת היחסים, אפילו אם הגזים זונאראס הרבה כשקבע שהגאלים רצו לעלות על רומא. הוא אף מוסר ששני הקונסולים הרומיים שהיו בדרכם למלחמה בליגוריה חצו את הטריטוריה הגאלית. כלומר הם הרשו לעצמם לזלזל בסוברניות של אותו שבט גאלי. ואף שהבהירו שאין פניהם למלחמה נגדו עשו באדמתו כבתוך שלהם, והפגינו כלפיו את עליונות כוחם. אפילו אם חציה זו לא נעשתה לצרכי פרובוקציה גסה הרי בוודאי שהיתה איתות רומי נוסף לגאלים בדבר יחסה של רומא כלפיהם.

כללו של דבר, בשנת 230 לאחר הפסקה של שש שנים בהן הפעילה רומא לחץ עקיף על הגאלים – בין אם במכוון ובין אם לאו, היא החלה ללחוץ עליהם באופן ישיר. לחץ ישיר זה לכשעצמו היווה תפנית, ודומה שביטא את ראשית התגבשותה של מדיניות רומית ששמה לה מטרה להגיע לכלל עימות כולל עם הגאלים.

מיעוט האינפורמציה מונע מאתנו לעקוב בברור אחר התפתחותה של מדיניות זאת. אולם ישנם ידיעות ומצבים היכולים לסייע בהצגתה. סביר ביותר שהפעילות הגאלית דהיינו ההתקרבות בין הבואים לבין האינסוברים ועוד יותר מכך הקשרים שקשרו שבטים אילו עם הגאיסאטאי היוו קטליזטור לגיבושה של המדיניות הזאת. לפיכך יש צורך לנסות לקבוע מתי התקשרו הבואים והאינסוברים עם הגאיסאטאי.

מדברי פוליביוס מתקבל הרושם שהמשלחת הגאלית נשלחה אל הגאיסאטאי בראשיתה של תקופת המתיחות שנגרמה כתוצאה מחלוקת האדמות, דהיינו זמן מה לאחר שנת 232. שהרי הוא מוסר בנשימה אחת

³⁹⁷ דיו, כרך II, הוצאת לב, עמ' 31, הערה 1.

ששני השבטים התאחדו ושלחו את השליחים.³⁹⁸ כמו כן מדבריו מסתבר, שהרומאים ידעו זמן די רב על הקשרים הללו עם הגאיסאטאי, שכן כתגובה,³⁹⁹ מדי פעם היו עוסקים בגיוס לגיונות ובהצטיידות, ומדי פעם שלחו צבא אל הגבולות. כמו כן הוא מסביר שתנועות אילו של הגאלים תרמו להשתלטותם של הקרתגים על ספרד⁴⁰⁰ והרי תהליך ההשתלטות החל עם הגיעו של חמילקרת בשנת 237 לספרד. המסקנה המתבקשת היא איפוא שהגאלים מגאליה-קיסאלפינה פנו אל הגאיסאטאי זמן מה לאחר התאחדותם ועברו מספר שנים עד שפלישתם יצאה אל הפועל.

ובכן ההנחה שהפעילות הגאלית היתה סמוך לאחר התחלת חלוקת האדמות בשנת 232 מהווה נקודת מוצא לכך שהמדיניות הרומית החלה להתגבש בערך באותה עת. דהיינו בסביבות שנת 230. נוכל לנסות להתחקות אחריה בשלושה מישורים; ביחסים הישירים בין רומא לבין הגאלים, בצמצום הפעילות הצבאית הרומית בזירות אחרות ואף בהפסקתה בשנים שלפני הפלישה הגאלית בשנת 225, ובאטמוספירה שהיתה ברומא.

הידיעות על הלחץ הרומי הישיר על הגאלים הן מועטות מאד, רק מה שמוסר פוליביוס. הוא מדווח על הכנות צבאיות והצטיידות, ועל שיגור צבא לגבול הגאלים. כלשונו כאילו שהאויב כבר פלש אל שטחם בעוד שלמעשה הגאלים לא נעו מתחום מושבם.⁴⁰¹ ברור שבאינפורמציה זאת מגלה פוליביוס טפח ומכסה טפחיים. את ההצטיידות ניתן להבין, אך את שיגורו של הצבא אל הגבול באופן שהוא מתאר קשה לקבל. תנועת הצבא כתגובה, הנעשית מתוך עצבנות וחרדה, כפי שמתאר את פני הדברים פוליביוס, היא תגובה לא רציונלית שאינה יכולה להשיג דבר. אולם לפי שההכנות של הסנאט בשנת 225 לקראת הפלישה הגאלית הגדולה מלמדות (כי שנראה בפרק השלישי של העבודה) על קור רוח, תכנון מרחיק ראות ובטחון, ובוודאי שאינן מלמדות על חרדה ותגובה לא רציונלית חסרת תכלית, הרי אם כך היה בשעה שהכוח הגדול של הגאיסאטאי כבר הגיע לאיטליה, הרי לפני שהגיע בוודאי ובוודאי. יש לדחות איפא את הצגתו של פוליביוס את התגובה הרומית לידיעות על

.1, 22, II	398
.8-7, 22, II	399
.9, 22, שם	400
.8, 22, שם	401

הקשר עם הגאלים שמעבר לאלפים כמבוהלת ובלתי-רציונלית. אין להטיל ספק בדבריו שאכן נשלח צבא רומי אל גבול הגאלים, אך מתוך שיקולים רציונלים ולשם השגת תכליות ברורות. אפשר שנשלח הן לצרכי פנים והן לשם ביצוע מדיניותו של הסנאט כלפי הגאלים. שיגור הצבא אל הגבול הגאלי תרם להגברת העירנות הציבורית בקרב האזרחים הרומים ואולי אף בקרב בעלות הברית לאפשרות של מלחמה עם הגאלים. זאת בוודאי שהסנאט רצה להשיג (על כך אדון בהמשך). ואילו הפגנת-הכח לאורך הגבול הגאלי ככל הנראה לא נועדה להוות גורם מרתיע מפני המשך המשא ומתן עם הגאיסאטאי, כיוון, עד כמה שידוע לנו, לא נילוותה אליה כל פעילות דיפלומטית משלימה על פי שיטת המקל והגזר. דהיינו ריכוך ופיוס מצד אחד ואיום מצד שני. ולפי שאלמנט הפיוס ככל הנראה נעדר כליל מצדה של רומא, הרי שאין מנוס מלהסיק את המסקנה כי תכלית שיגור הצבא היתה להשיג מטרה הפוכה.

בשנים שלפני הפלישה הגאלית ניכרת הפחתה בפעילות הצבאית של רומא. לאחר שנת 230 היא הפסיקה עד לשנת 223 את מלחמתה בליגורים, אף שהיתה רחוקה מלהשיג את כל יעדיה נגדם. במחצית הראשונה של שנות ה-20 לא פעלה צבאית בקורסיקה ובסרדיניה, אפשר אמנם, משום שהצליחה להשתלט כמעט לחלוטין על איים אלו. ההתקפה הרומית האחרונה לפני הפלישה הגאלית נערכה על איליריה בשנת 229.⁴⁰² סביר שאופיה של התקפה זו הושפעה גם מהמתרחשות עם הגאלים. הכוונה היתה להמס את האילירים בגודלו של הצבא הרומי שהוטל למערכה, ולהחזירו ללא שהיות לאיטליה. ככל הנראה כדי שיהיה נכון להפעלה במקרה של התנגשות עם הגאלים (פרוט על כך בעמודים 202–204). לגבי השנים הבאות: 228, 227, 226 אין ידיעות על פעילות צבאית כלשהי של הקונסולים,⁴⁰³ וקרוב לוודאי שלא פעלו באיים ובליגוריה. כלום לא יתכן שבשנים הללו התרכז הצבא הרומי בהכנות לקראת התמודדות עם הגאלים? מכל מקום, צבא רומי גדול, דו-קונסולרי, היה פנוי להשלח אל הגבול הגאלי. אם צבא כה גדול אכן נשלח לשם לא נוכל לדעת. אבל יתכן שהפרובינקיה של שני הקונסולים או

⁴⁰² בשנת 229 פעלו שני הקונסולים נגד המלכה האילירית טאוטה.
⁴⁰³ בברוטון, שם, I עמודים 9-228. לא מוזכרת כל פעילות צבאית של הקונסולים בשנים 228, 227, 226. גם ליפולד, שם, עמודים 5-133, אינו מזכיר כל קרב שבו לקחו חלק הקונסולים.

לפחות של אחד מהם היתה הגבול הגאלי ופוליביוס רק רומז על כך. כבר ראינו בהקשר להתרחשות סביב ארימינוס בשנת 236, שיש מקום להטיל ספקות באינפורמציה של פוליביוס שהליגיון חזר כלעומת שבא, בעוד שזונאראס סיפר שהרומאים קרעו שטחים מהבואים. גם פה תיאורו של פוליביוס דומה – הצבא צעד לגבול, אך ניתן להבין משתיקתו שלא פעל מאומה. סביר שניסוח זה נבע מהרצון להציג את רומא כאומה אחוזה בפחדים אמנם, אך כמו בתאור אירועי שנת 236, בוודאי שלא תוקפנית. אולם לפי שפוליביוס חשוד במהימנותו, ואין הגיון בשליחת צבא כפי שהוא מתאר, סביר להניח שמלותיו – מדי פעם הובילו את כוחותיהם אל הגבול, מסתירות לחץ צבאי רומי על הגבול הגאלי. צבא זה אפשר שביצע התגרויות פרובוקטיביות, חדירות לעומק בנוסח החדירה של שנת 230, או אולי הוא השתלט על שטח גאלי לאורך הגבול כפי שתאר זונאראס את סיום אירועי שנת 236. וההגיון שעמד מאחורי פעולות אילו היה ללחוץ יותר ויותר על הגאלים על מנת לגרום להסלמת המתיחות, להתסיסם ולדחוף אותם למלחמה כוללת.⁴⁰⁴

ואשר לאטמוספירה ברומא. פוליביוס מסר כי לאחר שנודע ברומא על פעילות הגאלים, נכנסו הרומאים למצב של פחד מתמיד ודאגה. קביעה זו של פוליביוס מתיחסת לתקופה שלאחר שנת 232. אולם אין לדעת החל מאיזו שנה. מדבריו ניתן להבין שפחד אחז בחוגי השלטון, שהרי בגינו גויסו לגיונות, נאגרו חיטה ומצרכים אחרים, ומתקבל הרושם שההכנות היו לקראת מצור על רומא. אין סיבה להטיל ספק שאכן היה פחד ברומא שהרי על כך מוסרים מספר מקורות, (דיון בהם בהמשך) אך הוא היה נחלת ההמונים. לאור התפתחותה של ההיסטוריה הרומית בכללותה, ומערכת היחסים בין רומא לבין הגאלים, קשה להאמין שהסנאט נתקף חרדה בגלל איחוד שבטים גאלים שאף לא עברו את גבולותיהם בכח צבאי, ובגלל פניתם לגאלים שמעבר לאלפים.

מההיסטוריה הרומית למדים, שלאחר שנת 390 הדפה רומא בהצלחה במרוצת המאה הרביעית פשיטות גאליות, כשהיתה הרבה יותר חלשה מאשר בתקופה שבין שתי המלחמות הפוניות. במאה השלישית, רומא הכתה את הגאלים בשני קרבות גדולים: סנטינוס וואדימון, כשבראשון לחמו הגאלים יחד עם הסמניטים ובשני עם האטרוסקים.

⁴⁰⁴ אפשר שצדק האריס, שם, עמ' 199, שהפלישה הגאלית בשנת 225, היתה שיאה של סדרת פעולות איבה.

נוסף על כך, עוצמתה של רומא עקב כיבוש איטליה ואירגונה, הנצחון על קרתגו, וההשתלטות על סיציליה קורסיקה וסרדיניה בוודאי שהוסיפו בטחון עצמי רב לסנאט.

גם ההכנות המתוכננות להפליא ערב פלישת הגאלים (על כך בפרק השלישי) מעידות על קור-רוח ולא על חולשת הדעת ופחד של ההנהגה המדינית ברומא.

פרט לפוליביוס שממנו כאמור מסתבר שהיה פחד גדול, מתיחסים לפחד גם מקורות אחרים. דיו מוסר⁴⁰⁵ שפחד אחז ברומאים בגלל האורקולום הסיבילי שהזהירם מפני הגאלים. זונאראס מוסר⁴⁰⁶ שהאורקולום הזהיר שיוונים וגאלים יכבשו את העיר. אי לזאת נקברו חיים בפורום זוג גאלי וזוג יווני על מנת שבאופן כזה ימלא הגורל את יעודו – שכן הזרים שנקברו בפורום נתפשו כבעלי חזקה על חלק מהעיר. אורוסיוס מספר⁴⁰⁷ שבקונסולאט של לוקיוס אמיליוס קטולוס וגאיוס אטיליוס רגולוס⁴⁰⁸ אחז פחד גדול בסנאט בגלל פשיעתה של גאליה, כשנודע על הופעת צבא גאלי גדול מגאליה טרנסאלפינה. פלוטארכוס⁴⁰⁹ מרחיב מעט את היריעה ומספר, שפחד אחז ברומאים משום קרבתם לגאלים שמפניהם חששו יותר מכל עם אחר, שהרי רומא נכבשה פעם על ידם. לדעתו הפחד בא לידי ביטוי בגיוס ללא תקדים בהיקפו לקראת המלחמה, ובגללו הקריבו על פי הוראות האורקולום הסיבילי קרבנות אדם לגאלים, זוג יווני וזוג גאלי שנקברו חיים – בשוק השוורים.

ובכן מה ניתן לדלות מכל האמור? ראשית לענין הקרבת הקרבנות שנקברו חיים בשנת 228.⁴¹⁰ לדעתי אין סיבה שלא לקבל את האינפורמציה הזאת.⁴¹¹ שהרי מספרים אותה מספר מקורות. יתירה

405 פרגמנט 50.

406 .19, VIII

407 .5, 13, IV

408 לפי ברוטון, שם, I, הקונסולים של שנת 225 היו לוקיוס אמיליוס פאפוס וגאיוס אטיליוס רגולוס.

409 מרקלוס, 3, 6.

410 זונאראס VIII, 19. אורוסיוס IV, 13, 3.

411 C. Cichorius, Römische Studien, Berlin Leipzig, 1922, pp. 17-20
מקשר את הקרבת הקרבנות הללו עם הרשעה של בתולות וסטאליות שנקברו יחד עם בני זוגם באותו פרק זמן. אולם הוא לא מספק הוכחה

מזאת, מתקבל על הדעת הסברו של K. Latte,⁴¹² שאפשר להבין את הקרבת הקורבנות בהשפעת מנהג אטרוסקי של הקרבת יוונים וגאלים כקרבנות מלחמה, שהרי כוחם של האטרוסקים נשבר על ידי גאלים מצפון והיוונים מדרום. אשר לגבי גורם הפחד, בשאלה זו עולות מהמקורות שתי תפישות, האחת זו של פלוטארכוס שהאורקולום הסיבילי התערב על רקע של פחד שכבר היה קיים. והשניה המצויה בדיו ובזונאראס שהאורקולום הסיבילי הוא שהחדיר את הפחד בתוך הציבור הרומי. האטמוספירה ברומא היתה כנראה צרוף של שתי הגירסאות הללו. דהיינו, על רקע המתרחשות ההולכת וגוברת עם הגאלים, שגררה כפי שתאר כאמור פוליביוס, הכנות, גיוסים, ושליחת צבא אל הגבול, נובאה הנבואה הסיבילית ונערך הטכס הדתי של הקרבת קורבנות מלחמה בעקבותיה. שהאווירה היתה קשה, אפשר ללמד מהעובדה, שזו הפעם הראשונה בתולדותיה של רומא, שהוקרבו בה קרבנות אדם.⁴¹³ האווירה המיסטית שאפפה את האירוע הזה, בוודאי שהגבירה בתוך הציבור הרומי את תחושת הסכנה מפני האוייב החיצון המאיים.

כידוע, ואין צורך להרחיב על כך את הדיבור, ברומא היו הממסד המדיני והדתי שלובים זה בזה.⁴¹⁴ לא מן הנמנע איפוא שהאורקולום אמר את דברו בהשפעה, ולו גם עקיפה, של גורמים מדיניים.⁴¹⁵ להערכתך,

לבלבול כזה של עובדות במספר מקורות. יתירה מזאת, בחירתם של זוג גאלים וזוג יוונים בהקשר שמצביע עליו קיכוריוס לא רק שלא ברורה אלא נראית תמוהה ביותר.

האריס, שם, עמ' 198 מקבל את קיכוריוס בגלל הקרבת הזוג היווני, שמעלה אמנם קושי מסויים, אולם מוסברת על ידי Latte. ראה אף סקירתי + הערה 90.

K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960, pp. 256-7. 412

לאטה, שם, עמ' 256. 413

טוינבי, שם, II עמ' 374 ואילך, מנסח את דבריו ביחס לקשר בין הממסד הרומי לכוחות העל טבעיים בחריפות רבה, דהיינו שהממסד השתמש בגאלים לצרכיו. 414

H. Parke, *The Delphic Oracle*, Oxford, Vol. I pp. 65-6 415
 שברומא פוליטיקאים השתמשו באורקולום הסיבילי לצרכיהם המדיניים: the Sibylline books were being employed to favour a particular policy. When a political group had decided to adopt

המימסד הרומי היה מעוניין להגביר את עירנות הציבור לענין הגאלי, ולהחזיר בו חשש לעצם קיומה של העיר, על מנת שקל יהיה לו לרתמו לביצוע תכניותיו האסטרטגיות. החדרת אלמנט של פחד מבוקר – וזאת עשתה הנבואה הסיבילית, שהרי קבורתם של הזוגות באדמת רומא נועדה לסכל במידה רבה את אפשרות כיבושה של העיר על ידי האומות שהם יצגו, אך בהחלט לא בטלה אותה לחלוטין,⁴¹⁶ מגבירה את דריכותו של הציבור ואת היענותו לצו השעה. האינפורמציה שמסר פלוטארכוס רק מחזקת דעתי זאת. שכן הסיבות לפחד מפני הגאליים שהוא העלה, לכשעצמן אינן רציניות. אך ניתן להשתמש בהן כדי ליצור פחד. הסיבות שהוא מזכיר הן: שהגאליים קרובים, שהם חזקים ושכבשו כבר פעם את רומא. ובכן גורמים אלה אינם חדשים. הרומאים התרגלו אליהם במשך תקופה של למעלה ממאה וחמישים שנה. אך בהחלט אפשר להשתמש בהם כדי ליצור פחד ובהלה בסגנון של "הגאליים באים". ובכן כללו של דבר, לא מפתיע אם הסנאט השתמש במאפייני הגאליים על מנת ליצור חרדה, והוא אף השתמש בדת כדי לחדדה על מנת לזכות בגיבוי ההמון, כשהמשמעות המעשית של גיבוי זה היא הענות גדולה להתגייס.⁴¹⁷ מה שנראה לפלוטארכוס כסימפטום לפחד – דהיינו גיוס ללא תקדים, הוא למעשה במידה לא קטנה תוצאה של החדרת הפחד. ומשהוחדר הפחד בלבבות קל היה לסנאט לגייס אנשים במספרים גדולים ביותר. ועתה, כדי להבין מדוע הסנאט היה צריך להשתמש באלמנט הזה של הפחד יש להבין טוב יותר את האסטרטגיה שבה נקט כלפי הגאליים.

כאמור הסנאט שאף להגביר את המתוחות עם הגאליים ולהביאה לידי התפוצצות. קביעה זאת היא מרכיב בסיסי של האסטרטגיה

some special measure the oracles were made to provide a forecast that this was the only way out of the national emergency.

ראה גם: W. Warde Fowler, *The Religious experience of the Romau People*, New York 1971, p. 339.

416 זאת אפשר להבין מזונאראס VII 19. שהגאליים מהווים איום על עצם קיומה של רומא, אומר במפורש פוליביוס II, 13, 6.

417 אף שעברו כבר קרוב לחמש עשרה שנים מאז סיום המלחמה הפניית הראשונה, סביר להניח, שהיתה רתיעה אצל ההמון להתגייס למאמץ צבאי גדול נוסף, במיוחד אם היה בעל אופי אימפריאליסטי מובהק. ולכן, היה על הסנאט להתנהג עמו בזהירות בשאלה זאת. פרטים על כך ראה בניתוח יפה אצל: טיל, שם, עמ' 342.

הרומית, אבל אינה מהווה את כל מרכיביה ואינה מסבירה את כל מורכבותה ותחכומה. משנוצרה המתיחות בייחוד לאחר האיחוד בין הבואים לבין האינסוברים ונודע על המגעים בינם לבין הגאיסאטאי, ופרושו של דבר שפוטנציאל הסכנה מצד הגאלים הלך וגדל, רומא לא עשתה שוב נסיון לחסל סכנה זאת בעודה באיבה. דהיינו היא לא ביצעה פלישה רבת היקף לתוך עמק הפו והסתפקה בפעולות סרק של הופעת לגיונות ליד הגבול וכאמור בלחץ על הגבול ואולי אף בהתגרריות מקומיות וחדירות. זו בוודאי שלא היתה תשובה הולמת להתעצמות ההולכת וגוברת של הגאלים. והשאלה המרכזית היא, מדוע רומא לא ביצעה אופנסיבה כזאת. כלום משום שהיתה בלתי תוקפנית באותה עת? ברור שלא, הרי היא תקפה בצפון איטליה קודם לכן את הליגורים, את הגאלים עצמם ואת הפאליסקים, ובשנת 230 דהיינו כאשר היתה כבר מתיחות גדולה בין רומא לבין הגאלים, שני הקונסולים עדיין פעלו בליגוריה. ובכן, היא לא בחלה בשימוש בכח צבאי בצפון איטליה, אך נגד הגאלים הסתפקה באותה שנה בהטלת אמברגו ובחצית אדמתו של שבט בלתי מזוהה. והשאלה היא מדוע? התשובה דומני פשוטה למדי. מעצבי המדיניות ברומא עשו ככל הנראה הערכת מצב הן של המערכת הפוליטית-חברתית של רומא עצמה והן של הכח הניצב מולם דהיינו הגאלים. והגיעו כנראה למסקנה שהזמן לאופנסיבה כזאת איננו בשל מלים אחרות, לאור תוצאות ההתנגשויות הצבאיות בשנים 238/7. לאור התגברות כוחם של הגאלים כתוצאה מהתאחדות הבואים והאינסוברים. יתכן שאף משום התדמית של הגאלים כלוחמים מעולים,⁴¹⁸ ואולי אף כתוצאה מהקרבות נגד הליגורים בהם לא זכו בהישגים מרשימים אלא חלקיים בלבד, הם הסיקו שכדי לבצע אופנסיבה רבתי אל תוך גאליה-קיסאלפינה שתחסל את הבואים ואת האינסוברים, ותמנע את התאחדותם עם הגאיסאטאי הם זקוקים לכח-צבאי גדול בהרבה מאשר כח צבא רגיל של שני צבאות קונסולאריים. מאידך, גיוס כוחות צבא גדולים כמו בהיקף שנערך לפני קרב טלמון, עשוי לגרום אי-שקט פנימי, ולערער את מערכת היחסים בין הסנאט לבין העם, העשוי להתנגד להכרזת מלחמה נגד הגאלים ביוזמה רומית. לכן הסנאט חיכה ולא תקף, אף כשנודע על הקשרים עם הגאיסאטאי. האסטרטגיה שלו היתה להביא

⁴¹⁸ פוליביוס II, 33, 2-3. אף שישנה הסתייגות מכוחם האמיתי של הגאלים, ברור מהקטע שדמותם הצטיירה כלוחמים מטילי אימה.

לידי מתיחות הולכת וגוברת על מנת לגרות את הגאליים ולגרום להם לפלוש אל תוך האדמה הרומית כפי שעשו לא פעם בעבר, ואז להשמיד את הכח הפולש ולהחליש מאוד את הגנתה של גאליה קיסאלפינה עצמה. אפשר מאוד שהאסטרטגים הרומאים למדו את הלקח של המלחמה הסמניטית, שהדרך אל סמניום עברה דרך סנטינום.⁴¹⁹ ועל רקע אסטרטגיה זו, ובכך חיממו מצד אחד את הגאליים על ידי התגרריות גבול ולחץ צבאי, ומצד שני את האזרחים הרומאים על ידי החדרת הפחד והחשש לעצם קיומה של רומא. וכשבא הרגע המכריע והצבא הגאלי עמד לפלוש לאדמתה של רומא היה העם הרומי בשל לתעמולתו האדירה של הסנאט שהציג את רומא כנתונה לאיומו הכבד של תוקפן שכבר כבש פעם את רומא. ואכן הציבוריות הרומית שהוכנסה למצב חרום כתוצאה מהאסטרטגיה הכפולה הזאת של הסנאט, נענתה לקריאת הגיוס בהיקף ללא תקדים, כשגם תושבי איטליה כולה נענו לה.⁴²⁰

וכאן יש צורך להדגיש שפוליביוס אף שהציג את רומא כמגיבה לפלישה הגאלית ולא כמי שיזמה את ההתלקחות הצבאית הגדולה, ידע את האמת. הוא קבע⁴²¹ שהרומאים הפנו את כל מאמציהם למאבק נגד הגאליים בהגיעם למסקנה שהאינטרס שלהם הוא להביא פרשה זאת לכלל הכרעה סופית. המשפט הבא שאצטט מדבריו הוא משפט המפתח להבנת המצב לאשורו, "סבורים היו שתועלתם להגיע להכרעה עם" (הגאליים). דברים אילו אמר אולי קצת בהיסח הדעת, או אולי כשהיה לו נוח, והניסוח הזה שרת את מטרתו – להסביר מחדל של הרומאים. דהיינו להסביר את הרקע לשיגורה של המשלחת הדיפלומטית הרומית לספרד שנסעה לשם על מנת לערוך עם עזרובעל את החוזה המכונה חוזה האברו. מתי נסעה המשלחת לספרד נוכל רק לשער. כל החוקרים סבורים שבשנת 226/5 (דיון על כך בפרק הבא של העבודה) אולם אין כל סימוכין לכך פרט לסמיכות הפרשיות המצויה אצל פוליביוס בין המשלחת לבין הפלישה של הגאליים.⁴²² אי אפשר להוציא מכלל אפשרות שהמשלחת

419 הניצחון הרומי על צבא גאלו-סמניטי בסנטינום שבאומבריה שבצפון-איטליה, פתח את הדרך לכיבושה של סמניום שבדרום-איטליה.

420 פוליביוס, II, 23, 12-13.

421 שם, 22, 11.

νομίζοιτες συμπερσιν σφισι το διακριθηναι προς toutous

422 שם, 13, 7-5.

הזאת נסעה כתשובה אסטרטגית רומית לידיעות על הקשרים של הגאלים בקיסאלפינה עם הגאיסאטאי דהיינו לפני שנת 226. מכל מקום ודאי כשנודע ברומא על כוונתם לפלוש. שכן היא לא היתה בהכרח מעין פעולה דיפלומטית של הרגע האחרון לפני הפלישה הממשמשת ובאה. יתירה מזאת, הוא מסביר מדוע יכלה היתה קרתגו להשתלט באין מפריע על ספרד. זאת, כיוון שרומא היתה נתונה כולה לקראת ההכרעה. מדבריו ניתן בהחלט להבין שחווה האברו תרם להשתלטות זאת והרי היא החלה הרבה לפני שנת 226. מכל מקום איך שלא יהיה, קביעתו של פוליביוס מהווה עדות ברורה, שמסקנתם של הרומאים שיש להכריע סופית את הגאלים לא היתה תוצאה של קרב טלמון, ולא נוצרה כתוצאה מהפלישה הגאלית, אלא התגבשה קודם לכן – עוד לפני שיגורה של המשלחת לספרד. בטווח הזמן הבלתי ברור הזה, שיתכן שהשתרע על פני מספר שנים, מאז קבלת ההכרעה האסטרטגית לחסל את האיום הגאלי ועד הפלישה של הגאלים, רומא התכוננה אך לא תקפה ולא ניסתה כלל למנוע את הפלישה. אסטרטגיה זאת של משיכת הגאלים אל פנים איטליה נועדה כנראה להחליש את הגאלים שילחמו בשטח זר ובכך יאבדו את המוטיבציה של הגנה על מולדתם, ומצד שני מחמת אותה סיבה, להגביר את המוטיבציה של האזרחים הרומיים ובעלי-בריתם. וכדאי כאן להדגיש, ששעה ששלחה את המשלחת לספרד היא לא שלחה משלחת דיפלומטית דומה אל הגאלים, ופוליביוס הסביר את הסיבה היטב, כי רומא שאפה להכרעה ולא להסדר.

כללו של דבר, בשנת 238 החלה רומא ללחוץ על הגאלים. הלחץ בא לידי ביטוי בהתקפות צבאיות על הבואים ושבטים גאלים אחרים. לפי שלא הושגו הישגים מרשימים, נמנעה רומא להמשיך בהתקפות הצבאיות. מאידך, היא המשיכה להתקיף את הליגורים, וישבה אזרחים רומיים לא הרחק מהגבול הגאלי ויתכן שאף על הגבול ממש. פעולות אילו אפשרו שימשו חוגים מסויימים בסנאט ששאפו להפעיל לחץ עקיף על הגבול הדרומי של גאליה. בשנת 230 הטילה רומא על גאליה אמברגו של מתכות יקרות ופגעה בסוברניות של שבט גאלי בלתי מזוהה. בכך החלה לחזור בזהירות למדיניות של לחץ ישיר על הגאלים. מכאן ואילך, אם לא קודם לכן, החלה להתגבש בסנאט התכנית האסטרטגית לחיסול הגאלים כגורם צבאי ומדיני. משנת 236 ועד לפלישה הגאלית אין כל עדות למגעים דיפלומטיים עם הגאלים לשם סילוק המתח. אפשר שהאינפורמציה על כך לא הגיעה לידינו. מאידך יתכן שאכן רומא לא

היתה מעוניינת בכך. הסנאט העריך את הגאליים כיריב חזק, שכדי לחסלו יש לגייס משאבי כח-אדם בהיקף חסר תקדים, מבצע שיתקשה לבצעו לצרכי מלחמה יזומה. לפיכך הגביר בהדרגה את הלחץ על הגבול הגאלי על מנת לגרום לגאליים לפלוש. בסיטואציה כזאת יוכל לגייס את כח האדם הדרוש שיהיה חדור במוטיבציה של הגנה עצמית, ויחליש את התוקף שישלף מארצו וילחם על אדמה זרה. יתירה מזאת, ביוצרו את הדרך לפלוש, וביודעו את עיתויו, יוכל להשיג יתרון מוחלט בשדה הקרב. פוליביוס הדגיש את הצד הכמותי, ואין צל ספק שרומא השיגה יתרון גדול בשטח זה (על כך בפרק השלישי של העבודה), אולם הוא לא חדר להבין שהוכנה תכנית שבעטיה השיגה רומא יתרון עמדתו שהכריע את גורל המלחמה. רומא הכינה בשיטתיות שתי מלכודות ענק לגאליים. האחת אסטרטגית בעלת אופי מדיני-צבאי שתכליתה לגרום להם לפלוש ובה דנו בפרק זה, והשניה מלכודת אסטרטגית בעל אופי צבאי, שבה טמנה מלכודת יוצאת מגדר הרגיל לכח הפולש שהיתה פרי תכנון מדוקדק ומחושב, שעליה ועל דרך ביצועה אעמוד בפרק השלישי של העבודה – המלכודת הגדולה ביותר בהיסטוריה הרומית.

פרק ב' – רומא מבודדת את הגאליים

מהמלחמה הסמניטית השניה ועד למלחמה הפונית השניה לחמה רומא בדרך-כלל, אם כי לא תמיד, נגד אויב חזק אחד. ערב המלחמה הסמניטית השניה ובמרוצתה, נקטה רומא במדיניות שנועדה להבטיח שלום עם עמי צפון איטליה.⁴²³ אסטרטגיה זו⁴²⁴ נשברה במלחמה סמניטית השלישית, כאשר הובן לעמי איטליה שתוצאות המלחמה יחרצו אף את גורלם הם. בכל מהלך המלחמה הפונית הראשונה לחמה רומא רק נגד הקרתגים. אויביה הפוטנציאליים – הגאליים, לא נטלו בה חלק למרות שהיו להם סיבות כבדות משקל⁴²⁵ לנצל את היתרון הצבאי שהיה טמון בפתיחת חזית שניה בצפון איטליה. המקורות אמנם אינם

⁴²³ טוינבי, שם, I, עמ' 148 ואילך.

⁴²⁴ כניסת האטרוסקים למלחמה בשנים 311-308 לא היתה בהכרח תוצאה של קשר בינם לבין הסמניטים, ראה: סלמון, סמניום, עמ' 240 ואילך.

⁴²⁵ כמו מפלותיהם בקרבות סנטינום וואדימון.

מסבירים זאת, אולם אין להוציא מכלל אפשרות שמדיניות פייסנית של רומא כלפיהם תרמה לאי-כניסתם למלחמה.

לאחר סיום המלחמה הפונית הראשונה, כשנוצרה מתיחות בין רומא לבין הגאלים שהתגלגלה לכדי קרבות גדולים בין שני העמים, עמדה קרתגו, האוייב הקשה של רומא, כל העת מנגד. פוליביוס תולה במפורש את אי-התערבותה בקרבות של השנים 222-225 במדיניותה האסטרטגית של רומא. ב-II, 13, 6-7 הוא קובע, שהרומאים ניהלו מדיניות פייסנית כלפי עזרובעל וקרתגו בגלל האיום של הפלישה הגאלית. החוזה שעשו שליחיה של רומא עם עזרובעל הידוע בשם חוזה האברו, נעשה לדבריו על רקע מדיניות זאת. הוא נועד לפייס ולרכך את עזרובעל על מנת לשחרר את רומא מאיום קרתגו, ולתת לה יד חופשית במלחמתה נגד הגאלים. בחוזה נקבע, שהקרתגים לא יחצו את נהר האברו למטרות מלחמה.⁴²⁶ אך היה מי שביטל את השקפתו של פוליביוס לחלוטין.⁴²⁷ סמנר ניסה להראות שרומא לא חששה כלל מפני קרתגו ושחווה האברו לא משקף אסטרטגיה רומית שתכליתה לבודד את הגאלים ולמנוע התקפה גאלית, אלא שנעשה אך ורק כדי לגונן על בעלות בריתה של רומא וידידותיה בספרד. אולם אין צורך להתווכח עם הארגומנטציה העניפה שהוא מביא ועם זו של ארינגטון כדי להראות שדעתם אינה קבילה.

מהלכים רומיים בזירה אחרת, שחוקרים אילו לא לקחו בחשבון, על כל פנים לא הזכירו כלל מכיוון שהתרכזו רק בנעשה בספרד, מראים בברור, שרומא חששה באותה עת מפני התקפה קרתגית בדרום באיטליה

⁴²⁶ באופן כללי יותר מתייחס פוליביוס לאסטרטגיה הרומית גם ב-II, 22, 11-9. וב-III, 27, 9. מהקטע האחרון מתקבל הרושם שחווה האברו נעשה מתוך עמדת-כח של רומא – בניגוד לשני הקטעים האחרים. החוזה מוזכר גם במקומות אחרים אצלו אבל בהקשר לפרוץ המלחמה הפונית השנייה ופרשת סאגונטום: III, 15, 5, 1, 29. 1, 2, 30, 3.

⁴²⁷ G.V. Sumner, *Harvard Studies in Classical Philology* 72 (1967) p. 217 sq. תהיות בדבר משמעותו האסטרטגית של חוזה האברו בהקשר הגאלי מעלה גם R.M. Errington, *Latomus*, XXIX, 1970, p. 37, sq. בעקבות סמנר הוא סבור, אם כי ניסוחיו פחות נחרצים, שהחוזה נעשה כדי לגונן על מאסיליה ולא נעשה מתוך הקשר עם האיום הגאלי. הוא איננו מקבל שרומא חששה מעזרובעל.

ובסיציליה. היא שיגרה לגיון לטרנטום ולגיון לסיציליה.⁴²⁸ אי-אפשר להבין מהלך של שיגור לגיונות דרומה, בשעה שרומא מתכוננת למלחמה בהיקף נרחב בצפון איטליה, בלי כוננות רומית גבוהה לקראת אפשרות של התקפה באגפה הדרומי על רקע של התלקחות מלחמה עם הגאליים. התוקפן היחיד שבא בחשבון באותה עת היתה קרתגו,⁴²⁹ שמנקודת ראות של חוזה האברו לא היתה מנועה מלבצעה. אמנם עזרובעל לא הרגיש את הרומאים. הוא אף הוצג כמי שהעדיף שלום על פני מלחמה.⁴³⁰ לפיכך אין להוציא מכלל אפשרות שאף אם רומא לא היתה נוקטת בשום יוזמה – לא ביוזמה מדינית ולא במהלכים צבאיים, גם אז הוא לא היה מנצל את ההתלקחות עם הגאליים ותוקף. אולם השאלה החשובה היא לא כיצד עזרובעל היה מתנהג, אלא מה חשבו הרומאים כיצד הוא עלול להתנהג ואילו תשובות אסטרטגיות הם נתנו לפוטנציאל הסכנה הטמון בקרתגו.

החל משנת 231 ועד לפרוץ הקרבות הגדולים עם הגאליים ערכה רומא סידרה של פעולות במישור המדיני, הצבאי והאדמיניסטרטיבי (הפעולה אדמיניסטרטיבית היתה בעלת השלכות מדיניות וצבאיות), שאני כורכן עם האסטרטגיה הכוללת של רומא כלפי הגאליים. הן נועדו לבדודם מחד, ולהתכונן לקראת אפשרות של פתיחת חזית שניה כלפיה מאידך.

בשנת 231 שלחה רומא משלחת דיפלומטית לספרד על מנת לברר מה טיב הפעולות הקרתגיות שם. בשנת 230 שלחה משלחת דיפלומטית לטאוטה מלכת האילירים שבעקבותיה פלשה בכח-צבאי גדול בשנת 229 לחופי איליריה. בשנת 228/7 עשתה את הסכם האברו עם קרתגו.⁴³¹ בשנת 227 הכפילה רומא את מספר הפרטורים והפכה את סיציליה קורסיקה וסרדיניה לשתי פרובינציות. בתאריך לא ידוע כרתה ברית עם הוונטי והקנומני, וזמן מה לפני הפלישה הגאלית, שלחה במסגרת

פוליביוס II, 24, 13. ⁴²⁸

אי-אפשר שלא להסכים עם קביעתו של Dahlheim, *Das Provinziale Herrschaftssystem der Gewalt und Herrschaft, Das Provinziale Herrschaftssystem der Römischen Republic 1974*, pp. 51-2 ⁴²⁹

שאת שליחת הלגיונות הללו אפשר להסביר רק כצעד לעצור את קרתגו. ⁴³⁰ דיודורוס, 25, 11. ראה ניתוח מדוע פני עזרובעל לא היו למלחמה: B. Caven, *The Punic Wars*, London, 1980, p. 81. כה חד משמעיים, ראה: E. Taubler, *Die Vorgeschichte Des Zweiten Punischen kriegs*, Berlin 1921, p. 68 sq. ⁴³¹

דיון בשאלה הכרונולוגית ראה: עמ' 210–215 בפרק זה. ⁴³¹

הכנותיה הגדולות לקראת המלחמה עם הגאליים לגיון לטרנטוסם ולגיון לסיציליה.

אפשר לטעון שאין קשר בין כל הפעולות הללו⁴³² וכי חלקן לפחות בוצעו על רקע של אירועים מקומיים. אולם ברצוני להראות שרצף האירועים ואופיים מעלה את האפשרות שפעולות אילו נערכו במסגרת של אסטרטגיה רומית כוללת שתכליתה העיקרית היתה לבודד את הגאליים מגורמים חיצוניים, להחלישם מבית, ועם פרוץ הקרבות לשחרר את רומא מהצורך להלחם בחזית השנייה. נעבור לדון באירועים אחד לאחד.

המשלחת לספרד – שנת 231

דיו מוסר⁴³³ שבשנת 231 שלחה רומא משלחת דיפלומטית לספרד על מנת לחקור את [פעולות חמילקרת שם. חמילקרת]⁴³⁴ הסביר לה, שמלחמתו בספרדים נועדה לשלם לרומא את קנס המלחמה. המשלחת קיבלה את הסברו כמשביע רצון. הועלו ספקות בדבר המהימנות של אינפורמציה זאת.⁴³⁵ אולם הרקע הכללי של הפרגמנט ותוכנו מחזקים

432 שום מחקר לא העלה סינטזה שכרכה את כל הפעולות הללו יחד במסגרת של אסטרטגיה נגד הגאליים.

433 פרגמנט 48.

434 זו השלמה של הטקסט.

435 בדיאן, שם, עמ' 48 איננו יכול לקבוע אם האינפורמציה אוטנטית אם לאו. הוא מעלה ספקות לגביה. ארינגטון, שם, עמ' 33+ הערה 1 שולל את ספורו של דיו לחלוטין. בעיקר משום שאינו מופיע אצל פוליביוס ששאב מפאביוס פיקטור. אולם טעון זה אינו בעל משקל משום שאם לא יודעים את מקורו של דיו אין זאת אומרת שהאינפורמציה שמסר אינה נכונה. יתירה מזאת, טויבלר, שם, עמודים 3-82 מעלה את האפשרות שמקורו של דיו היה קואליוס אנטיפטר. מקבל דעתו וולבאנק, שם, I עמ' 168. לדעתו הספור אוטנטי. M. Holleaux, *Rome la Grece et les monarchies Hellenistiques au IIIe Siecle avant J-C (273-205)*, Paris, 1935, p. 123, n. 4.

שולל את הסיפור מכיוון שאיננו מקבל שחמילקרת הצליח לשטות בסנאט בקלות. אולם כאמור דוקא הנאיביות כביכול שהרומאים גילו עולה בקנה אחד עם האסטרטגיה שלהם.

פרנק, שם, עמ' 809 מקבל את המשלחת כאוטנטית. סמנר, שם, עמודים 5-214 מקבל את האפשרות שרומא שלחה את המשלחת יותר מאשר

את האותנטיות שלו. סביר שרומא החלה לגלות עניין בפעילותה של קרתגו בספרד על רקע המתיחות עם הגאלים,⁴³⁶ והמשלחת מבטאת את ניצניה של התעניינותה. האינפורמציה המעטה אודות המשלחת מלמדת שהמדיניות הרומית כלפי קרתגו השתנתה. שבע שנים קודם לכן נקטה רומא במדיניות אגרסיבית וצינית כלפי קרתגו, כשסילקה אותה מסרדיניה תוך איום במלחמה, וכשהיא מטילה עליה קנס כספי נוסף. צעד זה היה הפרה גסה של חוזה השלום שכפתה על קרתגו כדי לסיים את המלחמה הפונית הראשונה. ואילו עתה, המשלחת לא באה בדרישות או בטענות אלא קיבלה את הסבריו של חמילקרת.

הסברו של חמילקרת לא רק שאינו משכנע לכשעצמו ויכול להתקבל רק על דעת אנשים נאיבים ביותר מבחינה מדינית, ולא רק שמעורר תהיות שהרי לפי ההסכם של שנת 241 היתה קרתגו צריכה לשלם את תשלומה האחרון בשנת 231,⁴³⁷ אך אפילו אם המשיכה קרתגו לשלם קנס גם לאחר שנה זו,⁴³⁸ הרי טעון זה הוא ממין הטעונים שיכולים רק להוסיף חשד על גבי חשד שכבר קיים. אולם אם רומא היתה מוכנה לקבל הסבר כזה, פרושו של דבר שהיא רצתה לקבל אותו. פוליביוס קובע,⁴³⁹ שתנועות הגאלים תרמו להכנעתה של ספרד על ידי הקרתגים, ובגללן נאלצו הרומאים להזניח את ענייני ספרד. אמנם במוקד דבריו עומד חוזה האברו, אולם אינפורמציה זו שלו משתלבת היטב עם האמור אצל דיו. רומא אותתה אמנם באמצעות המשלחת לחמילקרת שהיא

שלא נתנה דעתה על חמילקרת. הוא קובע בצדק בעמ' 206 ששתיקתו של פוליביוס אין בה כדי לדחות את סיפור המשלחת.

436 F.R. Kramer, A.J. ph. 69 (1948), pp. 2, 10. קושר משלחת זאת עם הסכנה הגאלית.

437 על הקנס שהוטל בשנת 241: פוליביוס I, 62, 9, 63, III, 27, 5. סמנר, שם, עמודים 7-206. שולל את האפשרות שהקנס הוטל למשך עשרים שנה כפי שמוסרים אפיאנוס, סיקיליה II, 4. אורוסיוס VI, 11, 2.

438 לא ידוע מה היה מספר השנים בהם היתה צריכה קרתגו לשלם את הקנס בסך 1200 טלנטים שהוטל עליה בשנת 237 (פוליביוס I, 88, III, 10, 10, 3). אפשר שקנס זה היתה צריכה לשלם גם לאחר שנת 231 – סמנר, שם, עמ' 207.

439 II, 13, 5, II, 22, 9. במקומות אילו ישנה התייחסות רק להתעצמות הקרתגית בספרד בזמן עזרובעל אך אין זאת אומרת שהרומאים לא ידעו מאומה על הנעשה בספרד בתקופה שלפניו.

יודעת על פעילותו הצבאית,⁴⁴⁰ אך יחד עם זאת הראתה לו, שהיא מוכנה לקבלה בהבנה ולא להפריע לו להתפשט.⁴⁴¹ המשלחת גילתה כנראה שפעילותו איננה מהווה לפי שעה איום אסטרטגי על רומא, דהיינו שמצד אחד הבסיס הקרתגי בספרד עדיין קטן ובלתי מסוכן,⁴⁴² ומצד שני שאין שתוף פעולה בין הגאלים לבין הקרתגים.

אמנם אין בידינו אינפורמציה שתסביר מדוע שלחה רומא את המשלחת בשנת 231. אבל עובדה היא, שהיא נשלחה שנה לאחר תחילת חלוקת האדמות על ידי גאיוס פלאמיניוס שתרמה להתגברות המתיחות בין רומא לבין הגאלים. אפשר שיש קשר נסיבתי בין שתי העובדות. דהיינו, שרומא רצתה לבדוק את הנעשה בספרד, שמא מתחיל להרקם קשר עם הגאלים, ויחד עם זאת, אפשר שהמשלחת נשלחה גם מתוך כוונה להפגין רצון-טוב כלפי חמילקרת כדי לפייסו, כדי להרחיק ממנו נטיות אפשריות לקשר כזה. אין איפוא להוציא מכלל אפשרות, שמדיניות הפיוס שרומא נקטה כלפי עזרובעל,⁴⁴³ החלה כבר בזמנו של חמילקרת והיא מובלעת בפרגמנט של דיו.

אמנם, לפי שדיו לא קשר את שיגורה של המשלחת הרומית עם האירועים באיטליה, ניתן לטעון שהנסיון לקשור בין השניים הוא היפוטטי. אולם באותה מידה ניתן לטעון שהיפוטטית היא הקביעה שמאסיליה היא שהפנתה את תשומת לבה של רומא לספרד, שכן היא פרי מסקנה הגיונית בלבד. אף על פי כן קביעה זו מקובלת על דעת החוקרים כמעט כעובדה.⁴⁴⁴

כללו של דבר, אי-אפשר להתעלם מהמסתבר מהמקורות שהמשלחת נשלחה לספרד כשהיתה מתיחות בין רומא לבין הגאלים

⁴⁴⁰ סמנר, שם, עמ' 215.

⁴⁴¹ קשה לקבל שהמשלחת מציינת גישה עוינת לפחות של חלק מהרומאים
T.A. Dorey and D.R. Dudley, Rome against Carthage, London, כן :
1971, p. 32.

⁴⁴² ראה סקירת פעילותו והישגיו של חמילקרת בספרד - סמנר, שם, עמ' 208
ואילך. הוא פעל בדרום הרחוק של ספרד ולא הגיע אף לקרתגו-החדשה
שאותה כידוע הקים עזרובעל, לפיכך קל היה לרומא לגלות נדיבות ולא
להתערב בנעשה בספרד.

⁴⁴³ פוליביוס II, 13, 6.

⁴⁴⁴ כך למשל: סמנר, שם, עמ' 206, קרמר, שם, עמ' 6. פרנק, שם, עמ' 809.
קאיוון, שם, עמ' 79.

(כאמור בפרק א' אינני מקבל שהמתיחות החלה בשנת 232 כפי שמוסר פוליביוס II, 21, 8. אך ברור שחלוקת האדמות באגר-גליקוס הגבירה אותה) ושרומא היתה מוכנה לקבל הסבר בלתי קביל של קרתגו לפעולותיה בספרד. ובכן, קשירתה של המשלחת לספרד עם המתיחות עם הגאלים, תסביר באופן הגיוני מדוע התרצתה המשלחת לקבל הסבר שאיננו הסבר.

בשנת 231 החלה איפוא רומא לחשוב שיש לתת את הדעת על קרתגו כגורם במערכת שבמרכזה ניצבים הגאלים. לפי שעה היא לא גילתה דבר שיחשיד את הקרתגים בנטיות לקשור קשר כלשהו עם הגאלים, לפיכך לא נתנה תשומת לב מיוחדת למעשי חמילקרת בספרד. ולפי שהמשלחת קיבלה את הסבריו הרי שנתנה לו יד חופשית להמשיך ללא הפרעה בפעולותיו הצבאיות בדרום ספרד. רומא קיוותה בוודאי, שיד חופשית זאת תחליש אצלו נטיות אנטי-רומיות.

המשלחת הדיפלומאטית אל מלכת האילירים – שנת 230

כעבור שנה, בשנת 230, שלחה רומא משלחת דיפלומאטית שניה, הפעם מזרחה אל טאוטה מלכת האילירים. כידוע, במוקד עניינה של המשלחת עמדה פעילות הפירטים האילירים בים האדריאטי. המקורות העתיקים אינם קושרים פעילות דיפלומאטית זאת עם המתיחות הגאלית, ובוודאי שהיו סיבות אחרות לשיגורה. הולו העלה אפשרות שרומא חששה מפני כח רציני שניצב מאחורי איליריה ושיכול להושיט לה עזרה.⁴⁴⁵ אולם אף שאיליריה פעלה ביוון בשרותה של מוקדון, נראה שהשערה זאת היא היפוטטית מדי. דומה שגם ההשערה שהועלתה, שרומא חששה מפני כוחה ההולך ומתעצם של איליריה⁴⁴⁶ היא מוגזמת,⁴⁴⁷ אך סביר שנתנה

⁴⁴⁵ הולו, שם, ע"מ 102+הערה 3, 107-112.

⁴⁴⁶ E. Badian, *Studies in Greek and Roman History* New-York, 1964, p. 5-6. N.C.L. Hammond J.R.S. 58(1968), p. 4-5. נוטה לקבל את דעתו של C. Nicolet, *Rome et la conquete De mond mediterraneen*, Paris 1978, II, p. 733, nouvelle clio, של חשש מפני השתלטות אילירית על הקשר הימי עם דרום איטליה.

⁴⁴⁷ E.C. Gruen, *The Hellenistic world and the coming of Rome*, Los Angeles, 1984, II, p. 364 צודק שדוחה את הסברה שרומא חששה מפני איליריה. וכך גם האריס, שם, עמ' 196.

דעתה על התחזקות זאת לא רק משום הפגיעה בסוחריה או בסוחרים בעלות בריתה.

השינויים שהתחוללו לאורך החוף המזרחי של הים האדריאטי⁴⁴⁸ מן הדין שעוררו את התענינותה להבין את ההשלכות שעשויות להיות להם לגביה, ואין להתעלם מהעיתוי של שיגור המשלחת. פוליביוס מוסר כי האילירים פגעו בסוחרים איטלקיים זמן רב לפני שהמשלחת שוגרה, אך הסנאט לא נתן את דעתו על כך.⁴⁴⁹ אמנם, בשנת 230 פעלו כמסופר אצלו, שודדי הים האילירים באופן אינטנסיבי, אך על סמך העובדה שהסנאט לא הגיב זמן רב על פגיעתם ניתן לקבוע, שזו לא היתה הגורם היחיד להחלטה לשלוח את המשלחת הדיפלומאטית.⁴⁵⁰ ברי שרומא דאגה לסחר של בעלות בריתה בדרום איטליה עם יוון.⁴⁵¹ אולם דומה שיש מקום לקשור את שיגורה של המשלחת עם האסטרטגיה הכוללת של רומא, שהתמקדה בבעיה הגאלית, ושלצרכיה נעשה כבר שימוש בדיפלומאטיה. משקיבלה רומא ידיעות על התגברות כוחה של איליריה, שאף גילתה פעילות שיכולה היתה להתפרש בסנאט כפעילות עוינת כלפיה, דהיינו, פגיעות שודדי-הים הפועלים תחת חסות אותה ממלכה בסוחרים איטלקיים, נעשה שימוש שני בדיפלומאטיה. ובכך, כפי ששלחה רומא משלחת על מנת לחקור את פעולות חמילקרת כך היא שלחה משלחת על מנת לחקור⁴⁵² את משמעות פעולותיה של המלכה טאוטה.

448 סקירה על פעילותה הצבאית של איליריה בשנים 30-231, ב-גרואן, שם, עמודים 4-363. כמו כן, באדיאן, שם, עמודים 1-2.

449 II, 8, 1-3.

450 אין ספק שניקוי של הים האדריאטי משודדי הים היה מרכיב במערכת השיקולים שהניעה את רומא לפתוח במלחמה. לא מן הנמנע לקבל את: P.S. Derow, phoenix, ואת G. Walser, Historia II, 1954, pp. 316-17, 27, 1973, p. 128 שפנית איסה היתה הסיבה הישירה להתערבות הרומית. זאת כמובן לא היתה הסיבה העיקרית לשליחת המשלחת, כשם שרציחתו של השליח לא היתה הסיבה העיקרית להכרזת המלחמה. אפשר להבין מדוע פוליביוס, כנראה בעקבות פאביוס פיקטור, לא מסר על הענות רומא לפניית איסה, שהרי בכך היתה התערבות רומית בענין לא לה. מאידך אין סיבה שהסיפור הוא המצאה. פגיעה בסוחרים רומיים היא סיבה טובה להצדקת ההתערבות הרומית ולפיכך אין צורך להמציא סיבה נוספת.

451 וולסר, שם. עמודים 17-316. גרואן, שם, II עמודים 4-362.

452 פוליביוס II, 8, 3. גרואן, שם, II, עמ' 365.

המקורות מוסרים, שהשליחים התיחסו בפגישתם עם המלכה לפעולות שודדי הים⁴⁵³ ולענין האי איסה,⁴⁵⁴ ואין סיבה להטיל ספק בכך. אולם, אי-אפשר שלא להניח, ששאלות אילו היו בבחינת אבן בוחן בעיני הסנאט לגבי יחסה של טאוטה אל רומא ולמגמות המדיניות הקיימות אצלה. השאלה הגאלית בוודאי שלא הועלתה כלל, ולא היה צורך להעלותה. יחסה המתנשא והעויין של טאוטה⁴⁵⁵ העיד באיזה קו מדיני וצבאי היא עלולה לנקוט בעתיד. החלטתו של הסנאט למחוץ את כוחה לחלוטין לא נבעה רק מרציחתו של שליח או של שליחים דיפלומטיים ששלחה. וקשה להניח שעיקר מעיניו היה שאלת סחרם של ערי דרום-איטליה עם יוון, ואימפריאליזם לשמו⁴⁵⁶ איננו סביר באותה עת, שעה שהיא לוחצת על הגבול הדרומי של הגאליים.

במכלול הסיבות שהניעו את רומא לקבל החלטה זאת, סביר שהיה גם הרצון לחסל סכנה אפשרית של שתוף פעולה בין האילירים לבין

פוליביוס II, 8, 9-6. אפשר שגם פלורוס I, 21. 453

זונאראס VIII, 19. דיו-קסיוס XII, 49, 2. 454

פוליביוס II, 8, 13-6 מוסר על חילופי דברים קשים בין השליחים לבין המלכה, וכמו כן שהמלכה סדרה את רציחתו של אחד השליחים לאחר שהמשלחת הפליגה חזרה משם. לפי אפיאנוס, איליריקום, 7. המשלחת הותקפה בים על ידי אניות איליריות בדרכם אל איסה. 455

לפי דיו-קסיוס XII, 49 וזונאראס VIII, 19 המלכה אסרה אחדים מהשליחים ואחדים הוציאה להורג. לפי פיליניוס, היסטוריה נטורלית, XXXIV, 24 הוצאו שני שליחים להורג. אצל אורוסיוס IV, 13, 2 ופלורוס I, 21, 3. נמסר על רציחת השליחים הרומיים. אף שיש אולי גוזמה בתאור שחצנותה של טאוטה וגירסאות שונות בדבר רציחתו של שליח או שליחים רומיים, מכל האמור עולה האמת הבסיסית שיחסה של טאוטה למשלחת היה עויין. טענתו של גרואן, שם, עמ' 361. שאמנם שליח רומי מת בשליחות אך לא ידה של טאוטה היתה בדבר וכי זו המצאה של המקורות, ובכן, יותר מדי עדויות מצביעות על אשמתה של המלכה ואי-אפשר להוכיח שכולן כאחד וכל אחת לחוד אינן נכונות.

אם כי אין ספק שלאחר הניצחון החלה רומא לגלות ניצנים של גישה אימפריאליסטית כלפי האזור שלחמה בו. על הרצון ליצור שליטה רומית על החוף המזרחי של הים האדריאטי ראה: E.G. Neise, *Geschichte der griechischen und Makedonischen staaten seit der schlacht bei Chaeronea*, Gotha, 1883-1903, II p. 281; J.A.O. Larsen, *Greek Federal states*, Oxford, 1968, pp. 359-61. האריס, שם, עמודים 7-196, המונד, שם, עמ' 20. 456

הגאלים. סכנה זאת היתה יכולה להתפשט על ידי הרומאים כריאלית, גם משום היחס העויין שגילתה טאוטה כלפיהם, גם משום כוחה המדיני והצבאי ההולך וגובר של איליריה הן ביבשה והן בים.⁴⁵⁷ הן משום התפשטותה לכוון צפון בים האדריאטי והן בגלל שהמרחק שהפריד בינם לבין הגאלים לא היה רב.⁴⁵⁸ יתירה מזאת, אפשר שנודע להם על הקשר שנוצר בין אילירים לבין גאלים בעיר פויניקה שבאפירוס. פוליביוס מספר⁴⁵⁹ על שיתוף פעולה של הגאלים עם האילירים. הגאלים – 800 חיילים במספר, שאמורים היו להגן על פויניקה הסכימו לקבל את הצעת האילירים לבגוד בעיר ולהעבירה לידם. עובדה זאת, אם נודעה לרומאים, יכלה היתה בהחלט להתפשט על ידם כגרעין להתפתחות שתוף פעולה גאלו-אילירי בקנה-מידה הרבה יותר נרחב. מקרה זה בוודאי שיכול היה להקנות להם המחשה ברורה לאפשרות זאת. סביר להניח, שהרומאים שהיו בעלי תפישה אסטרטגית מרחיקת ראות, יכלו לדמיין לעצמם את הפיתוי הגדול שעשוי לעמוד לנגד עיני האילירים ליצור קואליציה עם הגאלים, אפילו אם האילירים לא חשבו על כך. שהרי הצלחתה של קואליציה כזאת היתה מעניקה לאילירים שליטה בים האדריאטי.⁴⁶⁰ לגאלים כידוע לא היו כלל אניות. וכלום מקרה הוא, שבהנחיתה את מהלומתה על איליריה לא הפסיקה רומא את מסעה הצבאי שכוונו היה מדרום צפונה עד שכבשה את הנקודות הצפוניות איסה, פארוס וקורקירה ניגרה, או אולי כיבוש זה מלמד על רצונה של רומא להבטיח לעצמה פיקוח אם לא שליטה על הנקודות הצפוניות של הממלכה האילירית שעל החוף המזרחי של הים האדריאטי ולסכל כל קשר אפשרי מאיזור זה עם הגאלים? ההיסטוריה של רומא מלמדת כי ידעה להעריך

⁴⁵⁷ סקירה טובה על התחזקותה של ממלכת איליריה ראה: גרואן, שם, עמודים 4-363.

⁴⁵⁸ המשלחת הרומית פגשה במלכה טאוטה באי איסה שהועמד על ידה במצור. פוליביוס II, 8, 5-6. זונאראס VIII, 19. דיו-קסיוס XII, 49. שהיה הנקודה הצפונית ביותר בהתפשטות האילירית. המרחק מהאי לחוף הצפון-מערבי של הים האדריאטי הוא כ-300 ק"מ.

⁴⁵⁹ II, 5, 3-5.

⁴⁶⁰ בשנת 229 עמדה טאוטה לשלוט על החוף האדריאטי מדוברובניק ועד לפתח מפרץ קורינתוס. ראה: המונד, שם, עמ' 4.

נכון יחסי כוחות, וכי ידעה להקדים רפואה למכה באמצעות מכה. סביר שהחלטה לתקוף את טאוטה מהווה דוגמה נוספת לכך.

המהלומה הצבאית – שנת 229

כשנה לאחר ששיגרה את המשלחת הדיפלומטית, הנחיתה רומא מהלומה צבאית אדירה על הממלכה האילירית. אין ויכוח שהכח הצבאי ששוגר היה מעל ומעבר לאתגר הצבאי שהציבה מולו ממלכתה של טאוטה.⁴⁶¹ ואכן, המלחמה שמכונה המלחמה האילירית הראשונה הסתיימה במהירות תוך פחות מעונת קרבות אחת. למעשה לא היו קרבות של ממש, וכניעתה של טאוטה היתה מוחלטת. היא קיבלה את תנאיה המוכתבים של רומא באביב שנת 228.⁴⁶²

הכח ששיגרה רומא על פי דיווחו של פוליביוס היה כדלהלן, כח קונסולרי בן עשרים אלף רגלים ואלפיים פרשים בפיקודו של הקונסול אאולוס פוסטומיוס אלבינוס, וצי בן מאתיים אוניות בפיקודו של הקונסול השני גנאיוס פוליביוס קנטומאלוס.⁴⁶³ אין יסוד לפקפק באינפורמציה זו של פוליביוס ולהניח שהגזים הן באשר לגודלו הכולל של הכח הצבאי, והן ביחס לגודלו של הצי ששוגר.⁴⁶⁴ נהפוך הוא, יש מקום להניח שפוליביוס לא גילה את כל העוצמה ששוגרה, שהרי לא יתכן שמאתיים האניות היו ריקות מחיילים.⁴⁶⁵ הוא אף לא הזכיר כלל את

⁴⁶¹ הבחינו בכך כבר: הולו, שם, עמ' 102 הערה 3. טיל, שם, עמ' 352. האריס, שם, עמ' 195. גרואן, שם, עמ' 360.

⁴⁶² פוליביוס II, 12, 3. אפיאנוס, איליריקום, 7.

⁴⁶³ פוליביוס II, 11, 1. 11, 7.

⁴⁶⁴ גרואן, שם, עמ' 360. אינו מפקפק בגודל הכולל של הצבא ששוגר, אך הוא מפקפק בפרופורציה המספרית: 200 אוניות, 20,000 רגלים, 2,000 פרשים. אמנם המספרים הללו נראים מותאמים יתר על המידה אולם גרואן לא שם לב שהמדובר לא בכח צבאי אחד אלא בשני כוחות צבאיים. שהאחד כלל 20,000 רגלים ואלפיים פרשים, והשני 200 אוניות.

⁴⁶⁵ טיל, שם, עמ' 77, קובע שעל כל קווינקורם היו 40 איש שגויסו מהפרולטריון שהיו משמר קבוע של האניה. לפני קרב נוספו עליהם שמונים לגיונרים. לדעתו כך היה המצב במלחמה הפונית הראשונה. אין סיבה שלא להניח שבמספר דומה של חיילים אוישו גם את מאתיים האניות שהפליגו נגד טאוטה. לפיכך סביר שהיו עליהם 16,000 לגיונרים וחיילים מחיל העזר. גם מספר האניות היה גדול מ-200 שהרי הכח בן

הצי שהסיע את עשרים אלף החיילים מברונדיזיום אל חופי איליריה. מאתיים האניות ששוגרו על פי דיווחו של פוליביוס היו למעלה מ-90% מהצי הרומי כולו.⁴⁶⁶ ואם נוסף עליהן את האניות שהפליגו מברונדיזיום, הרי קרוב לוודאי שרומא הטילה למערכה את כל ציה. במשך כאחת עשרה שנים, מאז סיום המלחמה הפונית הראשונה, הצי הרומי לא היה בפעילות מבצעית. יש מקום להעריך, שרומא היתה צריכה להשקיע מאמץ רב על מנת להכשירו לפעולה. מאז ששוגרה המשלחת הדיפלומטית לאיליריה, ועד לשיגורו של הכח הצבאי עברה כשנה. לחלק גדול מזמן זה, אם לא לכולו, נזקקה רומא לצורך ההכנות שהשקיעה בהכשרת הצי.⁴⁶⁷ לנוכח העובדה, שהצי האילירי הורכב מלמבוי שהן סירות גדולות,⁴⁶⁸ הרי שמאמצי רומא בהתקנת כל ציה נראים מוגזמים. והשאלה המתבקשת היא, מדוע טרחה רומא לשלוח למערכה צי כה גדול? אי-אפשר להתעלם מהסברו של טיל שהאילירים היו בלתי נודעים לרומאים ולכן "הלכו על בטוח".⁴⁶⁹ אולם דומני שצריך לחפש את ההסבר בהקשר נרחב הרבה יותר. לא מן הנמנע הוא, שגורם הזמן היה חשוב לאסטרטגים הרומיים בגלל המתיחות עם הגאלים. יתירה מזאת, אפשר ושאפו שפעילות צבאית זאת לא רק תחסל גורם עויין המהווה מטרד, אלא שיהיו לה השלכות מעבר לאזור הפעולה

20,000 רגלים ו-2,000 פרשים הוסע מברונדיזיום – פוליביוס II, 11, 7, ולשם כך גם כן היה צורך באניות.

טיל, שם עמ' 352. ⁴⁶⁶

גרואן, שם, עמ' 6-365 נותן הסבר אחר. מדבריו שהוא מנסחם בזהירות גדולה יכול להשתמע שרומא לא חשבה להכנס למלחמה. אולם קריסת יכולת העמידה של הערים ההלניות במיצר האיוני בשנה זו עקב המהלומות האיליריות והסכנה שנוצרה עקב כך לערים היווניות במאגנה גראקיה, אילצה את רומא לשלוח צבא.

טיל, שם, עמ' 352. ⁴⁶⁷

באדיאן, שם, עמ' 4, סבור שהדימוי המוגזם של עוצמת איליריה גרר שליחת עוצמה צבאית זאת. אינו מקבל שהיה חשש מפני מוקדון. טיל, שם, עמ' 352 מתרשם פחות מהסברים אחרים שהוא עצמו מעלה כמו חשש רומי מפני עזרה מוקדונית שנראית בעיניו דימייונית, או שהרומאים רצו להרשים את העולם היווני באמצעות הפגנת כח אדירה נגד אחד מאויבי התרבות היוונית. הוא עצמו מסתייג מכך – עמ' 252 הערה 33. הסברו שרומא, שלא לחמה עד אז עם האלירים, לא ידעה להעריך את כוחם, ולפיכך כדי למנוע אי-נעימות שלחה כח אדיר, אף הוא לא משכנע במיוחד.

⁴⁶⁸

⁴⁶⁹

הצבאית. לפיכך, בנו את הארמדה בהתאם לצפיותיהם אילו. במה ובכך הדברים אמורים? קרוב לוודאי שעל רקע המתיחות ההולכת וגוברת עם הגאליים, ראתה רומא באפיזודה האילירית ענין משני בחשיבותו. יחד עם זאת, סביר כאמור בסעיף הקודם, שהפעולה היוותה מרכיב באסטרטגיה שלה לבודד את הגאליים. ועתה, לפי שהיתה בכוננות באיטליה, ברור שהיה לרומא ענין לחסל את הסכנה הפוטנציאלית של קשר גאלו-אילירי במהירות האפשרית, ולהחזיר את כוחותיה במהירות לאיטליה כדי שיהיה בהם שימוש במקרה של התלקחות צבאית עם הגאליים או לצורכי הפעלת לחץ על גבולם. ואמנם עוד בשנת 229 הוחזר רובו של הכח הרומי לאיטליה.⁴⁷⁰ חיזוק לדעתי זאת אפשר למצוא בעובדה, שמאז שהוחזרו הכוחות הרומיים ועד לפרוץ הקרבות הגדולים של שנים 225-222 רומא לא לחמה כלל, אף לא נגד הליגורים. יש מקום להניח, כי ברומא לקחו בחשבון שתכליות הצי, פרט להסעת כוחות, יהיו תקיפת צי עויין, הטלת מצור על איים ותקיפת ערי חוף. לפי שמהסיבה האמורה למעלה, שאפה רומא להשיג יתרון צבאי מכריע באזור הקרבות, קרוב לוודאי, שמבנהו של הכח הצבאי הכולל ובמיוחד גודלו של הצי הושפעו מתכליות אילו. אולם אף שתפקידו של הצי במערכה זאת עשוי היה להיות רב תכליתי, קשה להאמין שרק מסיבה של מורכבות פעולתו האפשרית הטילה רומא את כל ציה למערכה. שהרי אחרי ככלות הכל, האתגר שיכולה היתה הממלכה האילירית להציב ביים היה קטן מאוד יחסית, וכדי לצור על האיים כשהים נקי מצי עויין די באוניות מועטות, וכך גם די באניות מועטות כדי לתקוף ערי חוף ביחוד כשהן נהנות מסיוע של חיל-רגלים גדול.

כללו של דבר, לצורך מילוי כל התכליות הללו בהצלחה ובמהירות, די היה להשתמש בצי קטן בהרבה מכל הצי הרומי שאותו שלחה רומא

⁴⁷⁰ פוליביוס II, 12, 1-5. מספר, שהקונסול גנאיוס פוליביוס חזר עם מרבית הכח עוד בשנת 229. הקונסול השני פוסטומיוס שנשאר עם 40 אניות דאג לגייס לגיון מהמקומיים וחרף באפיזדמוס. הוא שלח שליחים על מנת להרגיע את האטולים והאכאים. פוליביוס אינו מספר מתי חזר לרומא אך ברור ששהה באיליריה בשנת 228 שכן פוליביוס מוסר שחווה השלום עם טאוטה נערך באביב שנת 228 ופוסטומיוס שלח את שליחיו ליוון לאחר שהחווה נחתם. שליחים אילו אף דאגו לקרוא את החווה בפני האכאים והאטולים. סביר שחזר מיד לאחר מכן ראה: ברוטון, שם, I, עמ' 228.

נגד איליריה. לו היה כל ציה בכוננות מבצעית ולא היה צורך להכשירו לפעילות ימית הרי שניתן לומר בפשטות למה לא?! צי מסדר גודל כזה ישיג אפקט מהמם וישבור את האוייב בקלות רבה כמו שאמנם כך קרה. אולם לפי שרומא היתה צריכה להשקיע מאמץ לא קטן כדי להכשירו, ובוודאי היה זה מפעל גדל-מימדים, הרי ברור, שההשקעה היתה בחלקה הגדול מיותרת ויותר מכן בזבוז של משאבים, אם אמנם היעד היחיד שאותו רצו האסטרטגים הרומיים להשיג היה מחיצתה המהירה של הממלכה האילירית. קשה להאמין שהרומאים לא הבינו זאת, או שהגזימו עד כדי כך בהערכת כוחם של האילירים. ואמנם ניתן להגדיר את המלחמה האילירית כטיול של כוחות צבאיים יותר מאשר מלחמה של ממש.⁴⁷¹

המאמץ הרומי להכניס לפעילות מבצעית את הצי הרומי כולו, אף שהדבר לא היה הכרחי כלל מהמבט של המלחמה האילירית אף לא בהקשרה עם הגאליים, מלמד שמעצבי המדיניות ברומא הרחיקו ראות אל מעבר לאזור הים האדריאטי, כשהכתובת שבגללה הושקע המאמץ יכולה היתה להיות רק קרתגו.⁴⁷² רק היא, למרות מפלתה הימית במלחמה הפונית הראשונה, היתה עדיין מעצמה ימית שנגדה היתה רומא חייבת להפעיל את מלוא כוחה הימי בעת מלחמה.⁴⁷³ המלחמה האילירית

⁴⁷¹ תאור מסעם של הכוחות הרומיים מצוי בפולביוס II, 11. לפי תאורו יצאו שני הכוחות הקונסולריים בדרכם אל איליריה בנפרד. הצי הפליג אל קורקירה והשתלט עליה בקלות. חיל הרגלים הוסע מברונדיזיום. שני הכוחות נפגשו באפולוניה והמשיכו לפעול במשותף. העיר עברה לצדה של רומא בנקל וכך גם אפידמוס. פנים איליריה נכבש בקלות ואחר כך איסה. הצי תקף מספר ערי חוף וכבשן וכך הסתיימה למעשה המלחמה. מהתאור ברור שלכח הרומאי היתה השפעה מהממת על האילירים. הכח האילירי נמלט על נפשו בלי להכנס כלל למלחמה. על תאור המלחמה ראה גם אצל באדיאן, שם, עמודים 5-6. המונד, שם, עמודים 6-7.

⁴⁷² הפגנת הכח הרומי לשם הפחדת היוונים כפי שסבור G. Colin, Rome et la Grèce de 200 à 146, Paris, 1905 אינה קבילה לחלוטין. ראשית, על שום מה היה על הרומאים להפחיד את היוונים באותה עת? ושנית הרי כחלוף המלחמה האילירית הראשונה שיגרה רומא שליחים אל ערי יוון השונות על מנת להרגיען.

⁴⁷³ אין אפשרות לקבוע את מספר האניות הקרתגיות ערב פרוץ המלחמה הפונית השנייה, אך היה קטן מ-150. כך לדעת J.H. Thiel, Studies on

הראשונה ובכך נתנה הזדמנות לרומא להכשיר את כל ציה לקראת פעילות צבאית, לתרגלו בעת קרב ולהפגין את עוצמתו. מבחינה זאת היוותה המלחמה אמצעי כוננות מצד אחד והרתעה מצד שני. באמצעות הפגנת העוצמה הימית במימי הים האדריאטי היא שיגרה אל קרתגו הזהרה שאכן כל ציה מוכן לפעולה. הזהרה בלתי ישירה זאת השלימה את הדיפלומאטיה הפייסנית שלה בבחינת מדיניות המקל והגור שתכליתה היתה למנוע ממנה להתקשר עם הגאלים או לתקוף את רומא בעת המתיחות עם הגאלים או בעת מלחמה עמם. קיומו של צי רומי גדול ופעיל המגלה כושר מבצעי מרשים, הוא נתון אסטרטגי מרכזי, שקרתגו לא יכלה היתה להרשות לעצמה להתעלם ממנו. זאת בוודאי שהבינו הרומאים.

הקמת הפרובינציות הראשונות – שנת 227

רומא לא סמכה אך ורק על הפגנת עוצמתה הימית לצורך הרתעה והזהרה, ועל המדיניות הפייסנית כלפי קרתגו שבאה לידי ביטוי בחוזה האברו, אלא אף נקטה בהכנות ממשיות לקראת אפשרות של תקיפה קרתגית. היא תיגברה את כוחה הצבאי באזורים שהיתה סבירות גבוהה שיותקפו. צעד זה היה כרוך אף בשינויים אדמיניסטרטיביים-פוליטיים והיווה את היסוד לקו מחשבה אסטרטגי חדש לגבי דרך השליטה והשלטון באזורים כבושים.

בשנת 227 רומא הניחה את אבן הפינה להקמתן של שתי הפרובינציות הראשונות – סיציליה וקורסיקה-סרדיניה. היתה זו תחילתה של סטיה מובהקת מהאסטרטגיה שנקטה בה רומא כלפי איטליה. ואמנם היה הבדל מהותי בין הבטחת כיבוש איטליה לבין הבטחת כיבוש סיציליה, קורסיקה וסרדיניה. הבעיה המרכזית שניצבה בפני רומא באיטליה היתה כיצד להבטיח את שליטתה על עמים שהוכנעו על ידה ונכבשו. ופתרונה שהיה מורכב מאד ומתוחכם הונחה על ידי קו המחשבה איך לא לעורר תסיסה ומרידה בקרב אותם ערים ושבטים מצד אחד, ולחזק את כוחה מצד שני. לעומת זאת, הבעיה שניצבה בפני רומא בסיציליה, קורסיקה וסרדיניה בעת ההיא היתה, לא רק כיצד להבטיח את שליטתה על אנשי המקום שהוכנעו (בעיקר דברים אילו מתיחסים

the History of Roman Sea-power in Republican Times, Amsterdam
1946, p. 35.

לסרדיניה וקורסיקה שבהם כידוע לחמו אנשי המקום מלחמה עיקשת ברומאים בשנות ה-30 של המאה השלישית לפנה"ס ושרידי המאבק נמשכו גם אחר כך בשליש הראשון של המאה השנייה לפנה"ס) אלא כיצד למנוע מהאוייב שאמנם סולק מהם אך נשאר בעל בסיסי כח גדולים מחוצה להם, את האפשרות לשוב ולכבושם מחדש.

ברור איפוא, שהמדובר בשתי מערכות אסטרטגיות שונות, והתשובה הרומית לבעיה שניצבה בפניה באיים תאמה את השוני הזה. רומא כידוע, לא הסתפקה בשליטה באיים הללו אלא כוננה בהם שלטון רומי, שמנקודת ראות זאת של הבעיה פרושה היה נוכחות קבועה של צבא רומי. אפשר שגרעינה של תפישה אסטרטגית חדשה זאת היה קיים בסיציליה כבר בשנת 241, 474 אך אין כל בטחון בכך.⁴⁷⁵ מכל מקום ברור, שבסביבות שנת 227⁴⁷⁶ הונחה אבן הפינה לבנין השלטון הרומי באיים הללו, עם הצבת פרטורים כמפקדי צבא. מהלך זה היה כרוך בהכנסת שינוי במערכת הפוליטית ברומא, כשהמדובר לא רק בהכפלת מספרם של פקידים (המדובר כמובן בפרטורים),⁴⁷⁷ אלא במשמעות שנתלוותה לכך דהיינו, ביצירת מפקדי-צבא קבועים היכולים לפקד על עוצבות צבא דרך קבע וללא כפיפות. שינוי זה, שהיה תוצאה של קו מחשבה אסטרטגי

⁴⁷⁴ האופי שבו שלטה רומא בסיציליה בשנים 241-227 אינו ברור. אפיאנוס, סיציליה, II, 2, טוען שהאי נשלט על ידי פרטור, אך קביעה זו נדחתה על ידי כל החוקרים. כך למשל: A. Heuss, HZ CLXIX (1949), p. 511. סבור שפרטור נשלח רק ב-227 וקווסטור ישב בליליבאום אך תפקידו לא ברור. דה-סנקטיס, שם, I, III עמ' 194. פאראטי, שם, II עמ' 185 סבורים, שבשנת 241 הוצב קווסטור בליליבאום כמפקד צי כדי לקדם איום קרתגי. D. Kienast, Entstehung und Aufbau des römischen Reiches ZRG LXXXV 1968, p. 358 סבור שהרומאים שלחו פרו-מגיסטרט בעל אימפריום החל משנת 241. מאוחר יותר בשנת 227 החלו להשלח פרטורים.

⁴⁷⁵ W. Dahlheim, Gewalt und Herrschaft Das Provinciale Herrschaftssystem der römischen republic, New-York, 1977, p. 35. סבור שקווסטור הוצב באי בשנת 240/1 אך תפקידו לא היה צבאי. Harris, C.Q. XXVI (1976), p. 104 מראה מעלה אפשרות שקווסטור הוצב לראשונה בסיציליה בשנת 227.

⁴⁷⁶ דלהיים, שם, עמ' 52, קובע בצדק שאין אפשרות לציין את השנה. מסגרת הזמן לדעתו הן השנים 225-228.

⁴⁷⁷ ליוויס, פריוכה XX. ראה גם ברוטון, שם, I, עמ' 229.

חדש, עולה בקנה-אחד עם המסגרת הכוללת של ההכנות, שערכה רומא לקראת המלחמה עם הגאלים.⁴⁷⁸

במילים אחרות, הכפלת מספר הפרטורים ושליחתם לכהן כנציבים של סיציליה, קורסיקה וסרדיניה נבעה מהצורך לשלוח תגבורת צבאית לאיים כאשר אפשרות של תוקפנות קרתגית הפכה ממשית בעיניה של רומא.⁴⁷⁹ אמנם במקורות אין אינפורמציה אשר תסביר את השינוי האסטרטגי הנעוץ בהקמת הפרובינציות, אך העיתוי יכול לעזור בהבנת הרקע לשינוי – זמן מה לפני פרוץ המלחמה עם הגאלים.⁴⁸⁰ ואמנם בסקרו את ההערכות הצבאיות של רומא לקראת המלחמה נגד הגאלים מציין פוליביוס,⁴⁸¹ שלגיון נשלח לסיציליה ולגיון אל טרנטום. הלגיון שנשלח אל סיציליה היה בוודאי הלגיון שהועמד תחת פיקודו של הפרטור שנשלח לשם כנציב, וכאמור אי-אפשר להסביר כוננות זאת אלא

478 דלהיים, שם, עמ' 52.

479 שהאינטרס הרומי בסיציליה בין שתי המלחמות הפוניות לא היה כלכלי אלא של נוכחות צבאית ראה: הויס, שם, עמודים 13-508. הוא הבין, אף שלא בבהירות מספקת, שהצבת מפקד צבאי באי בנוכחות קבועה דהיינו של הפרטור החל משנת 227 היתה קשורה באסטרטגיה כלפי קרתגו – עמודים 13-512. בבהירות רבה יותר מסביר את המצב דלהיים: לדעתו המצב בקורסיקה וסרדיניה מסביר את הקמת השלטון הצבאי שם, דהיינו שהוא תוצאה של המלחמה נגד תושבי המקום, בכך הוא דומה להויס. אולם בנבדל ממנו הבין שחשש קונקרטי מפני התקפה קרתגית הביא לשליחתו של הפרטור לסיציליה – בשנת 227. לדעתי קשה לעשות הערכת מצב לגבי קורסיקה וסרדיניה ולקבוע שהמצב הפנימי באיים אילו הוא שגרם ליצירת שלטון רומי ישיר בהם, שהרי התקוממויות המקומיים היו במצב של גסיסה. מכל מקום גם לדלהיים ברור שהכפלת מספר הפרטורים והעמדתו על ארבעה היתה תלויה בעיקר בצורך לשלוח תגבורת צבאית לאיים לנוכח התקפה קרתגית אפשרית בשעת מלחמה עם הגאלים, שם, עמודים 49-50. הוא אף קובע בצדק, שאפשר ללמד מחששם הגדול של הרומאים לאחר קרב טרביה מפני התקפה קרתגית על האיים, על חשש מפני התקפה כזאת אף בשנים שקדמו לפרוץ המלחמה הפונית השנייה ראה שם עמ' 52, הערה 109.

480 אין הגיון רב בטענה של הגברת המעורבות הרומית בגאליה או באיליריה כסיבה להגדלת מספר הפרטורים – כך האריס, מלחמה ואימפריאליזם, עמ' 136, הערה 3, בלי לקושרה עם איום קרתגי על סיציליה עצמה. המעורבות באיליריה שכבר חלפה לא סכנה את סיציליה. אם הכוונה לאיום אילירי על סיציליה הרי הפתרון הרומי היה אחר לחלוטין – דרסטי וחד-פעמי.

481 II, 24, 13.

בחשש מפני התקפה קרתגית.⁴⁸² המצב בקורסיקה ובסרדיניה הוא פחות ברור. אפשר שנשלח לשם לגיון לאו דוקא במסגרת ההכנות למלחמה עם הגאלים אלא אף לשם השקטת המקומיים⁴⁸³ ולכן פוליביוס לא ראה לנכון לציין זאת. מכל מקום, אני לא קושר את שליחתו של הקונסול בשנת 225 בראש צבא אל סרדיניה במסגרת ההכנות לקראת פלישה קרתגית אפשרית, דהיינו, כצעד משלים לשליחתו של הצבא לטרנטום ולסיציליה,⁴⁸⁴ אלא כחלק מהמלכודת הגדולה שהכינה רומא לגאלים. על כך בפרק השלישי של החלק זה.

482 ואכן כך מסביר וולבאנק את הצבת שני הלגיונות בסיציליה ובטרנטום, שם, I, II, 24, 13. וכך גם דלהיים, שם, עמודים 2-51.

483 זונאראס VIII, 19, מוסר על מרידת מקומיים בסרדיניה בשל נוכחות פרטור באי. המרידה דוכאה בנקל.

484 על שליחתם של ארבעה לגיונות אחד לטרנטום אחד לסיציליה ובנוסף עליהם שניים לסרדיניה על מנת לקדם פני התקפה קרתגית אפשרית. ראה: דה-סנקטיס, שם, I, III, עמ' 8-297. טיל, שם, עמ' 350, הערה 27. שולל זאת האריס, שם, עמ' 198, הערה 7.

חוזה האברו

תאריך החוזה

לצורך הבנת המהלכים הרומיים והתפתחותה של האסטרטגיה הרומית כלפי קרתגו יש לנסות במידת האפשר לתארך את חוזה האברו. תאריכו נקבע על ידי חוקרים רבים⁴⁸⁵ לשנת 226 או אפילו לשנת 225. קביעה זאת נסמכת על הקטע בפוליביוס II, 13, 5. ממנו ניתן להתרשם שאכן המשלחת לספרד נשלחה זמן קצר לפני הפלישה הגאלית. אולם, כדי להבין טוב יותר פרשה זאת, יש לנתח את אופיו של הקטע כולו ואת מגמותיו של פוליביוס בו. הקטע שהוא העיקרי, אם כי לא היחיד, שמתאר את האסטרטגיה הרומית כלפי קרתגו, ממוקם באופן מלאכותי למדי. הוא מהווה מעין תפר בין תאור פרשת הפלישה הרומית לאיליריה לבין תאור פרשת מערכת היחסים בין רומא לבין הגאלים בין שתי המלחמות הפוניות. לו רצה פוליביוס להסביר בו את האסטרטגיה הרומית בהקשרה עם הפרשה הגאלית בלבד הרי שמקומו המתאים הוא בתוך תאור פרשה זאת כפי שאכן הסבר כזה מצוי בה בקיצור.⁴⁸⁶ אולם, לפי שמצויה בו מגמה ברורה ובולטת אחרת, להצדיק וללמד סנווריה על המחזל הרומי החמור בספרד שהיה תוצאה של אסטרטגיה זו, צריך היה פוליביוס להקצות לו מקום נפרד. מגמה זו גרמה ובכן לפוליביוס לקבעו במקום מלאכותי למדי. יתירה מזאת, הרצון לתת צידוק למחזל הרומי בספרד שהוביל בסופו של דבר לפרוץ המלחמה הפונית השנייה במהלך שהיה לרעתה של רומא, הוא שמסביר גם את

⁴⁸⁵ וולבאנק, שם, I, II, 13, 7. טויבלר, שם, עמ' 49; Th. Mommsen Röm.; Gesch. I. p. 569; סמנר, שם, עמ' 212; סקאלארד, שם, עמ' 194; האריס, שם, עמ' 205; ארינגטון, שם, עמ' 34; F.M. Heichelheim, Historia, III 1954/55 p. 215; ט. פרנק, שם, עמ' 123. טיל, היסטוריה של הכח הימי, עמ' 344. פארטי שם, II, עמודים 7-246. דה-סנקטיס, שם, עמ' 400.

P. Grimal, Hellenism and the Rise of Rome, London, 1968. p. 335.
W. Hoffmann, Hannibal, Göttingen, 1962, p. 32, J. Carcopino, les etapes de imperialism romain, librairie Hachette 1961, p. 44, R. קרמר, שם, עמ' 2.

⁴⁸⁶ II, 22, 9-11.

הבלבול הברור שקיים בראשיתו של הקטע. ומה שחשוב לעניינינו, את דרך הצגת הרקע לעשית חוזה האברו המהווה את שיאו של המחדל הרומי מנקודת ראות של השתלשלות העניינים בספרד עד לפרוץ המלחמה הפונית השניה. גם הצגתה של המדיניות הרומית הכוללת כלפי קרתגו, דהיינו, שרומא הכירה בסכנה המתהווה בספרד וחשבה להפרע מקרתגו בשלב מוקדם, אך נאלצה לדחות את מכתה עקב האיום הגאלי, יכולה להיות מוסברת על ידי מגמה זו של פוליביוס אך ענין זה אינו חשוב לדיון זה.⁴⁸⁷

בקטע טורח פוליביוס להראות שלא היה מחדל, ואם היה מחדל כלשהוא הרי שהרומאים עשו ככל יכולתם על מנת להתגבר עליו ולתקנו. אך כורח הנסיבות הוא שהכתיב להם כיצד לנהוג נוכח ההתעצמות הקרתגית בספרד. דחפו של פוליביוס להגן על הרומאים ומדיניותם היה כה גדול, עד שהוא בא לידי סתירה בולטת וגסה בדבריו. הוא טורח להדגיש מאד שהרומאים, משגילו את ההתעצמות הקרתגית פעלו ככל יכולתם, אך בהמשך מסתבר מיד, שאין כל כיסוי עובדתי לקביעה זו. פוליביוס אינו מספר לנו מה עשו הרומאים, וכיצד פעלו ככל יכולתם. יתירה מזאת, לא זו בלבד שממנו מסתבר שלא עשו מאומה, אלא למעשה תרמו להתחזקותם של הקרתגים בספרד. מחמת הסכנה הגאלית החליטו הרומאים על מדיניות של פיוס כלפי עזרובעל וריכוכו, והדבר בא לידי ביטוי מעשי כפי שקובע זאת פוליביוס בחוזה האברו.

גם לאחר שנכשל בסתירה בולטת זאת, המשיך פוליביוס באותו קו אפולוגטי, ולאחר שנכשל בהצגת הקביעה שלא היה מחדל הוא התאמץ להצדיק את המחדל עצמו. הוא עושה זאת בהדגישו שלרומאים בעצם לא היתה ברירה והם היו מוכרחים לנקוט במדיניות פייסנית כלפי עזרובעל משום שהיו נתונים לסכנתה של פלישה גאלית ממשמשת ובאה שעלולה להתרחש כל יום – עד כדי כך.

καθ' ἐκείνην ἡμέραν προσδοκᾶν τὴν ἔφοδον
פוליביוס לרטוריקה ולהרבה גוזמה – הרומאים חשו שהגאלים מאיימים לא רק על גבולם ומסכנים את שלטונם באיטליה, אלא שעצם קיומה של

⁴⁸⁷ וולבאנק, שם, I, II, 13, 4-5 חש, שהצגת המדיניות הרומית ככזאת: שהאיום הגאלי מנע מרומא להכות בקרתגים, אך ברגע שהאיום יוסר תפעל נגדם ללא היסוס, היא: more clearly defined than it really was at this date.

רומא מוטל בספק – והאפולוגטיקה בשיאה. שהרי אם כך המצב וכך חשו מעצבי המדיניות הרומית הרי שבאמת לא היתה להם ברירה, ואת המדיניות הרומית כלפי קרתגו אין להעריך כמחדל אלא כמהלך כפוי. החוקרים המודרניים קיבלו את הצמידות ההדוקה המצויה בקטע זה שבין הפלישה הגאלית הממשמשת ובאה לבין שיגור השליחים לספרד ועשית חוזה האברו, מבלי לחוש במגמתיות הברורה שמשקפת בקטע, אשר גרמה לו לפוליביוס להציג את הרקע לעשית החוזה כפי שהציגו.

ועתה, לפי שהראנו בפרק הקודם שהרומאים היו למעשה אדוני הסיטואציה, והם שכיוונו את השתלשלות האירועים עם הגאלים לכיוון הרצוי להם, וגרמו להסלמה הדרגתית של המתרחש, הרי שבמקרה הטוב נפל פוליביוס קורבן לתעמולתו של הסנאט או שהשתמש בה כמשרתת יפה את מגמתו. לפיכך, ולאור כל האמור, יש לנפות את האלמנט האפולוגטי שבקטע. יחד עם זאת, אין סיבה רצינית שלא לקבל את הקביעה החשובה המצויה בו, שמדיניותה של רומא כלפי התפשטותה של קרתגו בספרד היתה פועל יוצא של האסטרטגיה שלה כלפי הגאלים. דהיינו, שראתה כאינטרס העיקרי שלה להכריע את הגאלים. ולפי שהשאלה הספרדית היתה משנית, היתה מוכנה להקריב קרבן בזירה זו ובלבד שלא יוצר קשר קרתגו-גאלי.

אמנם ניתן לטעון, כי גם עצם קשירת המדיניות כלפי הגאלים עם המדיניות כלפי הקרתגים בספרד הוא תוצאה של הקו האפולוגטי, אולם לא זו בלבד שאין נקודת אחיזה רצינית לאפשרות זו שהעלתי, ניתן להראות כי קיימים נתונים עובדתיים שמקנים בסיס איתן לקביעתו של פוליביוס. ראשית הרומאים ידעו ככל הנראה על קשר שנרקם בין הבואים, האינסוברים ושבטים גאלים קיסאלפינים אחרים לבין הגאיסאטאי, ואם לנקוט לפי לשונו הזהירה של פוליביוס לפחות שערך את קיומו. לפי שברור, שזה היה קו המחשבה הרומי, הרי טבעי שחשבו גם על קשר נוסף באותו כיוון מערבה, עם אויביהם הגדולים מהעבר. ולפי שאין צורך להרחיב את הדיבור על זהירותם האסטרטגית המובהקת של הרומאים כפי שגילו אותה לא פעם קודם לכן ואף יגלוה בעתיד, ובכן, אין גילוי של זהירות יוצאת דופן גם במקרה דנן. שנית, הרומאים חשבו כנראה על אפשרות של מלחמה עם קרתגו כבר בשנת 229. אחרת קשה להבין מדוע טרחו להתקין לפעילות מבצעית את כל ציים כמעט ולשגרר נגד טאוטה. הכנות בקנה-מידה כה נרחב של הצי שהצריכו בוודאי מאמץ לא קטן ושהיו מעל ומעבר לצרכי הפעילות הצבאית נגד האילירים

ניתנות להסבר ריאלי רק בהקשר הקרתגי. לפיכך ניתן לראות במלחמה זו גם תרגיל לקראת שימוש של הצי נגד הקרתגים. ויתירה מזאת, ברור מעל לכל צל של ספק, שבשגרה לגיונות לטרנטום ולסיציליה במסגרת הכנותיה לקראת ההתנגשות הגדולה עם הגאלים, חשבה רומא על אפשרות ריאלית של מלחמה עם קרתגו.

כללו של דבר, הקישור בין המדיניות כלפי הגאלים לבין המדיניות כלפי הקרתגים בספרד לא היתה המצאה של פוליביוס או של מקורותיו אלא היווה את המדיניות הגלובאלית של רומא באותה עת. ויתירה מזאת, לפי שכבר הראינו שמעצבי המדיניות הרומית פעלו בקור-רוח ובתכנון נגד הגאלים, אין סיבה שלא להניח שכך פעלו גם כלפי קרתגו, ומדיניותם כלפיה היתה מחושבת ויזומה ולא עוצבה בעיקר כתגובה ללחץ הנסיבות והאירועים. אפשר מאוד, שהידיעות שהגיעו לרומא על התעצמות כוחה של קרתגו בספרד והתפשטותה שם, המחישו למעצבי המדיניות הרומית את גודל הסכנה הנשקפת מקשר גאלו-קרתגי, והמריצו אותם לפעול בדרך דיפלומאטית על מנת לסכל אפשרות זו. המשלחת שנשלחה לספרד כבר בשנת 231 הביאה באמתחתה ידיעות מרגיעות, אולם שנתיים לאחר-מכן בשנת 229 רומא כנראה חושבת על אפשרות של התנגשות צבאית גדולה עם קרתגו וכאמור מפעילה לצרכי כוונות כמעט את כל ציה בפעולה צבאית שאתגרה אינו מצדיק כלל וכלל שימוש בצי בהיקף כה גדול. הפגנת העוצמה הימית בשנה זו בוודאי נועדה גם לצורכי הרתעה והיתה בה שליחת הזהרה למעצמה הימית קרתגו שכוחה הימי של רומא עמה כבעבר.

מחיצתה המהירה של טאוטה ככל הנראה שימשה את קו ההרתעה הרומי והדגישה אותו. פוליביוס קובע בקטע הנדון כי נקודת התפנית של הרומאים כלפי הנעשה בספרד היתה הקמתה של קרתגו-החדשה על ידי עזרובעל (בערך בשנת 228).⁴⁸⁸ אולם לפי שכאמור מגירסתו מסתבר, שהם לא פעלו מאומה כדי למנוע את התגברות הכח הקרתגי שם, והפעולה המעשית היחידה מצידם שהוא מזכיר היתה שליחת השליחים שעשו את חוזה האברו, לפיכך, אם מנפים את האלמנט האפולוגטי שבקטע, המסקנה המתבקשת היא, שהשליחים נשלחו זמן מה אחרי הקמתה של

⁴⁸⁸ כך סבור וולבאנק, שם, I, II, 13, 1, אך אין לדעת בוודאות מה היתה שנת הקמתה של העיר.

קרתגו החדשה. יתירה מזאת, בקטע אחר פוליביוס⁴⁸⁹ מוסר, שתנועות הגאלים תרמו לא מעט להשתלטות הקרתגים על ספרד באין מפריע. הרומאים נאלצו להזניח את ענייני ספרד משום שתנועות אילו של הגאלים נתפשו כחמורות יותר. ולכן, כדי להבטיח את עצמם מפני הקרתגים עשו את החוזה עם עזרובעל. ובכן מקטע זה מסתבר, שתנועות הגאלים דהיינו האיחוד בין הבואים לבין האינסוברים ושליחת השליחים אל הגאיסאטאי גרמו לרומאים לשלוח את השליחים אל עזרובעל ושחווה האברו תרם להשתלטות הקרתגית על ספרד. מילים אחרות, השליחים נשלחו לספרד על רקע ידיעות של אפשרות שתהיה פלישה גאלית, ולא ערב הפלישה הממשמשת ובאה כפי שהציג זאת פוליביוס ב-5-13, II.

כללו של דבר, אם לוקחים בחשבון את כל הגורמים האפשריים, דהיינו, שרומא באותה עת יזמה את מדיניותה ולא הגיבה תחת לחץ האירועים, שבשנת 229 כבר חשבה ככל הנראה על אפשרות של התנגשות עם קרתגו אם גם לא בטווח המידי, שהידיעות על הקשרים עם הגאיסאטאי נודעו לה לא סמוך לשנת 225 אלא שנים ספורות קודם, כפי שהראנו בפרק הקודם, שרומא החלה לתת תשומת לב מרבית לנעשה בספרד עם הקמתה של קרתגו-החדשה (228c) ושיש לנפות את המגמה האפולוגטית המודגשת של פוליביוס ב-II, 13, או מגיעים למסקנה שחווה האברו נחתם קרוב יותר מבחינת הזמן להקמתה של קרתגו החדשה מאשר לפלישה הגאלית. דהיינו שסביר יותר שנחתם ב-228/7 מאשר בשנת 226.

אילו הסבורים שהמשלחת הרומית נשלחה לספרד בשנת 226/5, ובכן נפלו ברשת המגמתית האפולוגטית של פוליביוס והנימה ההיסטרית שהוא יחס למדיניות הרומית שלא היתה קיימת כלל. סביר ביותר, שרומא שלחה את השליחים כשנודע לה על המגעים עם הגאיסאטאי שהחלו כאמור בפרק הקודם, זמן קצר לאחר האיחוד בין הבואים לבין האינסוברים (האיחוד היה כאמור זמן מה אחרי שנת 232 וכן גם המגעים עם הגאיסאטאי). כשהתחוור לרומאים שהאסטרטגיה של הגאלים תושבי גאליה-קיסאלפינה מקיפה מעגל רחב יותר מאשר איטליה עצמה, בוודאי שהסיקו, שהגאלים יכולים ליצור קואליציה רחבה ביותר שתכיל

גם את קרתגו. מנקודת ראות זאת, הקמתה של קרתגו החדשה איננה בהכרח terminus postquam לגבי מועד שליחת השליחים הרומיים לעזרובעל, שהרי אין קשר הכרחי בין התעצמות קרתגו בספרד לבין שליחת המשלחת. אולם, לפי שהתעצמות זאת אולי הגבירה ברומא את מודעות הסכנה בפני הקמתה של הקואליציה הנזכרת, ולפי שאצל פוליביוס נקבע, שהחווה נעשה לאחר הקמתה של העיר, אין סיבה להתעלם מסדר כרונולוגי זה.⁴⁹⁰

משמעותו האסטרטגית של חוזה האברו

מהקטע III, 27, אצל פוליביוס מתקבל הרושם שחוזה האברו היה למעשה תכתיב רומי. הקטע שמתאר את השתלשלות היחסים הדיפלומטיים בין רומא לבין קרתגו, פותח בהסכם השלום שנעשה לאחר סיום המלחמה הפונית הראשונה שעיקרו פינוי סיציליה על ידי קרתגו ותשלום קנס-מלחמה. בהמשכו, מצוטטת ההוראה הרומית שהופנתה לקרתגו לפנות את סרדיניה. הוראה זאת נוסחה כסעיף בהסכם שני שנחתם בין שתי המדינות. בסופו של הקטע הובא ציטוט מההסכם שנעשה עם עזרובעל שעל פיו נאסר על הקרתגים לחצות את נהר האברו לצרכי מלחמה.

ובכן, לפי רוח הקטע גם הסכם זה היה הוראה רומית. ברור שהצגת הדברים ברוח זאת, עומדת בניגוד גמור להצגת הסיבה לעשית חוזה האברו בשני הקטעים שדנו בהם: II, 13, II, 22.

בקטע זה מופיעה רומא בעמדת-כח, ואילו בשני הקטעים האחרים בעמדת חולשה-זמנית. כיצד איפוא ניתן לישב בין שתי הגירסאות הללו? הפגנת הכח הגדולה שהפגינה רומא במלחמתה נגד טאוטה, המחשישה שוב את עוצמתה כמעצמה הפועלת בהחלטיות ובמהירות והמסוגלת להלום קשות בים וביבשה. שיגור השליחים לספרד כשנה לאחר מכן או זמן קצר מאוחר יותר, כשבוודאי גם קרתגו נמצאה תחת רושמו המוחץ של הנצחון הרומי המהיר, הקל על רומא לשאת ולתת מתוך עמדת כח. המנצחת של המלחמה הפונית הראשונה יכלה עתה להופיע כמי שיש לה

⁴⁹⁰ מכל האמור ברור שקביעתו של טויבלר, שם, עמ' 49, Als zeit des Abschlusses kann das jahr 226 nicht mehr strittig erscheinen תקפה.

אחיזה איתנה בים האדריאטי, וכמי שמסוגלת לדאוג לאינטרסים שלה ובוודאי גם של בעלות בריתה. ואף שהפגינה הבנה כלפי קרתגו בשנת 231 אין הדבר מלמד על חולשה כלשהי.

אין צל של ספק, שרומא לא הופיעה בפני עזרובעל כחוששת. הנצחון המושלם והמהיר על טאוטה הקל עליה להסוות את הסיבה האמיתית שדחפה אותה לעשות את ההסכם. לצורך זה בוודאי השתמשה בפניותיהם של ידידותיה בספרד או בקרבתה⁴⁹¹ להגן עליהם מפני התפשטותה של קרתגו ותוקפנותה. יש מקום להניח, שהאסטרטגים הרומיים הבינו את האמת המדינית הפשוטה ביותר, שאם סיבתם האמיתית תתגלה לו לעזרובעל, הרי שמירב הסיכויים הם, שתוצאת השליחות הדיפלומאטית לספרד תהיה הפוכה למטרה שהציגו לעצמם להשיג. לפיכך סביר ביותר, שהשליחים הרומיים גילו קו תקיף לכאורה,

⁴⁹¹ באפיאנוס, איבריקה, 7, נמסר שהידיעות על התעצמות קרתגו בספרד הועברו לרומא על ידי סאגונטוס וערים יווניות אחרות שבאזור שחששו לגורלן. על חוזה האברו וסאגונטוס ראה: וולבאנק, שם, I, עמודים 170-1. ישנה מחלוקת אם היו אילו שליחי סאגונטוס. סמנר, שם, עמ' 218. אך לעניינינו אין לכך חשיבות. גם מאסיליה מוזכרת בספרות המודרנית כמי שבחשה בקלחת ראה: סקאלארד, שם, עמ' 194. קרמר, שם, עמ' 1 ואילך. טי פרנק, שם, עמ' 194; Badian For. Cl. P. 49.

ט. פרנק, קמבריג', היסטוריה עתיקה, עמ' 810, מעלה תאוריה שמאסיליה הפנתה את תשומת לבה של רומא לאיום הגאלי, וכך גם קרמר, שם, עמ' 14. אך לכך אין כל ראיה.

אין ספק שרומא שלחה את שליחיה לעזרובעל לא בגלל הדאגה לגורל ערים אילו אלא בגלל החשש מפני קואליציה גאלו-קרתגית. כך: פאראטי, שם, II, עמ' 246.

מאייר, שם, עמ' 395; דה-סנקטיס, שם, I, III. עמ' 400.

J. Nap, Die Römische Republik, Leiden, 1935, p. 58; Rostovtzeff, A History of Ancient World II, Rome, 1947, p. 63-4; קרמר, שם, עמ' 15. סקאלארד, שם, עמ' 194.

לנסיונות של סמנר ו-ארינגטון שהוזכרו, להפוך את היוצרות אין בסיס רציני. רומא דאגה לבעלות בריתה במידה והדבר שרת את האינטרסים שלה. ולפי שבראש מעיניה עמדו הגאלים, בוודאי שגורל בעלות בריתה וידידותיה בספרד או בקרבתה היה משני לה בחשיבותו.

כמי שדואגים לגורלם של יידידותיה של רומא ובעלות בריתה,⁴⁹² והפנו דרישות אל עזרובעל. אפשר שגם חוזה האברו הוצג לעזרובעל כהוראה רומית ברוח הדברים בקטע III, 27. אם כן, היכן ובכן הפיוס והריכוך שכה הדגישם פוליביוס ב-II, 13? תחומו של קו האברו כגבול התפשטות קרתגו בספרד הוא הריכוך,⁴⁹³ והוא מהווה להערכתנו עדות לתחכום המדיני הרב שגילו המדינאים הרומיים באותה עת. כבר שמו לב, שההתפשטות הקרתגית בדרום ספרד היתה רחוקה מלהגיע אל האברו. לדעת סמנר⁴⁹⁴ בזמן עשיית החוזה הגיעה ההתפשטות הקרתגית עד למאסטיה שבקרבת קרתגו-החדשה.⁴⁹⁵ לדעת ארינגטון,⁴⁹⁶ צפונה לאליקנטה, דהיינו, למעלה מ-200 ק"מ דרומה לנהר האברו. פרושו של דבר, בעשותה את חוזה האברו איפשרה רומא לקרתגו מרחב התפשטות רב בספרד, והכירה למעשה בזכותה של קרתגו לשלוט על מרביתה – עד לקו זה. אמנם קביעתו של פוליביוס שיתרת ספרד לא הוזכרה בחוזה⁴⁹⁷ אינה נכונה או לפחות לא מדויקת, וסביר להניח שהיתה בו התייחסות לבעלות בריתה ויידידותיה השוכנות מדרום לקו נהר האברו⁴⁹⁸ גם לצרכי הסוואת המטרה וגם לצרכי הפגנת כח. אך אין להטיל ספק, שרומא נתנה לקרתגו יד חפשית להשתלט על שטחים נרחבים, והחוזה העניק לקרתגו

⁴⁹² אפיאנוס, איבריקה, 7, יכול לשמש מקור טוב להבנת הטקטיקה בה השתמשה רומא באמצעות נציגיה שנפגשו עם עזרובעל. כאן מודגש דאגתה של רומא לבעלות בריתה ויידידותיה.

⁴⁹³ זאת לא הבין קרמר, שם, עמ' 17 שקובע כי המונחים בהם השתמש פוליביוס *πραῦναντες/καταψήσαντες* הם מטעים, ולא היא. פוליביוס הבין טוב יותר את מדיניות רומא מקרמר. אף סמנר, שם, עמ' 220, שצודק בקביעתו שפוליביוס לא הסביר כיצד בא הפיוס לידי ביטוי בחוזה, לא הבין שעצם קביעת קו האברו כגבול הוא הפיוס.

⁴⁹⁴ שם, עמ' 220, ראה גם עמודים 17-215. על סמך מלחמותיו של חניבעל בספרד הוא מגיע למסקנה שבמותו של עזרובעל הגיע השלטון הקרתגי בספרד לטגוס התיכון.

⁴⁹⁵ יתכן שבאתרה הוקמה קרתגו-החדשה, סמנר, שם, עמ' 217; Schulten, R.E., Massieni col. 2153;

⁴⁹⁶ שם, עמ' 37.

⁴⁹⁷ II, 13, 7. ראה גם היכלהיים, שם, עמ' 215.

⁴⁹⁸ ראה הערות וביבליוגרפיה: וולבאנק, שם, I, עמודים 1-170.

לא את מה שהיה לה אלא הרבה מעבר לכך.⁴⁹⁹ יש מקום רב להניח, שהמדינאים הרומיים הבינו שבאופן כזה אולי יעלה בידם להשלות את עזרובעל להאמין, שרומא מגלה כלפיו רוחב-לב מדיני, וחותרת להבנה מירבית עם קרתגו תוך התחשבות באינטרסים שלה לא רק בהווה אלא אף בעתיד.⁵⁰⁰ הטון הרומאי היה אולי קשה אבל הצעתה של רומא היתה מפתה מאוד ולכן ההסכם נחתם ללא סיבוכים יתירים.

פרט לרצון לפייס את קרתגו, היה גם הגיון אסטרטגי אחר בבחירת קו האברו, והוא למנוע שתוף פעולה צבאי ביבשה בין הגאלים לבין הקרתגים. על רקע של אפשרות זאת אני סבור שיש להבין את המלים ἐπιπολέμῳ המופיעות בהסכם.⁵⁰¹ דהיינו, שאין לחצות את הנהר בכוחות צבאיים למטרות מלחמה.⁵⁰² השתלטות קרתגית על שטחים שמצפון לאברו נראתה בעת עריכת ההסכם אפשרות רחוקה. שהרי כאמור, הגבול הצפוני של ההתפשטות הקרתגית בספרד באותה עת היה רחוק מהאברו, ואמנם עם מותו של עזרובעל הגיע השלטון הקרתגי בספרד רק עד לטאגוס התיכון.⁵⁰³ שאף הוא מרוחק מרחק ניכר מהאברו. לפיכך, ועל סמך ידיעתנו את הרקע להסכם, ברור שלא אפשרות זאת הטרידה את רומא, ולא לשם הגבלת התפשטותה של קרתגו בספרד עשתה את ההסכם. לעומת זאת, מילים אילו שמצויות לא רק אצל פוליביוס אלא אף אצל אפיאנוס מהוות חיזוק נוסף לכך, שההסכם נעשה משום החשש מפני שתוף פעולה צבאי בין הגאלים לבין הקרתגים. הוא אמנם לא יכול היה למנוע שתוף פעולה כזה, אך רומא בוודאי הניחה שהוא מציב

499 ברור שהחווה מבטא הכרה רומית בזכותה של קרתגו להתפשט עד לאברו ראה: וולבאנק, שם, עמ' 170. ההשקפה שרומא רצתה להגביל את התפשטות קרתגו בספרד – טויבלר, שם, עמ' 77 היא מיושנת.

500 אפילו אם לעזרובעל לא היו כוונות להתקדם עד לאברו, אין ספק ששמח על הצעת קו האברו. כלום היה מעדיף קו דרומי יותר? קשה לכן לקבל את ההערתו של סמנר, שם, עמ' 220, שההסכם מנקודת ראות זאת חידתי.

501 פוליביוס II, 13, III, 7, 27, 9. אפיאנוס, איבריקה, 7.

502 ראה הערות וביבליוגרפיה: וולבאנק, שם, I עמודים 1-170. הסתייגותו של וולבאנק מתפישת זו אינה מובנת. הברית של רומא עם סאגונטום אינה סותרת קביעה זו. ראה: היכלהיים, שם, עמ' 216 ואילך.

503 סמנר, שם, עמ' 217. ראה גם עמ' 220.

שיקולים בעלי משקל רב בפני עזרובעל, ובמקרה של פניה גאלית תועמד קרתגו בפני דילמה קשה. מול הדחף הטבעי לנקום ברומא יוצג הסיכון של אבדן היתרונות הגדולים שהקנה לה החוזה. הסכון הטמון בקשר צבאי עם הגאלים גדל על ידי החוזה, כיוון שמעתה יועמדו על כפות המאזנים האפשרויות הגדולות לעתיד שהחוזה הקנה לקרתגו.⁵⁰⁴ מצד שני, נח היה לרומא להסכים לסעיף שימנע אף ממנה לחצות את האברו דרומה לצרכי מלחמה.⁵⁰⁵ ראשית, אפשרות זאת לא עמדה לנגד עיניה באותו פרק זמן ולא היתה ריאלית לטווח הזמן הקצר. ושנית, על ידי הסכמתה זאת הדגישה רומא את רצונה הטוב כלפי קרתגו, והרי זו היתה כוונתה כמאמרו של פוליביוס.

כללו של דבר, פוליביוס הבין היטב את האסטרטגיה הבסיסית של רומא. ולא זו בלבד שאין מקום לפקפק בקביעתו ובקביעת אפיאנוס שעל פי ההסכם נקבע האברו כגבול התפשטותה של קרתגו, אלא שבתחמה תחום זה גילתה רומא תחום מדיני רב, כיוון שמצד-אחד התאפשר לה

⁵⁰⁴ על משמעותו של החוזה ראה הערות חשובות בוולבאנק, שם, I, עמ' 170. אין ספק שהרומאים רצו להרוויח זמן באמצעות החוזה עד שהגאלים יובסו.

קרמר, שם, עמ' 18, הערה 59, הבחין נכון שקו האברו שרת את מטרתה העיקרית של רומא – למנוע עזרה קרתגית לגאלים, אך הוא לא עמד על התחום הרב של הרומאים בבחירת קו האברו. ההנחות של חוקרים שונים שהחוזה לא קבע את נהר האברו כקו הגבול נובעות מחוסר הבנת סיבותיה של רומא לעשית החוזה והמשמעויות האסטרטגיות הטמונות בבחירת קו האברו כפי שהוצגו על ידי. מכל מקום, להנחות אילו אין בסיס רציני במקורות העתיקים. נסיון להצגת קו אחר, או נהר אברו אחר, ראה למשל: קרקופינו, שם עמ' 49 ואילך. REA, 55 (1953), p. P. Pedech. REG, ; L. Wickert, Rh, Mus, 101, 1958, p. 96 ; 258 ff. 442. p. (1958) 71 ; סמנר, שם, עמ' 222 ואילך, עמ' 228 ואילך.

ארינגטון, שם, עמ' 37, שלא הבין את משמעותו האסטרטגית של קו האברו, אף שהקו נראה מוזר בעיניו כיוון שעזרובעל היה רחוק ממנו, לא הרחיק לכת עד כדי ביטולו או חיפוש קו אחר. וולבאנק, שם, עמ' 171 שולל את הצעת קרקופינו שהמדובר בנהר הסוקרו.

⁵⁰⁵ אפיאנוס, איבריקה, 7. כמו כן ליוויס XXI, 2, 7, 44, 6. אף על פי שהגבלה זאת לא מוזכרת על ידי פוליביוס, אין סיבה שלא לקבלה, ראה הערות וביבליוגרפיה אצל וולבאנק, שם, I, עמודים 19-218. כמו כן, סמנר, שם עמ' 219 הערה 41. ראה הבחנתו המעניינת של היכלהיים, שם, עמודים 19-218.

באופן זה לפייס את עזרובעל, ומצד שני להקשות עליו ליצור קואליציה צבאית עם הגאלים והרי זאת היתה מטרתה העיקרית.

הברית עם הוונטים והקנומנים

בתאריך בלתי ידוע לפני שנת 225, השיגה הדיפלומאטיה הרומית הישג חשוב נוסף. רומא כרתה ברית⁵⁰⁶ עם הוונטים⁵⁰⁷ והקנומנים⁵⁰⁸ שהיה שבט גאלי. משמעות הברית היתה כפולה. קודם כל, הברית עם הקנומנים החלישה את הגאלים. היא מנעה הקמתה של קואליציה אפשרית של כל הגאלים תושבי צפון-איטליה נגד רומא. היא אף ממחישה שרומא התאמצה להפיג את המתח בינה לבין יתר הגאלים, שלא לדבר על כריתת ברית עמם. יתירה מזאת, העובדה שהקנומנים שכנו בקרבת האלפים ממש, מסבירה מדוע פנתה רומא אליהם. היא השיגה בעל-ברית הלוחץ על האוייב בעורפו.

המשמעות השניה של הברית עם שני שבטים אילו היתה, שהם תרמו כח-אדם לוחם למערך הצבאי הרומי שהוקם ערב הפלישה הגאלית, וחיזקוהו לא רק בתרומה כמותית נכבדה, שהרי הצבא שהעמידו מנה עשרים אלף חייל⁵⁰⁹, אלא בתפקיד שמלאו בזמן המערכה. הצבא של הוונטים והקנומנים שכונן כגייס נפרד יחד עם אומברים וסרסינטיים הוצב על גבול הבואים כמאיים לפלוש. זאת, כדי לרתק כוחות גאלים לגבול ובכך להקטין את הכח הפולש, ואף כדי למנוע עזרה לכח הפולש אם יהיה צורך בכך (פרטים בפרק הבא – מלכודת). בכורתם ברית זו, הצליחו הרומאים להחליש את הגאלים במספר אופנים ולחזק את כוחם. לא זו בלבד שפוררו אחדות גאלית אפשרית, הם השתמשו בכח שעבר לצידם על מנת לאלץ את הגאלים להקטין את חיל הפלישה שלהם, כשהצבא הרומי כולו שוחרר לתפקיד העיקרי והוא השמדתו של הכח הפולש.

506 סטרבו V, 216. פוליביוס II, 23, 2.

507 פרטים עליהם: וולבאנק, שם, I, II, 17, 5.

508 פרטים עליהם: שם, 17, 4.

509 פוליביוס II, 24, 7.

פרק ג' – המלכודת

פוליביוס

פוליביוס⁵¹⁰ הוא המקור העיקרי ולמעשה היחיד לפרשת פלישת הגאלים לאטרוריה והשמדתם בקרב טלמון. אף שהוא מוסר אינפורמציה חשובה על סדר גודל הכח הרומי, חלוקתו לגייסות, מקום הצבתם של הגייסות, המהלכים הצבאיים עד לקרב, ומתאר את הקרב עצמו, ברי שלא הבין את התכנית שתכננו הרומאים לנוכח הפלישה הגאלית הממשמשת ובאה. לפיכך, מהלכים צבאיים הן של הגאלים והן של הרומאים כפי שהוא מתארם נראים בלתי הגיוניים ואף מוזרים. כך למשל, למרות שרומא גייסה צבא בסדר גודל של כרבע מליון חייל הצליח הכח הגאלי הפולש לחדור עד לקלוסיום ללא הפרעה כלשהי. פוליביוס, לא שאל כלל כיצד קרה הדבר. רומא שלחה גייס בן ארבעים או חמישים אלף חייל לארימינום על מנת לחסום את ציר הפלישה לאורך החוף האדריאטי, אך לא חסמה כלל את ציר הפלישה המרכזי והקצר ארטיום-קלוסיום (על כך בהמשך), כלום היה זה מחדל שהדעת אינה תופשת אותו? פוליביוס אינו מתמודד עם שאלה בסיסית זאת. יתירה מזאת, תאורו את הצבת הגייסות הרומיים מגיע לידי אבסורד. מצד אחד ישנם צעדים המעידים על תכנון אסטרטגי ומצד שני ישנם צעדים הנראים נעדרי הגיון. פרט לגייס שהוחנה בארימינום הוצב גייס על גבול הבואים על מנת לאיים עליהם ולאצם להפריש חלק מכוחם הצבאי לצרכי הגנה. כמו כן הוצב גייס ברומא לצרכי הגנה על העיר. ההגיון במערך זה ברור. הוא נועד להחליש מבחינה מספרית את הכח הפולש, וזאת אומר פוליביוס במפורש, למנוע ממנו לחדור דרך ציר פלישה מסויים, ולהגן על העיר במקרה שהכח הפולש יצליח להגיע לסביבת רומא. כל זאת הדגיש פוליביוס. מאידך הוא מספר שעל גבול אטרוריה-גאליה הוצב גייס אחד ואינו מציין את המקום המדויק. אין הוא מספר שנשארו פתוחים ציר התנועה שלאורך הים הטירני וצירי תנועה אל מרכז אטרוריה, אף שהוא מוסר שבאותה שעה היה גייס גדול בן ארבעים או חמישים אלף חיל בסרדיניה (על גודל הכח בסעיף סדר גודל הכח הרומאי). וכך בצד הצבת

⁵¹⁰ פוליביוס II, 23-31, 4. האינפורמציה המועטה בזונאראס VIII, 20. ובאורוסיוס IV, 13, 11-8 חסרת חשיבות.

כוחות היכולה להעיד על רמת כוונות גבוהה ישנה הערכות כוחות שאפשר לפרשה כרשלנות, כהזנחה, או כליקוי חמור במערך ההגנה הרומי. פוליביוס לא הבחין כלל בסתירה הפנימית עד לכדי אבסורד שבתאורו או לחלופין, שלא הבחין או לא רצה למסור שלא היתה כלל הזנחה או רשלנות ושהצבתם של כל חמשת הגיסות (כולל הגייס בסרדיניה) היתה בהתאם לתוכנית כוללת.

ענין אחר הנראה תמוה בתאורו של פוליביוס הוא דרך הנסיגה של הגאלים. לאחר שהכח הפולש הגיע אל סביבות קלוסיוס, קיבלה ההנהגה הגאלית החלטה לסגת צפונה, משום שהגייס הרומי שחנה בגבול אטרוריה-גאליה הגיע לסביבתו. אולם, במקום לסגת צפונה לאורך הציר הקצר קלוסיוס-ארטיוס שדרכו פלש לאטרוריה, נע בסופו של דבר הכח הפולש בכוון דרום-מערב, כנראה מתוך תקווה לסגת צפונה לאורכו של ציר התנועה שלאורך הים הטיירני. אולם, לא זו בלבד שבאופן זה האריך מאד את נסיגתו, אלא שסופו שנלכד בצבת של גייסות רומיים בטלמון והושמד. אף שניתן להבין מפוליביוס שהופעתו במקום של הקונסול אימיליוס עם צבאו השפיעה על מסלול הנסיגה הוא לא נתן כל הסבר למסלול נסיגה זה, ורק קבע שעליו המליץ המלך הגאלי אנארואסטוס. לכאורה הצעה אבסורדית, אך כלום בפנינו אבסורד שני או שמה מה שנראה כאבסורד הוא תוצאה של ליקוי בתאורו של פוליביוס, ואולי יותר מכן, ליקוי בהבנתו את המתרחש? ותופעה מוזרה שלישית. בתארו את מערך הכוחות הרומיים מספר פוליביוס כי גייס רומי אחד הפליג לסרדיניה, אותו גייס נחת בפיזה ובדרכו דרומה אל רומא בציר התנועה שלאורך החוף הטיירני ניתקל בכח הגאלי בסביבות טלמון וכך באופן מקרי, כך ניתן להבין מפוליביוס, לקח חלק בקרב הגדול נגד הגאלים. תנועותיו של גייס זה על-פי תאורו של פוליביוס הן בלתי מובנות בתכלית. איך קרה שכאשר רומא היתה בכוונות עליונה, עשתה הכנות בקנה מידה נרחב בציד, גיוס, והערכות כוחות, היא שלחה גייס כה גדול – מדברי פוליביוס מסתבר שמנה ארבעים או חמישים אלף איש – לסרדיניה? יתירה מזאת, כיצד קרה שבדרכו אל רומא, כך קבע פוליביוס, נחת בפיזה דוקא? ולא יכול להיות צל של ספק שנחיתה בפיזה היא מוזרה לגבי כח שעושה דרכו מסרדיניה אל רומא. ושלישית, בסוף תנועותיו המוזרות מצא עצמו כח זה באורח מקרי, לדברי פוליביוס, בקרב המכריע. דומה שהמקרות הזאת היא התופעה המוזרה ביותר. היא כל-כך מוזרה עד שקשה להאמין שאכן היתה כאן מקרות.

אולם את כל התופעות המוזרות שהצבענו עליהן ניתן להסביר באורח הגיוני, אם כולן היו תוצאה של תכנית רומית כוללת שנועדה לטמון לכח הגאלי מלכודת צבאית שלא היתה כדוגמתה בהיסטוריה הרומית כולה, ושאותה פוליביוס לא הבין כלל. או שמא הבין אך לא רצה להציגה, כי בכך היה חושף את מדיניותה המקיבליסטית של רומא, ומציגה כמחרחרת המלחמה האמיתית וכתוקפן – בניגוד גמור לקו שנקט בו בתאור הרקע לפלישה הגאלית. את התכנית הרומית הכוללת לקראת הפלישה של הגאלים, ואת המלכודת שטמנו להם הרומאים שהביאה להשמדתם בקרב טלמון ננסה לפרוש בפרק זה.

ההכנות

פוליביוס הציג אמנם את ההכנות לקראת הפלישה הגאלית כמו שנעשו מתוך פחד.⁵¹¹ אולם ברי, שבוצעו בקור-רוח ומתוך תכנון מעולה, וצודק וולבאנק בקובעו שפרטי ההכנות מלמדים שהרומאים לא הופתעו.⁵¹² פוליביוס מוסר שכל בעלי הברית היו חייבים להגיש רשימות של האנשים שהיו בגיל גיוס, ושנעשו הכנות בקנה מידה שלא היה כדוגמתו באגירת חיטה, הכנת קלעים וכלי נשק. ההענות הכללית לצרכי המלחמה היתה גדולה ביותר. כפי שניתן ללמוד ממנו גויסו לקראת המערכה כרבע מליון איש, וללא צל של ספק צודק פייר⁵¹³ בפקפקו מאד אם ההכנות הללו היו אימפרוביזציה לקראת הפלישה. לדעתו הן מלמדות על השיטתיות של הרומאים בהכנותיהם לקראת ההתנגשות עם הגאלים אולם הוא לא הבין שרומא טמנה לגאלים מלכודת.

סדר גודל הכח הרומי והרכבו

במסגרת תאור ההכנות שנועדו לקדם את הפלישה הגאלית, קובע פוליביוס, שהוקמו חמישה גייסות. מהפרטים שהוא מוסר מסתבר שכל הגייסות היו צבאות גדולים, כל אחד בפני עצמו. על שני גייסות פיקדו

511 II, 23, 7.

512 שם, I, II, 23, 9.

513 שם, עמ' 47.

שני קונסולים, על גייס שלישי פרטור ואין הוא מוסר מי פיקד על שני הגייסות האחרים. פוליביוס מסר כי עם הקונסולים היו ארבעה לגיונות:

μετὰ μὲν δὴ τῶν ὑπάτων ἐξεληλύθει τέτταρα
στρατόπεδα

פאטון תרגם⁵¹⁴ שלכל קונסול היו ארבעה לגיונות. את תרגומו זה קיבל ט. פרנק.⁵¹⁵ וולבאנק לעומת זאת טוען שפאטון שגה⁵¹⁶. פוליביוס התכוון לומר שלכל קונסול היו שני לגיונות. ארבעה הלגיונות שהוא מזכיר היו תחת פיקודם של שני הקונסולים. אמנם מנקודת ראות של הניסוח וולבאנק צודק. אולם היחס המספרי המקובל בין חיילי הלגיונות לבין חיילי חילות העזר מעלה את האפשרות שאכן כל קונסול פיקד על ארבעה לגיונות. שכן פוליביוס מוסר שבכל גייס קונסולרי – ἐκατέρων⁵¹⁷ היו שלושים אלף רגלים ואלפיים פרשים של בעלי-ברית. אמנם גם לגבי מספר החיילים של בעלי-הברית דהיינו 30,000 הרגלים ו-2,000 הפרשים קובע וולבאנק⁵¹⁷ כי המדובר בכח של שני הגייסות הקונסולריים יחד. אולם בענין זה אי-אפשר לקבל את דעתו.

פוליביוס קובע מפורשות ἡσάν μεθ' ἐκατέρων דהיינו שתחת פיקודו של כל קונסול היו שלושים אלף רגלים-בעלי ברית וגו' ואילו המלים הבאות לאחר מכן אינן מתייחסות אל הקונסולים אלא אל הכח של בעלי הברית שהיה תחת פיקודו של כל קונסול. דהיינו: הכח הכולל οἱ συνάμφοι של בעלי הברית תחת פיקודו של כל קונסול היה שלושים אלף רגלים ואלפיים פרשים. חיזוק לקביעת זאת נמצא במקבילה הנמצאת אצל פוליביוס⁵¹⁸ שבה נכתב: οἱ συνάμφοι πλείοσις ἢ πεντακοσίοις דהיינו הכח הכולל היה למעלה מחמש מאות (אניות). לפי שהמבנה οἱ συνάμφοι מצוי אצל פוליביוס במובן של הכח הכולל, הרי השוואה אפשרית עם אפלטון⁵¹⁹ שאצלו מופיעים המלים: περὶ ἐκάτερον ὡς συνάμφοι במובן של שניהם כאחד אינה תופשת לעניינינו, משום

The Loeb Classical Library, Polybius, I, p. 299 and p. 301. 514

An Economic Survey of Ancient Rome, Baltimore, 1933, I, p. 58. 515

שם, I, II, 24, 3. כמוהו סבור טוינבי, שם, I, עמ' 481. וכך גם בטבלה אצל 516

P.A. Brunt, Italian Manpower, Oxford, 1971, p. 44

שם, I, II, 22, 4. כך גם טוינבי, שם, I עמ' 481. ו-ברנט, שם, עמ' 44. 517

518 I, 63, 5.

519 . Politicus 278c

שהמקבילה אצל פוליביוס מלמדת שהשימוש אצלו היה שונה וכי συνάμψω אינו קשור אצלו עם μεθ' ἑκατέρωσιν כפי שהדבר אצל אפלטון. מספר בעלי-הברית שתחת פיקודו של כל קונסול דהיינו 30,000 רגלים ו-2,000 פרשים, מעלה ובכך את האפשרות שפאטון צדק כשתרגם שתחת פיקודו של כל קונסול היו ארבעה לגיונות. שכן, פרופורציה מספרית של שלושה בעלי-ברית לעומת אזור רומי אחד בצבא קונסולרי אינה ידועה. לעומת זאת, פרופורציה של 3:2 סבירה לנוכח האינפורמציה הידועה. אם כן, בכל גייס קונסולרי היו 20,800 רגלים ו-1,200 פרשים של אזרחים רומיים. כלומר, גייס קונסולרי מנה 50,800 רגלים ו-200,3 פרשים. חיזוק לכך, ניתן למצוא באינפורמציה שמסר פוליביוס על גודלו של הגייס שהיה תחת פיקודו של הפרטור. הוא מוסר שגייס זה מנה מעל לחמישים אלף רגלים וארבעת אלפים פרשים המורכבים מסאבינים ואטרוסקים.⁵²⁰ לפי שחלק מהסאבינים קיבלו אזרחות מלאה בשנת 521,268 הרי שגם כח זה חלקו היה אזרחים וחלקו בעלי-ברית. אם אינפורמציה זו נכונה, ואין סיבה רצינית לכך שאינה נכונה,⁵²² הרי קשה להניח שגודלו של הגייס של אזרחים רומיים ובעלי-ברית שהיה מצוי תחת פיקודו של פרטור היה גדול פי שניים מגייס של אזרחים רומיים שהיה מצוי תחת פיקודו של קונסול. יתירה מזאת, גם מאורוסיוס מסתבר,⁵²³ שהגייסות הקונסולריים היו גדולים הרבה מהרגיל. הוא כותב:

520 II, 24, 5.

ווליוס פטרקולוס I, 14, 7. ראה עמ' 76–77 בחלק ראשון של עבודה זאת.
521 וולבאנק, I, II, 24, 6. דוחה בצדק את נסיונו של בלוך, הקהילה
522 האיטלקית, עמ' 94 להקטין את המספר – לכך אין ראיה רצינית. אמנם צבא מסדר גודל כזה תחת פיקודו של פרטור הוא תופעה חריגה שלא היתה קיימת ברומא, אבל כך גם הצבאות הקונסולריים. יתכן שבמסגרת הריאורגניזציה הכללית של עוצבות הצבא ואף של הפיקוד, שהרי בערך באותו זמן הוכפל מספר הפרטורים, אכן הועמד צבא כה גדול תחת פיקודו של פרטור. אפשר שעם הכפלת הפרטורים חשבו להקנות להם אימפריום דומה לשל הקונסולים, אך בשיקול שני לאחר זמן, מחשבה זאת ירדה מעל הפרק.

523 IV, 13, 6.

Quo facto ab utriusque consulis exercitu octigenta milia armatorum fuisse referentur, sicut Fabius historicus... qui eiden bello interfuit scripsit.

הוא קובע כאן, שהמקור שממנו שאב את האינפורמציה המספרית היה פאביוס פיקטור, שככל הנראה היה גם המקור של פוליביוס, דהיינו מקור מהימן לעניין זה. ואפילו אם חלה טעות אצל אורוסיוס והמדובר לא בכח בו שמונים אלף חייל של כל אחד משני הקונסולים אלא בכח של שניהם יחד, הרי שגם על פי אפשרות זאת, הגייס הקונסולרי מנה ארבעים אלף חייל שהוא כפול מכח קונסולרי מקובל. יתירה מזאת, בקרב קאנה, ככל הנראה פיקדו שני הקונסולים על שמונה לגיונות. צבא קונסולרי כלל איפוא ארבעה לגיונות וחיל-עזר בסדר גודל דומה.⁵²⁴ ההערכות בשנת 225 היוותה תקדים ואיפשרה הערכות מהירה של הכח בשנת 216.

הגייס שחנה ברומא מנה עשרים אלף רגלים ואלף וחמש מאות פרשים מקרב האזרחים הרומיים, ושלושים אלף רגלים ואלפיים פרשים של בעלי הברית, דהיינו, בסך הכל חמישים אלף רגלים ושלושת אלפים וחמש מאות פרשים. גם גודלו והרכבו של גייס זה מקנה חיזוק לקביעת גודלם והרכבם של הגייסות הקונסולריים.

הגייס החמישי, שכלל בעלי-ברית בלבד, מנה ארבעים אלף חייל. עשרים אלף אומברים וסרסינטיים ועשרים אלף וונטים וקנומנים. כללו של דבר, רומא הציבה לקראת המערכה חמישה גייסות. ארבעה מהם כללו כל אחד כחמישים אלף רגלים, ומשלושת אלפים ומאתיים ועד לארבעת אלפים פרשים. הפרופורציה בשלושה מהם בין אזרחים לבעלי-הברית היתה 3:2, ואולי זו היתה הפרופורציה גם בגייס שחנה באטרוריה אך אין נתונים לכך. הגייס החמישי היה קטן יותר ומנה ארבעים אלף רגלים מבעלי-ברית. יתכן מאד, שגודל זה של הגייסות דהיינו, שארבעה דומים בגודלם ואחד קטן יותר אינו מקרי והוא משקף תפקידים שונים. בתכנון המערכה על ידי הרומאים הוטל ככל הנראה על ארבעת הגייסות תפקיד דומה, ואילו על הגייס החמישי הוטל תפקיד

⁵²⁴ פוליביוס III, 107, 9-12. וולבאנק, שם, I, III, 107-17. עמודים 40-439.
J.F. Lazenby, Hanibal's war, 1978, p. 75-6.
ברנט, שם, עמ' 419, הערה 2.

שונה ביסודו שאפשר היה לבצע אותו בעוצמה קטנה יותר – המדובר הוא הן במספר החיילים והן באיכותם, אבל על כך בסעיף תכנון המערכה. בולטת איפוא העובדה, שרומא לא רק גייסה למערכה צבא שמנה ככל הנראה 242,400 רגלים ו-13,900 פרשים דהיינו צבא גדול ללא תקדים בתולדותיה,⁵²⁵ אלא אף אירגנה אותו במסגרות צבאיות גדולות ללא תקדים. הגיוס גדל המימדים, ועוד יותר מכך ארגון הצבא במסגרות חדשות, מלמדים שההכנות לא נעשו בחפזה אלא מתוך תכנון, וברור שגיבושה של קונצפציה חדשה בדבר גודל הגייסות לנוכח האתגר הגאלי הוא תוצאה של תהליך מחשבתי. יתירה מזאת, לצורך גיבוש המסגרות החדשות לתנאי קרב, בוודאי שהיה צורך בתרגולת לא מועטה. ובכך, לא רק התכנון, אלא אף הארגון העוצבתי הצריך הכנות ממושכות, וקשה להניח שהארגון והתכנון החדשים נעשו בבהלה ובפרק זמן קצר. התכנון והמחשבה המרובים, שהרומאים השקיעו לקראת המערכה הגדולה הזאת, לא באו לידי ביטוי רק בסדר הגודל של הכח וחלוקתו, אלא עוד יותר מכך בתכנון הקרב עצמו, שעליו אעמוד בסעיף תכנון הקרב – המלכודת.

וענין נוסף, אין זה מפתיע כי בקרב חילות העזר של גייסות אילו תפשו בעלי הברית הצפוניים; אטרוסקים, אומברים וסרסינטיים מקום בולט ומודגש. עמים אילו שכנו לא הרחק מהגאלים והיו עלולים להיות הראשונים להפגע ולהנזק מהתקפתם. לפיכך מדרך הטבע היו חדורי מוטיבציה גבוהה להלחם בהם. את זאת ניצלו הרומאים והציבו אותם במספרים גדולים בשנים מתוך חמשת הגייסות.

הצבת הגייסות

פוליביוס תאר את הצבת הגייסות כך,⁵²⁶ גייס אחד בפיקודו של הקונסול לוקיוס אמיליוס נשלח אל ארימינום על מנת להגן עליה מפני התקפת הגאלים. סביר שנשלח גם למטרה זאת, שהרי הקולוניה אוימה על ידי הגאלים בשנת 236.

גייס שני בפיקודו של פרטור הוצב על גבול אטרוריה-גאליה, אך פוליביוס לא מסר היכן במדוייק.⁵²⁷ מכל מקום ברור, שלא הוצב על הציר

⁵²⁵ פלוטארכוס, מרקלוס, 3, 3.

⁵²⁶ II, 23, 5.

⁵²⁷ II, 24, 5-6.

המרכזי המוביל מצפון איטליה אל רומא – דהיינו על ציר ארטיום-קלוסיום, שהרי הפולש הגאלי הגיע לקלוסיום ללא הפרעה. מסתבר איפוא, שהרומאים בעלי הזכרון ההיסטורי החזק, שחזרו והזכירו את האסון הגאלי ערב הפלישה, לא דאגו לחסום את הנתיב שממנו נפתחה הרעה בשנת 390. כלום היתה זו הזנחה או שגיאה במיקום הצבת הגייס? או שמא היה זה צעד מתוכנן? ממבט ראשון נראה מוזר, שהרומאים שדאגו להגן על ארימינום בגייס כה גדול, לא דאגו לחסום את הציר ארטיום-קלוסיום.

גייס שלישי שהכיל בעלי ברית וגאלים, הוצב על גבול גאליה ואיים פלוש אל אדמת הבואים. מטרת הכח הזה לפי פוליביוס היתה, לרתק אל אדמתו חלק מהכח של הבואים על מנת להחליש את הצבא הגאלי הפולש.⁵²⁸ קשה לדעת מה היה מקום הצבתו המדויק. על פי גירסתו של פוליביוס, שלושת הגייסות הללו היוו את הכח שהגן על אדמת רומא.⁵²⁹ האסטרטגיה הבסיסית היתה של התנגשות בעוצבות כח גדולות בכח הפולש. אולם ברי שרומא השאירה פתוחים את נתיבי הכניסה לתוך אטרוריה. שהרי אל חבל ארץ זה הובילו שלושה נתיבים מהצפון, אך רק גייס אחד הוצב על גבול אטרוריה-גליה ובמקום לא ידוע. פרט לנתיב של ויא-אמיליה שאת הכניסה אליו חסם הכח הקונסולרי שחנה בארימינום, היה נתיב לאורך החוף המערבי של אטרוריה, ושני נתיבי חדירה נוספים לתוך חבל ארץ זה. האחד דרך ארטיום-קלוסיום והשני דרך סאינה. שני הנתיבים הללו מתקשרים בוולסיני ומשם נמשכים אל רומא. ובכן, לצורך חסימה מוחלטת של אטרוריה רומא נזקקה לעוד שני גייסות או לעוד גייס אחד לפחות על הגבול הגאלי. אולם ממקום הצבתו של הגייס הרביעי מסתבר, שרומא לקחה בחשבון את האפשרות, או אפילו תכננה, שהכח הגאלי יפרוץ אל תוך אטרוריה ואולי יגיע עד לסביבותיה של רומא. שהרי הוצב ברומא עצמה ככח רזרבי הערוך לקחת במהירות חלק במערכה.⁵³⁰ קרוב לוודאי, שהמתכננים הרומיים לא ראו בכח זה קו הגנה אחורי שנועד להגן על רומא לאחר שקו ההגנה הראשון נפרץ, דהיינו, לאחר שהגייס שעל גבול אטרוריה-גאליה הוכה, אלא ראו בו רזרבה

528 שם, 24, 8.

529 שם, שם.

530 פוליביוס II, 24, 9.

ניידת שמתפקידה לנוע במהירות אל מקום המערכה.⁵³¹ המסקנה מכל האמור היא, שהגייס שניצב על גבול אטרוריה-גאליה לא נועד מלכתחילה לחסום את הכניסה אל תוך אטרוריה.

הגייס החמישי שהיה תחת פיקודו של הקונסול גאיוס אטיליוס יצא אל סרדיניה⁵³² ופוליביוס מנסח: *προεξελγηθὼς ἔτυχεν*: דהיינו, "קרה שיצא" הקונסול עם צבאו. סתם פוליביוס ולא פרש מדוע קרה שיצא, והדבר עורר תהיות והשערות. אמרו, שהרומאים נתפשו בהפתעה, לא אסטרטגית אמנם אבל טקטית⁵³³ אך האמנם? רומא ערכה הכנות כה גדולות בציד, ברישום פוטנציאל כח-אדם, בגיוס נרחב, בעריכת כוחות והצבתם, ובסופו של דבר הופתעה? הדבר אינו מתקבל על הדעת. וכלום כח זה נשלח כדי להגן על סרדיניה מפני התקפה קרתגית?⁵³⁴ ובכן, בסיציליה הוצב לגיון כרזרבה, ולגיון בטרנטום, אכן כדי לקדם אפשרות של התקפה כזאת, אך לסרדיניה נשלח כח שמנה לפחות 40.000 חייל אך סביר שלמעלה מ-50.000 חייל? כלום ארמדה קרתגית שטה לכיוון האי? אמנם היתה איזו שארית של התקוממות בסרדיניה בגלל הצבתו של הפרטור, אבל ברי שמרידה זאת דוכאה בנקל.⁵³⁵ ובכן, לא לצורך דיכוי נשלח כח אדיר זה. אמנם פוליביוס מסר על שיגור הקונסול לסרדיניה במסגרת תאורו את ההכנות והצבת הכוחות. אך הוא לא הבין, או לא רצה למסור, שאף מסעו היה במסגרת מערך הצבת הכוחות הרומיים לקראת המלחמה. (על כך בסעיפים "המלכודת" ו"הרקונסטרוקציה של האירועים").

תכנון המערכה – המלכודת

-
- 531 את מילותיו של פוליביוס *αφ' ἑδραιας ἐκόντες ταξι* ב-II, 24, 9. אפשר לתרגם כרזרבה מהירה.
- 532 II, 23, 6.
- 533 ראה: וולבאנק, שם, I, II, 23, 5-6. האריס, שם, עמ' 198, הערה 7. גלצר, שם, עמ' 150.
- הולו, שם, עמ' 123+הערה 3.
- 534 כך לדעת וולבאנק, שם, I, II, 23, 5-6.
- 535 לפי זונאראס VIII, 19, התחוללה בשנים 6-228 מרידה שדוכאה ללא מאמץ.

התכנית הרומית היתה ככל הנראה לטמון לצבא הגאלי מלכודת. להפילו בפח הפיתוי לפלוש עמוק אל תוך אטרוריה בכיוון רומא, ושם להקיפו על ידי עוצבות צבא גדולות שינועו לעברו מכל העברים ולהשמידו. תפקידה של העוצבה שניצבה על גבול הבואים ואיימה לפלוש אל תוך אדמתם היתה לפיכך לא רק לרתק כוחות צבאיים לצורכי הגנה ולהקטין את עוצמתו של הכח הפולש, אלא אף למנוע החשת תיגבורת לכח הפולש שכותר. מערך הכוחות הרומי כפי שהוצג על ידי פוליביוס מאפשר מספר תכניות של האסטרטגים הרומיים. תכנית אחת, לכידתו של הכח הפולש בצבת כפולה. צבת אחת מהוות שתי עוצבות, זו שעל גבול אטרוריה-גאליה וזו שהוצבה ברומא. תפקידה של צבת זו ללחוץ על הכח הפולש מצפון ומדרום. את הצבת השניה יצרו גם כן שתי עוצבות, זו שחנתה בארימינום וזו שאמורה היתה, לאחר הפליגה לכיוון סרדיניה לנחות על חוף הים הטיראני. סביר להניח שעיקר תפקידה של הצבת הראשונה היה לרתק את הכח התוקף ולמנוע ממנו את הנסיגה עד להופעתם של שתי העוצבות האחרות לזירת הקרב. עם הופעתן מתחיל שלב שני בו מכתרות ארבעת העוצבות את האוייב ומשמידות אותו. תכנית אפשרית זו מתאימה בעיקר למצב שבו חודר כח הפלישה הגאלי עמוק מאד עד לא הרחק מרומא.

תכנית שניה. בדומה לתכנית הראשונה מתאפשרת פלישה גאלית אל לבה של אטרוריה דרך הציר המרכזי. משחדר הכח הפולש אל תוך אטרוריה נעה העוצבה שבארימינום לכיוון ציר ארסיום-קלוסיום, העוצבה המשייטת נוחתת על ציר התנועה שלאורך החוף הטירני, והעוצבה שחנתה באטרוריה מתקדמת מצפון לעבר הכח הפולש לצרכי הטרדה והשהיית תנועתו. בשלב ראשון נחסמת דרך נסיגתו של הכח הפולש צפונה על ידי שלוש העוצבות. בשלב שני שתי העוצבות זו שחנתה בארימינום וזו שחנתה על החוף מתקדמות לכיוון הכח הגאלי ושלוש העוצבות בתוספת אפשרית של העוצבה שחנתה ברומא, מכתרות את הכח הגאלי ומשמידות אותו.

התכנית האפשרית השלישית היא המתאימה ביותר למהלכים שהתחוללו במציאות. גם לפיה מאפשרת רומא פריצה גאלית אל לב אטרוריה. משבוצעה הפלישה, נע מכון צפון הגייס שחנה באטרוריה לעבר הכח הפולש. בד בבד נשלחת הידיעה אודות הפלישה אל הגייס שבארימינום, שמתחיל עם קבלתה לנוע לכיוון הכח הגאלי הפורץ. קשה לדעת באיזה כיוון אמור היה הכח הזה לנוע אם מערבה בדרך קשה עד

לציר ארטיום-קלוסיום על מנת לחסום נסיגה אפשרית, או דרך נתיב ויא-אמיליה עד לנקודה מסוימת ומשם בצעידה בדרך קשה למרכז אטרוריה. שתי העוצבות הללו מונעות מהכח הגאלי את הנסיגה ודוחפות אותו מערבה לציר החוף. בד בבד נוחת הגייס המשייט וחוסם את הנסיגה צפונה לאורך ציר החוף, ומתקדם לעבר הכח הגאלי. הכח הגאלי מוקף על ידי שלוש העוצבות או אפילו על ידי ארבע ומושמד.

מקום הצבתם של העוצבות ומהלכיהם בשטח למעשה, מראים כי בקווים כלליים אכן היו אילו שלוש תכניות אופרטיביות שאפשר בהחלט שתוכננו על ידי האסטרטגים הרומיים. המטרה הרומית היתה לנתב את הפלישה הגאלית אל מרכז אטרוריה. לפיכך הוצב גייס אחר בארימינום על מנת לחסום פלישה דרך נתיב ויא-אמיליה. ברור שהרומאים חשבו אף על התקפה אפשרית על ארימינום כפי שקרה בשנת 236 ותפקידו של הגייס היה, כפי שקבע פוליביוס, להגן על העיר. אולם יחד עם זאת סביר בהחלט, שהאסטרטגים הרומיים חשבו אף במונחים של הרתעה מצד אחד ופיתוי באמצעות השארת פרצה רחבה במרכז מצד שני. דהיינו להרתיע את הגאלים לתקוף את ארימינום ולנסות לחדור אל תוך איטליה מכיוון זה, אך להשאיר בפניהם דרך פתוחה וקצרה אל לבה של אטרוריה בציר ארטיום-קלוסיום למשל. הגייס השני, שחנה כאמור במקום לא ידוע בגבול אטרוריה-גאליה, אפשר שהוצב על הנתיב לאורך החוף הטיירני או על הנתיב של ויא-קאסיה דרך סאינה. אך אין בטחון בכך. מכל מקום ברור, שלא חסם את הציר ארטיום-קלוסיום. בגייס הרביעי, שהפליג כאמור לסרדיניה, לא נעשה כל שימוש כדי לחסום את הפריצה אל תוך אטרוריה, אף שהדבר ניתן היה להעשות בנקל. אבל חסימה כזאת היתה מונעת א. את שליפתו של הכח הגאלי מאדמתו ולחימתו על אדמה זרה, ב. את ניתוקו מכוחות גאלים עורפיים, ג. את אפשרות הטלת מירב הכוחות הרומיים למערכה, ד. את אפשרות כיתורו של הכח הגאלי מכל עבר. כללית, חסימת פלישתו של הכח הגאלי על גבול גאליה-אטרוריה היתה יוצרת מצב בו עלולים להלחם יותר גאלים ופחות רומאים בהשוואה למצב שבו חודרים הגאלים אל תוך אטרוריה, ורומא אף תאבד יתרון עמדת רב משמעות.

הרומאים לא חששו מפני הפריצה הגאלית. ראשית, כי שום סכנה ממשית לא נשקפה לרומא עצמה, שכן התפתחותם התרבותית-טכנולוגית של הגאלים לא היתה ברמה של המצאת כלי מצור משוכללים.

ושנית, רומא בוודאי ידעה, שתוכל להשיג הן יתרון עמדת⁵³⁶ והן יתרון מספרי על הגאלים בלבה של אטרוריה, ודי בצרוף שני יתרונות אלו על מנת להכריע את גורלם של התוקפים.

כאמור מחוור למדי, שהסיבות המועלות במחקרים מודרניים על מנת להסביר את שיוטו של הגייס לסרדיניה, דהיינו, להגן על האי מפני פלישה קרתגית, או לדכא מרידה מקומית, וכי הרומאים הירשו לעצמם לשגר לשם מפני שבאותו זמן ממש לא חששו מפלישה גאלית, במלים אחרות הם הופתעו מעיתויה של הפלישה, הן בלתי קבילות. מאידך, קשה להסביר מדוע נשלח הצי אל סרדיניה דוקא ולא אל קורסיקה, שהרי המרחק מקורסיקה, אל חוף אטרוריה קצר יותר. ואם נלקחה בחשבון האפשרות של נחיתה בקרבת רומא משום חדירה עמוקה ביותר של הגאלים, או הצורך להעביר מידע אל פיקוד הגייס, גם אז המרחק מרומא אל קורסיקה וסרדיניה הוא שווה פחות או יותר. דומני שעל סמך האינפורמציה שבידינו אי-אפשר לתת תשובה מניחה את הדעת לשאלה זו. השאלה נשארת פתוחה. ולא אזדקק לתשובות היפותטיות כמו למשל, שהגייס לא שייט לאמיתו של דבר לסרדיניה, דהיינו שנפלה טעות במקורותיו של פוליביוס או גם אצל פאביוס פיקטור, שנבעה מחוסר ידע או מאי-בהירות שהיתה ברומא לגבי תנועותיו.

מכל מקום, גייס זה נחת בסופו של דבר בפיזה. נחיתתו היתה במקום המתאים ובעיתוי המתאים. שהרי חסם את דרך נסיגתו של הצבא הגאלי צפונה, לקח חלק מכריע בקרב טלמון, ונטל את זר הדפנה של הניצחון אף שמפקדו הקונסול גאיוס אטיליוס נפל בקרב. למרות אי-הידיעה ועקב כך אי-הבהירות האופפת את תנועותיו של גייס זה עד לנחיתתה, הצלחתה המרשימה הן במיקומה והן בעיתויה מלמדת על התכנון הרומי שהתבסס על חישובי מהירות העברת המידע ומהירות תנועותיו של הגייס. קשה מאד ליחס מקריות למעורבותו האופרטיבית של הגייס, או להניח שהנחיתה היתה תוצאה של העברת מידע חפזה ובהולה על הפלישה הגאלית.

מהלך הפלישה

⁵³⁶ מעניינת ביותר הקביעה בזונאראס VIII, 20, שרוחם של הגאלים נפלה משנוכחו לדעת שהרומאים השיגו יתרון עמדתי בתפסם עמדות עדיפות.

הפלישה לפי פוליביוס היתה כדלקמן, הגאלים פלשו אל פנים אטרוריה ללא הפרעה. שום כח צבאי לא ניצב בדרכם והם הגיעו עד לקלוסיום. שם הגיעו אליהם ידיעות שהגייס הרומי שהוצב באטרוריה צועד בעקבותיהם. בלילה נסוגו במהירות צפונה אל העיר פאיסולה. הגייס הרומי נע בעקבותיהם. ליד פאיסולה נערך קרב. הגייס הרומי הוכה ו-6,000 מאנשיו נהרגו. עיקר הכח הרומי נסוג והתבצר על הר בקרבת מקום, הגאלים צרו על ההר.⁵³⁷

באותו זמן ממש $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \delta\grave{\epsilon} \tau\omicron\upsilon\varsigma \kappa\alpha\iota\rho\omicron\upsilon\varsigma \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$ ⁵³⁸ הגיע אל המקום הגייס שחנה בארימינוס. לנוכח הופעת הכח הרומי החליטו הגאלים לסגת צפונה בנתיב שלאורך הים הטיראני. לוקיוס אמיליוס איחד את צבאו עם הגייס האטרורי וצעד בעקבות הצבא הגאלי הנסוג.⁵³⁹ באותו זמן ממש – $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \delta\grave{\epsilon} \tau\omicron\upsilon\varsigma \kappa\alpha\iota\rho\omicron\upsilon\varsigma \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$ ⁵⁴⁰ נחת הגייס בפיקודו של גאיוס אטיליוס בפיזה וצעד דרומה בכוון נגדי לכיוון נסיגתו של הכח הגאלי. ליד טלמון נלקח חיל החלוץ הגאלי בשבי הגייס שנע מפיזה דרומה. מהשבויים למד גאיוס אטיליוס לדעת, שהצבא הגאלי נמצא בינו לבין צבאו של לוקיוס אמיליוס. הידיעה הפתיעה אותו, מכל מקום, הצבא הגאלי היה נתון בתוך הצבת של שני הכוחות הקונסולריים. במצב זה נערך הקרב הגדול קרב טלמון, שבו הושמדו 40,000 גאלים ועשרת אלפים נפלו בשבי.⁵⁴¹

פרט לתאורו של פוליביוס ישנם תאורים קצרים של זונאראס ושל אורוסיוס. תאורו של זונאראס (VIII, 20) שונה מאד מתאורו של פוליביוס. הגאלים פלשו. מחמת סערה שפרשה כאות רע משמים החליטו לסגת. רגולוס הוא גאיוס אטיליוס שצעד אחריהם הוכה ונהרג. אמיליוס נלחם בהם וניצח. זונאראס אינו מציין שמות של מקומות. הגירסה של אורוסיוס (IV, 13, 8-9) היא כדלקמן, בקרב שנערך ליד ארטיום נהרג הקונסול אטיליוס ושלושת אלפים חיילים. נערך קרב שני שבו נהרגו 40,000 גאלים.

פוליביוס, II, 25, 11-1. 537

שם, 26, 1. 538

שם, 4-8. 539

שם, 27, 1. 540

שם, 27 - 31, 1. 541

הרקונסטרוקציה של האירועים

לפי שפוליביוס מוסר תאור חי ומפורט של קרב טלמון, סביר שזונאראס ואורוסיוס טעו ביחסם את מפלתו של הגייס האטרורי המוזכר אצל פוליביוס, למכה שספג הגייס של גאיוס אטיליוס. לפי גירסת פוליביוס כאמור, נהרג אטיליוס בקרב טלמון, אולם אף שיש לקבל את גירסתו בענין זה, תאורו את מהלכיהם של הגאלים תמוה. יש לקבל שהכח הגאלי הגיע לקלוסיוס. שהגייס האטרורי צעד לעברו. שהגאלים עזבו את קלוסיוס וצעדו בלילה למקום אחר, אבל לא לפאיסולה, כיוון שהמרחק ביניהם הוא כ-130 ק"מ.⁵⁴² ושנית, לא סביר שצעדו מרחק רב צפונה כיוון שטלמון נמצאת בדרום-מערב לקלוסיוס. הם כנראה שינו מיקום וצעדו למקום אחר לא הרחק מקלוסיוס.⁵⁴³ קרוב לוודאי שאמנם נערך במקום זה קרב בין הגייס שהוצב באטרוריה לבין הכח הגאלי והגייס הרומי הוכה.

מספר ההרוגים לפי פוליביוס היה ששת אלפים אך לפי אורוסיוס שלוש אלפים. כמו כן ברור שהגייס האטרורי נמלט⁵⁴⁴ והתבצר על הר.⁵⁴⁵ זמן קצר לאחר מכן, יום וחצי לאחר הופעתו בקלוסיוס של הגייס שחנה באטרוריה, הופיע באזור הגייס שחנה בארימינוס. המרחק בקו אוריי מארימינוס אל סביבות קלוסיוס הוא כ-130 ק"מ. ברור שמרחק הצעידה היה גדול יותר. אין אנו יודעים מהו הנתב שבו צעד הגייס מארימינוס, אולם ברורים שני דברים, שהצעידה בוודאי נמשכה לפחות ארבעה ימים ושהגייס הגיע במדוייק אל מקום ההתנגשות שבין הגאלים לבין הגייס שחנה באטרוריה. לפיכך ברור, שנמסרה לו בעוד מועד אינפורמציה על נתב צעידתו של הכח הגאלי, ושאיןפורמציה זו יכולה היתה להמסר אם על ידי רצים מהגייס שחנה באטרוריה ושנע בעקבות

542 וולבאנק, שם, I, II, 25, 6.

543 דה-סנקטיס, שם, I, III, עמ' 299, מציע את Montepulchiano. תאור המצור של הגאלים על הרומאים שהתבצרו על ההר מאפשר קבלת הצעה זאת.

544 פוליביוס II, 25, 9. אורוסיוס IV, 13, 8-9. מדבר על מפלה רומית ליד ארטיוס.

545 פוליביוס II, 25, 9.

הכח הפולש, ואם על ידי סירים שפטרלו לא הרחק מהציר ארטיים-קלוסיום ולאורכו.

סביר ביותר שהמהלכים הללו היו בהתאם לתכנית ערוכה מראש. כמסופר אצל פוליביוס, הגאלים הפסיקו בקלוסיום את פלישתם והחלו לנוע צפונה. הגייס האטרורי, כפי שמוסר פוליביוס, לא הבין כהלכה את משמעות נסיגת הגאלים וחשב שהם נמלטים, ופתח במרדף אחריהם. הגאלים שהערימו עליו הפתיעוהו, התיצבו למערכה והיכו בו. שני דברים קרו בשלב זה שכנראה שיבשו ביצוע מדוקדק של אחת התכניות שהוצעה על ידי, א. הגאלים לא המשיכו לנוע דרומה, ב. הגייס האטרורי חשב שהכח הפולש מתפורר, לכן לא חיכה עד לבואו של הגייס מארימינוס, פעל לבדו, הופתע והוכה. הקונסול אמיליוס שהגיע למקום זמן קצר לאחר המכה שספג הגייס האטרורי הציל אותו, וצרף אליו את חייליו. בשלב זה התהווה משני הגייסות גייס מוגדל. גייס זה החל ללחוץ על הגאלים אולם כפי שקובע פוליביוס, אמיליוס לא העז להכנס לקרב עמם.⁵⁴⁶

סביר ביותר, שהגייס המוגדל בפיקודו של אמיליוס מנע מהגאלים לעלות על ציר קלוסיום-ארטיים או על הנתיב של ויא-קאסיה בואכה סאינה ודחף אותו אל החוף בכיוון דרום-מערב. ברור, שמנקודת ראותם של הגאלים, נסיגתם אל החוף ונסיונם לפרוץ צפונה דרך ציר החוף היא האפשרות הגרועה מבין השלוש שהרי היא הארוכה ביותר. לפיכך החלטת הגאלים לנוע לדרום מערב היתה מאולצת. פוליביוס מבהיר שהגאלים לא רצו להכנס לקרב עם הגייס המוגדל, ואפשר שסברו, שיצליחו לחמוק ממנו בצעידה לדרום-מערב ואחר כך צפונה לאורך החוף.

בשלב זה נחת גאיוס אטיליוס בפיזה. עיתויה של הנחיתה ומיקומה מלמדים שבוצעה על פי תכנית ערוכה מראש⁵⁴⁷. אפשר אמנם, שאטיליוס לא ידע את מיקומו המדוייק של הכח הגאלי, זאת למדים מספרו של פוליביוס, אולם מצד שני לא יעלה על הדעת שהיה בדרכו אל רומא כפי

⁵⁴⁶ II, 26, 8.

⁵⁴⁷ טיל, ההיסטוריה של כח הימי הרומי, עמ' 350 הערה 27, מעיר הערה חשובה. העובדה שנחת בפיזה מעלה את הסבירות שהגייס הוסע בצל-מלחמה ולא באניות תובלה. בקיץ, הרוחות הצפוניות ששולטות באזור, מקשות על שיט באניות תובלה.

שקובע פוליביוס⁵⁴⁸. שהרי אם אמנם היה הגייס בסרדיניה, הוא היה צריך להפליג בדרך קצרה לאוסטיה. הקפנדריה הגדולה שמיחס פוליביוס לאטיליוס, דהיינו שמסלולו מסרדיניה לרומא עבר דרך פיזה, מעידה על חוסר הבנתו את האירועים.

קרוב לוודאי, שעל פי תכנית ערוכה מראש ועל סמך האינפורמציה שקיבל אטיליוס על התפתחות האירועים, הוא נחת בפיזה על מנת לחסום את ציר החוף והתקדם דרומה. אין הכרח להטיל ספק בקביעתו של פוליביוס שלא הרחק מטלמון הופתע אטיליוס לדעת מפי שבויים גאלים, כי הכח הגאלי נמצא לא הרחק ממנו, והוא לכוד בינו לבין צבאו של אמיליוס⁵⁴⁹. אפשר אמנם, שלא ידע את תמונת המצב במדויק, אבל יחד עם זאת מה שהתרחש עלה בקווים כלליים עם אחת התכניות הרומיות.

במצב זה, כשהגאלים לכודים בין הגייס של אמיליוס שכלל גם את מרבית הגייס שחנה באטרוריה לבין הגייס של אטיליוס, נערך קרב טלמון שבו הושמד הכח הפולש – והדרך לכיבוש עמק הפו נפתחה בפני הצבאות הרומיים.

II, 27, 1. 548

שם, 27, 3-4. 549

אחרית דבר

פרק זה בהיסטוריה הרומית מציג את אחת מנקודות השיא באסטרטגיה האופרטיבית של רומא, הן בחשיבה המדינית והפוליטית והן בחשיבה הצבאית. בו באו לידי ביטוי שיקול זהיר של יחסי הכוחות בין רומא לבין הגאלים ויכולת רבה בתמרון פוליטי פנימי תוך הערכה מציאותית של היכולת של הטלת כח האדם הרומי למערכה צבאית. אסטרטגיה מקיבליסטית זאת בוצעה באופן מתוחכם ביותר, והופעלה הן כלפי חוץ והן כלפי פנים, ובאמצעותה הצליחו מעצבי המדיניות להשיג את מטרותם – לשבור את העוצמה הגאלית ולהפוך את הפלישה הרומית לתוך גאליה-קיסאלפינה לקלה. הסנאט הרומי גילה שלוב נדיר של זהירות, לקיחת סיכון מחושב, ערמוניות מדינית וצבאית בהיקף רחב ביותר ויכולת תכנון וביצוע מרשימים. מלים אחרות, הסנאט גילה יכולת הנהגה מדינית וצבאית בדרג העליון, כשהוא חותר בשיטתיות להשגת מטרותיו.

חלק שלישי – אסטרטגיה של מנע

הקדמה

אסטרטגית השליטה של רומא באגן המזרחי של היס-התיכון במחצית הראשונה של המאה השנייה לפנה"ס, נגזרה באופן לוגי ממטרת המלחמה שהציבה רומא לעצמה, שעה שהוחלט לפתוח באותן שלוש מלחמות מפורסמות, שתיים נגד מוקדון והאחרת נגד אנטיוכוס השלישי הסלווקי. יש אמנם להבין את אופי השליטה הרומי על רקע החשיבה שהתפתחה בה מאז כיבוש לאטיום ובמהלך כיבוש איטליה, אולם חשיבה זו יושמה תוך התאמה למניע שהביא אותה לפתוח באותן שלוש מלחמות. בשורש אסטרטגית השליטה הרומית היתה קונצפציה ברורה, שעברה באופן עקבי מההסדרים בלאטיום, אל הסדרים כלפי הסמניטים ואיטליה, ומשם הלאה אל קרתגו ואל האגן המזרחי של היס התיכון. קונצפציה זאת קבעה כי השליטה הרומית ביסודה היא ללא שימוש במנגנוני שלטון. דהיינו ללא שימוש בבירוקרטיה שלטת וללא שימוש בחילות מצב. אולם כשם שהיה הבדל ברור בין אמצעי השליטה כלפי לאטיום לבין אמצעי השליטה כלפי הסמניטים, כך גם היתה ייחודיות

לדרך השליטה הרומית על האגן המזרחי של הים-התיכון. ייחודיות זאת נבעה לא רק מהבדלי המרחקים הגיאוגרפיים כשהים התיכון אף הוא מהווה גורם אסטרטגי חשוב, אלא אף מהיעד הספציפי שאותו רצתה רומא להשיג כשפתחה במלחמות. יעד זה הכתיב את אופי המדיניות הרומית, את אופי שליטתה ואת אופי מעורבותה בזמן שלום.

לפיכך, יש להבהיר את מטרת המלחמות הללו שעדיין לא הובהרה בצורה פסקנית ובאופן חותך די הצורך. המלחמות שבהן מדובר הן המלחמה המוקדונית השנייה (197-200), המלחמה נגד אנטיוכוס השלישי (189-191), והמלחמה המוקדונית השלישית (168-171).

משום מה, המחקר המודרני לא מדגיש דיו את הרקע הטראומטי למלחמות אלו, דהיינו המלחמה הפונית השנייה שהסתיימה בשנת 202 לפנה"ס. במלחמה זאת, רומא ידעה כמאה אלף הרוגים של אזרחים רומיים בלבד.

ואם לוקחים בחשבון כי ערב פרוץ המלחמה מספרם היה כרבע מיליון, הרי שמספר ההרוגים היה כ-40% מהם. ובכך מדובר בתופעה שאפשר לכנותה שואה דמוגרפית.

ובנוסף, מצבה הכלכלי של רומא היה לא קל. לפיכך, האם אפשר להתעלם מהטראומה הזאת. האם אפשר להאמין שהרומאים לא ספגו היטב את לקח תוצאות הפלישה של חניבעל לאיטליה שראשיתה בספרד? האם לא שיננו את הלקח שקווי ההגנה של איטליה לא מתחילים בחופיה אלא הם פרושים על פני חופי הים-התיכון כולם? שהרי כשם שהאסון נפתח בספרד כך הוא גם יכול להתגלגל אל פתחה של איטליה מאסיה הקטנה. ואמנם, דברים מפורשים ברוח זאת הביא ליווס בנאום שהוא מצטט כביכול מנאום שנשא הקונסול של שנת 200 סולפיקיוס גלבה בפני אסיפת העם הרומית, כדי לשכנעה לפתוח במלחמה נגד פיליפוס החמישי מלך מוקדון. על רקע המלחמה הפונית השנייה, אי-אפשר להאמין שבסנאט לא רווח הרעיון המרכזי של הנאום, דהיינו שאין לאפשר פלישה נוספת לאיטליה ולשם כך יש לפתוח במלחמה הרחק מגבולותיה.

אי אפשר להאמין שההשוואה שנעשתה בנאום, בין אופי תגובתה של רומא ערב המלחמה הפונית הראשונה והשנייה לבין מהלך שתי המלחמות הללו, לא עמדה לנגד עיני מעצבי המדיניות הרומית. ערב המלחמה הראשונה, רומא נענתה לבקשת עזרה של גורם חוץ איטלקי ושלחה צבא אל מעבר לגבולות איטליה. ואכן המלחמה התחוללה

ברובה על אדמת סיציליה, ואילו ערב המלחמה הפונית השנייה, רומא לא נענתה לבקשת עזרה של גורם חוץ איטלקי והתוצאה היתה, שהמלחמה על כל מוראותיה והאסונות שפקדו את רומא התחוללה בחלקה הגדול על אדמת איטליה. לא מתקבל על הדעת שהשוואה כזאת לא היתה ולא נבראה. גם לא מתקבל על הדעת שבשנים שלאחר המלחמה הפונית השנייה לא אחז בסנאט חשש כבד מפני אפשרות של הישנות האסון. לפיכך, היה דרוך מאוד להתייצב בפני סכנה אפשרית.

בכוונתי להציג עדויות וראיות לא מעטות המלמדות שהמטרה המרכזית והבסיסית ביותר שעמדה מאחורי המהלכים הצבאיים והמדיניים של רומא היתה השאיפה, לסכל באיבו היווצרותו של כח מדיני-צבאי, העלול לאיים על איטליה ועל רומא גופה, ואף לחסל איוס שהפך להיות ממשי. היציאה למלחמות, והקמתה של ההגמוניה הרומית באגן המזרחי של הים התיכון בשליש הראשון של המאה השנייה לפנה"ס נועדו כדי לממש מטרה מדינית-בטחונית זאת.

נפתח במטרת המלחמה של המלחמות המוקדונית השנייה, המלחמה נגד אנטיוכוס והמלחמה המוקדונית השלישית, ונעבור להראות כי גם בימי שלום, תשומת לבו של הסנאט הרומי לנעשה באגן המזרחי של הים-התיכון, ורצונו לכפות את דעתו, התמקדו בשאלת בטחונה של איטליה לפיכך, לא התערב באופן אפקטיבי בנעשה באסיה הקטנה אלא אם כן נשקפה סכנה ממשית לפרגמון בעלת-בריתה של רומא, מי שאמונה מטעמה לפקח על הנעשה באזור זה. וביוון, שלגביה האינפורמציה הקיימת מתייחסת לפלפונס, התערבותו בסכסוך שבין הליגה האכאית לבין ספרטה היתה בעיקר כדי לצאת לידי חובה, כשהוא אינו מנסה לכפות את דעתו בפרשה זאת בתקופה שבה אנו דנים.

מטרת המלחמה של הרומאים במלחמה המוקדונית השנייה*

על סמך האינפורמציה שמוסר ליווס, עם תוספות מאפיאנוס, ויוסטינוס ובמידה מסוימת אף מפוליביוס, ניתן לקבוע באופן חד-משמעי, שאין מקום לבליל הסיבות המועלה במחקר המודרני, וכי המלחמה היתה בעיקר מלחמת מנע.

* במחקר המודרני הועלו סיבות מסיבות שונות לגבי החלטה לפתוח במלחמה. דיון נפרד בסיבות המועלות בספרות המודרנית ראה נספח.

ליוויס הוא המקור היחיד המתאר את השתלשלות המהלכים הפוליטיים בסנאט ובאסיפת העם הרומית שקדמו לפרוץ המלחמה. אמנם כללית הוא חשוד בפרו-רומיות ובנטיה ליפות את פניה של רומא, אולם ניתן לקבוע על סמך קביעות מתודולוגיות ולוגיות כי מקבץ הידיעות שהוא מוסר אודות התהליך הפוליטי ברומא הוא עדות נאמנה. ראשית המקבץ לא נסתר על ידי שום מקור עתיק,⁵⁵⁰ וכל עוד לא יגיעו לידינו ידיעות חדשות שיפריכו אותו, אין סיבה ממשית לדחותו. יתירה מזאת, לא רק שאין בתוכו סתירות פנימיות היכולות לערער על אמינותו, הרי שאם מנתחים את סקירתו של ליוויס אודות המהלכים הפוליטיים ברומא צעד אחר צעד, שלב אחרי שלב, למרות שישנה חולשה אחת שניתן להתגבר עליה באמצעות מקור נוסף, ומפוליביוס לומדים כי לא הבין את כל מורכבות הבעיה, מגלים עובדה בעלת משמעות רבה לענין אמינותו של ליוויס, שמשום מה נעלמה מהמחקר המודרני, והיא, שקיים הגיון פנימי מוצק בהשתלשלות המהלכים הפוליטיים⁵⁵¹ ואף אפשר למצוא בה סדר לוגי. בנוסף על כך, הרצינות של מהלך העניינים הפוליטיים ברומא ערב המלחמה המוקדונית השלישית הוא דומה. כלומר בפנינו דפוס של חשיבה פוליטית-מדינית שהיה טבוע במערכת הפוליטית ברומא, שאין לנו כלים ואף לא סיבה הגיונית להפריכו. נעבור להצגת סקירתו של ליוויס, ניתוחה והסקת המסקנה המתבקשת.

550 אמנם הוא לא עולה בקנה-אחד עם המשמעות העולה מהאינפורמציה שמסר פוליביוס אודות המהלכים הדיפלומטיים של רומא כלפי מוקדון, אולם בדיוני אני מיישב אי-התאמה זאת.

551 אמנם הסיבות שמעלה ליוויס לפרוץ המלחמה לפני תאור המהלכים הפוליטיים: נקמנות בפיליפוס המוצדקת באופן מוסרי, ופגיעתו בבעלי-ברית של רומא, אינן מתיישבות עם האופי האינטנסיבי של המהלכים הפוליטיים בסנאט. אולם אם מתייחסים רק למהלכים הפוליטיים ורואים בהם נגזרת של הסיבה שהוא בעצמו מעלה תוך כדי תאורם, דהיינו, חשש מפני עוצמתו של פיליפוס, ונעזרים באינפורמציה שמסר אפיאנוס אודות המידע שמסרו שליחי רודוס לסנאט על הברית בין אנטיוכוס לבין פיליפוס החמישי, וכפי שמסתבר מליוויס, הופעת המשלחת הזאת יחד עם משלחת מפרגמון פתחה את התהליך הפוליטי ברומא, הרי שישנה עקביות הגיונית בתהליך הפוליטי.

על פי תפישתו של ליוויס, ראשיתה של המלחמה היתה עם פרוץ המלחמה המכונה המלחמה המוקדונית הראשונה (כלשונו: עשר שנים קודם לכן) היא נפסקה זמנית לשלוש שנים⁵⁵² והתחדשה.⁵⁵³ אמנם אין לפסול כי ברקע לפתיחת המלחמה המכונה המלחמה המוקדונית השניה היתה שנאה כלפי פיליפוס החמישי בגין הברית שכתת עם חניבעל בשעתה הקשה ביותר של רומא – שנה לאחר המפלה בקרב קאנה. אולם ברי שלפחות פורמלית ליוויס אינו צודק. שהרי אם המלחמה רק נפסקה זמנית למשך שלוש שנים כדבריו, הרי שלא היה צורך בהחלטת סנאט, ובסופו של דבר אסיפת-עם לפתוח במלחמה. יתירה מזאת, כפי שנראה בהמשך, שנאה זאת לבדה לא הביאה לקבלת ההחלטה ברומא.

ואמנם ליוויס מספר על משלחות מפרגמון ומרודוס שהתייצבו בפני הסנאט (שנת 201), ומסרו אינפורמציה אודות פיליפוס, וממנו מסתבר כי הן הניעו תהליך פוליטי בתוך רומא שהסתיים בקבלת החלטה בסנאט ובאסיפת-העם הרומית לפתוח במלחמה. האינפורמציה שהמשלחות מסרו על פי גרסתו של ליוויס היתה, שפיליפוס פגע בערים באסיה הקטנה.⁵⁵⁴

התגובה המיידית בסנאט לאינפורמציה היתה חריפה. על פי גרסתו של ליוויס השליחים קיבלו תשובה כי עניין הדיון במלחמה נגד מוקדון נמסר לקונסולים.⁵⁵⁵ גם אם גירסה זו מוזרה, שהרי הדיונים בשאלת פתיחת מלחמה היו נערכים בסנאט ולא על ידי פקידים, עדיין השימוש

552 ליוויס XXXI, 1, 8. כלומר בשנת 211 כאשר רומא כרתה ברית עם הליגה האטולית נגד פיליפוס החמישי (ליוויס XXXVI, 24, 1). שלום פויניקה שסיים את המלחמה נחתם בשנים 205 (ליוויס XXIX, 12). לעניין שלוש השנים ראה: Briscoe, A Commentary on Livy Books XXXI-XXXIII, Oxford, 1973, p. 52, XXXI, I, 8.

553 ליוויס XXXI, 1, 10.

554 ליוויס XXXI, 2, 1. המשלחות מפרגמון ומרודוס הגיעו לרומא בסתיו 201 ומסרו לסנאט אודות האגרסיביות של פיליפוס ב-201. אולם המשלחת מרודוס מסרה אינפורמציה נוספת שעליה לא מסר ליוויס מאומה ועליה למדים מאפיאנוס, מקדוניקה, IV, 2, אודות הברית בין פיליפוס לבין אנטיוכוס נגד מצרים. צודק בריסקואה, שם, עמ' 56, שאין שום סיבה לדחות את עצם קיומה של המשלחת.

555 ליוויס XXXI, 2, 2.

במושג bellum, דהיינו מלחמה, מלמד על זעזוע שפקד את השומעים בסנאט ואת החומרה שבה קיבלו את האינפורמציה שמסרו המשלחות. מייד בהמשך נמסר, כי משלחת רומית בת שלושה שליחים (גאיוס קלאודיוס נירון, מרקוס אמיליוס לפידוס, ופובליוס סמפרוניוס טודיטנוס) נשלחה למצרים. עליהם היה לבשר לתלמי מלך מצרים על תבוסת חניבעל והפונים, להודות לו על נאמנותו בזמן המלחמה הפונית השנייה, ומה שנוגע לעניינינו, ובוודאי שזו היתה הסיבה החשובה לשיגור המשלחת, לבקש ממנו להתמיד בנאמנותו אם רומא תפתח במלחמה נגד פיליפוס.⁵⁵⁶ כלומר, על פי הרצף התאורי אצל ליויוס מסתבר, כי התקבלה החלטה בפורום מסויים בתוך הסנאט בעקבות האינפורמציה שמסרו המשלחות מרודוס ומפרגמון, ליצור מגע דיפלומאטי מייד עם תלמי, שיהווה בסיס להקמתו האפשרית של ציר רומא-אלכסנדריה במקרה של פרוץ מלחמה עם פיליפוס.⁵⁵⁷ כעבור מספר משפטים מסר

556 ליויוס XXXI, 2, 3.

557 לשם הבהרת השתלשלות המהלכים הדיפלומאטיים והפוליטיים יש להבהיר, האם נשלחה למזרח משלחת אחת או שתיים. אם נשלחה רק אחת, הרי שניסיונות שיגורה ומטרותיה כפי שנוסחו אצל ליויוס מעלות תהיות, שכן ממקורות אחרים למדים על משלחת ששוגרה למזרח שמטרותיה היו שונות. לא מוזכרים בהם כלל בקשת תמיכה ממצרים, כפי שמוסר ליויוס, אלא מושם דגש על הגנתה מפני אנטיוכוס ואף מפני פיליפוס. על פי אפיאנוס, מקדוניקה, 4, השליחים שוגרו כדי להורות לאנטיוכוס לא לפלוש למצרים, ולפיליפוס לא לפגוע ברודוס, אתונה, פרגמון או בכל בעל ברית אחר של רומא. יוסטינוס XXX, 3, 3, מוסר שהשליחים שוגרו לפיליפוס ולאנטיוכוס להזהירם מלפגוע במצרים. מפוליביוס XVI, 27, למדים שהשליחים הגיעו לאתונה ומסרו לניקנור שר-צבאו של פיליפוס מכתב בו הוזהר פיליפוס לא להלחם ביוונים. לאחר מכן הם שוטטו ברחבי יוון מפויניקה בירת אפירוס ומאתאמניה בצפון, דרך נאופקטוס שבאטוליה עד לאיגיוס שבליגה האכאית בדרום, והפיצו את תכן ההזהרה שנמסרה לפיליפוס. מיוון כך ממשיך פוליביוס ומוסר, הפליגו כדי לפגוש את אנטיוכוס ואת תלמי כדי לישב את הסכסוך ביניהם. במקום אחר מוסר פוליביוס XVI, 34, התעכבו השליחים ברודוס ואחד מהם מרקוס אמיליוס לפידוס מסר לפיליפוס ליד העיר אבידוס אולטימטום רומי. ברי שהאולטימטום נמסר זמן קצר לפני שפיליפוס כבש את אבידוס (ליויוס XXXI, 18, 1; פוליבוס XVI, 34, 7) ומפוליביוס מסתבר שהמשלחת שהתה ברודוס גם לאחר שהעיר נפלה

בידיו (XVI, 35, 2). מליוויס XXI, 18, 9 אפשר להסיק שהעיר נכבשה בסוף קיץ שנת 200 או בראשית הסתיו, כי סמוך לאחר שפיליפוס חזר מאבידוס למוקדון נודע (כנראה לו) שהצבא הרומי חצה לאיליריה, והדבר קרה כך מוסר ליוויס XXI, 22, 4, בסוף הסתיו. ברור איפא, שהמשלחת הגיעה לתעודתה הסופית, לחצרות מלכי סוריה ומצרים רק בחודשים האחרונים של שנת 200.

ברי כי המטרה המדינית של המשלחת, על פי תאור פוליביוס, היתה רחבת היקף בהרבה מזו המופיעה אצל ליוויס ושונה ממנה. ומטרתה כפי שעולה מאפיאנוס ויוסטינוס קרובה יותר לזו שמתגלה אצל פוליביוס. והבדל שני בולט קשור במימד הזמן. הרושם המתקבל מליוויס הוא, שהחלטה לשגר את המשלחת התקבלה במהירות, עוד לפני שהיה דיון במליאת הסנאט בדבר שאלת מוקדון, כלומר לא ניתן היה לצייד אותה בשליחות מדינית בעלת משמעות מרחיקת לכת, כמו הודעה ברבים שרומא היא האפוטרופוס על מרבית האגן המזרחי של הים-התיכון, ולמסור אזוהרה לידיו של פיליפוס. התסריט של פעילותה הוא של מסע קצר. יציאה מיידית מאיטליה, הגעה למצרים, מסירת אינפורמציה ובקשת תמיכה שבוודאי נענתה במהירות וברצון רב. לעומת זאת, המשלחת על פי תאורו של פוליביוס התנהלה בעצלתיים ובמשך חודשים לא מועטים. הוא אינו מוסר מתי נשלחה, אך ברי ששהתה ביוון תקופה לא קצרה שכן התנהלה לאורכה מתוך מטרה ברורה להעביר את הישויות המדיניות ביוון לצידה של רומא, ומטלה כזאת לא מסיימים במהירות. ברודוס המשלחת שהתה תקופה מסוימת שקשה לאמדה, לאחר מכן, על פי מסלול נסיעתה, הדעת נותנת שהגיעה לסוריה ורק לאחר מכן למצרים, כאמור רק בסוף שנת 200.

על יסוד ההבדלים הבולטים במטרות ובקצב הזמן, אפשר להסיק שהמדובר בשתי משלחות שונות. ואם ליוויס לא טעה כשמיקם את שיגור המשלחת למצרים, לפני סקירת מליאת הסנאט, הרי שלא ניתן לגשר בין המשלחת שהוא מוסר עליה לבין זו שפוליביוס.

לכאורה ישנו קושי. ליוויס מסר את שמות שלושת חברי המשלחת ששוגרה למצרים, ביניהם מרקוס אמיליוס לפידוס (XXXI, 2, 3). במקום אחר (XXXI, 18, 1) הוא מספר, שאותו מרקוס אמיליוס, שהיה הצעיר מבין שלושת חברי המשלחת ששוגרו למצרים, נפגש עם פיליפוס ליד אבידוס. פוליביוס נוקב אף הוא בשמו של מרקוס אמיליוס כמי שהגיש לפיליפוס את האולטימטום (XVI, 34, 1-4).

כלום מכך יש להסיק שהיתה משלחת אחת בלבד? אין ספק, מרקוס אמיליוס לפידוס לקח חלק בכל הפעילות הדיפלומטית הרומית במזרח לפני פרוץ המלחמה. ואם להאמין ליוסטינוס (XXX, 3, 4) הוא אף נשלח

לשמש כחונך למלך המצרי הצעיר. אולם פוליביוס לא מסר את שמות שאר חברי המשלחת, ומקביעתו של ליויוס שמרקוס אמיליוס שנפגש עם פיליפוס היה הצעיר מבין שלושת חברי המשלחת שנשלחו למצרים אין להסיק בהכרח, שהמדובר באותה משלחת. ליויוס נוקט באמצעי זיהוי, לאמר באיזה מרקוס אמיליוס מדובר. יתירה מזאת, ממנו למדים על רצון לשיתוף פעולה מצד מצרים עם רומא בהגנת אתונה, ועל יחס של קרבה ושל רצון-טוב בין שתי המדינות (XXXI, 9, 1-5).

אך האם רצון זה של מצרים לשיתוף פעולה הוא לא תוצאה של המשלחת הרומית למצרים עליה מסר ליויוס? אם לא כך, והמשלחת של ליויוס וזו שמוסר עליה פוליביוס הן משלחת אחת, הרי היה זה מגוחך לבקש את תמיכתה של מצרים בסוף שנת 200, שעה שמדינה זו כבר יצאה מגדרה חודשים קודם לכן לשנת פעולה עם רומא. בנוסף, ליויוס מסר את ענין שיתוף הפעולה לפני פגישת לפידוס עם פיליפוס באבידוס. אם סדר זה משקף סדר כרונולוגי, ברור שהמשלחת הרומית שאותה סקר פוליביוס, עדיין לא הגיעה למצרים. כלומר אם היתה רק משלחת אחת ולא שתי משלחות רומיות, הרי שמצרים הקדימה את בקשתה של רומא לשיתוף פעולה, ואז קשה כלל להבין כיצד התגלגלה האינפורמציה שהביאה את ליויוס לכתוב שהמשלחת שוגרה כדי להשיג את תמיכתה של מצרים.

לאור כל האמור, הסבירות ששוגרה רק משלחת אחת, שיצאה מרומא עוד בשנת 201 וחזרה אליה בסוף שנת 200 היא נמוכה. בסבירות הרבה יותר גבוהה קיימות שתי האפשרויות הבאות: האחת, ששוגרו שתי משלחות שונות, שהמשותף היחיד ביניהן הוא חברותו של מרקוס אמיליוס לפידוס בשתייהן, והשניה, שבשתי המשלחות כהנו אותם האנשים, בזו שיצאה ישירות למצרים, ובזו שיצאה לאחריה והגיעה ליוון ולרודוס ונפגשה עם אנטיוכוס ותלמי. קביעתו של בריסקוואה, שם, עמ' 41, 42, 56, שהמדובר באותה משלחת אינה נסמכת על בסיס רציני. קביעתו שברור בהחלט שהשליחים הנזכרים אבל ליויוס הם גם חברי המשלחת המוזכרת אצל פוליביוס היא מוזרה, מה עוד שאפילו מספר השליחים במשלחת זו אינו ידוע. כמו כן מקבלים שהיתה משלחת אחת, למעשה כמובן מאליו, וולבאנק, שם, II, עמ' 534, ובמאמרו במשותף עם מקדונלד, ב, J.R.S., 1937, עמ' 189, 190, הערה 63. ארינגטון, בקמבריג', היסטוריה עתיקה VIII (מהדורה חדשה), עמ' 255. קביעתו של הולו, ב- *Revue des études anciennes*, 1913, p. 4 n. 1, ובעקבותיו דה-סנקטיס, שם, I, VI, עמ' 22, הערה 57 וקמבריג', היסטוריה עתיקה VIII (הוצאה ישנה) עמ' 161, הערה 1, שקיימת טעות אנאליסטית בקשר למועד יציאת המשלחת, וממנה שאב ליויוס את טעותו, דהיינו שהמשלחת יצאה באביב שנת 200 ולא בקיץ שנת 201, אין כלל על מה לסמוך. כמובן שחוקרים אילו סבורים שהיתה

ליווס מה אירע בישיבת מליאת הסנאט, וכלשונו בישיבת הסנאט הראשונה.⁵⁵⁸ מאליה עולה התהייה מה פרוש ישיבת הסנאט הראשונה. זאת איננה יכולה להיות ישיבת הסנאט הראשונה בשנה שהרי היתה פותחת בטכס דתי שאיננו מתואר כאן.

האפשרות היחידה המתקבלת על הדעת לאור רצף התאור בליווס היא, שכוונתו לישיבת מליאת הסנאט שהתכנסה לראשונה לאחר התייצבותן של המשלחות מרודוס ומפרגמון בפני פורום מצומצם כלשהו בתוכו.

אף שהישיבה תוארה בקיצור רב, ברור שנערכה תוך כדי בהילות והרגשה כללית של דחיפות גדולה לדון בעניין שאינו סובל שום דיחוי. כל חברי הסנאט דרשו ששום עניין לא ידון לפני הדיון בעניין פיליפוס החמישי מלך מוקדון,⁵⁵⁹ ואמנם נערך דיון בעניינו ובאותה ישיבה אף התקבלה החלטה אופרטיבית בעלת אופי צבאי לשלוח צי למימי מוקדון.⁵⁶⁰

משלחת אחת בלבד. סקאלארד, שם, עמ' 232. הערה 3 מעלה אפשרות, בלי לנמק, שאכן היו שתי משלחות. על האפשרויות השונות לגבי המשלחת, חלקן דימיוניות, ראה: Balsdon, J.R.S., 44, 1954, p. 40.

558 ליווס XXXI, 3, 1.

559 ליווס XXXI, 3, 1.

560 ליווס XXXI, 3, 2. העלו ספקות בדבר עצם קיומה של שליחותו הצבאית של לאוינוס. כך למשל הולו, קמברגי, היסטוריה עתיקה, כרך VIII (הוצאה ישנה), עמ' 156, הערה 1. וולבאנק בספרו: Philip V of Macedon, Cambridge 1940, p. 122, n. 1, ברוטון שם, I, עמ' 322, הערה 1. הטענה כי שליחות זו היא רק הכפלה של שליחותו בשנת 214 למימי יוון (ליווס, XXXIII, 38) לא רק שהיא שרירותית אלא נהפוך הוא. עצם העובדה שלאוינוס כבר נשלח פעם למימי יוון כדי למנוע מפיליפוס להשתלט על איליריה ועוד יותר מכך למנוע ממנו להושיט עזרה לחניבעל, מלמדת על רצינות המצב בעיני הסנאט בשנת 201. נשלח למשימה צבאית שנועדה גם להזהיר את פיליפוס, וגם כדי ליצור ראש גשר לפלישה רומית, אדם הבקיא באזור ובעל ניסיון צבאי אופרטיבי בפקוד על צי. הטענה האחרת בדבר אי-עקביות אצל ליווס באשר לתנועות הצי הרומי והפקוד עליו אינה נכונה. הסנאט הורה שלרשותו של סקיפיו יועמדו 40 אוניות אם סקיפיו ימנה את ללווס לפקד עליהן. שאר האניות יוחזרו על ידי אוקטביוס לרומא (ליווס XXX, 41, 6-8). ואכן לאוינוס קיבל לידיו

ואמנם צי רומי בפיקודו של מרקוס ואלריוס לאוינוס, הפליג ליעדו.⁵⁶¹ קצב האירועים בשלב זה הוא איפא מהיר מאוד. מיד לאחר הגעתן של המשלחות מהמזרח, משוגרת משלחת למצרים, הסנאט שמתכנס לדון בענין פיליפוס מקבל החלטה אופרטיבית שמיושמת תוך זמן קצר. השאלה היא מה משמעותה של ההחלטה האופרטיבית הזאת. אמנם היא איננה הכרזת מלחמה, אך מפקד הצי היה האדם שפיקד על הצי הרומי שפעל במימי איליריה ויוון ערב המלחמה המוקדונית הראשונה. מרקוס ואלריוס לאוינוס נשלח כבר קודם לכן למימי איליריה ויוון, בשנת 214. הוא פעל במים אלו עד לפרוץ המלחמה המוקדונית הראשונה בשנת 211.

באותה העת, פיליפוס החמישי כבש שטחים לאורך החוף האדריאטי באזור איליריה כשהוא בעל ברית של חניבעל ומחויב על פי ברית זאת להגיש לו עזרה על פי דרישתו. כלומר לאוינוס נשלח לאזור כדי לסכל אפשרות של הושטת עזרה צבאית לחניבעל, וכדי לסלק את פיליפוס מחופי איליריה. בשנת 201 המצב היה שונה. בין רומא לבין פיליפוס היה הסכם שלום שנחתם בשנת 205, והמלך המוקדוני פעל הרחק מאיטליה לאורך חופי אסיה הקטנה. ואף שמבחינת היחסים הבי-לאטרליים בין רומא לבין מוקדון המצב היה שונה בתכלית, הצעד האופרטיבי שנקט בו הסנאט, היה זהה לצעד שנקט ערב המלחמה המוקדונית הראשונה. יתירה מזאת, הפעם נשלח מפקד שכבר הכיר היטב את האזור והיה בעל ניסיון פעולה בו. ההקבלה בין שתי הפעולות מחייבת להגיע למסקנה, שמנקודת ראותו של הסנאט, ההחלטה היתה בבחינת צעד המקדים מלחמה.

מנקודת ראות של הנוגעים האחרים ובראש וראשונה פיליפוס, היה זה איתות ברור שרומא לא רואה בשוויון נפש אירועים מסוימים, וכי היא בונה ראש גשר לפלישה אפשרית לאיליריה וממנה לפנים הארץ דהיינו למוקדון.

את הצי מאוקטביוס. אמנם לא ברומא אלא בויבו (ליוויס XXXI, 3, 3). עיר זאת נמצאת בחוף המערבי של המגף האיטלקי, לפיכך ברי שאוקטביוס היה בדרכו לרומא. לאוינוס ככל הנראה כדי למנוע הפלגה מיותרת הדרים ונטל את הצי בדרום איטליה.

561 ליוויס XXXI, 3, 3. הכוונה היא לא למימי מוקדון עצמה אלא למימי איליריה. ראה בריסקואה, שם, עמ' 61.

אזרח של ערב מלחמה היתה איפא כבר קיימת בסנאט. היא באה לידי ביטוי הן בצעד דיפלומאטי (משלחת למצרים) והן בצעד צבאי. אולם ההחלטה לפתוח במלחמה עדיין לא בשלה בו. לאוינוס, טרם שהפליג למימי איליריה, אפשר שקיבל מהסנאט תפקיד מודיעיני כלשהו. מכל מקום, משהגיע אל החוף המזרחי של הים האדריאטי הוא נפגש עם מרקוס אורליוס⁵⁶² שליח רומי שכבר שהה באזור משנת 203.⁵⁶³ הלה דיווח לו על התעצמות גדולה ומדאיגה של פיליפוס בים וביבשה. שניהם הסכימו לשלוח מכתב לקונסולים ולסנאט כי פניו של פיליפוס למלחמה, וכי כורח השעה הוא להקדים תרופה למכה ולפתוח במלחמה ללא שהייה ובעוצמה רבה כדי למנוע פלישת פיליפוס לאיטליה.⁵⁶⁴

בשלב זה, הנרטיב של ליוויס מקבל מפנה חד. לא עוד פגיעה בערי אסיה הקטנה אמורה להטריד את הסנאט, אלא פלישה לאיטליה גופה של המלך המוקדוני. וכאן ובכך המקום לשאול, האמנם פגיעה בערי אסיה הקטנה היא שהטרידה כל כך את הסנאט. האם פעילותו הרחק מחופי איטליה היא זו שגרמה לבהילות תפקודו? שהרי הסנאט הכיר לדעת את כוחו של פיליפוס. הלה נמלט פעמים על נפשו, פעם בשנת 216 ופעם בשנת 214 מפני צי רומי קטן שהפליג לכיוון חופי איליריה. וממהלך המלחמה המוקדונית הראשונה למדה רומא לדעת, שאינו מסוגל להתמודד בהצלחה אפילו עם הליגה האיטולית. ובכך, החולשה בתאורו של ליוויס בשלב זה היא, שאין זה מתקבל על הדעת שהאינפורמציה שנמסרה לסנאט בדבר הפגיעה בערי אסיה-הקטנה היא שגרמה למערכת הפוליטית ברומא לפעול בדחיפות והסעירה את הסנאט עד כדי הזדעקות של ערב מלחמה. אמנם אין ספק שהאינפורמציה שניפקו המשלחות הניעה את התהליך הפוליטי-מדיני ברומא. אך ליוויס לא נקב בידעה החשובה ביותר אותה שואבים מאפיאנוס. היסטוריון זה מספר שהמשלחת מרודוס הודיעה לסנאט על קיומה של ברית שנכרתה בין אנטיוכוס השלישי לבין פיליפוס החמישי לשם השתלטות על נחלאות תלמי מלך מצרים.⁵⁶⁵

562 ליוויס XXXI, 3, 4.

563 בריסקואה, שם, 3, 4.

564 ליוויס XXXI, 3, 6.

565 אפיאנוס, מקדוניקה, 4.

אם כך היו פני הדברים, ואין סיבה לפקפק בהם, (גם יוסטינוס קבע כי הסיבה לפרוץ המלחמה נגד פיליפוס החמישי היתה איבתה של רומא כלפיו והברית שכרת עם אנטיוכוס השלישי שהיתה מכוונת נגד מצרים),⁵⁶⁶ הרי שעל סמך תוספת זאת ניתן לקבוע, שתאורו של ליווס משקף מציאות אפשרית. התמונה כעת מתבהרת. המשלחת מרודוס, ומשלחת נוספת שהגיעה לרומא מאלכסנדריה⁵⁶⁷ מוסרות בסנאט על הברית הסודית בין שני המלכים. קל להבין מדוע הסנאטורים נרעשו. הברית עלולה לשנות את מערך הכוחות באגן המזרחי של הים התיכון. לאחר חיסולה של מצרים, או גימודה, עשוי להיווצר כח מאיים ביותר במזרח שישלוט בכל האגן המזרחי של הים התיכון. כח זה שיכלול בראש וראשונה את שני המלכים, עלול מאוחר יותר לפנות נגד איטליה.⁵⁶⁸ לנוכח הרקע של המלחמה הפונית השנייה, תרחיש כזה יכול היה להראות ממש ביותר לסנאט, מה עוד שהחיבור הוא בין מלך ששמו יצא למרחוק כמלך אדיר, עתיר כיבושים והישגים, שכבש שטחים נרחבים במסופוטמיה ובאירן ואף מעבר לה, שתאבת ההתפשטות שלו דומה שאינה יודעת שובע והיא מופנית כלפי מצרים, לבין מלך שהיה מוכן לתקוע סכין בגופה של רומא בעבר הלא רחוק.

קואליציה כזאת, בין עוצמה שאין לאומדה לבין אמביציה חסרת רסן שכרגע פועלת באכזריות לאורך חופי אסיה הקטנה, יכולה למצוא פורקן לשאיפותיה ויצריה גם על אדמת איטליה. אנחנו יכולים לתאר לעצמנו שהמשלחת מאלכסנדריה, שהברית היתה מכוונת ישירות נגד ארצה, והמשלחת מהאי רודוס, שבוודאי חשש מפני האפשרות להיות טרף קל לקואליציה, השמיעו נימוקים כמיטב יכולתם על מנת לגרור את רומא למעורבות נגדה. הם בוודאי הפליאו להרחיב בדבר הסכנות הנשקפות לרומא, וכי ההתייצבות נגד הקואליציה היא אינטרס רומי

566 יוסטינוס XXX, 2, 8.

567 יוסטינוס XXX, 2, 8.

קביעתו של גרואן, שם, II, עמ' 388, שעצם העובדה ששני מקורות מוסרים על שתי משלחות שונות שמיידיעות את הסנאט בדבר ההסכם הסודי בין שני המלכים מלמד על בלבול, מפוקפקת ביותר. לרודוס היה אינטרס למסור על כך, כמו גם למצרים שנגדה הברית היתה מכוונת, ושתי המשלחות השלימו וחיזקו אחת את השנייה.

568 אבי התאוריה הזאת הוא: הולו, שם, ע"מ 306-322.

עליון. לאור זאת, המשך התאור אצל ליווס ברור. מיד נשלחת משלחת למצרים על מנת להקים את הציר רומא-אלכסנדריה נגד הציר מוקדון-הממלכה הסלווקית. מליאת הסנאט מתכנסת מיד, ובדחיפות מתוך נכונות גבוהה לפתוח במלחמה על מנת למנוע את הסכנה. מתקבלת החלטה אופרטיבית. לאוינוס שיוצא למימי איליריה מקבל ככל הנראה הנחיה ליצור קשר עם מרקוס אורליוס כדי לוודא מה קורה בשטח עצמו, ולהבהיר את המצב לסנאט.

עם שיגור המכתב של לאוינוס ומרקוס אורליוס לקונסולים ולסנאט (ככל הנראה כל אחד מהם שלח מכתב בנפרד) מתחיל השלב השני והסופי של האירועים בתוך הסנאט.

ביום הראשון של השנה הפוליטית החדשה דהיינו ה-15 במארס שנת 200, הוא היום בו נכנסו באותה עת הקונסולים החדשים לתפקידם, הציע הקונסול סולפיקיוס גלבה לסנאט לערוך כדבר ראשון, ולפני כל צעד אחר, טכס של הקרבת קרבנות ותפילה בהקשר למלחמה נגד מוקדון. הסנאט אישר את ההצעה.⁵⁶⁹

לשון התפילה היה זה: "שההחלטה שהסנאט והעם הרומי יקבלו לטובת הרפובליקה אודות כניסה למלחמה חדשה, תתבצע בצורה טובה ובהצלחה לטובת העם הרומי, בעלי-בריתו והלאטינים".⁵⁷⁰ ובכן, בשנה החדשה, לפני כל עניין אחר, מועלית תפילה להצלחת המלחמה, ומכלים את פני האלים בקרבנות.

מלים אחרות, בשלב זה הסנאט מוכן להיכנס להליך הפורמלי של קבלת ההחלטה בדבר הכרזת המלחמה. הצעד הראשון הוא פניה אל הרשות השמימית שבלי אישורה אין לעשות כל צעד מדיני משמעותי. אישורה הוא המפתח לניצחון. השאלה המתעוררת היא, מדוע הקונסולים הקודמים לא ערכו את הטכס הדתי הזה, שהרי הסנאט כבר חודשים קודם לכן היה נתון בהלך רוח של ערב מלחמה.

ובכן, ליווס נותן את המפתח לתשובה וכך הוא אומר, באותם ימים (Per eos dies) קרו עניינים שהתסיסו את הרוחות למלחמה. הגיעו מכתבים (נקוט בלשון רבים – litterae), ממרקוס אורליוס השליח

569 ליווס XXXI, 3, 5.

570 שם, 4, 5.

וממרקוס ואלריוס לאוינוס הפרו-פרטור.⁵⁷¹ ובכן באותו זמן ממש, וליויוס לא מוסר אם המדובר לפני החמישה עשר במארס או אחריו, הגיעו – לא מכתב אחד, אלא שניים, שעניינם הוא הכורח לפתוח במלחמת מנע נגד פיליפוס, ומעניין כאן הצד הפסיכולוגי.

במקום הקודם מסר לנו ליויוס כי אורליוס ולאוינוס הסכימו ביניהם שמרקוס אורליוס יכתוב את המכתב. מסתבר עתה שגם לאוינוס החליט לשלוח מכתב משלו. ברור שהאפקט של שני מכתבים המגיעים בזה אחר זה, חזק הרבה יותר ולא רק מן הטעם שהתוכן חוזר על עצמו פעמיים בניסוחים שונים ובארגומנטים קצת אחרים, אלא משום ששני אנשים בנפרד שנמצאים במזרח מטביעים את חותמם על הכורח לצאת למלחמה. ועתה, אף שליויוס לא מבהיר אם המכתבים הגיעו לפני כניסת הקונסולים החדשים לתפקידם או זמן מה לאחר מכן, הדעת נותנת, כי המכתבים היו בידי הקונסולים החדשים עם כניסתם לתפקידם. משמעותם של המכתבים היתה אישור ממקור רומי לאינפורמציה שהגיעה לסנאט ממקור זר – דהיינו רודוס, פרגמון ואלכסנדריה.

ובכן, לאחר שהיה בטחון מלא שיש ממש בידיעות שמסרו המשלחות הזרות כי מתעוררת סכנה לרומא באגן המזרחי של הים-התיכון, אז ורק אז, החלו הקונסולים בהליך של קבלת החלטה בסנאט לפתוח במלחמה. לאחר שהקונסולים הודיעו שהקרבת הקרבנות בוצעה כהלכה, שהאליס נענו לתפילה, והכהנים – ההרוספיקס, הודיעו שהמעיים מבשרים נצחון, הם קראו את המכתבים, ומליויוס מסתבר שהסנאט קיבל החלטה לפתוח במלחמה.⁵⁷²

571 שם, 5, 5.

572 ליויוס XXXI, 5, 9. לדעת גרואן, שם, עמ' 388, אין זה מתקבל כלל על הדעת שהסנאט נתן דעתו לדיווחי המשלחות מהמזרח שכן, אם אכן דווחו לסנאט (כלומר כלל לא בטוח שדיווחו), היה עליהם לא רק להגזים לגבי מטרות הברית אלא גם להסתיר את חוסר יעילותה. אמנם נכון שהם בוודאי הגזימו והסתירו עניינים, אך הסנאט לא יכול היה לדעת זאת, והדעת נותנת שהמשלחות עשו כמיטב יכולתן כדי להטיל חששות כבדים בלב השומעים. גרואן משעבד איפא לדעתו לא רק את הגיונו, אלא מבטל למעשה את קיומו של הטקסט של ליויוס ואת הקביעות אצל אפיאנוס ויוסטינוס ללא כל נימוק רציני.

הקונסול סולפיקיוס גלבה שבחלקו נפל בגורל לצאת למלחמה נגד מוקדון, הוא שהביא את החלטת הסנאט לאישורה של אסיפת העם.⁵⁷³ הסיבות שהעלה בפניה היו עוולותיו של פיליפוס, והפגיעה שפגע בבעלות בריתה של רומא. נימוקים אלו אפשר ועולים בקנה אחד עם הסיבות שהעלה ליוויס, המובאות לפני סקירת התהליך הפוליטי.⁵⁷⁴ אפשר גם שטעון זה נבע מתעמולה שהופצה בציבור הרומי שהתבססה על אירועים עוד משנת 203.⁵⁷⁵

באותה שנה הגיעו לרומא משלחות מיוון שהתלוננו על תוקפנות פיליפוס, שצבאו מחריב את אדמותיהם. משלחת רומית בת שלושה אנשים שנשלחה ליוון לא רק שאישרה את התלונות, אלא אחד מהשליחים אף אירגן את הגנת המקומות המותקפים.

אולם איך שלא יהיה, קשה להבין מדוע הסתיר סולפיקיוס את הסיבה האמיתית, דהיינו – הסכנה המתחילה להתעורר במזרח לאיטליה ולרומא. אולי רצה לא להדאיג את ההמון שלא מכבר סיים מלחמה קשה, ולהשלוחו שהמדובר לא רק במלחמה צודקת אלא ככזאת שאין בה מאמץ רב. אולם פרט לאי-דיוקו כשקבע שפיליפוס פגע בבעלות

573 ליוויס XXXI, 6, 1. Dalheim בספרו Struktur und Entwicklung der römische Volkerrechts, pp. 24-3, n. 3 דוחה את כל סיפור ההצעה ודחיתה על ידי אסיפת העם מהטעמים הבאים: (1) ההצעה מקושרת עם המכתב של ואלריוס והופעת המשלחת מאתונה, שלדעתו לא היו ולא נבראו; (2) לרומא אין בעלי-ברית ביוון; (3) האירועים מוקדמים מדי – מיד לאחר כניסת הקונסולים לתפקידם. בעוד שהפעילות הצבאית החלה רק בסוף הקיץ. כל הטענות הללו חלשות: (1) אין ראיות שואלריוס לאוינוס לא נשלח למזרח. ענין המשלחת האתונאית אינו חשוב להשתלשלות האירועים; (2) socii במובן הרחב כולל amicitii; (3) מרחק הזמן יכול להיות מוסבר, בזמן שחלף עד להצבעה באסיפת-העם שהתכנסה בפעם השנייה, ובצורך בזמן כדי לאמן טירונים.

574 ליוויס XXXI, 1, 9. כאן קובע ליוויס שהסיבות לפרוץ המלחמה היו הפגיעות שפגע פיליפוס בשלום שעשה עם האטולים ובעלי-ברית אחרים באזור. אשר לשאר בעלי-הברית, אפשר אולי לקבל את הסברו של בריסקואה, שם, עמ' 5-54, שהמדובר במקומות באיליריה שכבש פיליפוס שהיו על פי ניסוחו של בריסקואה חלק מהפרוטקטורט הרומי.

575 לענין הפגיעה בערים ביוון ראה ליוויס XXX, 26, 4-2; 42, 3-2, 5-6, 8-10.

בריתה של רומא, שכן באותה עת רומא לא כרתה שום ברית עם אף גורם מדיני במזרח,⁵⁷⁶ הוא עשה מקח טעות. נימוקיו לא שכנעו את העם הרומי העייף מהמלחמה שזה לא מכבר הסתיימה. הוא לא היה מוכן לפתוח במלחמה חדשה עבור צד שלישי. כמעט כל הקנטוריות באסיפת העם דחו את ההצעה.⁵⁷⁷ ואז כל חבר וחבר בסנאט ביוזמתו הוא – *pro se quisque* – דחק בקונסול להביא שנית בפני אסיפת-העם את ההצעה להכריז מלחמה. הסנאטורים דרשו מהקונסול להעמיד את אסיפת העם בפני הסכנה הגדולה הכרוכה בדחיית ההחלטה.⁵⁷⁸ הקונסול כינס אסיפת-עם בלתי פורמלית – *contio*, ונשא בפניה נאום ארוך שמצוטט כביכול על ידי ליוויס.⁵⁷⁹ במשפט הפותח את הנאום מסר את טעונו המרכזי לפתיחת המלחמה. על פי גירסת ליוויס, טען סולפיקיוס גלבה, כי ההחלטה לפתוח במלחמה אינה מסורה בידי אסיפת העם, שכן פיליפוס כבר החליט לפתוח בה. היא יכולה להחליט רק היכן תערך המלחמה אם על אדמת מוקדון או אם על אדמת איטליה. במשך כל הנאום פיתח סולפיקיוס גלבה את המשמעות של ההבדל בין שתי האפשרויות. הוא העלה את הדוגמאות של פרוץ המלחמה הפונית הראשונה והשנייה. את בלימתו של פיליפוס במוקדון במהלך המלחמה הפונית השנייה מחד ופלישתו של פירוס לאיטליה מאידך, כשהוא מחדד

576 השימוש במונח בעל-ברית – *Socius* יכול להתייחס גם לקיום מצב של ידידות *amicitia* עם אותו גורם מדיני ולא רק למצב שבו גורם זה הוא בעל-ברית באופן פורמלי – *foederatus*. ראה הערה חשובה זאת אצל בריסקואה, שם, עמ' 53, וביבליוגרפיה.

577 ליוויס XXXI, 6, 3. להנחה, שלסקיפיו אפריקאנוס היה יד בדחיית ההצעה על ידי אסיפת העם, אין בסיס ממש. אמנם יש מקום לקביעה שהיתה קרבה פוליטית בין הסקיפיונים לבין הבאיביים, אך מזה שהטריבון קוינטוס באיביוס התנגד למלחמה אין להסיק שגם סקיפיו התנגד לה. גם הסיבות שמעלה בריסקואה להתנגדותו של סקיפיו שאובות מעולם הדימיון, שם, עמ' 46. מאידך סביר שלוטרינים של סקיפיו, שבוודאי לא רצו להמשיך ולהלחם היתה השפעה גדולה בנידון, ראה בריסקואה, שם, עמ' 70–71.

578 ליוויס XXXI, 5, 6.

579 ליוויס XXXI, 7, 2–15. אף שהנאום היה במידה לא קטנה יצירה של ליוויס, הוא מצא נאום כלשהו במקורותיו האנאליסטים. על כך בריסקואה, שם, עמ' 18–19.

את האסונות שפקדו את איטליה כשהמלחמות התחוללו על אדמתה, וסיים שהאלים נתנו את ברכתם להחלטה לפתוח במלחמה שאושרה על ידי הסנאט.

ניתן אמנם לפקפק האם הציטוט המובא אצל ליוויס הוא לשון הנאום. שהרי מנין יכלו מקורותיו של ליוויס לשאוב את הנוסח המדויק? אין בידינו כל עדות שסולפיקיוס גלבה העלה את נאומו על הכתב, ואם העלה אותו, אכן השתמר במקום כלשהו. אולם השאלה החשובה היא, כלום ניתן להוכיח טקסטואלית ולא רק על פי ההיגיון – דהיינו הלכח מהמלחמה הפונית השנייה, שהרעיון המרכזי של הנאום, שיש לצאת למלחמת מנע נגד פיליפוס, אכן הובע בו.

התשובה בפשטות כן. ההוכחה נמצאת במכתב ששלח מרקוס אורליוס לסנאט, שבו קבע מפורשות שאם רומא תתמהמה לפתוח במלחמה, יפלוש פיליפוס לאיטליה כפי שעשה פירוס, שהיה חלש ממנו. אותו טעון ממש נמצא בנאומו של סולפיקיוס – פיליפוס חזק מפירוס בהרבה ולכן מסוכן ממנו, מה עוד שאיטליה בזמנו של פירוס היתה הרבה יותר חזקה מזו של זמנו.

ברור שהמכתב היה בידי של סולפיקיוס גלבה שהרי הקריאו בסנאט. אך השאלה היא, האם יכול היה המכתב להגיע לידי מקורותיו של ליוויס, ותכנו כפי שמסרו ליוויס, אכן אוטנטי?

קרוב לוודאי שהמכתב הופקד בארכיון הסנאט שהרי היה דוקומנט שהופנה אליו. כמו כן, יכול היה להיות מופקד כמקור, אך סביר יותר כהעתק, בארכיונים המשפחתיים של הנוגעים בדבר, המוענים והנמענים. ולכן יש לקבל כי תכן המכתב הוא אוטנטי. לפיכך, יש גיבוי טקסטואלי לרעיון המרכזי המובע בנאומו של סולפיקיוס גלבה.

הנאום אכן פעל את פעולתו ואסיפת העם אישרה את הצעת ההחלטה שהגיש בפניה סולפיקיוס גלבה.⁵⁸⁰ בפרשה זאת קיימים שלושה מאפיינים להתנהגות הסנאט. ראשית הסנאט דחף פה-אחד, או כמעט פה אחד לפעולה נגד פיליפוס.⁵⁸¹ כל חברי

580 לפי שבין שתי הצבעות חולקה אדמה לוטרניים של סקיפיו, אפשר שגם לעובדה זאת היתה השפעה על דרך הצבעתה של אסיפת-העם.

581 אין ראייה טקסטואלית לכך שסיעת מתנגדיו של סקיפיו היא שדחפה למלחמה, ולמעשה היתה זו מדיניות סיעתית שסקיפיו התנגד לה. כך בריסקואה, שם, עמ' 45-6. דעה זו נאחזת בפירוור הקשרים שאין בהם

הסנאט דורשים שלא יערך שום דיון לפני הדיון בשאלת פיליפוס,⁵⁸² ולאחר כשלון ההצבעה הראשונה באסיפת העם כל חברי הסנאט, כל אחד ואחד בנפרד, דחקו בקונסול להגיש את ההצעה פעם נוספת –

⁵⁸³.pro se quisque

המאפיין השני הוא מהירות הפעולה והתגובה של הסנאט לידיעות שהגיעו אליו. מגיעות משלחות מרודוס ומפרגמון. מיד נשלחת משלחת למצרים. בישיבה הראשונה על מליאת הסנאט לאחר בוא המשלחות נערך דיון ומתקבלת החלטה אופרטיבית לשלוח צי למימי מוקדון-איליריה. בישיבת הסנאט הראשונה של השנה הפוליטית החדשה ביום הראשון לכניסת הקונסולים החדשים ותפקידם, הסנאט על פי הצעת הקונסול מאשר ביצוע טכסים דתיים שמשמעותם התחלת תהליך קבלת ההחלטה בדבר הכרזת מלחמה על פיליפוס, ותוך ימים ספורים מתקבלת ההחלטה בסנאט.

ומאפיין שלישי הוא, שהסנאט פעל מתוך קור רוח ובהגיון ולא בפזיזות. הוא קיבל ידיעה ממקור זר. הוא הגיב לה בתקיפות אך באופן מוגבל. רק לאחר שקיבל אישור ממקור רומי לסכנה קיבל החלטה לפתוח במלחמה.

המרכיבים הללו מלמדים כי ההחלטה התקבלה לא כתוצאה מאינטרס של קבוצה מסוימת בתוך הסנאט, אלא שכל הסנאט חשש מפני סכנה ההולכת ונרקמת במזרח. וכאן מתעוררת שאלה כלפי ליויוס. אף שמסר שסכנה מהמזרח – קרי פיליפוס היא הגורם למלחמה, ואף שידע על הברית בין אנטיוכוס לבין פיליפוס,⁵⁸⁴ מדוע לא ציין כי הברית היא הסיבה לפרוץ המלחמה? על כך נוכל להשיב רק בדרך של השערה. אפשר שלא הכיר גירסה זאת. הנחה זו קשה, שהרי יוסטינוס, שידע עליה, היה בן-זמנו. אפשר שהכיר את הגירסה אך לא קיבלה. שהרי לדעתו המלחמה פרצה למעשה עשר שנים קודם לכן ונפסקה לשלוש שנים. ואפשר שלא היה לו נח להציגה משני טעמים. הטעם האחד הוא, רומא נלחמה נגד פיליפוס בלבד, לפיכך אין התאמה בין סיבת המלחמה

ממש בנידון, ושאין בהם כדי לבטל את קביעותיו של ליויוס כי היתה זו מדיניות של הסנאט כולו.

582 ליויוס XXXI, 3, 1.

583 שם, 6, 5.

584 ראה אזכור הברית ב-XXXI, 14, 5.

למהלכה. הטעם השני הוא שעל ידי הצגת הדברים כהווייתם, רומא עשויה להראות באור לא חיובי. שהרי אם היא פועלת נגד הברית כיצד קורה שאינה נלחמת נגד שני המלכים? שהרי בלחמה נגד האחד בלבד, היא מופיעה כמי שנוקטת בטכסיס שאינו יאה להגינות הרומית כביכול – הפרדת האוייב שמנגד. עד כאן האינפורמציה מליווס.

מפוליביוס ניתן ללמד על נידבך נוסף בחשיבתו המדינית של הסנאט, שכן הוא המקור העיקרי למהלכה הדיפלומאטיים של רומא ערב המלחמה. השלמות למהלכים הללו אנו שואבים מאפיאנוס ויוסטינוס. מהמגעיים הדיפלומאטיים בין רומא לבין פיליפוס ערב המלחמה מסתבר שהסנאט מתן בשלב מסוים את שאיפתו, לפתוח במלחמה. הוא חתר להשיג את יעדו האסטרטגי, דהיינו לפורר את הברית ולבלום את החלשתה של הממלכה התלמית על ידי מהלך דיפלומאטי, שרק אם יכשל לפתוח בה. כלומר, מדיניותו של הסנאט מתרככת ונעשית מורכבת ומתוחכמת יותר מכפי שהיא מוצגת על ידי ליווס.

אמנם, יש לקבל את עיקרי תאורו של ליווס, שמרקוס אורליוס ולאיונוס הזהירו את הסנאט מפני אפשרות פלישה של פיליפוס לאיטליה, שכל חברי הסנאט קבלו החלטה לפתוח מלחמה, שכולם דחקו בסולפיקיוס גלבה לחזור ולהציג בפניו אסיפת העם את ההצעה לפתוח במלחמה, וכי אמנם הוא נשא נאום שבמרכזו הצורך לפתוח במלחמת מנע. אך אפשר שליווס לא מסר את כל מה שנאמר באותו נאום, ובוודאי לא את טיבה של הצעת ההחלטה.

דומה, שבשלב זה של הגשת ההצעה בפעם השנייה לאסיפת העם, לקח הסנאט במערכת שיקוליו מספר נוסף של גורמים. את עייפותו של העם הרומי לאחר המלחמה הפונית השנייה, את התנגדותו למלחמה שבאה לידי ביטוי בדחיתו את ההצעה לפתוח בה, ואת מצבה הרעוע של כלכלת המדינה. אפשר שגם התבררה לו תמונת המצב לאשורה באגן המזרחי של הים-התיכון. דהיינו, שהצלותיו של פיליפוס מוגבלות, וביצועיו הצבאיים אינם מזהירים במיוחד, שהברית בין שני המלכים אינה הדוקה ולמעשה אין שיתוף פעולה ביניהם.

לפיכך, הפתרון לבלימת התפשטותו של פיליפוס, ומניעת ערעור מעמדה של מצרים באמצעות מלחמה, הוא לא רק לא רצוי מנקודת ראות של מדיניות פנים, הוא גם אינו הכרחי, ובוודאי שאינו אקוטי מנקודת ראות של האסטרטגיה הגלובלית של רומא בהתייחסותה לאגן

המזרחי של הים-התיכון. כיצד ניסה הסנאט לא להכביד על העם הרומי וכלכלת המדינה מחד, ובד בבד לשמור על הסטאטוס-קוו באגן המזרחי של הים התיכון, ואף יותר מכך, להופיע בו כמעצמת-על וכהגמון של האזור מאידך, זאת למדים מפוליביוס.

הוא מציג מכתב שנמסר באתונה לניקנור שר צבאו של פיליפוס, ואולטימטום שנמסר באבידוס לפיליפוס עצמו. מנקודת ראות של ההיבט האסטרטגי, שני הדוקומנטים דומים, אך הם שונים בסגנון ובפרטים.

במכתב שנמסר לניקנור על ידי משלחת דיפלומאטית רומית ששהתה באתונה, שעה שניקנור החריב את אדמתה, נדרש פיליפוס לא להלחם באף מדינה יוונית,⁵⁸⁵ ולפצות את פרגמון על סמך החלטת בורר הגון. אם יענה לבקשת הסנאט והעם הרומי הוא יהיה במצב של שלום עם רומא, אם לא, ההפך יקרה.⁵⁸⁶ המונח מלחמה לא הופיע במכתב שהיה בבחינת אזהרה חמורה, אך עדיין לא אולטימטום.

האולטימטום נמסר לפיליפוס כנראה מספר חודשים מאוחר יותר, על ידי אחד מחברי אותה משלחת דיפלומאטית, שעה שצר על העיר אבידוס שבאסיה הקטנה.

באולטימטום נדרש פיליפוס להפסיק להלחם ביוונים באשר הם, לא לכבוש נחלאות של תלמי,⁵⁸⁷ ולפצות על סמך החלטת בורר הגון את פרגמון ואת רודוס.⁵⁸⁸ אם יענה לדרישות יכון שלום, אם לאו, תפרוץ

585 E.J. Bickerman במאמרו C. Phil. 1945, pp. 141-2 סבור שהמונח יווני מתייחס רק ליוונים ביוון ולא בפזורה. אולם A.O. Larsen במאמרו C. Phil. 1937, pp. 29-30 מראה שהרומאים, בהשתמשם במונח זה, נטו לפחות לפרקים לתת לו משמעות יותר נרחבת. בדיאלוג שנערך בין פיליפוס לבין השליח הרומי אמיליוס באבידוס, כפי שהובא בפוליביוס XVI, 34. המונח כלל גם את כיוס ואבידוס. דהיינו לא רק את היוונים ביוון אלא גם את הללו שבאסיה. מנקודת ראות אסטרטגית ברור שהכוונה היא ליוונים באשר הם, גם באסיה הקטנה וגם בים-האגאי. שהרי הכוונה היתה לבלום את התפשטותו של פיליפוס לחלוטין על מנת למנוע את התעצמותו והפיכתו במשך הזמן לגורם מסוכן לרומא, ואת החלשתה של מצרים.

586 פוליביוס XVI, 27, 1-3.

587 הדרישה הזאת היא משמעותית מנקודת ראות של השגת היעד האסטרטגי של רומא. המכתב שנמסר לניקנור, שמצד אחד לא היה מחייב את רומא ומצד שני נועד גם כדי לקרב את היוונים אליה ולהרחיקם מפיליפוס, הסתפק בדרישה מפיליפוס להפסיק להלחם ביוונים אולם משהוגש למלך זה מסמך רשמי בעל תוקף מחייב, שקבלתו מחייבת את רומא לשלום, נסתמה הפרצה שהיתה קיימת במכתב, שאפשרה לפיליפוס להמשיך ולהתפשט בים האגאי.

588 וולבאנק, שם, II, XVI, 34, 3-4, סבור, שעניין הפיצויים לרודוס הוכנס בלחץ אנשי רודוס על השליחים הרומיים ששהו באי. עניין זה הוא שולי וחסר משמעות אסטרטגית ממשית. מכל מקום זאת דעתו של וולבאנק אך אין לה סימוכין. ליוויס XXXI, 18, 1, אמנם אינו מוסר שהמפגש

מלחמה בין רומא לבינו.⁵⁸⁹ כאן הקביעה היא פסקנית. על כף המאזנים מוטלים השלום והמלחמה ועל פיליפוס להכריע.

לו פיליפוס היה מקבל את האולטימטום, רומא היתה משיגה את יעדיה האסטרטגיים העיקריים. היה נסתם הגולל על ברית שני המלכים. אמנם היא לא היתה אפקטיבית אולם פורמלית היתה קיימת, ולפיכך נשארה בבחינת איום פוטנציאלי. כמו כן התוקפנות מצדו של פיליפוס כלפי מצרים היתה באה אל קיצה, ושלימותה אמורה היתה להיות מובטחת על ידי מגע דיפלומטי עם אנטיוכוס. ומעבר ליעדים בסיסיים אלו, לא רק שפיליפוס עצמו היה מרוסן ונתון למרותה המדינית של רומא, אלא רומא היתה עולה ככח מרכזי באגן המזרחי של הים התיכון, שכן העמידה עצמה כאפוטרופוס של היוונים באשר הם ושל מצרים.

השאלה היא, האם המהלך הדיפלומטי כלפי פיליפוס היה מהלך סרק, כלומר הסנאט לא נתן כלל סיכוי שפיליפוס יקבל את האולטימטום, או שהסנאט שהציג בו תנאים כאלה, שהיה סבור שקיימת רמת סבירות גבוהה שפיליפוס יקבלו.

הולו סבר שהסנאט היה נחוש לפתוח במלחמה, לפיכך נקט בצעדים שאילצו את פיליפוס לפתוח בה,⁵⁹⁰ כלום צדק? כשקיבל פיליפוס את

באבידוס נעשה על פי הוראתו של הסנאט, אך דברים ברורים בנידון זה מסר פוליביוס XVI, 34, 2-3, דהיינו, שהשליחים פעלו על פי הוראת הסנאט ושהאולטימטום נוסח על ידי הסנאט.

589 פוליביוס XVI, 34, 3-4.

590 הולו, קמברגי, היסטוריה עתיקה VIII (הוצאה ישנה), עמ' 160. אמנם נוגע נכון בנקודות השפלה של פיליפוס באולטימטום, אבל הוא מרחיק לכת מאוד במשמעות הדרישה שלא ילחם ביוונים. לדעתו פרושה התפוררות סמכותו ביוון, ויתירה מזאת משמעותה, שכל המלחמות שלחמו הוא ואבותיו ביוונים היו בלתי צודקות. וכך נשלל התוקף מתוצאות נצחונותיהם. מה שהסנאט דרש, כך מסכם הולו, הוא למעשה הרס כל הישגי מוקדון ביוון מאז פיליפוס השני. אף שברור שמעמדו של פיליפוס יחלש אם יקבל את האולטימטום, רומא דרשה ממנו להפסיק להיות תוקפן אך לא דרשה ממנו מאומה ביחס לשטחים שבשליטתו. אין כלל אפשרות לדעת כיצד היתה נוהגת אם היה מדכא גם מרידה בתחומי שליטתו. מנקודת ראות של האסטרטגיה הרומית באותה העת, לא היתה למקרה כזה חשיבות. לפיכך דומה, שלא היתה נכנסת למלחמה איתו בשל כך. מכל מקום, בענין זה הולו הגזים מאוד, ועל רקע הנתונים הקיימים יש לדחותה.

האולטימטום הוא לא הופתע. המכתב שנמסר לניקנור כבר היה ידוע לו.⁵⁹¹ היתה לו איפא שהות לשקול באופן רציונלי מה יהיה מעמדו אם יקבל את דרישותיה של רומא אם לאו. אם יקבלו, לא רק ששאיפות ההתפשטות שלו יבלמו, אלא שיעשה כפוף למרותה של רומא בבחינת מלך ממדרגה שניה.

ברור שמצב זה מהווה מכה קשה לגאותו, לפרסטיזה שלו ולמעמדו הבינלאומי באגן המזרחי של היס-התיכון שאת תוצאותיה קשה לצפות מראש. יחד עם זאת, הוא נשאר מלך המוקדונים ששלטונו פרוש על פני שטחים נרחבים שמעבר לגבולות מוקדון. שהרי רומא לא דרשה ממנו לסגת משום שטח שכבש.

מאידך, אם ידחה את האולטימטום הוא הסתכן באובדן הכל. הוא היה חייב לשקול מה סיכוייו להצליח היכן שחניבעל נכשל. בתשובתו לשליח הרומי שהאלים יהיו בעזרו אם רומא תפתח במלחמה, הוא לא לקח בחשבון שהאלים עוזרים לחזקים. ככל הנראה העלבון, היוהרה ולא שיקול הדעת הרציונלי הכריעו את הכף לרעתו, והכריחו את רומא לפתוח במלחמה. הדעת נותנת, כי כשניסחו מעצבי המדיניות הרומית את האולטימטום הם סברו על סמך יחסי הכוחות, שהאינטרס שלו מכתוב לו לקבלו, שהרי ברי היה לכל בר-דעת, שמול הצבא הרומי סיכוייו אפסיים.⁵⁹²

יתירה מזאת, לו הרומאים רצו לפתוח במלחמה בכל מחיר, הרי יכלו להתייחס אליו כאל מי שהפסיד מראש ולדרוש שייסוג לא רק מהאזורים שכבש, אלא גם מאילו שכבשו המלכים המוקדונים שמלכו לפניו. במקרה כזה, הסיכוי שיפתיע ויקבל את האולטימטום היה קלוש.

591 אפשר שהגיב למכתב במתן הוראה לבצע פלישה שניה לאתיקה שבפיקודו של פילוקלס ראה: ליוויס XXXI, 16, 2. אולם אין וודאות לכך.

592 שהרי הוא עצמו נמלט פעמיים, פעם בשנת 216 ופעם בשנת 214 מאיליריה משום הופעת שייטת רומית. הסנאט יכול היה לשקול התנהגותו זאת, כאינדיקטור לתגובתו לאולטימטום. יתירה מזאת, אותם חיילים מוקדונים שהשתתפו בקרב זמה (אמנם ככל הנראה לא נשלחו על ידי פיליפוס, למרות האשמות רומא) יכלו היו למסור את התרשמותם הבלתי אמצעית, על עוצמתו, יעילותו תחכמו ודורסנותו של הצבא הרומי, ועל גאוניותו כמצביא של סקיפיו אפריקנוס. ופיליפוס צריך היה לקחת בחשבון את האפשרות שאותו סקיפיו יפקד על הצבא הרומי שילחם בו, אף אם הדבר לא קרה בפועל.

יתירה מזאת, היוונים בכל אתר ואתר, בין אילו שהיו תחת שלטונו ובין אילו שהיו חופשיים היו נושאים את שמה של רומא כמושיעתם הגדולה, והשפעתה בעולם היווני היתה מרקיעה.

את התשובה האם פיליפוס היה חייב לקבל את האולטימטום נתן המלך המוקדוני בעצמו כעבור זמן.

בשנה השלישית למלחמה, לאחר שבשנתיים הראשונות רומא לא השיגה הישגים צבאיים של ממש, נשלח ליוון הקונסול טיטוס פלמנינוס. כארבעים יום לאחר בואו נפגש עם פיליפוס ליד הנהר אאוס. במשא ומתן לשלום שנפתח בין השניים, הסכים פיליפוס לסגת מערים שכבש אך לא מאלו שירש.⁵⁹³ משדרש פלמנינוס שיסוג מתסליה נטש פיליפוס בכעס את המפגש כשהוא מתריס כלפי פלמנינוס, אלו דרישות קשות יותר הייתה יכול להטיל על מובס?⁵⁹⁴

אך העובדה החשובה לעניינינו היא, שבשלב זה, פיליפוס היה מוכן לסגת למרות שלא הוכה בקרב. ומה היה מצבו? בשנתיים הראשונות למלחמה הרומאים לא השיגו שום הישג ממשי. פיליפוס בהחלט יכול היה לראות עצמו לא במצב של ערב תבוסה. בארבעים ימי שהותו של פלמנינוס ביוון עד למפגש, מאומה לא התרחש מבחינה צבאית. יתירה מזאת, במשך כל שנת 198 פלמנינוס לא ניסה להכנס לקרב מכריע עם פיליפוס. לדעת ט. פרנק פלמנינוס נכנס להידברות עם פיליפוס משום שהגיע למסקנה כי אינו מסוגל לחדור לתוך מוקדון.⁵⁹⁵ ככל הנראה מצבו של פלמנינוס באותה עת, עקב תמיכה מקומית מוגבלת, לא היה איתן. ואמנם, עיקר פעילותו באותה שנה ביוון היתה דיפלומאטית, כשגולת הכותרת שלה היתה השגת תמיכתה של הליגה האכאית.

יש מקום להניח, שפיליפוס יכול היה להעריך, שלפלמנינוס לא היה יתרון צבאי על פניו שעה שנדברו ליד הנהר אאוס.

ובכל זאת היה מוכן לסגת. כנראה הבין כי בטווח הארוך תהיה ידה של רומא על העליונה. הערכה כזאת היה יכול והיה צריך לעשות עוד באבידוס ולקבל את האולטימטום שהשאיר את כל כיבושיו בידי. מהדרישות שהציגה רומא לפיליפוס באולטימטום ברור איפא למעלה מכל ספק, כי פניה לא היו למלחמה בכל מחיר. השאלה היא איפא, האם

593 ליוויס XXXII, 10, 4.

594 שם, 10, 7.

595 Roman Imperialism, New-York, 1914, p. 152

בשל כך מופרך קו תיאורו של ליוויס המציג את הסנאט כחדור תחושת כורח לפתוח במלחמה, או שמא ניתן לישב את גירסתו של ליוויס עם המשתמע מהמידע שמוסר פוליביוס?

במחקר המודרני הגיעו למסקנה כי ההחלטה על הכרזת המלחמה נגד פיליפוס, היתה על התנאי. דהיינו, אסיפת-העם קבלה החלטה להכריז מלחמה אם פיליפוס ידחה את הדרישות הרומיות.⁵⁹⁶

ואמנם קיימת עדות ברורה להכרזת מלחמה מסוג זה לגבי פרוץ המלחמה המוקדונית השלישית. ליוויס מוסר, כי הסנאט הורה שהקונסול שבחלקו תיפול מוקדון יתקוף את פרסאוס ומצדדיו, אם לא יענו לדרישותיו של העם הרומי.⁵⁹⁷

הכרזת המלחמה שפתחה את המלחמה הפונית השנייה נעשתה על ידי שליחים רומיים בפני המועצה הקרתגית, מיד לאחר שדחתה את דרישותיה האולטימטיביות של רומא.⁵⁹⁸

לפי שקיימת עדות ברורה ל"הכרזת מלחמה על תנאי" לגבי המלחמה המוקדונית השלישית, וקרוב לוודאי שכך גם לגבי המלחמה הפונית השנייה, סביר שהאולטימטום שהוגש לפיליפוס באבידוס משקף הכרזת מלחמה על תנאי שהתקבלה באסיפת העם הרומי.

כיצד ניתן איפא לשבץ את הכרזת המלחמה על תנאי, על פי תנאי האולטימטום המובא אצל פוליביוס, לתוך תאורו של ליוויס. באופן לוגי ניתן להעלות את הפתרונות הבאים, בדיונים שנערכו בסנאט היתה אמנם הסכמה כללית נחרצת בדבר הצורך לבלום את ברית שני המלכים נגד מצרים, אך נלקחו בחשבון גם גורמים אחרים, והועלו רעיונות שגובשו בסופו של דבר להכרזת "המלחמה על תנאי" כפי שאפשר להבינה מפוליביוס, ולשיגורה של משלחת דיפלומטית אל אנטיוכוס בדרישה שיפסיק את תוקפנותו כלפי מצרים.⁵⁹⁹ חולשתה של אפשרות זאת היא, שהיא מרככת מאד את תאורו של ליוויס ולכך אין עדות. יחד עם זאת, ברור שליוויס התעלם לחלוטין מהאספקט המדיני-אסטרטגי של

596 ראה מאמרים של McDonald ושל Walbank – The Origins of the Second Macedonian War, J.R.S. 27 (1937), pp. 194-5 – כמו כן – Walbank, J.R.S. 1941, 31, pp. 87-88

597 XLII, 31, 1.

598 מקדונלד וולבאנק, שם, עמ' 194.

599 אפיאנוס, מקדוניקה, 4.

החלטות הסנאט שעמד מאחורי שיגור המשלחת הדיפלומאטית. אפשרות שניה משאירה את תאורו של ליוויס כמות שהוא. דהיינו, הוא שיקף נאמנה את רוח הדיונים בסנאט שהיה אפוף בתחושת סכנה, וקולות המלחמה בו היו תוקפניים ביותר. אולם משדחתה אסיפת העם את הכרזת המלחמה, ריכך הסנאט את החלטתו, והציג בפניה אפשרות שלא תפרוץ מלחמה.

ברי שהחלטה מעין זו ניתן להעביר בה ביתר קלות והסנאט בכל מקרה משיג את מטרותיו המדיניות, דהיינו, בלימת התפשטותו והתחזקותו של פיליפוס מחד, ומניעת התפוררותה של הממלכה התלמאית מאידך.

יתירה מזאת, אפשר שבמרוצת הזמן שעבר מאז שקיבל את החלטתו להכריז מלחמה, ועד לקבלת ההחלטה באסיפת-העם, התברר לסנאט כי ברית שני המלכים היא הרבה פחות אפקטיבית מכפי שהוצגה על ידי המשלחות הזרות השונות. לפיכך, יכול היה להירגע ולשלב בצורה יותר מאוזנת את האינטרסים של המדינה הרומית עם אלו של העם הרומי, ולנסות בראש וראשונה למנוע באמצעים דיפלומאטיים את ההפרה המסתמנת של האיזון האסטרטגי באגן המזרחי של היס התיכון. ואמנם מאפיאנוס מסתבר, כי מטרת המשלחת הדיפלומאטית הרומית היתה לבלום את התוקפנות של שני המלכים – הסורי והמוקדני, לדרוש מאנטיוכוס שלא יפלוש למצרים,⁶⁰⁰ ומפיליפוס שלא יפגע ברודוס, אתונה, פרגמון או בכל ידיד אחר של העם הרומי.⁶⁰¹ גם יוסטינוס, שמתייחס אף הוא לאותה משלחת עומד על תפקידה הדיפלומאטי העיקרי והוא להזהיר את אנטיוכוס ואת פיליפוס מלפגוע במצרים.⁶⁰² אף ששני המקורות אפיאנוס ויוסטינוס לא גורסים את איום המלחמה שנמסר לפיליפוס, הם עמדו ככל הנראה יפה על מהות תפקידה של המשלחת לבלום באמצעים דיפלומאטיים את תוקפנותו.

כללית, המהלך הדיפלומאטי הרומי נכשל רק חלקית. אמנם פיליפוס דחה את האולטימטום ורומא פתחה במלחמה נגדו. אולם המגעים עם אנטיוכוס נשאו ככל הנראה פרי. לא זו בלבד שלא הצטרף

600 אפיאנוס, מקדוניקה, 4.

601 גירסה זו אמנם לא זהה לגירסת האולטימטום של פוליביוס אך עולה בקנה-אחד איתה.

602 יוסטינוס XXX, 3; XXXI, 1, 2.

אל פיליפוס במלחמתו ברומאים, אלא סביר שהמשלחת הדיפלומאטית הצליחה לבלום במידת מה את תוקפנותו כלפי מצרים.⁶⁰³ אף שאנטיוכוס כבש בשנת 198 את ארץ-ישראל, אפשר שלקח בחשבון את המסר הדיפלומאטי-הרומי שרומא פורשת את חסותה על מצרים. הוא לא רק נמנע לפלוש למצרים, אלא אף חתר לכונן יחסים ידידותיים עם תלמי הינוקא.

דומה איפא, כי בדיקה מדוקדקת של המקורות מראה, כי התמונה הסבירה ביותר היא, שהמלחמה המוקדונית השנייה פרצה כדי למנוע התהוותה של סכנה עתידית לרומא, שהלכה והתוותה באגן המזרחי של הים-התיכון. השתלשלות הרקע לפרוץ המלחמה היתה כדלהלן, משמסרו משלחות רודוס ואלכסנדריה לסנאט על קיומה של הברית הסודית בין פיליפוס לבין אנטיוכוס אחזו במועצה זו חששות כבדים שהלכו וגברו עם קבלת מכתביהם של לאונוס ומרקוס אורליוס. מכתבים אלו הוסיפו נדבך נוסף לחששו של הסנאט. הם העמידוהו על התעצמותו הגדולה של פיליפוס. התעצמות זאת התבררה כמרשימה בתחום הימי. המלך המוקדוני שאך שלוש עשרה שנים קודם היה בעל צי של סירות – Lemboi בלבד, העמיד כעת צי מלחמה של ממש, מול ציים של רודוס ופרגמון.

הסנאט קיבל איפא החלטה להכריז מלחמה על פיליפוס אך נתקל בהתנגדות אסיפת העם שדחתה אם הצעתו. באותה עת על רקע התנגדות ההמון החלו להשמע גם בתוך הסנאט קולות נגד המלחמה,⁶⁰⁴ וככל הנראה, החלה להתברר תמונת מערכת היחסים בין שני המלכים. לפי ששיתוף פעולה ביניהם לא היה קיים למעשה, החל הסנאט בשלב זה לנתב את מדיניותו לכיוון הדיפלומאטי, כשהוא מקווה לנטרל את סכנת התעצמות הכוחות באגן המזרחי של הים התיכון על חשבונה של מצרים באמצעים דיפלומאטיים. לפיכך, התגבשה ההצעה להגיש אולטימטום לפיליפוס שמשמעותו בלימת התפשטותו אך לא פגיעה בשטחי שלטונו.

603 פוליביוס XVI, 27, 5. מתייחס לאספקט זה של המשלחת הדיפלומאטית. היא נשלחה כדי לפייס את שני המלכים את אנטיוכוס ואת תלמי.

604 ליוויס XXXI, 6, 4, מוסר על התקפתו של הטריבון קוינטוס באיביוס את הסנאט כמחרחר מלחמה.

קבלת האולטימטום, שהסבירות לכך, לאור יחסי הכוחות בין רומא לבין מוקדון לא היתה קטנה, היתה מונעת מלחמה, אך משנדחה פרצה המלחמה המוקדונית השנייה.

הסדר הכניעה שכפתה רומא על מוקדון לאחר ניצחונה המוחלט בשדה הקרב (קרב קינוסקפאלאי שנערך בשנת 197) מלמד בברור, כי לא חל שינוי במטרותיה האסטרטגיות. רומא יצאה למלחמה כדי למנוע שינויים מרחיקי לכת באגן המזרחי של הים התיכון וכדי לפרק סכנות עתידיות, ואמנם הסדר השלום מלמד כי מטרתה היתה להבטיח את המשך קיומו של הסטאטוס-קוו עד כמה שהדבר ניתן בתנאים שהיו קיימים דאז. ביסודו של דבר, המפה המדינית באגן המזרחי של הים התיכון שונתה אך בשוליים, ובאמצעות ההסדר, רומא שאפה ליציבות, למנוע זעזועים.

לאחר הניצחון רומא בנתה מערכת מדינית שכללה את אותם גורמים שהשתתפו באופן ישיר או עקיף במלחמה. המערכת הזאת כללה את מוקדון, יוון, אותם גורמים מדיניים בים האגאי ולאורך החוף המערבי של אסיה הקטנה שנפגעו מתוקפנותו של פיליפוס החמישי. המערכת שנבנתה היתה אמורה כתוצאה מהדינמיקה הפנימית שבתוכה, לנטרל סכנות לאיטליה ולרומא שעלולות לנבוע בחלק ממנה (בכך הצלחתה היתה חלקית – נכשלה ביחס לליגה האטולית).

ברור שהסכנה הפוטנציאלית העיקרית יכולה היתה לנבוע ממוקדון, וכדי לנטרלה רומא החלישה אותה בכמה מישורים ואף דאגה ליצירת מערכת מפקחת מעבריה. על פי הסדר השלום היא החלישה אותה גאוגרפית, צבאית ומדינית, וניסתה ככל הנראה גם להחלישה כלכלית (על החלשת מוקדון וההסדר בכללותו בחלק ראשון – אסטרטגית השליטה הרומית, אסטרטגית השליטה כלפיה מוקדון).

מילים אחרות, מוקדון חלשה וכפופה לרומא ואף מפוקחת על ידי-גורמים עוינים לה כמו פרגמון במזרחה, מדינות צפון יוון מדרום-מערב ועממים שונים ממערבה, סכנתה אינה מרובה. יתירה מזאת, רומא הועידה למוקדון תפקיד ביצוב המערכת שבנתה. היא אמורה להוות בלם מפני פשיטות של שבטים שמצפון לה אל תוך המערכת, ולמנוע התחזקות יתירה של מי מהגורמים האחרים שבתוך המערכת, בראש ובראשונה הליגה האטולית. לליגה זו היו יומרות ושאיופות שלא באו על סיפוקם. היא לא קיבלה את כל ליטרת השטח שבה חפצה, ודרישתה לחיסולה של מוקדון נדחתה על ידי פלמנינוס.

בנוסף, רומא ציפתה כי למוקדון יהיה תפקיד מיצב גם מול הגורם המרכזי שמחוץ למערכת שעלול לגרום לזעזועים, הכוונה כמובן לאנטיוכוס השלישי, שהחשש מהופעתו באופק היתה גורם מאיץ בעשיית הסכם השלום. לפי שרומא לא סיפחה לעצמה שום שעל-אדמה, ולפי שלא הטילה שום מס, להוציא את קנס המלחמה שבא לפצותה על הוצאות המלחמה, ולפי שבסיומו של התהליך כלו הסיגה את אחרון חייליה לאיטליה, ניתן לקבוע בוודאות, שמטרת המלחמה העיקרית היתה לחסל סכנה עתידית לרומא מצידה של מוקדון. הגורם המסוכן שהיה מחוץ למערכת דהיינו אנטיוכוס השלישי, שאותו רומא ניטרלה בשלב של המלחמה המוקדונית השניה באמצעים דיפלומטיים, ינוטרל צבאית בשלב הבא.

מטרת המלחמה של הרומאים נגד אנטיוכוס הגדול

מאפיאנוס⁶⁰⁵ למדים כי הרומאים ואנטיוכוס חשדו זה בזה עוד טרם חדר המלך לאירופה. הרומאים לדבריו של אפיאנוס הניחו, כי בגין שטחה העצום של ממלכתו, מזלו הרב, וגאוותו לא ישקוט על שמריו. ניתן לשער כי כיבושה של ארץ-ישראל בשנת 198 יכול היה להתפרש ברומא כצעד מקדים להתקפה על מצרים עצמה. הסנאט בוודאי שלא יכול היה להשאר אדיש לאפשרות של התקפה על מדינה ידידותית, ולשינוי אסטרטגי באגן המזרחי של הים-התיכון.

מכל מקום אפיאנוס מדווח,⁶⁰⁶ כי המתרחש בין רומא לבין אנטיוכוס החלה עם בא שליחים מתלמי פילופטור לרומא שהתלוננו על אנטיוכוס שכבש את סוריה (הכוונה לארץ ישראל) ואת קיליקיה. ואמנם גם פוליביוס וגם ליויוס מוסרים כי הגורם העיקרי שדחף את פלמנינוס לעשות שלום עם פילפוס היו הידיעות שאנטיוכוס מתכוון לפלוש לאירופה.

פוליביוס מוסר,⁶⁰⁷ שהידיעות אודות הפלגתו של אנטיוכוס מסוריה לאירופה בראש צבא הדאיגה את פלמנינוס. הוא חשש שמא משום

605 אפיאנוס, סיריקה, 2.

606 שם, שם.

607 XVIII, 39, 3. על מסעותיו של אנטיוכוס והתקדמותו באסיה הקטנה,

ראה: וולבאנק, שם, II, עמ' 602.

התקווה לסיוע מהמלך יסתגר פיליפוס בעריו, ימשיך במלחמה, ותהילת הישגיו תרשם לזכות הקונסול שיבוא אחריו.

ליוויס מוסר,⁶⁰⁸ כי הידיעה שאנטיוכוס מתכוון למלחמה ולפלישה לאירופה היתה הסיבה העיקרית לשלום המהיר שעשה פלמנינוס עם פיליפוס. יתירה מזאת, שני המקורות אף מוסרים שפלמנינוס נענה לבקשת הבויאוטים, לדאוג לשלום אנשיהם שלחמו לצד פיליפוס, משום רצונו להשיג את אהדת הבויאוטים וערי יוון. זאת, בשל חשדותיו באנטיוכוס, ובצפתו מראש את הופעתו.⁶⁰⁹ אולם גרואן מעלה את הטעון שבזמן קרב קינוסקפאלאי, אנטיוכוס היה בחוף קיליקיה, כשמטרתו, ערי תלמי שלאורך החוף הדרומי של אסיה הקטנה. לפיכך, תנועת כוחותיו לא יכולה היתה להתפרש כמסע לכיוון אירופה, וכסיבה להאצת השלום עם פיליפוס. מתודולוגית, ובכך גרואן פוסל את מכלול האינפורמציה שהובאה לעיל, כשאין הוא יכול להתבסס על שום טקסט שמפריך אותו. כמו כן, הוא מתעלם מאחד ממאפייני המדיניות הרומית, לקחת בחשבון אפשרויות היכולות להתהוות בטווח זמן רחוק.

יתירה מזאת, גרואן עצמו מוסר שכיוון התקדמותו של אנטיוכוס היה מערבה לאורך החוף הדרומי של אסיה הקטנה. ואפילו אם האפשרות של פלישה לאירופה היתה עדיין ענין רחוק, כלום אדם אמביציוזי כמו פלמנינוס לא יכול היה לדאוג לתהילתו, ולפיכך למהר ולעשות שלום שמא הופעתו של אנטיוכוס תקלקל את הישגיו? יתירה מזאת, כלום לא יתכן שפרגמון ורודוס, שבוודאי חששו מפני התקדמותו המאיימת של אנטיוכוס העמידו כבר בשלב זה את פלמנינוס על הסכנה הנשקפת מאנטיוכוס, כפי שהדברים מופיעים במקורות? ובנוסף, קשה להבין מדוע יומצא טעון שפלמנינוס הושפע מאפשרות הופעת אנטיוכוס באירופה. לפיכך, טענתו של גרואן שפוליביוס הקדים את המאוחר והמציא סיבה, היא שרירותית וחסרת בסיס.⁶¹⁰ יתירה מזאת, היא בלתי לוגית, שכן קשה להקדים את המאוחר לכך שפלמנינוס ממהר לעשות שלום בגלל החשש מאנטיוכוס.

בשנת 196 הופיעו שליחים של אנטיוכוס בקורינתוס ונועדו עם עשרת השליחים הרומיים. הם התבקשו להעביר את הדרישה למלך

608 XXXIII, 13, 15.

609 פוליביוס XVIII, 43, 2; ליוויס XXXIII, 27, 4.

610 גרואן, שם, II, עמ' 620.

לפנות את הערים שכבש שהיו שייכות לתלמי ופיליפוס. אך יותר מכל הוא הוזהר – Ante Omnia denuntiaturum – שלא לפלוש לאירופה.⁶¹¹ כלומר, מהנוסח בליווס עולה שעיקר דאגתם של השליחים הרומיים היתה פלישתו של אנטיוכוס לאירופה, והם פרטו את התנגדותם שלא יגיע בגופו לאירופה ושלא ישלח צבא לאירופה – ne in Europam aut ipse transiret aut copias traiceret.

ובכן, רומא לא רצתה לראות את אנטיוכוס באירופה, לא אותו עצמו ולא את צבאו. הדרישה היתה חד-משמעית ותקיפה מאוד. הגבול הסופי לשלטונו הם המיצרים, וגם לגבי אסיה הקטנה העלו הרומאים דרישות. באותה שנה שנת 196 נערך מפגש נוסף בין שליחים רומיים לבין אנטיוכוס. המפגש הפעם היה בליסימכיה שבתראקיה דהיינו באירופה. בראש המשלחת הרומית עמד לוקיוס קורנליוס והיא כללה עוד שלושה חברים מבין עשרת השליחים שהסדירו את ענייני יוון. הרומאים, על פי גרסת ליוויס,⁶¹² לא הסתירו מהמלך שמאז הפליג מסוריה, כל פעולותיו היו למורת רוחו של הסנאט. קורנליוס העלה דרישות דומות לאלו שהועלו בפני שליחיו של המלך בקורינתוס, ועל פי כל המקורות שסוקרים פגישה זאת, דהיינו פוליביוס, ליוויס, אפיאנוס ודיודורוס, הוצגה בפני המלך העמדה הרומאית שפלישתו לאירופה מהווה תוקפנות נגד רומא וצעד המקדים מלחמה בה. על פי גרסת ליוויס,⁶¹³ קורנליוס קבע בצורה של הצגת שאלה שאין הבדל ממשי בין פלישה זאת לבין הכרזת מלחמה.

Quod iam etiam in Europeam omnibus navalibus terrestibusque copiis transierit, quantum a bello aperte Romanis indicto abesse? ובהמשך המשפט הוא מעמיד את עיקר חששה של רומא – פלישה לאיטליה עצמה, וקובע שרומא לא תמתין עד שיהיה לו כח לפלוש לאיטליה.

אפיאנוס מרחיב סביב הקביעה שפניו של אנטיוכוס למלחמה, ומוסר ציטטה מדברי ראש המשלחת המכונה אצלו בטעות גנאיוס,

611 ליוויס XXXIII, 34, 2-4; פוליביוס XVIII, 47, 1-3, הוא ככל הנראה כבר פלש לאירופה.

612 ליוויס XXXIII, 39, 4 – omnia acta eius.

613 שם, 39, 7.

כשהכוונה היא ללוקיוס קורנליוס. כלומר, אפיאנוס לגרסתו מוסר את דבריו כלשונם. וכך נאמר בציטוט: ⁶¹⁴ "אנו שואפים לדעת, מדוע אנטיוכוס בא ממדי, מהארץ העליונה, ובהביאו צי כל כך גדול וצבא לחוף האסייתי, פלש לאירופה, בנה בה ערים והכניע את תראקיה, אם אין כל אלו הכנות למלחמה אחרת?".

ודידורוס מוסר ⁶¹⁵ כי השליחים הרומיים הפגינו בפני אנטיוכוס את תמיהתם, לשם מה כינס צבא וכוח ימי, ובאלו כוונות חצה את המיצרים לאירופה אם לא כדי לנהל מלחמה ברומאים? פוליביוס מוסר גירסה ⁶¹⁶ שבה המילה מלחמה אמנם לא מופיעה, אך משמעותה דומה לזו המובאת במקורות שהוזכרו. על פי גרסתו הביע לוקיוס קורנליוס את תהייתו, באיזו אמתלה המלך חצה את אירופה עם צבא כל-כך גדול וכח-ימי. שכן כל מי שישפוט נכונה יגיע למסקנה שהמלך מנסה להתיצב בדרכם של הרומאים.

כללו של דבר, המשלחת הרומית בראשותו של קורנליוס הבהירה היטב לאנטיוכוס כי היא רואה בחציתו לאירופה צעד במסגרת של הכנות למלחמה בה, ועל פי גרסתו של ליויוס אף לפלישה לאיטליה.

אך גרואן קובע כי המשלחת לא ראתה באנטיוכוס איום לאינטרסים שלה, ובוודאי שלא חשבה שהוא שואף לחרחר מלחמה. ⁶¹⁷ לטענתו, הכתוב אצל פוליביוס אפילו אם הוא מדויק (וכך אני מבין צריך להבין גם את שאר המקורות) אינו אלא דברי רטוריקה של קורנליוס, ⁶¹⁸ דהיינו, הם אינם מביעים עמדה אמיתית. גרואן אינו טורח לנמק את קביעתו, וזורק אותה באופן סתמי לחלוטין. פרט לדאגתם לתלמי וליחסי הציבור שלהם ביוון, אין להם לרומאים ובכך שום דאגות אחרות. דברים אילו אינם ראויים להתייחסות רצינית.

ונשאלת השאלה, אם פני הדברים היו כפי שאני מציגם בהתאם למקורות, דהיינו שרומא ראתה בחציתו של אנטיוכוס לאירופה סכון בטחוני, מדוע לא הציגה גם לו אולטימטום כפי שהציגה לפיליפוס?

614 אפיאנוס, סיריקה, 3.

615 XXVIII, 12.

616 XVIII, 50, 8.

617 שם, II, עמ' 622.

618 שם, II, עמ' 622, הערה 48.

ובכן מנקודת ראותה של רומא, היו הבדלים בין שני המלכים. פיליפוס תקע סכין בגבה של רומא כשנלחמה בחניבעל. אנטיוכוס לעומת זאת נמנע להצטרף לצדו של פיליפוס. יתירה מזאת, כתוצאה מפגישת השליחים הרומיים עמו לפני פרוץ המלחמה המוקדונית השניה הוא נעשה ידיד העם הרומי. כלומר, נקודת מוצא של מערכת היחסים של רומא עם אנטיוכוס ועם פיליפוס היתה שונה. כלפי פיליפוס היתה שנאה חבויה, כלפי אנטיוכוס ידידות. הבדל שני משמעותי ביותר היה, התייחסות שונה של רומא כלפי כוחו של אנטיוכוס.

על סמך ניסיונה הצבאי במלחמה המוקדונית הראשונה, רומא יכלה בנקל לאמוד את כוחו של פיליפוס ולהעריך שתוכל למגררו בקלות יחסית. לעומת זאת, כוחו הצבאי של אנטיוכוס היה בגדר נעלם. שמו, שיצא לפניו כמלך רב נצחונות והישגים, שבידיו עוצמה צבאית אדירה ביס וביבשה, בוודאי היווה גורם מרתיע. כיבושיו במסופוטמיה, אירן ואף מזרחה לה דיברו בעד עצמם. רומא לא יכלה איפא להעריך מה עלול להיות המאמץ הצבאי שתידרש לו. לפיכך ככל הנראה, העדיפה לברר את כוונותיו ועוצמתו הממשית, ולא להציג עמדה תקיפה, חד-משמעית ובלתי מתפשרת. ושלישית, רומא יכלה לקוות שפיליפוס יקבל את האולטימטום, שכן, לא דרשה ממנו לסגת. אך מאנטיוכוס דרשה עוד טרם שפלוש לאירופה לא להציג את כף רגלו בה, ומשפלוש דרשה שישוג ואף שישתלק מערים שכבש באסיה הקטנה.

לפיכך, משום שהדרישות מהכח הצבאי החזק יותר היו גדולות יותר, רומא שאפה להגיע איתו להסדר תוך משא ומתן ולא באמצעות תכתיב, מה עוד שהיה סיכוי רב שידחה על הסף. אם כך היתה נהגת, במו ידיה היתה מכניסה עצמה למלחמה שבשלב זה לא היתה בטוחה שהיא הכרחית. הסנאט לא הצליח בשלב זה לפענח את מטרותיו של אנטיוכוס. הוא לא השיג הוכחה חותכת שהוא חותר למלחמה נגד רומא ושואף לפלוש לאיטליה גופה. לפיכך, כל זמן שלא היה בטוחן בכוונותיו, הסנאט נמנע להגיע למצב בלתי הפיך הגורר מלחמה.

העובדה הבסיסית היא, שרומא הכריזה מלחמה על אנטיוכוס אך ורק לאחר שפלוש ליוון. יתירה מזאת, עד למרוצת שנת 192 לא נקט הסנאט בשום צעד ממשי המראה שהגיע למסקנה שמלחמה עם אנטיוכוס עומדת לפרוץ. בשנת 194 פינה את כל הצבא הרומי מיוון למרות אזהרתו של סקיפיו אפריקאנוס, ורק בסוף שנת 192 החליט

הסנאט כי הפרובינציות של הקונסולים של שנת 191 יהיו איטליה, ופרובינציה אחרת שעליה יחליט.⁶¹⁹

ליוויס שמוסר אינפורמציה זו מוסיף, שהכל ידעו שהפרובינציה הזאת תהיה המלחמה נגד אנטיוכוס.⁶²⁰ כלומר בשלב מאוחר זה, הסנאט שהועיד את אחד הקונסולים לעמוד בראש הצבא הרומי שילחם באנטיוכוס, נזהר מלקבוע זאת במפורש. מלים אחרות, הוא עדיין סבר שאולי קיימת אפשרות קלושה שמלחמה בכל זאת לא תפרוץ. אמנם בשנת 193 איים פלמנינוס על שליחיו של אנטיוכוס, שרומא תתערב בנעשה באסיה אם לא יתפנה מאירופה. ובנוכחות משלחות יווניות, הפעיל עליהם לחץ פסיכולוגי כבד כשהצהיר, שהערים באסיה ישוחררו אם אנטיוכוס לא יסוג מאירופה,⁶²¹ אך למעשה היה זה איום סרק שכן היה ללא גיבוי ממשי של הסנאט. והשאלה המתבקשת היא, מדוע חכה הסנאט עד לפלישה ליוון. מדוע לא הכריז מלחמה על אנטיוכוס עוד כשהיה בתראקיה והתבסס בה? התשובה פשוטה, אף שחשד בכוונותיו של אנטיוכוס והגיעו אליו שמועות משמועות שונות בדבר כוונותיו, ובמידה מסוימת אף היה מודאג, הוא לא הגיע למסקנה למעלה מכל ספק שמדיניותו של אנטיוכוס היא לפתוח במלחמה ואף לפלוש לאיטליה. הסנאט דרש חזר ודרש מאנטיוכוס לסגת מאירופה, זאת כדי להיות בטוח למעלה מכל ספק שאין לו כוונות תוקפניות. משלא השיג את מבוקשו נשאר בדילמה, וככל הנראה פסח על שני הסעיפים. הסיבה לכך היתה, שאנטיוכוס בדיבור ובמעשה עד לפלישתו ליוון, לא נתן לסנאט סיבה להגיע למסקנה שכוונותיו תוקפניות. הוא התגלה כדיפלומאט בעל שיעור קומה שידע לתת מענה הולם לטענותיה ולחשדותיה של רומא, ועד לפלישתו ליוון לא עשה מעשה שיכול היה להתפרש באופן שאינו משתמע לשתי פנים, שהוא מתכוון למלחמה בה. כוחו הדיפלומאטי של אנטיוכוס מתגלה במפגש בליסימכיה.⁶²² המלך הסלווקי ידע להבחין בין האינטרסים המרכזיים של רומא לבין

619 ליוויס XXXV, 41, 3.

620 שם, שם.

621 שם, XXXIV, 59, 5. דיודורוס XXVIII, 15, 4. לפי שגירסתו ישוחררו היוונים באסיה.

622 פוליביוס XVIII, 51, 1-10; ליוויס XXXIII, 40, 1-6; אפיאנוס, סיריקה, 3; דיודורוס, 28, 12.

המשניים, זאת למרות הטון התקיף של הנציגים הרומיים, כל העת. בהתייחסו לאינטרסים המשניים שלה ענה בתקיפות רבה ותוך התנשאות, אך ביחס לאינטרסים המרכזיים הגיב במתינות, האריך בהסברים מתוך רוח של פיוס וריצוי. הוא הבין כי עיקר בעייתה של רומא נגע בשאלות מצרים ואירופה, ולא בשאלת ערי אסיה הקטנה. לפיכך השיב כי זכותה של רומא להתערב בענייני אסיה הקטנה היא כזכותו להתערב בענייני איטליה אך הודיע כי ישחרר את הערים האוטונומיות שבה. ואשר לפלישתו לכרסונסוס ולתראקיה, הסביר באריכות כי הוא חוזר בזכות מלאה לשטח שהיה שייך בזכות הכיבוש לאבי שושלתו סלווקוס, ונגזל מידי אבותיו.

הוא הדגיש שחזר לאירופה לא כדי לפגוע ברומאים – ne...

adversus Romanos in Europam traiecisse

ואשר ליחסיו עם תלמי, הרי שהחליט לא רק לכוון עמו ידידות, אלא לקשור את שני בתי המלוכה בקשר של נישואין. אמנם השליחים לא השתכנעו מטעונו. עשרת השליחים שחזרו מיוון הזהירו מפני מלחמה העומדת לפרוץ ביוזמת אנטיוכוס.⁶²³ גם אאומנס מלך פרגמון שאף לו הציע אנטיוכוס את אחת מבנותיו לאשה וסרב לה, ראה בהצעה צעד במסגרת הכנותיו של אנטיוכוס למלחמה ברומא,⁶²⁴ וסביר שהגביר את חשדם של הרומאים.

גם מקרתגו הגיעו מכתבים לסנאט שחניבעל בקשרים עם אנטיוכוס.⁶²⁵ באוויר רחפה איפא אפשרות למלחמה.

מאידך, פתח אנטיוכוס במתקפת פיוס. הוא שלח בשנת 195 שליחים לפלמנינוס לדון בברית בינו לבין רומא.⁶²⁶ הם הופנו על ידו לסנאט, ואין לדעת אם כלל הגיעו אליו. מכל מקום הסנאט, ששאלת היחסים עם אנטיוכוס עמדה לעלות בפניו לדיון, לא ראה צורך לדון בה כלל.

623 ליוויס XXXIII, 44, 5-7.

624 אפיאנוס, סיריקה, 5.

625 ליוויס XXXIII, 45, 5-6.

626 שם, 25, 2.

ההסבר, המלך חזר לסוריה.⁶²⁷ מלים אחרות, למרות הדיווחים וההזדהות, לא היו בידי הסנאט ראיות מוצקות שפניו של המלך למלחמה, ולכן לא ראה ענין לדון בשאלתו.

גם בשנת 194 הסנאט לא ראה באופק מלחמה עם אנטיוכוס. סקיפיו אפריקאנוס, הקונסול של אותה שנה נשא נאום מנומק היטב שבו קבע, שמשום שאנטיוכוס עומד לפתוח במלחמה, מוקדון צריכה להיות פרובינציה של אחד הקונסולים. דעתו נדחתה. הסנאט קבע שאיטליה תהיה הפרובינציה של שני הקונסולים.⁶²⁸ יתירה מזאת, הוחלט להחזיר את הצבא הרומי מיוון ולפזרו.⁶²⁹

בשנת 193 מחדש אנטיוכוס את מתקפת הפיוס שלו במטרה לשפר את האווירה ולהגדיר את מערכת היחסים בינו לבין רומא.⁶³⁰ הוא שלח שליחים לסנאט בבקשה לכוון ידידות וברית *ad amicitiam petendam iungendamque societatem venissent*.

אולם הוא נתקל בעמדה תקיפה ביותר שיוצגה על ידי פלמנינוס, המעמידה פעם נוספת על לב לבה של המדיניות הרומית באגן המזרחי של הים התיכון. אנטיוכוס נדרש לפנות את אירופה. הוצעה לו עסקה – אי-מעורבות רומית בענייני ערי אסיה הקטנה תמורת פינוי אירופה. אם לאו איים פלמנינוס, רומא תגן על ידידותיה באסיה ותכונן ידידויות חדשות. כשנדחתה למעשה ההצעה, איים פלמנינוס שבדעת רומא לשחרר את הערים היווניות באסיה הקטנה מאנטיוכוס כפי ששחררה את ערי יוון מפיליפוס. למחרת כינס פלמנינוס בסנאט את כל השליחים שבאו ממקומות שונים באסיה-הקטנה וביוון, והכריז שרומא תפתח במלחמה באנטיוכוס ותשחרר את הערים היווניות באסיה, אם המלך לא יסוג מאירופה. שליחיו של אנטיוכוס, שפלמנינוס הפעיל עליהם לחץ כבד, חשו שהמצב על סף מלחמה.⁶³¹ הם ביקשו לפיכך מהרומאים לא לקבל החלטה פזיזה שתטיל את כל העולם למערבולת. הם הציעו פסק זמן לעכל את המצב, על מנת שגם אנטיוכוס וגם הרומאים יקבלו

627 ליוויס XXXIII, 45, 2.

628 שם, XXXIV, 43, 3-5.

629 שם, 43, 8.

630 שם, 57, 6.

631 כך גם, בריסקואה, XXXIV, 59, 6-7.

החלטות שקולות. אי-לזאת מספר ליוויס, כל הענין נדחה, והוחלט לשלוח שליחים לאנטיוכוס.⁶³²

אף על פי שבסמוך מאד ליציאת השליחים הרומיים הגיעו שליחים מקרתגו שדיווחו שאנטיוכוס מכין מלחמה בעזרת חניבעל, והתעוררה דאגה שגם מלחמה פונית עלולה לפרוץ, לא נקט הסנאט בשום הכנה לקראת פתיחת מלחמה. סביר שהיה גיבוי בסנאט להשמעת איומיו של פלמנינוס, אך לא היה שום גיבוי ממשי למימוש האיומים הללו.

הסנאט שאף לדחוק את אנטיוכוס אחורה כדי לפרק את הסכנה הנשקפת ממנו, אך לא במחיר של פתיחת מלחמה. לפיכך שמח לרדת מהעץ הגבוה של סף מלחמה שאליו טיפס פלמנינוס, באמצעות שיגורה של משלחת נוספת לאנטיוכוס.

השליחים נפגשו אמנם עם המלך באפאמיה, והדיונים לדבריו של ליוויס היו כמעט זהים להללו שנערכו ברומא בין שליחיו של אנטיוכוס לבין פלמנינוס, אולם הם נקטעו בשל הידיעה על מותו של בן-המלך הסלווקי.⁶³³

מפגש שני שנערך כעבור זמן, בו יצג את המלך אחד משריו הבכירים-מיניו, הסתיים באי-הסכמה מוחלטת.⁶³⁴ השליחים חזרו לרומא, כשלדברי ליוויס המצב לא ברור להם לחלוטין⁶³⁵ – *omnium incerti*. מסכום זה של ליוויס מסתבר, שהשליחים נותרו באי-ודאות למרות שאנטיוכוס לא ויתר כהוא זה בשאלת אירופה, ומסקירתו המפורטת של ליוויס אף לא בשאלת אסיה-הקטנה, והדבר תמוה. אולם תמיהה זו מתבהרת אם מסתבר שליוויס לא מסר שאנטיוכוס העלה הצעה נגדית לאותן הצעות של פלמנינוס שריח של אולטימטום נדף מהם. אפואנוס מסר שבתמורה לברית עם רומא, מוכן היה המלך לא לגעת ברודוס,

632 על תשובת פלמנינוס לשליחי אנטיוכוס ותשובתם הם: ליוויס XXXIV, 59–58.

633 שם, XXXV, 15, 2.

634 על מהלך הפגישה, ליוויס, XXXV, 16–17, 2.

635 שם, XXXV, 17, 2.

ולשמור על עצמאות ביזנטיום, קיזיקוס ושאר הערים היווניות של אסיה-הקטנה להוציא את ערי אאוליה ואיוניה.⁶³⁶

כלומר, שוב הפעם מציע אנטיוכוס ברית ובכך מדגיש כי אין פניו למלחמה, וויתורים תמורתה. אך אולי באופן אירוני, הצעתו הפוכה לדרישת פלמנינוס. רוצה אנטיוכוס לומר לרומאים, אירופה חשובה לו יותר מחלק מחופי אסיה-הקטנה, לפיכך הצעתו של פלמנינוס איננה קבילה. אין זה מפתיע איפא שהשליחים שלא יכלו לקבל את ההצעה, חזרו לרומא מבלי שהצליחו לעמוד על כוונותיו. שהרי מצד אחד הוא רוצה ברית, מוכן לויתורים, אך מצד שני לא לאותם ויתורים שיוכיחו לרומא שאינו מהווה לה סכנה. רצון טוב כן, אך לא נסיגה מאירופה שתשקיט את רומא. עמידתו האיתנה והבטוחה של המלך בכל המגעים מראשיתם, כשהוא מציג את עצמו כשווה לרומאים, בוודאי שתרמה להרתעת הסנאט לפתוח בהכנות ממשיות למלחמה.

אפילו בראשית שנת 192, אף שברומא ראו באנטיוכוס אויב, עדיין לא נעשו כל הכנות למלחמה⁶³⁷ – *nihil dandum ad id bellum ... parabant*. הפרובינציה של שני הקונסולים של אותה שנה נקבעה איטליה. אולם האוירה הכללית גרמה שהוחלט בסנאט, שאחד משני הקונסולים יהיה מוכן להוליך לגיונות מחוץ לאיטליה אם יתעורר צורך כזה באחד המקומות.⁶³⁸ אך השליחים הרומיים שחזרו מהמפגש עם אנטיוכוס ומיניו לא סיפקו שום סיבה מספקת למלחמה⁶³⁹ – *nihil quod satis maturam causam belli haberent*.

והסיבה כאמור ברורה. לפיכך לא עלה יפה לחצו של אאומנס מלך פרגמון, שהפעיל על השליחים את כל אישיותו ותחבולותיו, על מנת שרומא תפתח במלחמה.⁶⁴⁰ במצב זה קיבלו שני הקונסולים הוראה לצאת לפרובינציות שלהם שהיתה כאמור איטליה, שהרי, כדבריו של

636 אפיאנוס, סיריקה, 12. מקבלים שאנטיוכוס הציע הצעה זאת – בדיאן, סטדיס, עמ' 138, הערה 78. H.R. Ralings, AJAH (I) 1976, p. 20.

בריסקואה, שם, XXXV, 15, 2.

637 ליוויס XXXV, 20, 1.

638 שם, 20, 3.

639 שם, 22, 1.

640 שם, 13, 10.

ליוויס, לא נשקף שום איום מצדו של אנטיוכוס⁶⁴¹ – nihil ab Antiocho instaret.

אולם עוד באותה שנה, שנת 192, החל הסנאט להתיחס באופן מעשי לאפשרות שתפרוץ מלחמה. הגיעו שמועות שאנטיוכוס מתעתד להגיע לאטוליה שביוון וממנה להפליג מיד לסיציליה.⁶⁴² מדברי ליוויס אפשר להסיק שאפשרות זאת גרמה למפנה בקו מחשבתו של הסנאט. הוא מספר, כי אף על פי שהשליחים חקרו הכל, חזרו וחקרו, וכאמור לא הגיעו למסקנה שפני אנטיוכוס למלחמה, שמועות חסרות בסיס שהעומדים מאחוריה אינם ידועים, שמעורבים בהם השקר והאמת, ביניהם אותה שמועה בדבר הופעתו העתידית של אנטיוכוס באטוליה והפלגתו לסיציליה, גרמו לסנאט לקבל שורה של החלטות אופרטיביות.⁶⁴³

הפרטור אטיליוס נשלח בראש צי למימי יוון, גם לצורך הפגנת כח וגם כדי להשפיע על בעלי-בריתה של רומא ביוון. למטרה פוליטית זאת נשלחו ליוון גם שלושה שליחים. כמו כן הפרטור מרקוס באביוס קיבל הוראה להצמיד את לגיונותיו לטרנטום ולברונדיזיום כדי שבמקרה הצורך יוכל לחצות עמם למוקדון. מאוחר יותר באותה שנה קיבל הוראה להפליג מברונדיזיום ולחנות באפולוניה.⁶⁴⁴

הפרטור מרקוס פולביוס קיבל הוראה לשלוח צי בן עשרים אניות כדי להגן על חופי סיציליה. שם יקבל את הפיקוד על הצי אדם בעל אימפריום. כן הורה הסנאט לאותו פרטור לשלוח מכתב לקולגה שלו לוקיוס ואלריוס להזהירו שקיימת סכנה שציו של אנטיוכוס יפליג מאטוליה לסיציליה. כמו כן צווה לגייס, בנוסף לכח שעמד לרשותו, 12000 רגלים ו-400 פרשים, כדי להגן על חוף סיציליה שפונה לכיוון יוון. מאוחר יותר באותה שנה קיבל הפרטור העירוני מרקוס פולביוס תפקיד לבנות אניות גדולות – קוינקורמות.⁶⁴⁵

641 שם, XXXV, 22, 3.

642 שם, 23, 3.

643 שם, 23, 4-9.

644 שם, 24, 7.

645 שם, 24, 8.

אטלוס, אחיו של אאומנס מלך פרגמון, הוסיף על השמועות. הוא הודיע שהאטולים עורכים הכנות צבאיות כדי לקבל את אנטיוכוס.⁶⁴⁶ במרוצת השנה שליח אחר שליח דיווחו שהמלחמה עומדת לפרוץ. לפיכך הסנאט החליט לערוך בהקדם האפשרי את הבחירות של הקונסולים של שנת 191.⁶⁴⁷

בשלב זה, העם הרומי היה כבר מוכן לקדם כל פעולה של אנטיוכוס,⁶⁴⁸ אולם הכרזת מלחמה לא התקבלה עדיין. יתירה מזאת, טיטוס פלמנינוס ניסה ללא הצלחה לשכנע את אסיפת האטולים לא לגרום למלחמה בין רומא לבין אנטיוכוס שתמיט שואה על יוון. אולם עוד בנוכחותו התקבלה ההחלטה להזמין את אנטיוכוס לשחרר את יוון ולתווך בין האטולים לבין רומא.⁶⁴⁹ עתה היה ברור כי פלישת אנטיוכוס ליוון היא שאלה של זמן בלבד, ואמנם בסוף אותה שנה, שנת 192, פלש ליוון.⁶⁵⁰

הכרזת המלחמה על אנטיוכוס התקבלה לאחר אירוע בדליוס, שהיה למעשה כפי שמנסח זאת ליויוס רק הקש האחרון⁶⁵¹ – *iactura militum... ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum videbatur* – הרג החיילים הרומיים הוסיף משהו כדי לקבל החלטה להכריז מלחמה.

כללו של דבר, הפור נפל רק כאשר הוברר לסנאט למעלה מכל ספק, כי התאמתו החשדות נגד אנטיוכוס שעלו מאז פלש לאירופה. הפלישה לאירופה הפכה אותו לאיום פוטנציאלי, פלישתו ליוון לאיום ממשי. השתלטות על יוון פורצת את קו ההגנה הקדמי של איטליה. יתירה מזאת, תהפוך את ארץ האם היוונית לבסיס נח לפלישה אליה. ולא פחות חמור, תבתק את הקשר הגיאוגרפי בין איטליה לבין מוקדון, תאפשר לאנטיוכוס לאגוף את פיליפוס ממערבו ולאצו לחבור אליו. הסכנה לאיטליה ולרומא נעשתה איפא הרבה יותר מוחשית וחמורה מאשר ערב

646 שם, XXXV, 23, 10.

647 שם, 24, 1.

648 שם, 25, 1.

649 שם, 33, 6-8.

650 שם, 43, 2-6.

651 שם, 51, 5.

המלחמה המוקדונית השנייה. רומא פתחה במלחמה נגד אנטיוכוס כדי לחסל את הסכנה שמשקפה ממנו.⁶⁵²

הסיבות לפרוץ המלחמה המוקדונית השלישית

לפי שפיליפוס החל לתכנן מלחמה נגד רומא בטווח הרחוק, אי-אפשר שלא לקבל את קביעתו של פוליביוס שפרסאוס ירש אותה.⁶⁵³ יתירה מזאת, אפשר אולי לפרש מהלכים שונים משלו כהכנה לקראתה.⁶⁵⁴ יחד עם זאת, קרוב לוודאי, שירש מפיליפוס גם את תפישתו שמוקדון אינה חזקה דיה כדי להתמודד עם רומא, ועליה לפיכך להתחזק עוד ועוד. שכן ברי, שפרסאוס לא רצה במלחמה בעיתוי שרומא כפתה אותו עליו. לכן בדיון בסיבות לפרוץ המלחמה, אין חשיבות לשאלה מה היו כוונותיו האמיתיות, והאם יש לפרש מהלכים משלו כצעדים בבניית כוחה של מוקדון לקראת מלחמה, מה שבוודאי כך היה, אלא מדוע רומא רצתה לפתוח במלחמה. מה הניע אותה לנקוט בצעד הדרסטי הזה.

קרוב לוודאי, שקו פרשת המים בתהליך שהביא לפרוץ המלחמה, היה הנאום שנשא אאומנס מלך פרגמון בפני הסנאט באביב שנת 172. הנאום דחף את הסנאט להכרעתו לפתוח במלחמה. אמנם עוד לפני יחסו של הסנאט אל המלך המוקדוני לא היה אוהד.

עוד בשנת 175 מצווה הסנאט להזהיר את פרסאוס שידאג להקפיד מאוד שבריתו עם רומא תראה מקודשת.⁶⁵⁵ חברי משלחת רומית שחזרו

652 האריס, שם, עמ' 220 (שרואה כמעט בכל מהלך צבאי רומי אספקט אימפריאליסטי) רואה כסיבה העיקרית למלחמה – הגנה. לא נראה שהסנאט היה עצבני, וכי עצבנותו גרמה למלחמה, כדעת וולבאנק, פיליפוס החמישי, עמ' 187. שהרי שמר על קור-רוח ולא החל בהכנות למלחמה כדי לא להתסיס את המצב, עד שקיבל את הידיעות בדבר הפלישה ליוון המשמשת ובאה. הרומאים גם לא פחדו ממנו כדעת בדיאן, סטדיס, עמ' 117, וכדעת Magie, Roman Rule in Asia Minor, Princeton, 1950. I, p. 104, ואף לא היו בפסיכוזה כלפי אנטיוכוס כדעת וייל, שם, II, עמ' 172.

653 פוליביוס XXII, 18, 11-1; ליוויס XXXIX, 23, 5 – 29, 3; פולטארכוס, אמיליוס פאולוס, 8, 4-5; דיודורוס XXIX, 30.

654 ליוויס XLII, 5, 1.

655 שם, XLI, 19, 6.

מאטוליה וממוקדון בשנת 173 דיווחו שבנקל יכלו להבחין בהכנות למלחמה, ושתוך פרק זמן קצר יאחוז המלך בנשק.⁶⁵⁶

יחסו של הסנאט לפרסאוס, מצא את ביטויו בהופעת מרקוס קלודיוס מרקלוס בפני אסיפת האכאים בשנת 173, בה הפגין את שנאת הרומאים כלפי המלך המוקדוני.⁶⁵⁷ עם כניסת הקונסולים לתפקידם בשנת 172, הם ביקשו את מוקדון כשדה פעולתם. ברי שרוחות מלחמה החלו לנשב. אולם הסנאט דחה את בקשתם והעניק להם את ליגוריה.⁶⁵⁸ פני הסנאט עדיין לא היו למלחמה.⁶⁵⁹ נאומו של אאומנס בפניו נתן את הדחף לגיבוש ההחלטה להכריז מלחמה על פרסאוס. מלך פרגמון, שהחל לחוש עצמו נדחק ומאויים עקב התגברות השפעתו של פרסאוס ברחבי האגן המזרחי של הים-התיכון, שם לו למטרה להעלות את הסנאט על מסלול המלחמה. לפי שהאינטרס שלו חפץ במידה רבה לאינטרס הרומי, מראש לא היתה זו משימה בלתי אפשרית. ולפי שמנקודת ראותו ומנקודת ראות האינטרס הרומי הגלובלי באגן המזרחי של הים התיכון היה זה נאום מזהיר, היתה לו לנאום השפעה מיידית על הסנאט.⁶⁶⁰

אאומנס הבין היטב את מרכיבי האסטרטגיה הרומית כלפי האגן המזרחי של הים התיכון, ואת מרכיבי אסטרטגית השליטה שלה כלפי מוקדון. בנאום זה הוא הדגיש והמחיש בפני הסנאט כיצד כל מרכיבי מדיניותו התנפצו אחד לאחד על ידי פרסאוס, וכיצד מטרתה העיקרית של רומא לשמור על סטטוס קוו וכך למנוע התהוותו של גורם המאיים על בטחונה, עומדת בפני קריסה מוחלטת. למעשה אמר אאומנס לסנאט

656 ליוויס XLII, 2, 2; אפיאנוס, מקדוניקה, XI, 1.

657 ליוויס XLII, 6, 2, *insigne adversus Persea odium Romanorum fecit*, 2, 6.

658 שם, 10, 11.

659 קליקראטס קבע בשנת 174 באסיפת האכאים, שהמלחמה בין רומא לבין פרסאוס היא בלתי נמנעת (ליוויס XLI, 23, 9). הוא אמר דברים אלו הן ממניעים פוליטיים פנים-אכאיים, הן משום שהבין את התהליך שהוביל לקראת המלחמה, ואפשר משום שקלט רחשי לב של מנהיגים רומיים. אולם אף שהיו כנראה סנאטורים שמלחמה בפרסאוס לא היתה רחוקה מלבם, עדיין לא גובשה המדיניות הרומית להביא לפריצתה.

660 הנאום בליוויס XLII, 11, 3 – 12, 13; תמצית מקוצרת אצל אפיאנוס, מקדוניקה, 1-2.

שכל ההישגים המדיניים שרומא זכתה בהם כתוצאה משתי המלחמות הגדולות שניהלה נגד פיליפוס ונגד אנטיוכוס ירדו לטמיון. הוא פתח את הנאום בהזרה, שהמלחמה עומדת לפתחה של רומא. כבר פיליפוס עמד לפלוש בעזרת הבסטריים לאיטליה אלא שהמוות הקדימו. פרסאוס ירש מאביו את כסאו וגם את תכנית מלחמתו אותה טיפח בכל האמצעים, והיא עומדת לפרוץ בכל רגע (*iam iam proximum*). בפתחה מוחצת זאת, העמיד אאומנס את הסנאט בפני האפשרות שהישגה המדיני המרכזי של רומא באגן המזרחי של הים-התיכון מאז סיום המלחמה הפונית השנייה, התנדף. שתי המלחמות שנלחמה רומא כדי להסיר סכנות מאיטליה כלא היו. היא ניצבת בפני המצב שבו עמדה לפני שלושים שנה, וכפי שפיתח את הנושא בנאומו, במצב יותר גרוע. אולם לפי שלא היו לו הוכחות ממשיות שפרסאוס עומד לפתוח במלחמה בעתיד המיידי, הראה באופן שיטתי ויסודי לסנאט שכל יסודות מדיניותו התפוררו. אסטרטגית השליטה שלו כלפי מוקדון נכשלה. הוא רצה מוקדון חלשה והיא חזקה מאוד מבחינה צבאית ומבחינה כלכלית. הוא רצה מערך בולם ומפקח סביבה. מערך זה לא קיים עוד להוציא את פרגמון. הוא רצה למנוע התהוותו של גורם המסכן את איטליה ואת רומא, ובכך כח זה כבר קיים. בעבר רצה למנוע קואליציה בין הממלכה הסלווקית לבין מוקדון, עתה, לא זו בלבד שקואליציה זו למעשה קיימת, אלא שקואליציה לאין שעור הרבה יותר רחבה עומדת לקום. יוון, איי הים האגאי, ביתיניה והממלכה הסלווקית עומדים להסתופף תחת השפעתה של מוקדון, והאשמה מוטלת על רומא. מצב זה התהווה בגלל רשלנותה ובגלל הזנחתה את האזור. מסר זה של אאומנס היה מאושש בפרטים רבים ובעובדות לא מעטות. אין פלא שהסנאט הזדעזע – *haec oratio movit patres conscripti*, ועד כדי כך הזדעזע, ועד כדי כך הבין את משמעותו המדינית והצבאית מרחיקת הלכת והשלכותיו, עד שהחליט על חסיון מוחלט של הנאום, ועוד יותר מכך, ככל הנראה של תגובות הסנטורים שאותם סיכם לייוס רק במילה אחת (*movit*), או את התשובה שנתנו לאאומנס.

ואמנם שלוש מאות הסנטורים לא הדליפו מאומה, ורק לאחר סיום המלחמה דלפו דברי המלך החוצה.⁶⁶¹

אמנם חלק לא קטן מהעובדות שמסר אאומנס היו ידועות לסנאט כיוון שנעשו בפומבי. חלק מהן פרסאוס לא רק שלא הסתיר אלא אף ידע בעצמו את הסנאט. הסנאט קרוב לוודאי לא אהב את נשואיו של פרסאוס לבתו של סלווקוס הרביעי הסלווקי, ואת נשואי אחותו לפרוסיאס מלך ביתיניה. לא אהב את כיבוש דולופיה, את בריתו עם הליגה הבויאוטית, את סילוקו של אברופוליס התראקי מממלכתו, ועוד כהנה פרטים. אמנם נעורו חשדות⁶⁶² כלפי פרסאוס ושנאה, אך הם לא התגבשו לכלל מהלך מדיני וצבאי. תרומתו של אאומנס לגיבוש מדיניות הסנאט היתה בהצגת התמונה הכוללת של המצב. התמונה הכוללת הזאת שאת עיקריה מסרתי, היא שדירבנה את הסנאט לצאת מאדישותו לגבי המתרחש באגן המזרחי של הים התיכון, להחליט על מלחמה, להניע את גלגלי הדיפלומאטיה באינטנסיביות חסרת תקדים ובעקבותיה את המהלך הצבאי.

אמנם אפשר שהיה מישהו בסנאט שחש דאגה מפני סכנה אפשרית הטמונה בנישואי פרסאוס עם בתו של סלווקוס הרביעי (שמת בינתיים, אותו ירש אנטיוכוס הרביעי שכרת ברית עם אאומנס יריבו של פרסאוס). ורומא יצאה למלחמה לפני שמלך סוריה יתעצם יתר על המידה.⁶⁶³

אפשר שהיה מי בסנאט שחש אי נוחות מפני מהפיכה של השכבות הנמוכות ביוון נגד האריסטוקרטיות, בדחיפתו של פרסאוס,⁶⁶⁴ אולם

661 ליוויס XLII, 14, 1-2. אפיאנוס, מקדוניקה, 11, 3. ווליוס מקסימוס, 2, 1, 2. אפיאנוס מסר ששמרו בסוד את כוונתם לפתוח במלחמה. סביר שכוונה זו הושמעה מיד בתום הנאום, שכן ווליוס מקסימוס מוסר שדברי המלך נשמרו בסוד וגם התשובות שקיבל. סביר שהאנאליסטים שמסרו לראשונה את פרטי הנאום, הסתמכו לא רק על הדלפות, אלא קרוב לוודאי שפרוטוקול הנאום נגזר בארכיון הסנאט, וממנו יכלו לשאוב את פרטי פרטיו.

662 ראה אפיאנוס, מקדוניקה, 11, 1.

663 ראה: E.J. Bickerman, REG (66), 1953, pp. 501-505; האריס, שם, עמ' 230 שולל אפשרות זאת לחלוטין ונראה שבצדק.

664 A. Giovannini, BCH (93), 1969, pp. 858-61. רואה בכך סיבה עיקרית. על פי דיודורוס XXIX, 33, הסנאט ראה בו אחראי למאבקים הפוליטיים ביוון. Mendels, Ancient Society (9), 1978, pp. 55-78.

סיבות אלו לא היו סיבות עיקריות. הן היו אך שני פרטים בפסיפס האינפורמציה שיצרה את התמונה הכוללת. פחד מפני פרסאוס מקרב אמנם יותר לאמת.⁶⁶⁵

אך בגישה זו יש מעט פשטנות. רומא לא יכולה היתה ממש לפחד מפני פרסאוס. לאחר שרשרת ניצחונותיה הגדולים, על קרתגו בסופו של דבר, על מוקדון ועל סוריה, היא עמדה ובכך בהצלחה בפני אתגרים צבאיים יותר מאימים מאשר הפוטנציאל הצבאי של מוקדון.

אולם כתוצאה מנאומו של אאומנס, הסנאט ראה כריאלית את האפשרות של הפיכתו של כל האגן המזרחי של הים התיכון (להוציא פרגמון ומצרים) לגוש עויין לרומא בהנהגת מוקדון. יותר משחש מפני פלישה מיידית של מוקדון לאיטליה, כפי שהציג זאת אאומנס, הוא חשש משינוי המאזן האסטרטגי הכולל בינה לבין האגן המזרחי של הים התיכון. תחת איזור מפוצל ליחידות מדיניות קטנות, שאף אחת מהן אינה מהווה סכנה צבאית ממשית, עמד לעיניה של רומא תרחיש אפשרי של יצירת גוש גדול שהמאחד אותו הוא השנאה לרומא ואולי אף הרצון לנקום בה.

זאת הסכנה שעלתה ובצבצה מנאומו של אאומנס, ונגד סכנה זאת החליט הסנאט לגייס את משאביה של רומא ושל איטליה ולחסלה בעודנה באיבה. הסנאט לא היה שותף למידיות הסכנה כפי שהציגה אאומנס, אך היה שותף למימדיה.

אמנם היו סנאטורים רבים, ביניהם כנראה קאטו, שחשדו בכוונותיו של המלך והאשימוהו שהוא דוחף למלחמה בגלל האינטרסים שלו,⁶⁶⁶

מתנגד לרעיון שפרסאוס יזם מהפכות חברתיות ביוון. אפילו אם צדק, פרסאוס הואשם בכך על ידי אאומנס (ליוויס XLII, 13, 9) וכאמור כך בדיודורוס, והסנאט נכנס לעובי הקורה בעניינים סוציאליים באטוליה, ובכרתים בשנת 174, בתסליה, פרהביה ושוב באטוליה בשנת 173.

Th. Mommsen Röm. Gesch, I, pp. 754-63. 665

P. Meloni, Perseo, Rome, 1953, pp. 148-9, 158-9, 444-451. ויל, שם, עמ' 227, ראה במלחמה מלחמת מנע, מונעת על ידי פחד של התהוות סיטואציה דומה לזו של שנת 201 והרס המדיניות הרומית במשך דור כלפי המזרח. להאריס, שם, עמ' 232, שקובע שהסנאט נזקק לזירת מלחמה חדשה לאחר שזו שבספרד ובליגוריה הסתיימה, אין ראייה ממשית הראויה להתיחסות.

אפיאנוס, מקדוניקה, 11, 3. פלוטרכוס, קאטו הזקן, 8. 666

מה שבוודאי היה נכון, אך קולם נבלע בדעת הרוב. ואפשר שגם הם הבינו בסופו של דבר שהאינטרסים של פרגמון ושל רומא דומים. הסנאט מכל מקום נשבה בדבריו של המלך, וליוויס נתן לך ביטוי חד כשאמר שאאומנס השתלט על נפשות חברי הסנאט יותר מאשר על אזניהם.⁶⁶⁷ לפיכך, סנאטורים לא אהבו לשמוע את התקפות השליחים ממוקדון ורודוס בסנאט על המלך. הם כבר שקלו מלחמה.⁶⁶⁸ יתירה מזאת, התקפות אלו שהובנו בסנאט כקשר נגדו רק העלו את קרנו, והסנאט השפיע עליו כיבודים רבים ומתנות יקרות.⁶⁶⁹

מעמדו של אאומנס בעקבות נאומו היה איפא איתן ביותר. נאומו של הרפלוס שליחו של פרסאוס בסנאט זמן קצר לאחר נאום אאומנס רק חיזק את רושמו של הנאום. אמנם הוא טען שאין לפרסאוס כל כוונות עוינות כלפי רומא, והוא לא פעל שום פעולה מתוך כוונה כזאת. אך גם טען כי אם רומא תחפש מלחמה הוא יגן על עצמו בכל מאודו, שכן תוצאותיה אינן ברורות.⁶⁷⁰ הבטחון העצמי שהפגין, בוודאי הגביר בסנאטורים את התחושה שאאומנס צדק. ניסיונו של פרסאוס לרצוח את אאומנס בדלפי רק הגביר את החשדות כלפיו.⁶⁷¹ מכל מקום, באותו זמן לערך חזרה לרומא משלחת בראשותו של גאיוס ואלריוס שיצאה עוד בשנת 173 למוקדון כדי לחקור את הנעשה בה.⁶⁷² בדין וחשבון שמסרה הסכימה המשלחת הסכמה מלאה עם האשמותיו של אאומנס.⁶⁷³ לסנאט היה איפא אישור רומי לאינפורמציה שקיבל ממקור זר – אאומנס.

ואם יכלו היו להיות ספקות כלשהן לגבי כוונותיו ומניעיו, ושמא הוא מעוות דברים, הרי שכעת הספקות והחשדות נמוגו גם בקרב אלו שפקקו בנאומו של המלך. התהליך של קבלת ההחלטה בסנאט לפתוח במלחמה דמה לתהליך שקדם לפרוץ המלחמה המוקדונית השניה. גורם

667	ליוויס XLII, 14, 2.
668	שם, 14, 2-3. אפיאנוס, מקדוניקה, 11, 3.
669	שם, 14, 7-10.
670	שם, 14, 4.
671	באפיאנוס, מקדוניקה, 11, 4, הוצג הניסיון להתנקש באאומנס כאחת הסיבות למלחמה.
672	ליוויס XLII, 6, 4-5.
673	שם, 17, 1, congruentia omnia criminibus ab Eumene adlatis.

זר (אז משלחות מפרגמון ומרודוס, כעת אאומנס) מידע את הסנאט. ידע זה מקבל אישור מגורם רומי. לאחר מכן הסנאט מקבל את החלטתו. ישנם נתונים כדי לקבוע, כי סמוך לאחר האישור של גאיוס ואלריוס להאשמותיו של אאומנס ואזהרותיו, קיבל הסנאט החלטה לפתוח במלחמה.

בעקבות גילווי גאיוס ואלריוס הוכרז פרסאוס אויב.⁶⁷⁴ ליוויס ואפיאנוס מוסרים שהסנאט החליט על מלחמה.⁶⁷⁵ כמו כן ליוויס מוסר, שהוחלט שהמלחמה תנוהל על ידי הקונסולים של השנה באה,⁶⁷⁶ דהיינו שנת 171. ובכן גם ממשפט זה מסתבר, שהתקבלה בסנאט החלטת מלחמה אלא שפתיחתה תדחה בשנה לערך. כמו כן התקבלה החלטה לנקוט בצעד אופרטיבי מידי, הדומה למהלך שקדם לפתיחת המלחמה המוקדונית השניה. הוטל על הפרטור השופט במשפטים שבהם צד אחד הם אזרחים והשני בעלי-ברית (פרגרינוס), גאיוס סיקיניוס, לגייס צבא שיובל במהירות לברונדיזיום ומשם לאפולוניה שעל החוף האילירי. מטרת המהלך הצבאי, כדברי ליוויס, היתה לתפוש ערים לאורך החוף, כדי שהקונסול שבחלקו תיפול מוקדון בגורל, יוכל לנחות בביטחון ולהציב את צבאו בקלות על החוף.⁶⁷⁷

במפגש בין מרקיוס פיליפוס לבין פרסאוס ליד הנהר פנאוס, כנראה בסתיו 172, הוסכם על *indutia*, דהיינו שביתת נשק.⁶⁷⁸ מונח זה הוא מוזר, שכן בזמן שלום אין צורך בשביתת נשק. ככל הנראה גם פרסאוס וגם מרקיוס פיליפוס הבינו שהמצב הוא מצב מלחמה, ופיליפוס לא ניסה להכחישו, אף שעדיין אסיפת העם הרומית לא קיבלה החלטה של הכרזת מלחמה. יתירה מזאת, הוא היה בשליחות דיפלומטית ביוון ולא כמפקד צבא שעומד לתקוף את מוקדון.

674 ליוויס XLII, 18, 1. *hostis Perseus indicaretur*.

675 שם, 19, 3. במקום זה קובע ליוויס שהסנאט היה מוטרד בשאלה, אלו מלכים יחזיקו בידידותם לרומא ואלו בפרסאוס, שכן כבר הוחלט על מלחמה אם כי לא הוכרזה רשמית. אפיאנוס, מקדוניקה, 11, 3, מוסר, שעל רקע האשמות אאומנס החליט הסנאט על מלחמה, אך שמר על כך בסוד.

676 ליוויס XLII, 18, 2, 6.

677 שם, 18, 2-3.

678 שם, 43, 2.

לאור כל הנתונים הללו, קביעתו של גרואן כי הסנאט דחה את החלטתו עד לכניסת הקונסולים של שנת 171 לתפקידם היא חסרת ערך.⁶⁷⁹

בהקשר זה מתעוררת השאלה, מדוע דחה הסנאט את פתיחת המלחמה בפועל בשנה כמעט. כלום דחיה זו מלמדת, כדעת גרואן, שלנאום אאומנס לא היתה השפעה מוחשית על הסנאט, וכי הוא התנהל בעצלתיים ובעצם לא רצה במלחמה אלא המאורעות התגלגלו לכלל מלחמה?⁶⁸⁰ לדעתו הסנאט רצה להציג את הדרו על מפת האגן המזרחי של הים-התיכון ולהציב את מוקדון בצל. פרסאוס בחר להתנגד לכך ורומא צעדה רחוק מדי מכדי לסגת.⁶⁸¹

דברים חסרי בסיס אילו לא מבטלים את הצורך להשיב על השאלה, משום שלא זו בלבד שהסנאט כבר חרץ את החלטתו הבלתי מתפשרת לפתוח במלחמה, אלא שבפרק הזמן שעבר בין החלטתו ועד להכרזתה הרשמית ב-171, הוא הפגין את גאוניותו המדינית. שכן, במהלכי הכנותיו לקראתה, במישור הדיפלומאטי, הפנימי והצבאי, הוא הפך את נחיתות מעמדה של רומא כלפי פרסאוס כפי שהוא הבין אותה לאור נאומו של אאומנס, ליתרון עמדתו ברור, הן במישור הבינלאומי, הן בהכנת דעת הקהל מבית, והן במסגרת ההכנות הצבאיות לקראת המלחמה.

תמונת המצב שהציג אאומנס בפני הסנאט היתה, שהקרקע נשטמה מתחת לרגלי רומא ברחבי האגן המזרחי של הים-התיכון. הפרטים שמסר היו כדלהלן: כל תושבי הערים ביוון ובאסיה מכבדים את פרסאוס. על מלכים השפעתו רבה. הוא נשא לאשה את בתו של סלווקוס. נתן את אחותו לאשה לפרוסיאס מלך ביתיניה. טכסי הנישואין נערכו בנוכחות אין ספור משלחות. אנשים רבי-מעלה היו שושבינים. בויאוטיה כרתה איתו ברית. הליגה האכאית כמעט הסכימה לארחו. האטולים בבעיותיהם הפנימיות פנו לעזרתו. ערים מפורסמות באסיה וביוון עומדות לעשות צעד שאין ממנו חזרה, לחבור עם פרסאוס. הוא שלח עזרה לביזנטיום. כבש את דולופיה. באמצעות תומכיו עורר מהפיכה

679 שם, עמ' 11-410.

680 שם, עמ' 417. לדעתו, כל הדעות המודרניות מושתתות על הנחה בלתי מבוססת שרומא שאפה למלחמה.

681 עמ' 419.

חברתית בתסליה ופרהביה כדי לסלק את האריסטוקרטיות המקומיות. ואילו רומא בגלל אדישותה והפסיביות שלה מסרה לידינו את יוון. במכלול פרטים זה העמיד אאומנס את הסנאט על השפעתו העצומה של פרסאוס באגן המזרחי של הים-התיכון: מלכים מחפשים את קרבתו, ערים רבות באסיה וביוון מכבדות אותו מאד ויש שעומדות לעבור לצידו לחלוטין. הוא כורת בריתות, שולח עזרה צבאית, מעורר מהומות חברתיות ואף משתמש בכח צבאי.

הוא כבר הציב עצמו במוקד הפעילות המדינית, החברתית והצבאית באזור. רומא ובכך נדחקה לשוליים. לאור תמונה קשה זו, היה על הסנאט, טרם כניסתו למלחמה, לבדוק את מימדי הנזק שכבר נגרם. עד כמה הצליח פרסאוס במכלול מהלכיו לדחוק את כוחה המרתיע של רומא שנקנה בנצחונותיה הגדולים.

לפי שבגין הנאום, הסנאט התעורר לפתע מעוורונו, הוא נזקק לנתונים בסיסיים כדי לעמוד על היקפה הגיאוגרפי של המלחמה. להעריך את גודל כוחו הצבאי של האוייב. האם יעמוד לרשותו ציה של רודוס למשל. האם תתמודד רומא נגד קואליציה צבאית גדולה, או שמא ניתן לבודדו? נתונים הכרחיים אלו גם יקנו בסיס להתארגנות הרומית הכוללת, דהיינו היקף הגיוס, הפורמציות הצבאיות, המשאבים, וכמו כן על אלו מדינות באזור ניתן לסמוך ולגייס מהן חיילים.

אי לזאת, הסנאט, לפני שהתקבלה ההחלטה הרשמית של הכרזת המלחמה באסיפת העם במארכ 171, יזם פעילות דיפלומטית ענפה באגן המזרחי של הים-התיכון. בפעילות זאת היו שני גלים. הראשון, אם להסתמך על סדר האירועים אצל ליוויס, נערך זמן קצר לאחר מתן אישורו של גאיוס ואלריוס לנאום אאומנס ולהחלטת הסנאט לפתוח במלחמה, והשני כעבור מספר חודשים בסתיו 172.

המשלחת הדיפלומטית הראשונה נשלחה לאסיה ולאיים, וכלשונו של ליוויס, כדי לבדוק הכל. המשלחת קיבלה הוראה לחדש קשרים ולבדוק את מידת השפעתו של פרסאוס.⁶⁸² היא פגשה את אאומנס באיגינה, את אנטיוכוס בסוריה, ואת תלמי באלכסנדריה. מלכים אלו הודיעו שהם עומדים בנאמנותם לרומא ויעשו ככל שתצווה. המשלחת

גם ביקרה בערי-מדינה. כולן נמצאו נאמנות פרט לרודוס שפסחה על שני הסעיפים.⁶⁸³

תפקידה של המשלחת, שעשתה סיור כללי, היה איפא לקבל מושג בסיסי לגבי מעמדה של רומא באזור. פרט לפרגמון, שנאמנותה לרומא היתה ברורה, היא נשלחה אל שני הכוחות המרכזיים, אל הממלכה הסלווקית ואל מצרים שיחסייה עם רומא היו מאז ומתמיד ידידותיים, ולרודוס שגם לה היה מעמד מרכזי משום ציה הגדול. בנוסף לכוחות מרכזיים אלו, היא הגיעה גם לערי-מדינה שלא מוזכרות בשמן להוציא את האי כרתים ששלח עם פרוץ המלחמה קשתים לצבא הרומי.

האינפורמציה שאספה משלחת זאת היתה בעלת חשיבות מירבית, כיוון שהבהירה אספקטים אסטרטגיים בסיסיים, דהיינו, שלא תקום קואליציה נרחבת נגד רומא, שכוחה הצבאי של מוקדון הוא עיקר הכח שאיתו רומא תצטרך להתמודד, ושהמלחמה תתחולל בעיקרה על אדמת מוקדון ואולי אף בחלקים מיוון, שעליה ככל הנראה פסחה המשלחת.

עם שיגורה של המשלחת או זמן קצר לאחר מכן, נפנה הסנאט לעניינים שמבית הקשורים במלחמה. לפי שרומא לא נלחמה נגד מדינה מאורגנת מאז שנת 190/89, דהיינו, כמעט עשרים שנה, ועתה עמד על הפרק גיוס נגד אויב ממוקד ומסוכן, היה צורך להכין את דעת-הקהל הרומי למלחמה החדשה, ולדרבן את האזרחים הרומיים להיענות לדרישות שיוצגו בפניהם לקראתה.

נמסר⁶⁸⁴ שהעיר היתה כמרקחה לקראת המלחמה החדשה. אירע שבסערת לילה הרס ברק עמוד שבראשו חרטום אניה, שהוקם על גבעת הקאפיטוליום בזמן המלחמה הפונית הראשונה. האירוע נתפש כאות משמים והובא לידיעת הסנאט. הסנאט, שלא החמיץ הזדמנות זו שנקרתה בפניו, הורה להביא את העניין לבדיקת הכהנים שבדקו במעי-חיות (הרוספיקס), ודרש מהוועדה בת עשרת הכהנים (דקמוירי) שהיתה אחראית על ספרי הנבואה הסיביליים לפנות לספרים אלו ולהועץ במ. הדקמוירי עשו כמצוות הסנאט. ולפי שבימים ימימה היה קשר הדוק בין הממסד הפוליטי לבין הממסד הדתי, ולא פעם הממסד הדתי פעל על פי הנחיות פוליטיות, גם הפעם כנראה פעלו הדקמוירי על פי הכונת הסנאט,

683 ליוויס XLII, 26, 7-8; כעבור מספר חודשים תביע רודוס נאמנות לרומא ואף תודיע שתעמיד לרשותה 40 אניות – שם, XLII, 45, 7.

684 שם, 20, 1.

כשהכניסו את כל העיר לתחושה מיסטית של ערב מלחמה. ספרי הנבואה דרשו, כך קבעו הדקמוירי, שהעיר תטוהר מרוחות רעות באמצעות טכס שבו עוברת תהלוכה לאורך הקו הקדוש של העיר – פומריום, ושבסיומו מקריבים קרבנות מבוגרים לאלים. הדקמוירי דרשו שקרבנות אלו, שיועדו לרצות את האלים, יוקרבו לא רק על גבעת הקאפיטוליום ברומא, אלא אף בקאמפניה בצוק המוקדש למינרוה.

יתירה מזאת, הם דרשו שבזמן הקרוב ביותר יערכו במשך עשרה ימים משחקים לכבודו של יופיטר הטוב ביותר והגדול ביותר, הוא האל הראשי המבטיח את הניצחון בשדה-הקרב. דרישות אלו בוצעו בקפדנות. בוודאי שהתהלוכה סביב העיר, הקרבת הקורבנות לעיני כל, ועוד יותר מכן המשחקים שנמשכו לא פחות מעשרה ימים, הכניסו את תושבי רומא ואולי לא רק אותם, לתחושה של ערב מלחמה שבה המנצחים האמיתיים הם האלים ובראש וראשונה יופיטר. ואם מכלים את פניהם כפי המצווה באותם ספרי קודש מסטיים המכילים דברי נבואה, הרי שהניצחון מובטח. ברי שעל ידי פעולות דתיות אלו, רומא הוכנסה לתוך התפעמות, צפיה דרוכה, תחושה של ערב מלחמה וניצחון, שבאמתחתו שלל רב ואפשרות לרווחה כלכלית. יתירה מזאת, ההרוספיקס חיזקו את תחושת הניצחון בהודיעם שהאות מהשמים – הרס העמוד בלילה, הוא סימן טוב לבאות. הוא מבשר הרחבת גבולות והרס האוייב. זאת, משום שחרטומי האניות שהסערה הפילה נלקחו כשלל מהאוייב. הסערה בלילה, הברק, נפילת העמוד, התהלוכה, המשחקים, כל אלו דחסו את האטמוספירה ברומא לתוך צפיה במלחמה, בניצחון ובשלל. הסנאט ידע ליצור את התפאורה המתאימה ואת האווירה, שהפכו בידיו את האזרחים כחומר ביד היוצר.

יתירה מזאת, שמועה רדפה שמועה בדבר אותות שונים ומשונים המלמדים על זמנים חריגים ועל הצורך לכלות את האלים. בסטורניה ירדו ממטרות דם במשך שלושה ימים. בקאלאטיה נולד חמור עם שלוש רגליים, ושור וחמישה עגלים נהרגו במכת ברק אחת, ובאאוקסימוס ירד ממטר של אדמה. יש מקום להניח שהסנאט דאג להפצת השמועות כדי להכניס בציבור את תחושת התערבותם של כוחות עליונים בעומד להתרחש. יש לפיכך לכלות את פניהם, לרצותם כדי שיגישו ניצחון. לפיכך הוקרבו קורבנות, כילו את פניהם בתחינות, וערכו לכבודם

משחקים במשך יום אחד.⁶⁸⁵ מתי במדויק, ועל פני איזו תקופה התפרשה הפרשה המיסטית הזאת אין לדעת. סביר שהסנאט ניווט את האירועים הללו כך, שכאשר יחלו ההכנות הצבאיות, הציבור יהיה בשל לגיוס, ואפוף רצון להלחם ולנצח.

זמן קצר, לאחר שובה של המשלחת הדיפלומטית מהמזרח, כשהתבהרה בקווים כלליים תמונת המלחמה הממשמשת ובאה, הסנאט שחש בוודאי הקלה רבה מדיווחה, החליט להתחיל בהכנות הצבאיות. ההגיון שעמד מאחורי ההחלטה להתחיל מיד בהכנות, וכדברי ליוויס לא לדחות את ההכנות למלחמה,⁶⁸⁶ היה כפול.

ראשית, לפי שלסנאט היה כעת מושג לגבי התמונה הכוללת של המלחמה, ולפיכך מהו הכח הצבאי, הנדרש לה, יכול היה להתחיל לבנות את הכח באופן רציונלי ובהתאם ללוח הזמנים שקבע לעצמו. שנית, לפי שרומא לא לחמה מלחמה במסגרות גדולות קרוב לעשרים שנה, היה צורך להתקין את הצי, הן לצורך העברת גייסות, והן אולי כדי להתמודד עם ציה של רודוס, שאותה שעה עמדתה עדיין לא היתה ברורה. כמו כן, ארגון הכוחות הצבאיים באופן הדרגתי, עד להתכנסות הכוללת שתחול עם פתיחת המלחמה, שכאמור תאירע רק עם כניסת הקונסולים של שנת 171 לתפקידם, מצריך זמן לא קצר.

ואמנם לפרטור גאיוס ליקיניוס ניתנה הוראה לתקן ולהכשיר חמישים אניות מלחמה ישנות וגדולות – קוינקורמות, שחנו במבדוק ברומא. אם לא יוכל להכשיר את כל חמישים האניות הוטל עליו לכתוב לפרטור גאיוס ממיוס שהיה בסיציליה, לתקן ולהכשיר אניות במספר שישלים את חמישים האניות הנדרשות ולשלחן לברונדיזיום. מספר זה של חמישים אניות אינו תמוה, למרות שלמוקדון לא היה צי. שכן ככל הנראה, הסנאט לקח בחשבון אפשרות של התמודדות עם הצי של רודוס שזה פחות או יותר היה סדר גודלו.

בנוסף, הסנאט דאג לאיושם במלחים. הוא ציווה על הפרטור גאיוס ליקיניוס לגייס מלחים עבור עשרים וחמש אניות מקרב בעלי-הברית הימיים, דהיינו הללו ששכנו במקומות ישוב לאורך החוף, והיתה להם נגיעה לענייני ספנות. כמו כן, צווה לגייס עבדים משוחררים שהיו במעמד של אזרחים רומיים, על מנת שיאיישו אף הם עשרים וחמש אניות.

685 כל פרשת האספקט הדתי בליוויס XLII, 20.

686 שם, 27, 1.

הסנאט גם החל בגיוס הכח הלוחם. הוא ציווה על אותו פרטור-גאיוס ליקיניוס, לגייס מהלאטינים שמונת אלפים רגלים וארבע מאות פרשים. ויותר מכך, הוא הורה לקונסול גאיוס פופיליוס לשלוח לברונדיזיום את הלגיון השני ששרת שרות ממושך בליגוריה ועוד ארבעת אלפים רגלים ומאתיים פרשים מקרב הלאטינים. הכח הזה, על פי הוראת הסנאט היה אמור להגיע לברונדיזיום בשלושה עשר בפברואר, דהיינו כחודש לפני כניסת הקונסולים החדשים לתפקידם. כלומר, כח זה שכלל לגיון בעל ניסיון צבאי ממושך – maxime veterana, וחיל-עזר בן שנים-עשר אלף רגלים ושש מאות פרשים הועמד לרשותו של הקונסול של שנת 171, שבחלקו יפול בגורל להלחם בפרסאוס, לפעולה מיידית. מכח זה, חמשת אלפים רגלים ושלוש מאות פרשים, חצו עוד בשנת 172 את הים האדריאטי בפיקודו של הפרטור גאיוס סיקיניוס וחנו ליד אפולוניה. ממנו נשלחו אלפיים למבצרי הדאסארטי והאיליריים על פי בקשתם, כדי להתגונן בפני המוקדונים.

לקראת סוף שנת 172 או בראשית שנת 171, נשלח הפרופרטור אטיליוס ליוון בהוראת הסנאט כדי ליטול מהפרטור גאיוס ליקיניוס אלפיים חיילים ולהחזיק בהם את לאריסה בירת תסליה. זאת, מחשש שעם סיום שביתת-הנשק בין רומא לבין פרסאוס שהוסכם עליה בין מרקיוס פיליפוס לבין המלך המוקדוני, ישתלט עליה הלה. הפרטור פולביוס לנטולוס קיבל הוראה להפליג ליוון ולהבטיח בעזרת שלוש מאות חיילים את השליטה הרומית על בויאוטיה. הסנאט מכוון איפא לפעילות צבאית, אמנם מצומצמת ובעלת אופי הגנתי, במקומות מסוימים ביוון וצפונה לה, עוד לפני החלטת המלחמה הרשמית על ידי אסיפת-העם.

הסנאט פעל עוד בשנת 172 להבטחת אספקת חיטה לצבא. הוא מינה ועדת שלושה שתפקידה היה לקנות חיטה עבור הצבא באפוליה ובקלבריה.⁶⁸⁷

בד בבד עם ראשית ההכנות הצבאיות החל הסנאט בפעילות דיפלומאטית בזירת הקרב עצמה, שתכליתה היתה לבודד את מוקדון ולהבטיח שיוון תעמוד לצידה של רומא ולרשותה במידת הצורך. לפני

687 על מכלול ההכנות הצבאיות – ליויוס XLII, 27. על העברת הכח בן חמשת אלפים החיילים בפיקודו של ליקיניוס סיקיניוס – שם, XLII, 36, 9-8. על אטיליוס בלריסה – שם, XLII, 47, 10.

בוא החורף של שנת 172 נשלחה משלחת רומית בת חמישה חברים שעברה לרוחבה ולאורכה של יוון.⁶⁸⁸

אחד השליחים לוקיוס דקימוס, נשלח אל גנטיוס מלך האיילירים כדי לשכנעו להצטרף אל רומא במלחמתה. שנים אחרים פובליוס קורנליוס לנטולוס, וסרויוס קורנליוס לנטולוס נשלחו לקפאלוניה כדי לעבור ממנה לפלפונס.

עיקר המטלה הדיפלומטית הוטלה על קוינטוס מרקיוס פיליפוס ועל אאולוס אטיליוס. יעדיהם היו צפון יוון ומרכזה ומשם דרומה לפלפונס. תחילה היה עליהם להגיע לאפירוס, אטוליה ותסליה. אחר כך לבויאוטיה ולאובויאה, ולבסוף להגיע לפלפונס ולהפגש עם הלנטולוי, שני השליחים הרומיים שאמורים היו להגיע לשם כבר קודם לכן. הישגיה של משלחת זו היו מרשימים. אפירוס, האקרננים, הליגה האטולית ותסליה כולם הביעו נאמנות לרומא ותמיכה בה. חגורה רחבה ממערב למוקדון ומדרומה תמכה איפא ברומא. כשהיו השליחים בתסליה הגיעה משלחת מפרסאוס שביקשה בשמו פגישה.⁶⁸⁹ מרקיוס פיליפוס נענה והציע שמקום המפגש יהיה ליד הנהר פנאוס. במפגש,⁶⁹⁰ הצליח פיליפוס בכשרו הדיפלומטי להשלות את פרסאוס שיש תקווה לשלום, והציע לו לשלוח שליחים אל הסנאט. הוא גם נענה לבקשת פרסאוס לשביתת-נשק בת ששה חודשים, כשהוא מעמיד פנים כמי שעושה לו טובה. למעשה שאף להרוויח זמן, כיוון שהרומאים אותה שעה לא היו מוכנים למלחמה, בעוד שפרסאוס היה מוכן לה היטב. לדעת

ליויוס תקוות השווא לשלום עיורה את דעתו של פרסאוס.⁶⁹¹ לאחר הועידה עם פרסאוס יצאה המשלחת אל הליגה הבויאוטית, שכרתה ברית עם פרסאוס. במהלך דיפלומטי הביא פיליפוס לפרוקה של הליגה הבויאוטית למרכיביה העירוניים. כאשר השליחים הגיעו לחלקים, ערים לא מועטות דחו את הברית עם פרסאוס. מנהיג הליגה איסמניאס סבר שהליגה צריכה להיות בחסות הרומאים. תבי הבירה

688 על המשלחות ביוון – ליויוס XLII, 37–38.

689 שם, 38, 8–10.

690 על המפגש – שם, 39–43, 3.

691 שם, 43, 3 – *spes vana pacis – occaecasset consilia*.

היתה חצויה בדעתה. מכל מקום הלך הרוח הכללי נשב לכיוונה של רומא.⁶⁹²

לאחר מכן, פיליפוס ואטיליוס הגיעו לפלפונס. על פי דרישתם העמידה הליגה האכאית אלף חיילים לאייש כחיל-מצב את חלקיס, עד לבואו של הצבא הרומי ליוון.

עיר זו היתה בעלת חשיבות אסטרטגית לשליטה על יוון, אחת משלוש הערים שכונו שלשלות יוון. במהלך זה השלימו השניים את שליחותם, ועם ראשית החורף, חזרו לרומא.⁶⁹³ השליחות הדיפלומטית הרומית השיגה את מטרותיה במלואן. בזמן המלחמה עמדה יוון לצידה של רומא, מכל מקום, היא לא סייעה למוקדון.

מרקיוס פיליפוס ואטיליוס ראו את הישגם הגדול גם בהונאת המלך להאמין ששלום אפשרי וגם בהשגת שביתת הנשק. להערכתם הכנותיו למלחמה היו בקנה-מידה הרבה יותר נרחב משל הרומאים, ובנקל יכול היה להשתלט על נקודות מפתח ביוון לפני בא הצבא הרומי.

היו אמנם סנאטורים במיוחד הזקנים שבהם שלא אהבו את התרמית, אך רובם אישרו אותה כיוון שקיבלו את מניעיו של מרקיוס פיליפוס, לפי שהבינו שלפרסאוס היה יתרון גדול בהכנות למלחמה.⁶⁹⁴ באותו זמן, לעת שובה של המשלחת לרומא, נשלחה משלחת שניה למזרח-לאסיה ולאיים.⁶⁹⁵ המשלחת התמקדה ברודוס משום שהיתה באותה עת החוליה החלשה היחידה במערך המזרח הים-תיכוני של

692 המשלחת בליגה הביואטית – ליוויס XLII, 43, 3–44, 6; פוליביוס XXVII, 1, 2–10.

693 פיליפוס ואטיליוס בפלפונס – ליוויס XLII, 44, 7–8.

694 שם, 47, 9.

695 שם, 45, 1. זאת משלחת שניה ולא אותה המשלחת שמוזכרת אצל ליוויס – XLII, 19, 7–8, מהטעמים הבאים, במשלחת הראשונה היו שני שליחים, בשניה שלושה. המשלחת הראשונה נועדה עם מלכים. אין זכר לכך לגבי המשלחת השניה. כתוצאה מדיווחי המשלחת הראשונה החל הסנאט בהכנות הצבאיות. המשלחת השניה יצאה למזרח לקראת סוף 172. המשלחת הראשונה דיווחה שרודוס פוסחת על שני הסעיפים. המשלחת השניה התמקדה ברודוס, מה שאי-אפשר לומר לגבי הראשונה. בנוסף, רודוס התאמצה להפגין את נאמנותה לרומא כשהציגה בפני השליחים מיד עם בואם צי בן ארבעים אוניות מצויד ומוכן לעמוד לרשותה של רומא.

רומא. שהרי על פי דיווחה של המשלחת הדיפלומטית הראשונה, פסחה רודוס על שני הסעיפים. לעומתה, המשלחת השנייה השיגה את תמיכתה המליאה של רודוס. תמיכה זו הושגה לאחר מאמצים בלתי נלאים של מנהיגה של רודוס הגסילוכוס, שבנאומים רבים שכנע את בני רודוס לשמור על בריתם עם רומא. מאמצים אלו עולים בקנה-אחד עם דיווחה לסנאט של המשלחת הראשונה, שאין בטחון שרודוס תצדד ברומא. רודוס, ששאפה כעת בכל מאודה להפגין את נאמנותה נוכח החשדות והאשמות שהועלו נגדה, היתה אחוזה תזזית מתוך פחד, להתקין את ציה במהירות, על מנת לכשתידרש על ידי רומא, יהיה נכון לפעולה. מכל מקום, כשהגיעו השליחים, הוצג בפניהם צי בן ארבעים אניות המוכן לעמוד לרשותה של רומא.⁶⁹⁶

כללו של דבר, מאז השמעת נאומו של אאומנס בפני הסנאט הרומי, זמן קצר לאחר החמישה-עשר במארס שנת 172, ועד קבלת ההחלטה באסיפת העם להכריז מלחמה על פרסאוס, זמן קצר לאחר החמישה-עשר במארס שנת 171, התגלה הסנאט בכל גדולתו. הסנאט שהיה אחוז בטחון-עצמי, שאננות ובמידה גם כהות לנעשה באגן המזרחי של הים התיכון, משום ששרשרת הצלחותיו – נצחונו הגדול על קרתגו ובלמתה לצפון-אפריקה, הנצחון על פיליפוס, סיום כיבוש עמק הפו וצפון איטליה כולה, הניצחון על אנטיוכוס הגדול וההתבססות לאורך חופיה של ספרד, התעשת במהירות מהזעזוע שאחז בו כתוצאה מנאומו של אאומנס. הוא קיבל שרשרת של החלטות תוך גילויי קור רוח, שיקול דעת, ניצול מדוקדק של זמן והערכת מצב מעולה.

הסנאט העריך מאוד את האינפורמציה שמסר אאומנס ואת תמונת המצב האסטרטגית שצייר, אך לא קיבל את מסקנתו שאיטליה עומדת להיות מותקפת בזמן הקרוב. מכיוון שהבין את משמעותו מרחיקת הלכת של הנאום המובילה למלחמה, החליט מחד על סודיות מוחלטת של הנאום ושל התגובות שהושמעו בסנאט בעקבותיו, ומאידך לחכות לאישור ממקור רומאי למידע שנמסר בו.

הסנאטורים, בהבינם את חומרת המצב, גילו משמעת עצמית ולא הדליפו מאומה ממה שנאמר בסנאט באותה ישיבה. לאחר שהתקבל האישור לנאום ממקור רומי, הסנאט קיבל החלטה בעלת שני חלקים, אף היא בסודיות מוחלטת. האחת – החלטה על פתיחת מלחמה נגד

696 על המשלחת – ליוויס XLII, 45, 1-7. פוליביוס XXVII, 3, 1-5.

מוקדון. השניה – שפתיחת המלחמה תהיה כעבור שנה לערך – מיד לאחר כניסת הקונסולים של שנת 171 לתפקידם ב-15 במארס. ההחלטה הסודית מעידה שהסנאט אמנם לא חשש מפני התקפה מיידית של פרסאוס, שכן הוא דחה את פתיחתה בשנה, אך הגיע למסקנה שהמלחמה הכרחית משום שפרסאוס במהלכו הרחיק לכת, וחרג בהרבה מהמסגרת המדינית שרומא קבעה למוקדון. הוכחה לכך שהסנאט החליט לפתוח במלחמה בכל מחיר (וזאת למרות שהכרזת המלחמה היתה הכרזת מלחמה על תנאי). ניתן למצוא בקביעתו של ליויוס, שלא חשוד באהדה לפרסאוס, שפרסאוס עיוור את שיקול דעתו מתוך תקווה ריקה לשלום – *spes vana pacis*.

מצד שני, הסנאט הבין שנקלע לתוך ערפל מדיני וצבאי, ושרומא לא מוכנה למלחמה בהיקף נרחב שאת מימדיה באותה עת לא יכול היה להעריך. לפיכך, קיבל החלטה המעידה על קור רוחו ועל שיקול דעתו – לפתוח במלחמה כעבור שנה לערך. שני הקונסולים של שנת 172, רצו עם כניסתם לתפקידם, עוד לפני נאום אאומנס, לצאת למוקדון. הסנאט שלחם לליגוריה. הם לא נחפזו לצאת לליגוריה ונשארו ברומא גם אחרי נאומו של אאומנס וגם אחרי האישור לנאום שנתן גאיוס ואלריוס. בנקל ניתן היה להפנות את שניהם או אחד מהם למזרח. אך הם בסופו של דבר יצאו לליגוריה,⁶⁹⁷ ששם המלחמה הסתיימה זה מספר שנים.

לאחר החלטתו הסודית לפתוח במלחמה, נקט הסנאט בשורה של צעדים שנועדו מצד אחד לפזר את הערפל לגבי מעמדה של רומא באגן המזרחי של הים התיכון, מימדי זירת הפעילות של המלחמה הממשמשת ובאה והיקף הכח שתידרש לו רומא, ומצד שני נקט בצעדים שנועדו להכין את דעת הקהל מבית ואת המערך הצבאי למלחמה. באופן מחושב הפך הסנאט את נתוני הפתיחה של הסיטואציה שהצביעו בברור על יתרונו של פרסאוס הן במישור הצבאי והן במישור האסטרטגי הבין-לאומי, למצב שבו רומא נמצאת ביתרון עמדותי מכריע בזירה הבינלאומית ומוכנה צבאית לקראת המלחמה. ולא זו בלבד שהסנאט, שחש אולי שנותק מהאגן המזרחי של הים-התיכון כתוצאה ממהלכיו ופעילותו של פרסאוס, הצליח לבודדו, הוא הפך לחלוטין את המצב. הוא שהופתע לחלוטין כתוצאה מנאומו של אאומנס, הפתיע את פרסאוס בעצם נחישותו לפתוח במלחמה ובעיתוי פתיחתה.

שורת הצעדים ששינו לחלוטין את המצב היחסי בין שני הצדדים היתה כדלהלן, הצעד הראשון היה שיגורה של המשלחת למזרח שנועדה להבהיר את מעמדה של רומא באזור זה. זמן מה לאחר מכן, רומא הוכנסה לאטמוספירה של מלחמה באמצעות אותות וטכסים דתיים. חשש גדול מחד אך תקוות לנצחון מאידך, האויב הוא ערטילאי, הציבור אינו יודע מיהו, אך המלחמה בשער וצריך להתכונן. לאחר שתמונת המצב במזרח מתבהרת והציבור הוכן למלחמה, הסנאט נקט בהכנות צבאיות ראשוניות. הצי משוקם, מגוייסים חיילים מקרב בעלי הברית, כוחות צבאיים מועברים לאיליריה עוד לפני כניסת הקונסולים של שנת 171 לתפקידם, ולגיון מורד מהצפון אל ברונדיזיום, והצעד האחרון היה בידודו של פרסאוס ביוון גופה. הכיתור המדיני של מוקדון הושלם כשגם רודוס עברה לצידה של רומא.

ואילו פרסאוס, לא הבין את מצבו. או אולי חשב שיוכל לרמות את רומא. סופו שרומא רימתה את הרמאי, וכשפרצה המלחמה בעלי-בריתו היחידים היו גנטיוס האילירי וקוטיס התראקי. פרסאוס, משום החשש באותה עת מעוצמתה של רומא, ומשום תמרוניה וערפול כוונותיה, לא ניצל את יתרונו אפילו לא בתוך יוון.

לאחר שאסיפת העם אישרה הכרזת מלחמה, הסנאט העמיד לרשותו של הקונסול פובליוס ליקיניוס שבחלקו נפל להלחם במוקדון את הכוחות הבאים, שני ליגיונות חדשים בני ששת אלפים רגלים ושלוש מאות פרשים בכל לגיון, ששה-עשר אלף רגלים ושמונה מאות פרשים מקרב בעלי-הברית, את הכוחות שכבר הועברו לאיליריה כולל שש-מאות הפרשים שהיו תחת פיקודו של הפרטור גנאיוס סיקיניוס,⁶⁹⁸ אלפיים אילירים, מספר לא ידוע של קשתים מכרתים ופרשים נומידים ופילים.⁶⁹⁹ סך הכל של הכח מנה בין שלושים וחמישה לבין ארבעים אלף חייל. גיוס גדל מימדים זה נזקף בראש וראשונה למהלכיו ולתכנוניו של הסנאט, אם כי הצפיה לשלל רב סייעה בידי המגייסים.

הסנאט שביצע את המהפך העמדתי, הציב איפא צבא שהתאים לאתגר הצבאי שהציג פרסאוס. אך יעברו עוד שלוש שנים עד שישלח נגד פרסאוס מצביא שהיה ראוי למנהיגותו המזהירה של הסנאט בשנת 172.

698 ליוויס XLII, 31, 2-3.

699 שם, 35, 6.

המדובר באמיליוס פאולוס המנצח של קרב פידנה שסתם את הגולל על המלוכה המוקדונית.

סיכומו של דבר, מרווח הזמן שעבר מאז נאומו של אאומנס ועד להחלטת אסיפת-העם להכריז מלחמה על מוקדון, לא זו בלבד שאינו מלמד שלנאום לא היתה השפעה על הסנאט וכי התנהל בעצלתיים ולא רצה במלחמה כדעתו של גרואן, אלא נהפוך הוא, אופן ניצול הזמן מלמד עד כמה נדהם הסנאט מהנאום. ומסקירתו הרחבה של ליוויס, שממנה גרואן מתעלם, למדים עד כמה הסנאט ניצל את פרק הזמן הזה להכנות מקיפות למלחמה. ברי לפיכך לחלוטין, שהסיבה שדחפה את הסנאט לפתוח במלחמה היתה אסטרטגית במובהק – הסכנה שהחלה להתגלם במוקדון ככח צבאי ומדיני עולה, העשוי לרתום את האגן המזרחי של הים-התיכון נגד רומא.

מדיניות רומא כלפי יוון

הקדמה

לפי שיוון על פיצולה המדיני וחולשתה הכללית לא היוותה סכנה צבאית לרומא, ולהוציא תקריות צבאיות אפיזודאליות מנקודת ראותה – המלחמה בנאביס ובליגה האטולית, מדינות יוון ככלל נטו לצידה הן במלחמה נגד פיליפוס החמישי והן כנגד אנטיוכוס השלישי. הסנאט הרומי לא יחס חשיבות לנעשה בתוך יוון פנימה. חשיבותה של יוון היתה אך ורק בהיותה כלי עזר במלחמה נגד צד שלישי, ובפיקוח על צד שלישי. תפקידה של יוון במערך האסטרטגי הרומי היה להוות קו הגנה ראשון ממזרח לאיטליה. לא לסייע לגורם עוין לרומא מחד, ולסייע לרומא נגדו מאידך, אם מבחינה מדינית ואם מבחינה צבאית. לפיכך, ראתה חשיבות בשמירה כללית על סטטוס-קוו בתוך יוון עם שינויים גיאוגרפיים זעירים שנבעו ממידת העזרה שנהנתה מישות מדינית כלשהי, תוך הקפדה למנוע התחזקות יתר של גורם כלשהו בתוך יוון העלול לשנות את מידת נכונותה של ארץ האם לשמש בתפקיד שאותו יעדה לה רומא.

קביעת הגבולות הגיאוגרפיים על ידי רומא נועדה לא רק לשמש תגמול על עזרה שקיבלה, אלא להבהיר בצורה מוחשית ביותר, שאף שיוון זכתה בחרות מידה של רומא, החרות הזאת מוגבלת לתיחום המדיני שאותו היא קבעה ושעליו יש לשמור תוך ציות להחלטתה הגיאוגרפית. לא פלא איפוא, שהליגה האטולית שלא באה לידי ספוק במישור זה, יצאה בתעמולה שיוון החליפה אדון באדון, ובסופו של דבר סיבכה את האגן המזרחי של היס-התיכון במלחמה עם רומא. הליגה האכאית בעלת בריתה של רומא נהנתה אמנם משוליים מסויימים של התרחבות, אך את גבול השוליים הללו קבעה רומא והם גבולות הפלפונס שאין לעבור אותם.

לפיכך, כל זמן שלא נעשו ביוון שינויים גיאוגרפיים בלתי מקובלים על רומא, או לא היו סימנים המראים שיוון עלולה לנטות לצד שלישי המהווה סיכון, שלא לדבר לחבור אליו, ובכך להפסיק להוות מכשיר אסטרטגי בידה, רומא לא יזמה מעורבות בנעשה בתוך יוון. החרות היוונית היתה איפוא מוגבלת הן בצורה מוחשית ביותר והן באופן ערטילאי. החרות היוונית בתוך יוון היתה מוגבלת לגבולות הגיאוגרפיים

שקבעה או הסכימה להם רומא. היה ברור לכל גורם מדיני שהמריית פיה של רומא בנידון עלולה להתקל בידה הקשה, ולכן אף ישות מדינית ביוון לא העיזה לחרוג מהקביעה או מההוראה הרומית, אלא אם כן חשבה להעזר בצד שלישי, שאותו העריכה כשקול מבחינה צבאית לרומא, הכוונה כמובן לליגה האטולית. לעומת זאת, לפי שרומא לא יזמה מעורבות בנעשה בתוך יוון, ופעלה רק כשפנו אליה, במשך הזמן לא כל הישויות המדיניות בה הבינו את גבולות חירותם המדינית. בויאוטיה כשכרתה ברית עם פרסאוס מלך מוקדון לא הבינה זאת. לעומתה, קליקראטס ממנהיגי הליגה האכאית הבין זאת יפה כשמנע את פתיחת שעריה של הליגה לביקור גרידא של המלך המוקדוני.

האינפורמציה אודות היחסים בין רומא לבין הישויות המדיניות ביוון, להוציא את הליגה האכאית, היא כמעט אפסית. אולם לפי שהסנאט הוערב פעמים לא מעטות בפרשת היחסים בין הליגה לבין ספרטה, ניתן להשליך מאופן מעורבותו לגבי מדיניותו לגבי יוון בכללותה.

מהאינפורמציה אודות פרשה זו ניתן לקבוע, כי הסנאט לא יזם מעורבות רומית בפלפונס, לא הגביר אותה באופן הדרגתי, ולמעשה לא התעניין באופן ממשי בנעשה בו. הוא הגיב לפנייות. פעמים כדי לצאת לידי חובה, פעמים מתוך אדישות או מתוך חוסר רצון. לא היה בדעתו לכפות את רצונו על הליגה האכאית כיוון שלא היתה סיבה אסטרטגית לכך. מעמדה של ספרטה שלא לדבר על גולים שגלו ממנה, לא עניין אותו. אלו היו שאלות זוטרות עבור הסנאט מכדי לקבוע לגביהן קו מדיני שאותו יש לקיים.

מעורבותה של רומא ביוון בין שתי המלחמות המוקדוניות השניה והשלישית

בשנת 193 תקף נאביס מלך ספרטה את גיטאום ושאר הערים בחוף הלאקוני. לפי שערים אילו נמסרו לשליטתה של הליגה האכאית על ידי רומא ופלמנינוס,⁷⁰⁰ מובן שהליגה ידעה את רומא על התפתחות זו. שליחים נשלחו לסנאט, והוחלט לא לפעול צבאית עד שיודע רצונו בנידון.⁷⁰¹ זהירות זו מלמדת אמנם על הלך רוח של התחשבות ברצונה של רומא,⁷⁰² אולם אין בידינו שום ידיעה מה יעץ הסנאט לשליחים. משחזרו, כונסה מועצת הליגה האכאית בסיקיון, והוחלט לשלוח שליחים לפלמנינוס לבקש עצתו.⁷⁰³ אחת מהשתיים, או שהסנאט לא נתן דעתו לפרשה, או שעצתו היתה לפנות לפלמנינוס. סביר שרצה לפטור עצמו מעיסוק בעניין, והעביר את החלטה או העצה לפלמנינוס. עצתו של פלמנינוס שנוסחה במכתב היתה לחכות להופעת הצי הרומי באזור בפיקודו של פרטור.⁷⁰⁴

המועצה בהנהגתו של פילופומן התעלמה מהמכתב והחליטה על מלחמה. הסנאט, כנראה במחשבה שניה, ובעקבות אינפורמציה שמסרו שליחיו שחזרו ממפגש עם אנטיוכוס, שנאביס תקף את החוף הספרטני בניגוד להסכם שחתם עליו, הורה לפרטור איטליוס להפליג ליוון כדי להגן על האזור המותקף.⁷⁰⁵

דומה שלא בעיותיה של הליגה האכאית עמדו לנגד עיני הסנאט, אלא העובדה שנאביס התעלם מהחלטה טריטוריאלית שנקבעה על ידי נציג רומי. בכך פגע במרות הרומית, ועל כך לא יכול היה הסנאט להבליג. ויש לשים לב שהסנאט קיבל החלטה זו רק לאחר שנמסרה לו האינפורמציה ממקור רומי.⁷⁰⁶

700	ליוויס 2,13,XXXV ; 2,31,XXXVIII.
701	שם, 3,13,XXXV.
702	שם, 3,25.
703	שם, 4,25.
	A. Aymard, <i>Premiers rapports</i> , Paris, 1938, p. 305.
704	ליוויס 5,25,XXXV.
705	שם, 3,27 + 4,22.
706	גרואן, שם, עמודים 463-4 צודק כשקבע שהסנאט היה אדיש לשאלת הפלפונס, אך הוא לא הבין שהסנאט לא היה אדיש לשאלת מרותו.

כאמור, הליגה האכאית בפיקודו של פילופומן התעלמה ממכתבו של פלמנינוס. פילופומן תקף באניות ונכשל. אך בהתקפה יבשתית זכה בהישג. פלמנינוס מצידו, כנראה מתוך טרוניה על שהתעלמו מעצתו, עשה הפסקת אש לתקופת מה עם נאביס.⁷⁰⁷ אולם מעורבותו זו אינה מלמדת על מדיניותו של הסנאט או על ענינו של הסנאט לעצור בעד הצלחתה של אכאיה.

זמן קצר לאחר מכן, נאביס נרצח על ידי אטולים. פילופומן ניצל את המבוכה בספרטה, השתלט עליה, וספחה לליגה האכאית. רומא לא הביעה כל התנגדות לצעד זה. יתירה מזאת, אפשר שפילופומן אף נעזר בצי הרומי.⁷⁰⁸ הסנאט באותה עת כבר היה עסוק בהכנות למלחמה עם אנטיוכוס, ולא יכול היה לתת דעתו להתרחשות זו אפילו אם היה מעוניין בכך.

בשנת 191 תנועה ספרטיסטית בספרטה גורמת מהומות. פילופומן חודר לעיר ומחזירה לחיק הליגה האכאית. הסנאט אינו מגיב. פלמנינוס שפילופומן סוגר את שערי ספרטה בפניו סופג את העלבון.⁷⁰⁹ גם בפרשת סיפוחה של מסנה לליגה האכאית⁷¹⁰ אין כל הד למעורבות הסנאט. פלמנינוס מסר לליגה האכאית את העיר שהתנגדה לסיפוחה. את המתלוננים הפנה אליו ולא לסנאט. לא נוכל לדעת אם פעל בשמו של הסנאט שהיה עסוק במלחמה באנטיוכוס, או על דעת עצמו, בידוע את קוויה הכללים של מדיניות הסנאט בפלפונס.

707 פלוטארכוס, פילופומן, 15, 2. פאוסאניאס VIII, 50, 10. ענין זה מקובל בצדק על ידי חוקרים: אימרד, שם, עמ' 12-311. לארסן, שם, עמ' 411. בריסקואה: שם, II, עמ' 189-90.

J.G. Texier, Nabis, Paris, 1975, p. 98; Errington, Philopomen, pp. 105-6; J. Deininger, Der Politisch wiederstand gegen Rome in Griechland, de Gruyter, 1971, p. 110.

נסינו של גרואן, שם, עמ' 465, הערה 161, לקבוע כי המדובר בהפסקת אש משנת 195, מופרך ושרירותי.

708 ליוויס XXV, 37, 3.

709 פלוטארכוס, פילופומן, 16, 1-2; פאוסאניאס VII, 51, 1.

710 ליוויס XXXVI, 31, 7-10.

באותה שנה מסתפחת גם אליס לליגה. היא עושה זאת מרצונה⁷¹¹ ללא מעורבות רומית ישירה. באותה שנה שנת 191, יכול היה הסטרטגוס של הליגה דיופאנס להתגאות שלראשונה איחד את כל הפלפונס תחת הנהגת הליגה האכאית. אין ידיעה על החלטת סנאט המעודדת את ההתפשטות האכאית, אך גם אין ידיעה על התנגדות כלשהי. כלום הליגה ניצלה את המלחמה באנטיוכוס והיותה בעלת-בריתה של רומא לצרכי התפשטותה, או שמא הסנאט מוכן היה מראש לראות בכל גבולות הפלפונס כגבולות הליגה האכאית? לכך אין תשובה. מכל מקום ברור, אף אם לסנאט לא היתה מדיניות ברורה כלפי ספרטה, שאלת השתלטותה של הליגה האכאית עליה לא הכבידה עליו.

בפרשת האי זקינתוס, מנוסחת בבהירות רבה על ידי פלמנינוס מדיניותה האסטרטגית של רומא כלפי גבולותיה של הליגה האכאית. אמנם ליויוס מביא את דבריו כעצה ידידותית לליגה, אך הם משקפים תפישה אסטרטגית והחלטה אסטרטגית.

וכה אמר פלמנינוס: "אם הייתי מאמין שהחזקת האי תהיה לכם לתועלת, הייתי ממליץ לסנאט ולעם הרומי לתיתו לכם. אבל כצב כשהוא בתוך שריונו הוא מוגן מפני כל התקפה, וכשהוא מוציא חלקים כלשהם הוא כמו מערטל עצמו, חשוף לפגע וחלש, כך גם אתם האכאים, אינכם במצב שונה. כשהגבולות הינם גבולות הפלפונס, סגורים מכל צד בים, קל לכם גם לאחדם וגם להגן עליהם כשהם מאוחדים. אך בהשתקקותכם לספח מעבר לגבולות אילו, כל החלקים שלכם אשר בחוץ יהיו ערומים וחשופים לכל התקפה"⁷¹².

פלמנינוס דאג לליגה האכאית ואולי לא רק כביכול. שכן יש אלמנט של היגיון בדבריו. בתוך גבולות הפלפונס האחדות הפנימית שלה קלה להגנה. כשהיא מתפשטת מחוץ לפלפונס איזונה הפנימי יכול להתערער והיא חשופה. אולם דומה שפלמנינוס דאג בראש וראשונה לרומא. הוא אינו חפץ בהתפשטותה היתרה של הליגה, גם כדי לא לחזקה יתר על המידה, וגם כדי לא ליצור תנאים שיכולים לערער את הסטטוס-קוו ביוון וליצור זעזועים שרומא לא מעוניינת בהם. רומא שאפה ליציבות ביוון כולה, והליגה האכאית המותחמת בגבולות הפלפונס, יכולה לתרום

711 ליויוס XXXVI, 35, 7.

712 שם, 32, 5-8.

ליציבות זאת. פלמנינוס כביכול דבר בשם עצמו, אך דומה שזו מדיניות הסנאט.

אולם איחוד הפלפונס תחת הליגה האכאית היה בעתיד בעייתו. היחסים עם ספרטה היו מתוחים ומסובכים והגיעו אף לכלל משבר. הסנאט הרומי נקרא מדי פעם בפעם על ידי ספרטה להתערב כדי לפתור בעיות. אך הוא עשה זאת בחוסר עניין מופגן.

בקיץ 191 או בראשית הסתיו, מגיעים נציגים ספרטנים לרומא ומבקשים מהסנאט להחזיר בני ערובה שנלקחו מנאביס מלך ספרטה בשנת 195 והוחזקו באיטליה, ולהחזיר מספר כפרים.⁷¹³ כמו כן הועלתה שאלת גולים ספרטנים שהוגלו על ידי נאביס. הסנאט לא נתן בעניינים אלו תשובה ממשית. נמסר להם שבענין הכפרים ינתנו הוראות לנציגים רומים שישלחו בעתיד לאזור. בענין בני הערובה, עליהם עוד לדון בדבר. ובאשר לגולים הותיקים ניתנה תשובה סרקסטית. לפי שספרטה חופשית הסנאט תמה מדוע הם לא נקראו לחזור. באותו מעמד השליחים הספרטנים לא השיגו איפא דבר. אולם כעבור זמן הסנאט החזיר את בני הערובה להוציא את ארמֶנְס בנו של נאביס.⁷¹⁴ לפי שספרטה סופחה לליגה האכאית ודומה שאינה יכולה לעשות בעיות כפי שעשה נאביס, החלטת הסנאט להחזירם היתה הגיונית מחד ומתחשבת מאידך. טעם רב להמשיך ולהחזיקם ברומא כבר לא היה. אשר לכפרים, ברי שהסנאט לא עסק בעניינם כלל. שליחים מטעמו בנידון לא הגיעו לפלפונס. גם בענין הגולים לא עסק. אם הכפרים שכנו לאורך החוף הרי שבשנת 189 ניסו בני ספרטה להשתלט על אזור זה בכח. הם תקפו וכבשו לשעה את העיר לאס אך נזרקו ממנה כעבור יום על ידי תושבי העיר.⁷¹⁵ אינפורמציה זו אפשר ומעידה אף היא, שהסנאט לא עסק בשאלת הכפרים שהיתה שולית לגביו. דומה שרצה להעמיד את אנשי ספרטה לא להטרידו בעניינים כגון אילו.

ההתפתחויות בפלפונס היו חריפות. פילופומן הסטרטגוס של הליגה האכאית דרש שהאחראים להתקפה על לאס יוסגרו לליגה האכאית.⁷¹⁶

713 פוליביוס XXI, 1, 4-1. על הכפרים ראה: וולבאנק, שם, XXI, 1, 2.
 714 פוליביוס XXI, 3, 4. הגולים הוחזרו בחורף 191/0. ראה: וולבאנק, שם, XXI, 1, 3.
 715 ליוויס XXXVIII, 30, 6-9.
 716 ליוויס XXXVIII, 31, 2.

התגובה הספרטנית היתה חריפה. הוצאו להורג שלושים ספרטנים ששיתפו פעולה עם פילופומן. יתירה מזאת, הם הכריזו על ניתוק מהליגה האכאית, ושלחו שליחים לקונסול הרומי מרקוס פוליביוס ששהה בקפאלוניה והסגירו את ספרטה לידי העם הרומי.⁷¹⁷ בתגובה, הליגה האכאית הכריזה מלחמה על ספרטה.⁷¹⁸ הקונסול הציע לשני הצדדים לשלוח שליחים לסנאט.⁷¹⁹ תשובת הסנאט לשליחים היתה שאין לשנות את מעמדה של ספרטה.⁷²⁰

כעדותו של ליוויס, התשובה היתה כה מעורפלת עד שכל צד פרשה כפי רצונו.⁷²¹ הסנאט לא רצה לרדת לחקר הפרטים. בוודאי שלא נתן דעתו להתמסרותה של ספרטה לרומא או שסרב לקבלה. שהרי בכך היה פוגע בבעלת-ברית – הליגה האכאית. למעשה נתן יד חופשית לליגה בלי לומר זאת מפורשות. אולם בהחלטה לקונית זאת כמו רצה הסנאט להפגין מאוד את חוסר עניינו בפרשה, ויחד עם זאת להציג עצמו במעמד של שופט ופוסק. הסנאט שמר על מעמדו הריבוני אך הפגין התנשאות וחוסר רצון לעסוק בפרשה.

ואילו פילופומן ניצל את היד החופשית שהוענקה לו, ובשנת 188 השתלט על ספרטה. הוא הורה להרוס את חומותיה. שכירי החרב שלה ועבדים ששחררו על ידי נאביס נאלצו לעזוב את העיר, ואילו גולים הוחזרו אליה.

פילופומן ביטל את החוקה של ספרטה חוקת ליקורגוס והכפיף את העיר לחוקיה ולמוסדותיה של הליגה האכאית.⁷²² בשנת 188 בלעה איפא הליגה האכאית את ספרטה כשפילופומן נוקט כלפיה בצעדים קשים וחריפים.

717	שם, 31, 5-6.
718	שם, 32, 1.
719	שם, 32, 4.
720	שם, 32, 9, novari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat.
721	שם, 32, 10.
722	פלוטארכוס, פילופומן, 16, 3-5; 17, 4. ליוויס XXXVIII, 34, 1-5; XXXIX, 37, 1-8. פוליביוס XXI, 32, 3; XXII, 11, 7. הגולים שהוחזרו היו כנראה גם הישנים, דהיינו אילו שהוגלו על ידי נאביס וטירנים שקדמו לו, וגם ראשי הסיעה הפרו-אכאית. פרטים: וולבאנק, שם, XXI, 32, 3.

משלחת ספרטנית שמגיעה לרומא כדי להתלונן נגד פילופומן לא משיגה רבות. היא מצליחה להשיג מכתב מהקונסול מרקוס לפידוס (כהן כקונסול בשנת 187) שנשלח אל הליגה האכאית, בו נכתב כי הליגה לא פעלה נכון כלפי ספרטה.⁷²³

בשלב זה, הסנאט לא נתן כלל דעתו לצעדיו הקשים של פילופומן. מאוחר יותר הוא הביע את אי-שביעות רצונו מהרס חומות העיר ומהרצח בקומפיוס.⁷²⁴ (80 איש נרצחו בפקודת פילופומן בשנת 188, כאשר כבש מחדש את ספרטה שפרשה. הנרצחים היו ראשי הפורשים). יחד עם זאת, הסנאט לא קיבל כל החלטה חדשה והעניין נגז.⁷²⁵

צעדיו הקשים של פילופומן בספרטה לא רק שלא עוררו התערבות מעשית של הסנאט, אלא דומה שהוא מגיב רק כדי לצאת לידי חובה ונותן לכל הפרשה לרדת מסדר יומו. בקיץ 185, בדרכה חזרה לרומא, עצרה משלחת רומית בראשותו של קוינטוס קיקיליוס מטלוס באכאיה. על פי דעה שרווחה באכאיה, ביקור זה נעשה ביוזמתם של שני מתנגדיו הפוליטיים של פילופומן, אריסטאינוס ודיופאנס.⁷²⁶

ברי, כי לא היה לו לקיקיליוס יפוי כח מטעמו של הסנאט לפעול בליגה האכאית, ואפילו לא לבקש את כינוסה של אסיפתם.⁷²⁷ כאשר גינה איפא את התנהגותם האכזרית והקשה של האכאים כלפי ספרטה,⁷²⁸ עשה זאת על דעת עצמו ולא כשליחו של הסנאט.

סביר ביותר, שמעורבות זאת נגרמה כתוצאה ממאבקים פוליטיים פנימיים בתוך הליגה האכאית, כאשר הסטרטגוס של אותה שנה אריסטאינוס הזמין את הקונסול הרומי להתארח, ובאופן פומבי דחק דיופאנס מתנגדו של פילופומן את קיקיליוס לגנות את התנהגות האכאים לא רק בפרשת ספרטה, אלא גם בפרשת מסנה.⁷²⁹ ברור איפא לחלוטין, כי קוינטוס קיקיליוס מטלוס נשאב לתוך מאבק פוליטי בליגה

723 פוליביוס XXII, 3, 2.

724 שם, 7, 6.

725 שם, 7, 7.

726 שם, 10, 14-15.

727 שם, 10, 11.

728 שם, 10, 2.

729 שם, 10, 4-6; לענין מסנה ראה: וולבאנק, שם, XXII, 10, 6.

האכאית, כשהוא מביע דעה העולה בקנה אחד עם גינויו הרפוי של הסנאט משנת 188 ועם דעתו של דיופאנס.

בחורף 185/4 מופיעה משלחת ספרטנית נוספת בפני הסנאט, שמתקיפה קשות את התנהלותה של הליגה האכאית בספרטה.⁷³⁰ הסנאט, שמע את הדברים הקשים וגם את דבריו הקשים של קיקילוס מטלוס נגד הליגה שהעליבה אותו באופן אישי, והחליט לשלוח משלחת שתחקור בנעשה.⁷³¹

המשלחת בראשות אפיוס קלאודיוס פולכר הגיעה לאכאיה בשנת 184. בפני אסיפת העם האכאית הוא הצהיר, שהסנאט לא מרוצה מהתנהגות האכאים כלפי ספרטה, מרצח הספרטנים בקומפיוס, מהריסת חומות ספרטה ומביטול חוקת ליקורגוס.⁷³² בכך חזר על הצהרה קודמת של הסנאט,⁷³³ שכאמור היתה חסרת משמעות מעשית.

ליקורטס הסטרטגוס באותה שנה, השיב בנאום תקיף.⁷³⁴ תשובתו של אפיוס קלאודיוס היתה תקיפה עוד יותר. הוא יעץ לאכאים לפעול מרצונם, לבל יאלצו לפעול תוך זמן קצר בכפייה.⁷³⁵ אזהרה חמורה זו, שהושמעה ככל הנראה מתוך כעס משום דבריו של ליקורטס, היתה בעלת אופי כללי. אפיוס קלאודיוס לא קבע מה על האכאים לעשות. ואמנם הם לא התרגשו מדבריו יתר על המידה והגיבו רק במעשה אחד. הם ביטלו את עונש המוות שהוטל על שני הגולים הספרטנים אראוס ואלקיביאדס.⁷³⁶ קשה להאמין שלאפיוס היה מנדט מטעם הסנאט לומר את דבריו הקשים. וכי למה לסנאט לכפות דבר על בעלת-בריתו בגינה של עיר חסרת חשיבות – ספרטה? דומה שהיתה זו התפרצות של כעס יותר מביטוי למדיניות נוקשה של הסנאט.

בחורף 184/3, כנראה מעודדים מעמדתו של אפיוס קלאודיוס, הגיעו לרומא ארבע משלחות ספרטניות. הסנאט שלא היה מוכן להיכנס לעובי הקורה של ההצעות השונות של המשלחות, כך לדעת פוליביוס, אך סביר

730 פוליביוס, XXII, 12, 2–3.

731 שם, 12, 4, 9.

732 ליויוס XXXIX, 36, 3–4.

733 פוליביוס XXII, 7, 6.

734 ליויוס XXXIX, 36, 6, 7–37, 17.

735 שם, 37, 19.

736 שם, 37, 21.

יותר משום שספרטה לא עניינה אותו, העביר את הטיפול לועדת שלושה, שכללה את פלמנינוס, ושני השליחים הרומיים שכבר הגיעו בעבר לליגה האכאית, מטלוס ואפיוס קלאודיוס.⁷³⁷

ברמה הטקטית צידדה הועדה בספרטנים, אך ברמה האסטרטגית, באכאים. חבריה החליטו אמנם להחזיר את הגולים שהוגלו מספרטה והורו לבנות את חומות העיר. כמו כן החליטו שמשפטים שפסק-דין מוות בצידם יתנהלו רק על ידי בוררים חיצוניים ולא על ידי הליגה האכאית. אך הנקודה החשובה בהחלטתם היתה, שספרטה שייכת לליגה האכאית.⁷³⁸

האכאים, למרות הסתייגויותיהם, היו מרוצים.⁷³⁹ כללו של דבר, המדיניות הרומית להכפיף את כל הפלפונס תחת מרות הליגה האכאית לא השתנתה. יחד עם זאת, הועדה ניסתה לרצות את הספרטנים, ככל הנראה כדי להרגיע את האזור ולמנוע זעזועים. אולם דומה שהליגה האכאית לא התייחסה ברצינות להחלטת הועדה. שכן ברי לחלוטין שלא הרשתה את החזרתם של הגולים. שהרי בשנים 183/2 ו-182/1 התייצבו משלחות גולים ספרטנים בפני הסנאט, והסנאט לא הזדעזע מאי-קיום החלטת הועדה הרומית באשר לגורלם. לפיכך אפשר, שהאכאים גם לא בנו את חומתה של ספרטה.

בחורף 183/2 התייצבו בפני הסנאט משלחת של גולים ספרטנים, ומשלחת מספרטה עצמה. מה ביקשו, לא נמסר. סביר שהגולים שוב העלו את שאלת החזרתם לספרטה. תשובת הסנאט מלמדת באופן חד-משמעי שעניין הספרטנים היה לו לזרא. חברי הסנאט הודיעו כי עשו ככל יכולתם עבור ספרטה וכעת אין הענין נוגע להם.⁷⁴⁰ ברי שהסנאט אינו רוצה לראות משלחות ספרטניות נוספות. ואף שברור לו שעניין הגולים לא בא על פתרונו, הנושא לא מעניין אותו כלל.

הסנאט היה קצר-רוח גם כלפי שליחים מהליגה האכאית שהיו באותו מעמד. הם ביקשו, על סמך הברית הכרותה בין רומא לבין הליגה האכאית, שתשלח להם עזרה צבאית במלחמתם נגד מסנה. לחילופין, שהסנאט ימנע משלוחי נשק מאיטליה למסנה. הסנאטורים, אפשר

737 פוליביוס XXIII, 4, 7.

738 שם, 4, 8-9; ליוויס XXXIX, 48, 4; פאוסאניאס 7, 9, 5.

739 פוליביוס XXIII, 4, 14.

740 שם, 9, 11.

מחמת כעסם על הליגה, על רקע דבריו הקשים של מרקיוס פיליפוס נגדה,⁷⁴¹ הצהירו ואף נתנו פומבי להצהרתם, שאין זה מעניינם אם גם ספרטה, קורינתוס וארגוס (ולא רק מסנה) יפרשו מהליגה האכאית.⁷⁴² אפשר גם שהרשו לעצמם להשמיע את הצהרתם הקשה הזאת משום שבאותה עת לליגה האכאית לא היתה חשיבות במערך האסטרטגי הרומי. מכל מקום, משנודע כעבור זמן מה שמרידת מסנה דוכאה, הודיע הסנאט, תוך התחסדות וצביעות, לנציגים האכאים שעוכבו ברומא, שאכן דאג שכלי נשק לא יועברו מאיטליה למסנה.⁷⁴³ כעבור שנה לערך, בשנת 182/1, הסנאט היה יותר מפוייס. הוא קיבל בכבוד משלחת אכאית שדיווחה לו על השלטת סדר אכאי במסנה, והבטיח למשלחת גולים ספרטנית, לאחר שהאזין לה זמן רב, לכתוב מכתב לאכאים ולבקש שיוחזרו לארצם.⁷⁴⁴ מצב רוחו הטוב של הסנאט, אפשר משום שסבר שפתר את שאלת השליטה על מוקדון באמצעות המלכתו בעתיד של דמטריוס, לא מלמד על עניין מחודש בספרטנים או בפלפונס. אמנם מתגלה בשינוי בסגנון איך אין עדות לשינוי במדיניות. ואמנם כשחזרו נציגי הליגה האכאית מרומא הם הבהירו שהסנאט כתב את המכתב בענין הגולים לא משום תמיכתו בהם, אלא משום עקשנות הפצרותיהם. אי-לזאת, האכאים החליטו לא לשנות את מדיניותם כלפי הגולים.⁷⁴⁵ כעבור שנה, כאשר היפרבטוס, הסטרטגוס של הליגה האכאית, העלה בפני אסיפת האכאים את השאלה, כיצד לנהוג במכתב הרומי ביחס להחזרת הגולים, יעץ ליקורטאס לא לנקוט שום צעד. שכן מנהג נקוט בידי הרומאים, אמנם להאזין לבקשות אנשים שסברו שזכויותיהם

-
- 741 פוליביוס XXIII, 9, 8-10. הוא יעץ לסנאט לא להענות לבקשתם, כיוון שאינם נועצים בו, ומנהלים מדיניות עצמאית.
- 742 שם, 9, 12-14; וולבנאק, שם, XXIII, 9, 14 רואה בכך הסתה של הסנאט למרד, כדעתו ככל הנראה של פוליביוס, ובצדק.
- 743 פוליביוס XXIII, 17, 3.
- 744 שם, XXIV, 1, 4-7.
- 745 שם, 2, 4-5. אפילו אם הגוים פוליביוס כשהסביר שהסנאט נענה לספרטנים משום הפצרותיהם – כדעת וולבנאק, שם, XXIV, 2, 4, ברי כי המשלחת האכאית וביפוס בראשה, עמדו על הלך הרוח האמיתי ששרר בסנאט.

נשללו, אולם אם יפנו את תשומת לבם שלא ניתן להיענות לבקשות הללו, אחרת יפגעו ידידיהם, לא היה זה ממנהגם להודיע שהמתלוננים צודקים או לכפות את דעתם על ידידיהם. וכך הוא המשיך: "אם נודיע לסנאטורים שאם נענה לבקשתם הכתובה נחלל שבועותינו, חוקינו והסכמנו הכתובים, המחזיקים את הליגה שלנו יחד, הם יבטלו את דרישתם".⁷⁴⁶ קביעה זו של ליקורטאס שיקפה נכון את המדיניות הרומית בהקשר האכאי-ספרטני.

פרט להתבטאות זאת של ליקורטאס, גם התקפתו של מרקיוס פיליפוס על הליגה האכאית, ועוד יותר מכך, נאומו של קאליקראטס בסנאט,⁷⁴⁷ שהגיע בראש משלחת אכאית לרומא בשנת 180, מעידים בברור שהסנאט לא רק שלא כפה את החלטותיו, אלא למעשה לא התעניין בנעשה בפלפונס. וכך תקף פיליפוס את הליגה האכאית: "האכאים אינם רוצים להביא בפני הסנאט שום דבר. הם מעריכים את עצמם מאוד, ומנסים לפעול בכל ענין ביוזמתם". הוא יעץ איפא לסנאט לא להענות לבקשתם, להביע את חוסר שביעות רצונו מהתנהגותם באופן מתון, להביא במהירות להתפייסות בין מסנה לבין ספרטה, ואז האכאים בשמחה יפנו לסנאט.⁷⁴⁸

אם כמשתמע מדבריו, האכאים עושים ככל העולה על רוחם, פירושו של דבר שהסנאט אינו בודק במעשיהם ומאפשר להם לנהוג כרצונם. כלומר, למעשה הסנאט לא מעורה בנעשה בפלפונס, ובוודאי שלא מכון את מהלך האירועים.

ואכן, קאליקראטס אומר דברים אילו בנאומו במפורש, ורוח דבריו היא כדלהלן. הרומאים הם האשמים שהיוונים אינם מצייתים להוראותיהם. זאת, מכיוון שרומא לא מתערבת כלל בחיים הפוליטיים ביוון. היא מאפשרת לפוליטיקאים לנהוג על פי חוקיהם ועל פי חוזהם שקודשו בשבועה ולא על פי רצונה של רומא, וההמונים מכבדים גישה זאת. ומשפט המפתח בדבריו להבנת המדיניות הרומית הוא: "אם בעיניכם זה היינו – הן אם היוונים מצייתים להוראותיכם אם לאו, המשיכו להתנהג כפי שאתם מתנהגים כעת".

746 פוליביוס XXIV, 8, 1-5. היפרבטוס היה סטרטגוס בשנת 180/1. העלה

את השאלה כנראה בקיץ 180 – וולבנאק, שם, XXIV, 8, 1.

747 פוליביוס, XXIV, 9, 1-15.

748 שם, XXIII, 9, 8-10.

השתלשלות העניינים בפלפונס כפי שהצגתי אותה מנקודת ראות של אופי מעורבותה של רומא, מקבלת איפא גושפנקא בדבריו של קאליקראטס. הסנאט ובכך היה אדיש לנעשה ביוון בכלל ובפלפונס בפרט, ואין פלא בדבר. שכן מדיניותו כלפי האגן המזרחי של הים התיכון התמקדה בענין אחד, מניעת התעוררות סכנה לאיטליה. וכל עוד עמי יוון ובמיוחד בצפונה ממלאים את תפקידם כחגורת פיקוח ובלימה כלפי מוקדון, ואינם חורגים מהמסגרת הגיאוגרפית שרומא קבעה להם, אין לנעשה ביוון בכלל ובפלפונס בפרט חשיבות בעיני הסנאט.

השאלה המתעוררת היא, האם בעקבות נאומו של קאליקראטס בפני הסנאט, אמנם השתנתה מדיניותו כלפי יוון וכלפי הליגה האכאית והפלפלונס כפי שטען פוליביוס.⁷⁴⁹

בהשפעת נאומו של קאליקראטס אכן נקט הסנאט בלשון תקיפה, דרש את החזרת הגולים ועמד בצורה חד-משמעית מאחורי קאליקראטס, שבשובו לאכאיה, ומשנבחר לסטרטגוס, החזיר את הגולים לספרטה. אולם פרט לאירוע זה, אין שום עדות לשינוי במדיניות. מכל מקום, מאז משלחתו של קאליקראטס ועד לשנת 174 לא נותרה כל אינפורמציה על הנעשה בפלפונס.

אשר ליוון בכללותה, אמנם ישנן אי-אילו דוגמאות של אישים פרו-רומיים במקומות מסוימים. כך למשל, זמן קצר לפני פרוץ המלחמה המוקדונית השלישית, ליקסיקוס הפרו-רומי מהליגה האטולית, הגלה לרומא שלושה ממתנגדיו על רקע של התנהגות בלתי-רומית. עם פרוץ המלחמה, קפאלוס איש אפירוס חשש מפני יריבו כרפוס שהלשין עליו בפני הרומאים שאינו כנוע להם די הצורך. בליגה האכאית היתה מבוכה בגלל האשמות פנימיות נגד אישים שלא הפגינו תמיכה די הצורך ברומא. באקרנניה, הסיעה הפרו-רומית בראשות כרמאס מבקשת שיוצב חיל-

749 XXIV, 10, 4-5; בדיאן, פוריין קלינטלאי, עמ' 89-92, שולל שהיתה הקשחה במדיניות רומא לאחר שנת 185, אך מקבל שהרומאים הושפעו מקאליקראטס ומכאן והילך תמכו בתומכיהם, וניסו להחליש את הליגה בלי איומים גלויים. דינינגר, שם, עמודים 142/3 סבור שחל שינוי לאחר שנת 180, אך אינו מוסיף על קביעתו של פוליביוס שהתחזקו תנועות פרו-רומיות ביוון ומנהיגים פרו-רומיים. אפילו אם קביעתו של פוליביוס נכונה, שרומא החלה לתמוך במנהיגים פרו-רומיים, וכלל לא ברור שהיא נכונה, היא איננה מלמדת על שינוי במדיניות הרומית, דהיינו שרומא החלה לכפות את רצונה בעניינים מדיניים שוטפים ביוון.

מצב רומי בה.⁷⁵⁰ אפשר שנאומו של קאליקראטס דחף לעלית סיעות פרו-רומיות במקומות מסוימים ביוון, ולהתקפות על אישים שלא גילו צייתנות רבה לרומא. אולם הדוגמאות הן מועטות, ולפי שכלן מערב המלחמה או מזמנה הן אינן מלמדות מאומה. שהרי ברור, ועל כך אין חילוקי דעות, שערב המלחמה, משום החשש מפני פרסאוס, רומא העמיקה את מעורבותה ביוון. ואפילו אם היו מצבים כגון אילו בתקופה קודמת, אך משום מה לא נותרו ברישומים, הם אינם מלמדים על התערבות רומית בפוליטיקה הפנים יוונית, אלא על ההכרה, שהפגנה מודגשת של פרו-רומיות, והצהרה על נכונות להיענות לכל דרישה רומית, מהווים קלף פוליטי במאבקים פוליטיים בתוך ערים או ליגות, ולא על תכתיב רומי הולך ומתעצם. והדוגמא של קאליקראטס מראה, שיותר משרומא רצתה להתערב בחיים הפנימיים ביוון, היא הוזמנה לעשות כן. מכל מקום, כל ארבעת הסטרטגים הידועים מהשנים 168-179 בליגה האכאית היו מתנגדיו של קאליקראטס.⁷⁵¹ עובדה זו אינה מלמדת על השפעה רומית הולכת וגוברת בחיים הפנימיים של אכאיה, ועל תמיכתה הנמרצת של רומא באנשים התומכים בה ללא סייג. בשנת 175/4 מרבית האכאים היו בעד התקרבות אל פרסאוס ופתיחת שעריה של הליגה בפניו לביקור. נאומו התקיף של קאליקראטס, שהזהיר שמלחמה בין רומא לבין מוקדון היא בלתי נמנעת, מנע החלטה אכאית כזאת.⁷⁵² העובדה שמרבית אזרחי אכאיה נטו לכיוון מוקדון מלמדת על חולשת מעמדה של רומא בליגה. ההחלטה הסופית התקבלה לא עקב תכתיב רומי או מעורבות רומית, אלא אך ורק בגלל נאומו של קאליקראטס.

יתירה מזאת, עד ערב פרוץ המלחמה, רומא לא מנעה התקרבות ביוון לפרסאוס, ולא התערבה בנעשה בארץ האם. היא החלה להתערב בה רק ערב המלחמה, כמו בשאלת חובות בפרהביה ובתסליה, ובאטוליה על פי הזמנת האטולים לאחר שפנו קודם לכן לפרסאוס. מעורבות זאת היתה בוודאי תוצאה של חשש מפני השפעתו ההולכת וגוברת של פרסאוס.

750 על הדוגמאות ראה: P.S. Derow, Polybius and the embassy of Kallikrates, in Essays presented to C.M. BOWRA 1970, pp. 21-22

751 גרואן, שם, עמ' 500 + הערה 85.

752 ליווס XXXXI, 23, 9; 24, 19-20.

מכל מקום, ערב המלחמה המוקדונית השלישית, השפעתה הכללית של רומא ביוון הלכה ונחלשה, ואאומנס מלך פרגמון בנאומו בפני הסנאט בשנת 172 עמד על הלך הרוח הכללי ביוון שנבע בין היתר כך טען, משום אי-מעורבותה. ואמנם היא לא הגיבה ולא כפתה את רצונה גם בעניינים שדרשו זאת, כמו ביטול הברית בין פרסאוס לבין הליגה הבויאוטית שניתן לה פרסום פומבי, ורומא נותרה אדישה.

רומא אכן לא היתה מעורה ולא רצתה להיות מעורה בחיי יוון. נאומו של אאומנס בפני הסנאט גרם לסנאט הפתעה בלתי נעימה. עצם השפעתו הגדולה של הנאום על הסנאט מלמדת על אי-הבנתו את הנעשה ביוון, ובכל האגן המזרחי של הים-התיכון, שנבעה, ממדיניותו הפסיבית. הסנאט נגרר למעורבות, רק אם התבקש, ובשאלות מקומיות שלא היו להן השלכות על מדיניותו האסטרטגית הגלובלית, דומה שלא עניין אותו אם ממלאים אחרי החלטותיו אם לאו.

מדיניות רומא באסיה הקטנה

רומא הסיגה את צבאה מאסיה הקטנה בשנת 188, ולא החזירה את כוחותיה לשם אלא רק בשנת 133, כאשר אטלוס השלישי הוריש את מלכותו פרגמון לרומא.

האינטרס הרומי באזור היה בעיקרו לבלום פניה סלווקית מערבה, ולמנוע התהוותו של מוקד סכנה אחר לאיטליה. תפקיד כפול זה הוטל על בעלת-בריתה של רומא, פרגמון. לפיכך, רגישותה של רומא לנעשה באזור הסתכמה ביצירת התנאים שבגינם פרגמון תוכל לבצע את המוטל עליה מטעמה. אי-לזאת, היה עליה להבטיח את בטחונה ושלמותה, ולדאוג שמעמדה של פרגמון באסיה הקטנה לא יפגע. ולפי שלרומא לא היה עניין אחר במתרחש באסיה הקטנה, היא העניקה לפרגמון יד חופשית בניהול מדיניותה.

מידת עומק מעורבותה המדינית והדיפלומטית של רומא באסיה הקטנה הותנתה במידת הסכנה שנשקפה לפרגמון עצמה.

קביעה זו מומחשת בשלוש מלחמות בהן היתה פרגמון מעורבת. בשנת 183 פרצה מלחמה בין פרגמון לבין פרוסיאס מלך ביתיניה. באופיה הכללי, היתה זו מלחמת גבול. במהלכה לא נשקפה סכנה ממשית לפרגמון. שכן אף שהוכה בים, אאומנס זכה לניצחון ביבשה. משלחת רומית בראשות פלמנינוס הגיעה באותה שנה לאזור במטרה

לישב את הסכסוך. אין עדות כדי לקבוע באיזו מידה היא השפיעה על השגת הסכם השלום שנחתם בין שני המלכים.

רומא אמנם שאפה לעמוד על המתרחש, אולם מידת מעורבותה והשפעתה על האירועים היתה מינימלית, שכן לא נשקפה סכנה לאינטרס הרומי הבסיסי והוא לשמור על שלמותה של פרגמון.

באותה שנה שנת 183, פרצה מלחמה בין פרגמון לבין פארנאקס הראשון מלך פונטוס. מלחמה זו נמשכה ארבע שנים ושאהבה לתוכה מדינות לא מעטות באסיה הקטנה.

מעשי האיבה החלו כאשר פארנאקס השתלט על העיר סינופה שעל חוף הים השחור.⁷⁵³ זמן קצר לאחר הכיבוש, מגיעות לרומא משלחות מטעם אאומנס מלך פרגמון ורודוס שהתלוננו על כיבוש העיר ומשלחת מטעם פארנאקס.⁷⁵⁴

הסנאט הודיע שישלח ועדת חקירה שתבדוק את הנעשה בסינופה ותרד לחקר המחלוקת בין שני המלכים.⁷⁵⁵

דיווחה של המשלחת שחזרה מאסיה הקטנה לסנאט היה כמובן אוהד לאאומנס. הדיווח הצביע על מתינותו של אאומנס ועל התנהגותו הבלתי נסבלת והתוקפנית של פארנאקס. הסנאט, לאחר ששמע את שליחיו, לא טרח לדון בנעשה באסיה הקטנה, שהרי שום סכנה לא נשקפה לפרגמון. האירועים איפא לא עניינו אותו במיוחד. הוא רק הודיע לשליחים שהגיעו הן מפרגמון ומגאלאטיה שצידדה בפרגמון והן מפונטוס, שישלח משלחת נוספת שתחקור ליתר עומק את המחלוקת בין שני המלכים,⁷⁵⁶ ועל פיה יפסוק.⁷⁵⁷

באותה עת, בין אם בתיווכה של רומא ובין אם לאו, הושגה שביתת נשק בין הצדדים,⁷⁵⁸ ואאומנס החליט לשלוח את אחיו לרומא על מנת לסיים את המלחמה.⁷⁵⁹ אחיו שהתקבלו בכבוד רב, זכו בהודעה מהסנאט, שתשלח משלחת סנאטוריאליה שתיישב בכל מחיר את

753 סטרבו XII, 3, 11 (עמ' 545).

754 פוליביוס XXIII, 9, 3; ליוויס XL, 2, 6.

755 פוליביוס XXIII, 9, 3; ליוויס XL, 2, 8.

756 פוליביוס XXIV, 1, 1, 2-3.

757 שם, XL, 20, 1.

758 שם, XXIV, 5, 1.

759 פוליביוס XXIV, 5, 2-3.

הסכסוך עם פארנאקס.⁷⁶⁰ בינתיים שביתת הנשק נשברה. מצביאו של פארנאקס לאוקריטוס השתלט על העיר טיום שהיתה בשליטת פרגמון, והרג את חיל השכירים של אאומנס ששמר עליה.⁷⁶¹ המלחמה קיבלה תנופה רבתית. פארנאקס שלח בחורף את שר צבאו לאוקריטוס בראש צבא בן עשרת אלפים חיל לתקוף את גאלאטיה. הוא עצמו התכוון לפלוש באביב לקאפאדוקיה. אאומנס ואחיו יצאו בראש צבא לבלום את התוקפנות הפונטית. הם הגיעו לגאלאטיה. משם המשיכו לקאפאדוקיה והתאחדו עם צבאו של אריאראטס מלך קאפאדוקיה. הצבא המאוחד חדר לשטח מוקיסוס שבקאפדוקיה הפונטית, דהיינו לתוך שטח פונטוס.⁷⁶² בהיותם שם נודע שליחים רומיים הגיעו לאסיה הקטנה. משנפגשו, אאומנס הפגין בפניהם את עוצמת צבאו כדי להמחיש שהוא מסוגל להגן על עצמו בלא עזרת הרומאים ולנצח את פרנאקס. יחד עם זאת, על פי דרישת השליחים הרומיים הסכימו אאומנס ואריאראטס לבצע נסיגה מאדמת מוקיסוס. הם נסוגו לכיוון גאלאטיה.

פארנאקס מצידו הסכים לשלוח שליחים רמי מעלה מטעמו לפרגמון כדי להגיע להסכם על פי תנאים שיקבעו על ידי השליחים הרומיים. במפגש בין הצדדים, התעלמו שליחיו של פארנאקס מהסכמי הביניים, העלו דרישות חדשות ולא התייחסו אל השליחים הרומיים. הועידה נכשלה כשלון חרוץ. השליחים הרומיים חזרו לרומא בלא שהשיגו דבר.⁷⁶³

השפעתה של רומא על אאומנס, כפי שמסתבר מתאור הפרשה, היתה גדולה. הוא נענה לכל דרישות השליחים. הסכים לסגת, ולקבל את תנאיהם שלא פורטו. מאידך, השפעתם על פארנאקס היתה אפסית. הוא התעלם מהצעותיהם לחלוטין. פונטוס בשלב זה, היתה מחוץ למעגל ההשפעה הרומי. לשליחים הרומיים לא היו אמצעים לכפות את דעתם על פארנאקס.

760 שם, 5, 8; דיודורוס XXIX, 22.

761 דיודורוס XXIX, 23.

762 וולבאנק, שם, XXIV, 14, 8-9.

763 על ספור שלב זה של המלחמה, והמעורבות הרומית ראה: פוליביוס XXIV, 14-15, 12.

משנכשלה הועידה, התחדשה המלחמה כשלצידו של אאומנס, פרט לאריאראטס מלך קאפאדוקיה, נלחמו פרוסיאס השני מלך ביתיניה ומורציוס מלך פאפלאגוניה. ארמניה הצטרפה לפארנאקס. ידה של הקואליציה בראשות אאומנס היתה על העליונה. התקפת פתע אילצה את פארנאקס להסכים לשלום, שנחתם בשנת 179.⁷⁶⁴

מעורבותה של רומא במלחמה היתה מוגבלת לשיגור משלחות ולמגעים דיפלומטיים. השליחים הרומיים הגיעו לאזור, בדקו את מהלך האירועים, ניסו לגשר בין הצדדים, ומשנכשלו חזרו כלעומת שבאו. אין אינפורמציה שאיימו על פארנאקס בכח למרות שהיה התוקפן, או שפעלו מאחורי הקלעים ליצור את הקואליציה שתמכה באאומנס. הסנאט, פרט להחלטות לשגר משלחות לא קיבל שום החלטה אופרטיבית. הוא הניח למתגוששים להילחם ללא מעורבות צבאית רומית. ההסבר לעמדתו זו של הסנאט ברור למדי. הוא נוכח לדעת שלא נשקפה שום סכנה לפרגמון עצמה.

פארנאקס כבש אמנם שתי ערים שהיו שייכות לפרגמון, את סינופה שעל היס השחור ואת טיוס, אך הן היו בטריטוריה של ביתיניה כלומר הרחק מהטריטוריה של פרגמון גופה. פארנאקס כבש שטחים בקאפאדוקיה ובפאפלאגוניה, ותקף אף את גאלאטיה, אך צבאו לא התקרב לפרגמון. יתירה מזאת, כשהמלחמה כבר היתה בעיצומה, נוכחו השליחים הרומיים לדעת, שצבא מאוחד של אאומנס ואריאראטס נמצא בטריטוריה פונטית, ואאומנס אף השתדל להפגין בפניהם את עוצמת צבאו.

לפיכך יכלו להסיק, שהסכנה לפונטוס גדולה מהסכנה לפרגמון, והם הורו לאאומנס לסגת. לאור העובדה, שהכף נטתה לצד פרגמון ובעלות בריתה, רומא לא ראתה צורך לתמוך באופן מסיבי בבעלת-בריתה, אפילו לא בדיפלומאטיה בעלת אופי אגרסיבי.

מלחמה אף בהיקף נרחב באסיה הקטנה, כל זמן שלא יצרה תהפוכות שמהם עולה כח שיכול להוות איום פוטנציאלי כלפי המערב, לא הדאיגה את רומא. ואמנם מהלך המלחמה לא הראה שתופעה כזאת עלולה לקרות. גם סכנה ממשית לא נשקפה לפרגמון, לפיכך מובן שוויון הנפש של הסנאט.

764 על סעיפי השלום ראה: פוליביוס XXV, 2, 3-14.

מלחמה נוספת פרצה בשנת 156 בין אטלוס השני מלך פרגמון לבין פרוסיאס מלך ביתיניה. היא נמשכה שנתיים והסתיימה בשנת 154. במלחמה זו מעורבותה הדיפלומאטית של רומא היתה עמוקה מהקודמת. הדיפלומאטיה הרומית היתה אגרסיבית, והיתה בעלת השפעה על מהלכה של המלחמה ועל תוצאותיה. הסיבה שרומא ראתה צורך להתערב עמוקות במהלך המלחמה, והשליחים הרומיים אף ניתקו את היחסים עם פרוסיאס כשביטלו את הידידות והברית הרומית איתו, ונטלו חלק פעיל בארגון קואליציה נגדו היתה, שנשקפה סכנה ממשית לעצם קיומה של פרגמון. צבאו של פרוסיאס הגיע עד לחומותיה של הברירה פרגמון.

מהלך האירועים היה כדלהלן, פרוסיאס, לאחר שנחל ניצחון על אטלוס, חדר לתוך פרגמון, הגיע עד חומות העיר עצמה ובזז מקדשים לידה.⁷⁶⁵ אטלוס שלח את אחיו אתינאוס לידע את הסנאט. הסנאט שלא האמין להאשמות אטלוס החליט לשלוח שני שליחים, את לוקיוס אפוליאוס וגאיוס פטרוניוס לחקור בדבר מערכת היחסים בין שני המלכים.⁷⁶⁶ תוך זמן קצר, לאחר שקיבל אינפורמציה נוספת מפי פובליוס לנטולוס, דהיינו ממקור רומי, מינה משלחת שניה שבה היו חברים גאיוס קלודיוס קנטו, לוקיוס הורטנסיוס וגאיוס ארונוקוליאוס. תפקידם היה יותר אקטיבי, למנוע מפרוסיאס להלחם באטלוס.⁷⁶⁷ פרוסיאס דחה בבזז את הצעות הסנאט, ואף אילץ את אטלוס והשליחים הרומיים הורטנסיוס וארונוקוליאוס להסתתר מאחורי חומות העיר פרגמון. הסנאט כששמע את דיווחם של שליחיו אילו, מינה מיד משלחת חדשה בת עשרה חברים שבראשה עמדו לוקיוס אנקיוס, גאיוס פאניוס וקוינטוס פאביוס מקסימוס. גודלה של המשלחת היה חסר תקדים ביחס למשלחות מסוג זה. זו עדות לחומרה הרבה שבה קיבל הסנאט את הידיעות. תפקידה המוגדר היה להפסיק את המלחמה, ולאילץ את פרוסיאס לשלם פיצויים לאטלוס על הנזקים שגרם לו במלחמה.⁷⁶⁸ החלטת הסנאט היתה ובכך אופרטיבית, לנקוט בכל הצעדים הדרושים כדי להביא לסיום המלחמה. ברי שסיום המלחמה היה יעד של הסנאט.

765 פולביוס XXXII, 15, ו-14; דיודורוס XXXI, 35.

766 פולביוס XXXII, 16, 1-5.

767 שם, 1, 1-2.

768 שם, 7, ו-4; אפיאנוס, מיתרדטיקה, 3.

אטלוס מצידו החל לארגן צבא גדול וקואליציה חזקה. הצטרפו לצידו אריאראטס מלך קאפאדוקיה ומיתרידטס מלך פונטוס. בעוד הוא מתכונן, הגיעה ועדת העשרה לאסיה הקטנה.⁷⁶⁹ לאחר שנועדה עם אטלוס נפגשה עם פרוסיאס. היא העבירה לו את המסר של הסנאט בטון מאיים מאוד. משדחה המלך את מרבית דרישות הסנאט, ניתקו איתו מייד מגע, וביטלו את הידידות והברית שהיתה בין רומא לבינו.⁷⁷⁰ הם לא היו מוכנים להיכנס איתו למשא ומתן גם כשרץ אחריהם. הם ציפו ממנו לציות. השליחים הרומיים, על פי המנדט שקיבלו מהסנאט, נקטו איפא לא רק בטון קשה, אלא גם בצעד שיכול להתפרש כקדם-מלחמה. משחזרו לאטלוס הורו לו להגן על גבולותיו אך לא לפתוח בפעולות איבה. לאחר מכן התפצלו. חלקם חזר בחיפזון לרומא כדי לידע את הסנאט על מעללי פרוסיאס, והאחרים התפזרו לאורך חופה המערבי של אסיה הקטנה במטרה ברורה לגרום לבידודו של פרוסיאס ולטפח בריתות עם אטלוס.⁷⁷¹ מעורבות השליחים הרומיים במהלך המלחמה הלכה איפא והעמיקה. הם פעלו באופן אקטיבי כשהם משתמשים בגיבוי העוצמה והיוקרה של רומא כדי להחליש את פרוסיאס ולחזק את אטלוס. דומה, על פי מהלכיהם, ששאפו להגיע לכלל הסדר באופן דיפלומאטי ללא שימוש בכח רומי, כשהם משתמשים באיומים מחד, ומפגינים בתקיפות רבה לאורך החוף המערבי של אסיה הקטנה את תמיכתה של רומא באטלוס ואת שאיפתה להכניע את פרוסיאס לרצונה מאידך.

ניסיון בידודו של פרוסיאס וחיזוקו של אטלוס נועדו לא רק לצרכים צבאיים, אלא גם כדי להפעיל לחץ הולך וגובר על פרוסיאס על מנת להמחיש לו בברור שרומא מתייצבת נגדו באופן מעשי. סיכווי לכן להיחלץ מהתנאים שהטילה עליו הם אפסיים. עוצמתה של רומא היתה כה גדולה עד שיכלה לכפות את רצונה גם ללא שימוש בכוחה הצבאי. מששמע הסנאט את דיווח השליחים שחזרו מאסיה, הוא מינה מטעמו משלחת נוספת בת שלושה חברים ששוגרה לאסיה הקטנה. לא

769 פוליביוס XXXIII, 12, 1-2.

770 שם, 12, 3-5.

771 שם, 12, 7-9.

נמסר מהו יפוי הכח שקיבלה, אך בהגיעה, סיימה את המלחמה והכתובה לפרוסיאס את הסכם השלום.⁷⁷²

יהיה זה לא מדויק לומר שהשלום הושג אך ורק בגין הפעילות הדיפלומטית של רומא. שכן פרגמון כינסה צי בן 80 אניות: חמש מרודוס, עשרים מקיזיקוס, עשרים ושבע של פרגמון והשאר מבעלי-ברית אחרים, ותקפה בו ערים שהיו בעלות ברית של פרוסיאס.⁷⁷³ יתירה מזאת, על פי סעיף בהסכם השלום שקבע שכל צד יחזיק בטריטוריה שהיתה בשליטתו לפני פרוץ המלחמה, הסיג אטלוס חזרה לארצו את חיל הרגלים ואת ציו. מסתבר איפא שפלש לתוך ביתיניה.⁷⁷⁴ אך אף שהפעילות הצבאית של אטלוס תרמה בוודאי את חלקה בהשגת השלום, למעורבות הרומית המאסיבית, היה תפקיד מרכזי בהשגתו.

השילוב של הפעלת איומים ולחצים כבדים על פרוסיאס עם בידודו וארגון קואליציה נגדו, השיג את המטרה הרצויה. הנוכחות הרומית, למרות שרומא שלא שלחה אפילו חייל אחד, היתה מרשימה ומשכנעת. היא ממחישה שכשנשקפה סכנה לאינטרס רומי בסיסי, ושלמותה של פרגמון היתה אינטרס כזה, היא פעלה באופן נמרץ ובתחכום כשההרתעה הרומית מאחורי הקלעים השיגה את התוצאה הרצויה לסנאט.⁷⁷⁵

בכל אותן שנים, משנת 188 ועד לשנת 133, רומא לא פעלה באופן נמרץ ונחרץ באסיה הקטנה כמו במהלך מלחמה זו. שכן בפעם הראשונה והיחידה, אינטרס רומי עמד להיפגע. לרומא לא היה אינטרס אימפריאליסטי באסיה הקטנה. כמדינה לא שאפה להישגים באיזור זה, לא טריטוריאליים ולא כלכליים. שכן לא נהנתה מהכנסות לקופת המדינה באופן ישיר. מטרתו האסטרטגית העיקרית ואולי היחידה של הסנאט באסיה הקטנה, בכל אותה תקופה, היתה למנוע את הפיכתה לבסיס של כח מסוכן ומאיים. לפיכך, משלא נשקפה סכנה מעין זו, גילה הסנאט אדישות וחוסר ענין ממשי בנעשה באסיה הקטנה.

פרגמון היתה אבן הפינה של אסטרטגיה זאת. רומא השכילה ליצור חפיפת אינטרסים בינה לבין פרגמון. בתרמה למעמדה הבכיר באסיה הקטנה, במיוחד באמצעות הענקת השטחים הנרחבת לאחר המלחמה

772 פוליביוס XXXIII, 13, 4-9.

773 שם, 13, 1-3.

774 שם, 13, 9.

775 ניתוחו של גרואן, שם, עמ' 89-586 חלש.

באנטיוכוס השלישי, היא הפכה אותה לבלם לממלכה הסלווקית, ולמכשול לכח באזור היכול להיפך למאיים. (כח כזה אכן התהווה לאחר הפיכתה של פרגמון לפרובינציה בדמותה של פונטוס, כשנציבי הפרובינציה הרומיים, לא השכילו לשמור על האינטרס הרומי כמו שעשו זאת מלכי פרגמון שדאגו כמובן קודם כל לעצמם) שמירה על מעמדה זה של פרגמון היה איפא אינטרס רומי. פגיעה רצינית במעמדה ובשלמותה היתה פגיעה באינטרס רומי בסיסי.

בפרשה אחת, שכשלעצמה לא ברורה די הצורך, התערערו היחסים בין רומא לבין אאומנס מלך פרגמון. לאחר המלחמה המוקדונית השלישית, נוצר קרע ביניהם. רומא, בגלל סיבה לא ברורה, ניסתה לסלקו מכס המלוכה. אך מעבר לחתרנות דיפלומטית, שבאמצעותה קיוותה להמליך את אחיו תחתיו, היא לא פעלה. רומא ניסתה ללא הצלחה לערער את מעמדו של המלך, אך לא את יציבותה ומעמדה של פרגמון.

קביעתו של פוליביוס שהסנאט רצה לעודד תוקפנות גאלית כלפיה⁷⁷⁶ איננה מאוששת בעובדות.⁷⁷⁷ שלמותה הטריטוריאלית של פרגמון אכן לא נפגעה.

גם תלונות של פרוסיאס השני מלך ביתיניה בפני הסנאט נגד אאומנס לא העלו תגובה רצינית.

איתנותה של פרגמון היתה חשובה לרומא מעבר לסכסוך שהיה לה עם מלכה.

לפי שפרגמון נשארה בגבולות שרומא קבעה לה, ולא ניסתה לחרוג מהם, ניתנה לה יד חופשית לפעול באסיה הקטנה כפי הבנתה וצרכיה.⁷⁷⁸ רומא לא עכבה בעדה.

776 פוליביוס XXX, 19, 12-13.

777 החלטת הסנאט כלפי גאלאטיה היתה שתזכה באוטונומיה בתנאי שהגאלאטים לא יחצו את גבולותיהם בנשק, פוליביוס XXX, 28.

778 על עצמאותה המדינית של פרגמון, ראה: A.N. Sherwin-White, Roman Foreign Policy in the East, 1984, pp. 27-9, 38-40, 52. הוא דוחה בצדק את ההשקפה שהיתה רווחת, ושבוטאה על ידי מאגי, שם, I, עמ' 27 שפרגמון נשלטה על ידי רומא. שמלכיה היו בובות בידה, ומדיניות החוץ שלה כפופה למרות הסנאט. לעניין השפעתה של פרגמון וחופש הפעולה שלה ראה גם, גרואן, שם, II, עמ' 55-58, 584-92.

פרגמון, בעלת השפעה אזורית ניכרת, ששומרת על היציבות באסיה הקטנה היתה אינטרס רומי. בגין בעלת בריתה זאת, היתה פטורה מהתערבות צבאית, כשנוכחותה באסיה הקטנה באה לידי ביטוי בפעילות דיפלומאטית דלילה, שלמעט מעורבותה ערב המלחמה המוקדונית השלישית, ובמלחמה בין פרגמון לבין ביתיניה, היתה חסרת השפעה.⁷⁷⁹

המדיניות הרומית במזרח בשליש הראשון של המאה השנייה לפנה"ס

בשליש הראשון של המאה השנייה לפנה"ס רומא לא גילתה עניין בנעשה באסיה-הקטנה. מעורבות דיפלומאטית רומית באזור, בעלת אופי אגרסיבי היתה רק כאשר נשקפה סכנה ממשית לפרגמון, ואף היא לקראת אמצע המאה.

ביוון, אופי מעורבותה בא לידי ביטוי בסכסוך המתמשך בין הליגה האכאית לבין ספרטה. הסנאט לא יזם מעורבות אלא התבקש לכך. הוא אמנם קיבל החלטות אך לא כפה אותן. דומה, שבמידה והתערב עשה זאת כדי לצאת לידי חובה. למעשה, העניינים בפלפונס לא עניינו אותו. לפי שלא נותרה אינפורמציה לגבי שאר יוון, סביר שזו הייתה מדיניותו של הסנאט בכללותה. דהיינו, כל זמן שלא התעוררה סכנה ביוון לבטחונה של איטליה, וקביעותיו הטריטוריאליות של הסנאט בתוכה נשמרו, הוא גילה אדישות לנעשה בה.

לפי ששלוש מלחמותיה הגדולות של רומא באזור היו מלחמות מנע. דהיינו, נועדו לסכל סכנה לבטחונה של רומא ושל איטליה. המסקנה המתבקשת מכל האמור היא, שמדיניות הסנאט כלפי האזור התמקדה בשאלת בטחונה של רומא. הוא יזם מעורבות ואף הביא לפתיחת מלחמה כשסכנה כזאת התעוררה. כשסכנה כזאת לא הייתה קיימת הוא גילה עניין מועט במתרחש. אימפריאליזם רומי באזור זה עדיין לא היה קיים. השינוי יחול באמצע המאה השנייה לפנה"ס. רומא תחל לרצות לשלוט בו באופן ישיר ולא רק לדאוג לבטחונה.

779 ראה סכום נאה: שרווין-וויט, שם, עמ' 7-55.